

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI**

**SEYYİDÎ’NİN “ŞİFÂ-İ KULÛB” ADLI ESERİNDE
TASAVVUFUN TENKİDİ**

RÜMEYSA KOÇAK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN:
PROF. DR. DİLAVER GÜRER**

KONYA-2020

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI**

**SEYYİDÎ’NİN “ŞİFÂ-İ KULÛB” ADLI ESERİNDE
TASAVVUFUN TENKİDİ**

RÜMEYSA KOÇAK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN:
PROF. DR. DİLAVER GÜRER**

KONYA-2020

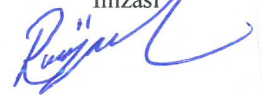
 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Rümeysa KOÇAK		
	Numarası	17810601066		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Tasavvuf		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tezin Adı	Seyyidi'nin "Şifâ-i Kulûb" Adlı Eserinde Tasavvufun Tenkidi		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Rümeysa KOÇAK
İmzası

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Rümeysa KOÇAK		
	Numarası	17810601066		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Tasavvuf		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Dilaver GÜNER		
	Tezin Adı	Seyyidî'nin "Şifâ-i Kulûb" Adlı Eserinde Tasavvufun Tenkidi		

İslâm'ın tebliğinin tamamlanmasından itibaren, Hz. Peygamber'in ve ashabının vefat etmesi sonucu farklı kültürlerle yayılan İslâm diniyle ilgili meydana gelen güncel problemler hakkında çeşitli cevaplar ve değişik yöntemler ortaya çıkmıştır. Bu problemlere bakış açısı ve İslâm dininin aslına uygun yaşanılmasına dair farklı insanlar tarafından geliştirilen usuller ve ritüeller zaman içinde toplum arasında çeşitli grupların oluşmasına neden olmuştur.

Mutasavvıflara göre İslâm'ın sade ve daha derin bir şekilde yaşanması anlamına gelen tasavvuf, zamanın şartlarından kendini soyutlayarak İslâm'ı en basit haliyle, kalbi saflaştırarak ve nefsi terbiye ederek kulu Allah'a yakınlaştırma çabası içinde olmuştur. Sûfiler bu yolda geliştirmiş oldukları ritüeller ve usuller doğrultusunda zamanla İslâm'ın içindeki derin ve bâtın manaları anlamak istemeyen zahîr ulema tarafından eleştirilerek maruz bırakılmışlardır. Bu eleştiriler zamanla iki taraf arasında büyük tartışmalara sebep olmuştur. Konumuz kapsamında bu tartışmalara verebileceğimiz en güzel örnek XVII. yüzyılda ortaya çıkan Kadızâdeliler ve Sivâsîler arasında yaşanan büyük tartışmadır.

Bu dönemde Kadızâdeliler olarak adlandırılan zahîr ulema, tasavvuf erbabına karşı yapmış oldukları eleştirilerine ve onlar hakkında verdikleri hükümlere yazdıkları eserlerinde de yer vermişlerdir. Bu eserlerden birisi de çalışmamızda ele aldığımız XVII. y.y. âlimlerinden Seyyidî'nin Şifâ-i Kulûb isimli eseridir. Eser aslında bir ahlak kitabı olmakla birlikte içinde mutasavvıflara karşı ağır ve sert eleştiriler bulunmakta hatta yeri geldikçe onları tekfîr eden hükümleri bile içermektedir. Biz çalışmamızda bu eseri inceleyerek Seyyidî'nin mutasavvıflar hakkında yapmış olduğu eleştirileri, ele aldığı konular kapsamında objektif şekilde incelemeye ve açıklamaya çalıştık.

Çalışmamızı yaparken eserde mutasavvıflar hakkında yapılan eleştirilerin yer aldığı konuların dışına çıkılmamıştır. Çalışmamızda açık bir dil ve objektif bakış açısıyla tasavvuf erbabına karşı benimsemiş oldukları usuller ve yapmış oldukları

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ritüeller doğrultusunda kendilerine yapılan eleştirilerin, İslâm dininin ahlına uygun olup olmadığına dair cevaplar vermeye çalışılmıştır.

Bu çalışmalarımız doğrultusunda eserde tasavvuf erbabı hakkında yer alan eleştirilerin sebebi, müellefin yaşadığı dönemde iyice alevlenen Kadızâdeliler ve Sivâsîler çatışmasıdır. Eserde, müellifin eleştirilerini zahîrî ulemanın etkisinde kalarak ortaya koyduğu açık şekilde görülmektedir.

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Rümeysa KOÇAK		
	Student Number	17810601066		
	Department	Temel İslam Bilimleri/Tasavvuf		
	Study Programme	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Supervisor	Prof. Dr. Dilaver GÜRER		
	Title of the Thesis/Dissertation	Criticism of Sufism in Seyyidi's "Şifâ-i Kulûb"		

After the completion of the declaration of Islam, As a result of the death of the prophet and his companions, various answers and different methods have emerged about the current problems related to the religion of Islam, which has spread to different cultures. The perspective on these problems and the procedures developed by different people regarding the true living of the religion of Islam have led to the formation of various groups among the society over time.

Sufism, which, according to mutasovids, means a simple and deeper way of Living Islam, has been trying to draw Islam in its simplest form by isolating itself from the conditions of the time, by purifying the heart and nurturing the soul, to closer to its servant Allah. Sufis have been subjected to criticism by the zahîr ulema, who did not want to understand the deep and evil meanings in Islam over time in line with the rituals and procedures they developed on this path. These criticisms have caused great debates between the two sides over time. The best example that we can give to these discussions within the scope of our subject is the great debate between the people of Kadızâdel and Sivâsî who emerged in the 17th century.

Zahir ulema, called as Kadizadeliler during this period, gave their critiques against Sufi soldiers and the provisions they gave about them in their written works. One of these works is the 17th century that we discussed in our study it is the work of one of the scholars Sayyidi called Şifa-I Kulub. The work is actually a book of morals, but there are severe and harsh criticism against Sufis, and even includes provisions that refer to them as it comes to their place. In our study, by studying this work, we tried to objectively examine and explain the criticisms made by Sayyid about the Sufis within the scope of the topics he dealt with.

While we were doing our work, it was not excluded from the topics that included criticisms about the Sufis in the work. In our study, it was tried to give answers regarding whether the criticisms made to them in accordance with the

	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	
--	--	--

procedures they adopted against the Sufism and their rituals in accordance with the open language and objective point of view.

In line with these works, the reason for the criticism about Sufism in the work is the conflict between Kadizadel and Sivasi, which flared up during the muellefin's life. In the work, it is clearly seen that the critiques of the author are put forward under the influence of the zahiri Ulema.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	1
İÇİNDEKİLER	3
KISALTMALAR.....	6
ÖNSÖZ	7
GİRİŞ	10
I. XVII. YÜZYIL OSMANLI DEVLETİNDE KADIZÂDELİLER VE SİVASÎLER	10
A) Kadızâdeliler.....	11
B) Sivâsiler	15
II. SEYYİDÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ	17
A) Hayatı.....	17
B) Eserleri	19

BİRİNCİ BÖLÜM

“ŞİFÂ-İ KULÛB” İSİMLİ ESERİN TANITIMI, TAHLÎLİ VE GÜNÜMÜZ HARFLERİNE ÇEVİRİSİ

I. ŞİFÂ-İ KULÛB.....	23
II. ŞİFÂ-İ KULÛB'UN NÜSHALARI	23
A) Çorum Nüshası	23
B) İstanbul Nüshası.....	24
C) Konya Nüshası.....	24
III. ŞİFÂ-İ KULÛB'UN MUHTEVASI.....	24
IV. ŞİFÂ-İ KULÛB'UN GÜNÜMÜZ HARFLERİNE ÇEVİRİSİ.....	27

İKİNCİ BÖLÜM

ŞİFÂ-İ KULÛB'DA TASAVVUFA KARŞI YAPILAN ELEŞTİRİLER VE BU ELEŞTİRİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

I. İLİM	125
A) İlm-i Zâhir ve İlm-i Bâtın	126

B) <i>Şifâ-i Kulûb</i> 'de İlm-i Bâtın'la İlgili Meseleler	133
C) <i>Şifâ-i Kulûb</i> 'de İlm-i Bâtın'la İlgili Eleştirilerinin Değerlendirilmesi	135
1. İlm-i Zâhir ve İlm-i Bâtın Kavramlarının Ortaya Çıkışı.....	135
2. Kadızâdeliler ve Sivâsîler Açısından İlm-i Zâhir ve İlm-i Bâtın.....	137
3. Mutasavvıflar Açısından İlm-i Zâhir ve İlm-i Bâtın.....	139
4. İlm-i Bâtının Elde Edilmesi	141
II. SEMÂ, RAKS VE DEVERÂN	148
A) Semâ, Raks ve Deverân Hakkında Kavramsal Çerçeve	148
B) Semâ İle İlgili Görüşler.....	151
C) Tasavvuf Tarihinde Semâ	154
D) <i>Şifâ-i Kulûb</i> 'de Semâ İle İlgili Meseleler	158
E) <i>Şifâ-i Kulûb</i> 'de Semâa Karşı Yapılan Eleştirilerin Değerlendirilmesi	160
1. Semâya Karşı Yapılan Eleştiriler ve Bunların Delilleri.....	160
2. Mezhep İmamlarının ve Mutasavvıfların Semâ Hakkındaki Görüşleri.....	163
III. KERÂMET	168
A) Kerâmet Hakkında Kavramsal Çerçeve	168
B) Kerâmet Hakkında Sûfîlerin Görüşleri	173
C) <i>Şifâ-i Kulûb</i> 'de Kerâmet İle İlgili Meseleler	177
D) <i>Şifâ-i Kulûb</i> 'de Kerâmet İle İlgili Meselelerin Değerlendirilmesi	179
IV. TEGANNÎ	187
A) Tegannî Hakkında Kavramsal Çerçeve	187
B) Tegannî Hakkında Meydana Gelen Tartışmalar	187
1. Tegannînin Haram Olduğunu Kabul Edenlerin Delilleri.....	193
2. Tegannînin Mübah Olduğunu Kabul Edenlerin Delilleri	194
C) <i>Şifâ-i Kulûb</i> 'de Tegannî İle İlgili Meseleler	196
D) <i>Şifâ-i Kulûb</i> 'de Tegannî Hakkındaki Meselelerin Değerlendirilmesi	198
V. ZİKİR VE ÇEŞİTLERİ	204
A) Zikir Hakkında Kavramsal Çerçeve	204
B) Zikrin Çeşitleri	205
C) <i>Şifâ-i Kulûb</i> 'de Zikir Ve Çeşitleriyle İlgili Meseleler	210
D) <i>Şifâ-i Kulûb</i> 'de Zikir İle İlgili Meselelerin Değerlendirilmesi	212

VI. RİYÂ	217
A) Riyâ Hakkında Kavramsal Çerçeve ve Riyânın Hükümü	217
B) <i>Şifâ-i Kulûb</i> 'de Riyâ İle İlgili Meseleler.....	219
C) <i>Şifâ-i Kulûb</i> 'de Riyâ İle İlgili Meselelerin Değerlendirilmesi.....	221
VII. ŞEYH VE SÛFÎLERİN YANLIŞ DAVRANIŞLARI	231
A) <i>Şifâ-i Kulûb</i> 'de Şeyh ve Sûfî Geçinenler ve Bunların Yanlış Tutumlarının Bahsedildiği Meseleler	231
B) <i>Şifâ-i Kulûb</i> 'de Şeyh ve Sûfî Geçinenler ve Bunların Yanlış Tutumlarının Bahsedildiği Meselelerin Değerlendirilmesi	233
SONUÇ.....	240
BİBLİYOGRAFYA.....	243

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
a.g.t.	: adı geçen tez
a.s.	: aleyhi's-selâm
b.	: bin
bkz.	: bakınız
c.	: cilt
c.c.	: celle celâlühû
çev.	: çeviren
ed.	: editör
h.	: hicrî
haz.	: hazırlayan
Hz.	: Hazret-i
m.	: miladî
No.	: numara
r.a.	: radıyallâhü anhü/anhâ/anhümâ/anhüm
s.	: sayfa
s.a.v.	: sallallâhu aleyhi ve sellem
ss.	: sayfa sayıları
sy.	: sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
trc.	: tercüme eden
v.	: vefatı
vr.	: varak
y.y.	: yüzyıl

ÖNSÖZ

Tarihin başlangıcından itibaren insanlar, mutlak bir varlık ve eşyanın hakikati bilgisine ulaşmaya çalışmışlardır. Mutlak varlık ve eşyanın hakikati bilgisine ulaşma çabası, günümüzde tüm kültürlerde “misticizm” olarak bilinmekle birlikte İslâm’da ise “tasavvuf” kavramıyla adlandırılmaktadır. Tasavvuf, ilim ve irfan bütünlüğüyle ideal olanla gerçek, madde ile ruh, gökle yer arasındaki mesafeyi kaldırıp insanı hem dünyada hem de ahirette mutluluğa ulaştırmayı esas almıştır. Bu amacı gerçekleştirmek için büyük zahmet ve zorluklara katlanan bazı ârifler, ibadet, riyâzet ve mücâhedeyle nefislerini terbiye ederek kalplerindeki perdeyi kaldırmışlar ve hakikati keşfetmişlerdir. Allah’ın kulunun özüne sakladığı bu hakikat bilgisinin, kulun irade ve çabasıyla ortaya çıkarılması, olayların iç yüzünü bilmeyenler açısından kabul edilmesi çok zor olan bir gerçektir. Bu yüzden de başlangıçtan itibaren tasavvuf erbabı bu hakikati anlamak istemeyen zahir ulema tarafından bazı tepki ve eleştirilere maruz kalmışlardır.

XVII. yüzyılın ilim, sosyal ve siyasi hayatında önemli etkilere sahip olan Kadızâdelilere mensup olduğu anlaşılan Seyyidî çok yönlü bir âlim olduğu için birçok alanda eser vermiştir. *Şifâ-i Kulûb* bizim çalışmamızda esas aldığımız eseridir. *Şifâ-i Kulûb*’ün İstanbul, Çorum ve Konya’da olmak üzere üç nüshası mevcuttur. Çalışmamızda günümüz harflerine çeviride esas aldığımız nüsha ise, Konya İl Halk Kütüphanesinde No: 4396 kayıtlı bulunan nüshasıdır. Bu nüshayı tercih etme sebebimiz, nüshanın diğer nüshalara göre tam ve daha anlaşılır olmasıdır.

Seyyidî, tezimizin konusunun temelini oluşturan, *Şifâ-i Kulûb* isimli eserini, ahlak kitabı olarak ele almıştır. *Şifâ-i Kulûb* bir Müslümanın bilmesi gereken temel iman ve akâid konularının açıklandığı bir rehber kitap niteliğindedir. Seyyidî eserinde dini pek çok konuyu ayrı ayrı ele almış, gerekli yerlerde İslâm’ın temel kaynaklarından deliller sunmuştur. Seyyidî, *Şifâ-i Kulûb*’de bir diğer eserleri olan *Manzûme-i Akâid*’den de atıflarda bulunmuştur. Seyyidî böylece konuları daha anlaşılır hale getirilmeye çalışılmıştır. Fakat eserinde ele alınan konular dâhilinde İslâm’ı daha derin ve yoğun şekliyle yaşamaya çalışan tasavvuf erbabına karşı ağır eleştirilere ve yer yer onları tekfir eden hükümlere yer vermiştir. Çalışmamızda *Şifâ-i Kulûb* isimli eseri seçmemizin sebebi, eserde yer alan bu eleştirilerin ve hükümlerin

müellifin yaşadığı dönemde tasavvuf erbabına karşı takınılan tavrın daha iyi anlaşılmasıdır.

Şifâ-i Kulûb hakkında daha önce Mücahit Kaçar tarafından, “*Kadıızâdelilerin Din ve Ahlak Anlayışını Yansıtan Bir Eser: Seyyidî’nin Şifâ-i Kulûb’u*” adında bir makale yayınlanmıştır. Fakat bu makalede *Şifâ-i Kulûb* yüzeysel olarak ele alınmış, Osmanlıca’dan günümüz harflerine çevirisi yapılmamış ve eserdeki konulardan sadece başlık olarak bahsedilmiştir. Biz ise çalışmamızda önce eserin günümüz harflerine çevirisini yaptıktan sonra tasavvufla ilgili konuların incelemesini ve değerlendirmesini yaparak eserin ve tasavvufa dair yapılan eleştirilerin daha iyi anlaşılmasını sağlamaya çalıştık.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, Seyyidî’nin hayatı, eserleri ve yaşadığı dönemde iyice alevlenen Kadıızâdeliler ve Sivâsîler hakkında bilgi verdikten sonra *Şifâ-i Kulûb*’un tanıtımını yaptık. Kadıızâdeliler ve Sivâsîler arasında meydana gelen tartışmanın sosyal ve siyasal boyutlarını kısaca açıklayarak çalışmamızı okuyacak kimseler için, ara ara değindiğimiz bu iki grup hakkında bilgilendirmede bulunduk. Birinci bölümde de *Şifâ-i Kulûb*’un nüshalarını ve muhtevasını incelendikten sonra günümüz harflerine çevirisini yaptık. Eserin günümüz harflerine çevirisini yaparken, bazı yerlerde cümleyi daha anlaşılır hale getirmek için parantez içinde kelime ya da harf ilaveleri yaptık. Metnin içeriğinin anlaşılmasını zorlaştırmasından dolayı, eserde yer alan bazı kelimelerin dipnotta anlamını verdik veya açıklamasını yaptık. Eserde geçen ve tahlil kısmında ele aldığımız konuların açıklanması esnasında yer alan ayet ve hadislerin tercümelerini yaparak, kaynaklarını dipnotlarda belirttik. Eserin tahlilin yapıldığı ikinci bölümde ise *Şifâ-i Kulûb*’de tasavvuf erbabı hakkında yer alan eleştirileri tespit ederek, bu eleştirilerin değerlendirmesini yapmaya çalıştık. Tasavvuf erbabının yaptığı ve eleştirilere maruz bırakıldığı bu ritüellerin değerlendirilmesini, İslâmî esaslara aykırı olup olmadığının incelenmesi şeklinde yapmaya çalıştık. Ayrıca eserin değerlendirilmesi kısmında metinde yer alan bazı tasavvufî kelimeleri, anlam kargaşasına sebebiyet vermemesi açısından açıklama gereği duyduk.

Çalışmamızın her aşamasında değerli katkıları ve fikirleriyle yardımını esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Dilaver GÜNER'e; lisans döneminden itibaren bilgi ve tecrübesiyle tasavvufu sevmemiz ve bu alanda yetişmemiz için uğraşan Prof. Dr. Mehmet Necmeddin BARDAKÇI'ya; tezimi titiz bir şekilde okuyarak bana güzel bir tashih imkanı sunan jüri üyelerim Doç. Dr. Hamide ULUPINAR ve Doç. Dr. Betül GÜNER'e teşekkürü borç bilirim.

Rümeysa KOÇAK

KONYA-2020

GİRİŞ

I. XVII. YÜZYIL OSMANLI DEVLETİNDE KADIZÂDELİLER VE SİVÂSİLER

Osmanlı, eğitim sistemi ve sosyal yapısı ele alınarak incelendiği zaman bu yapıların iki kurum üzerine dayandığı ve bunlar ekseninde şekil aldığı görülmektedir. Bu iki yapı, medreseler ve tekkelerdir. Tekkelerde Allah’a yakınlaşmayı sağlayan ve marifetullâhı öğreten irfanî bilgi verilirken; medreselerde de aklî ve naklî ilimler insanlara anlatılmaktaydı. Bu iki kurum başlangıçtan itibaren birbirinin alternatifi değil birbirinin tamamlayıcısı olmuşlardır. Uyum içinde gösterdikleri faaliyetlerle Osmanlı’nın kısa zamanda yükselmesine ve birçok bilim adamının gelişmesine ortam hazırlamışlardır.

Osmanlı’da siyasi ve ekonomik sıkıntıların görülmeye başlandığı on yedinci yüzyıla gelindiğinde bu sıkıntılar sosyal hayatta da kendini hissettirmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti bu yüzyıldan itibaren ayrıca geçmişindeki zaferlerle dolu günlerden sonra zamanla maddi ve bilimsel açıdan kendisini geliştirerek Osmanlı’dan üstün hale gelen bir Avrupa gerçeği ile karşı karşıya kalmıştır.¹ Bu gidişat tüm insanların kendilerince bu durumdan bir çıkış noktası aramalarına vesile olmuştur. Müslüman toplumlar genel olarak sorunların arttığı dönemlerde çözüm arayışlarını genellikle dinî referanslara yönelerek Kur’ân, sünnet, asr-ı saadet ve selefin hayatına dönüşte aramışlardır.² Halkın çöküş sebepleri olarak düşündükleri sebepleri ve bunlar için öne sürdükleri delillerini incelediğimizde bu durum açıkça görülmektedir.

On yedinci yüzyılda Osmanlı Devleti’nin yaşadığı bu sıkıntılı dönemde sosyal hayatı derinden etkileyen olaylardan birisi de şüphesiz ki tarihe Kadızâdeliler ve Sivâsîler olarak geçen iki tarafın çatışmasıdır. Bu dönemde yaşayan din adamları iki gruba ayrılmışlar ve devletin içine düştüğü bu durumdan kurtulabilmesi için dinî konuda ortaya çıkan bid’âtlerin ortadan kaldırılması gerektiği düşüncesiyle birbirlerine karşı ithamlarda bulunarak sert tepkiler vermeye başlamışlardır. Bu tartışma ortamında medreseleri temsilen çalışmamızda bahsettiğimiz konular ve daha

¹ Bayram Kodaman, “Osmanlı Devletinin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2007), s. 15.

² İbrahim Baz, *Kadızâdeliler-Sivâsîler Tartışması*, Otto Yayınları, Ankara, 2019, s. 30.

fazlasını gündeme taşıyarak, İslâm’a sonradan sokulduğunu iddia ettiği bid’atlerin ortadan kaldırılmasını savunan kişi Kadızâde Mehmed Efendi olmuş ve etrafına topladığı taraftarlarla da tekke ehline ve sûfî taifesine karşı yaptıkları eleştirilerinde ağır ithamlarda bulunmuşlardır. Bu sebeple Kadızâdeliler ismi on yedinci yüzyılda Osmanlı devletinde dinî ve ictimai hareket başlatan vâizler zümresi ve bu harekete verilen addır.³ IV. Murad, Sultan İbrahim ve IV. Mehmed devirlerinde ortaya çıkmış olan Kadızâdeliler hareketi adını, dönemin vaizlerinden biri olan Kadızâde Mehmed Efendiden almıştır. Kadızâde Mehmed Efendi’nin lakabından dolayı taraftarlarına, “Kadızâdeliler” veya halk arasında “Fakih” kelimesinden elde edilen “Fakılar” da denilmiştir.

Kadızâdelilerin sözde karşı oldukları bid’atler ve bu bid’atler konusunda eleştirilere maruz bırakılarak bunları yok etme çabasıyla yapılan saldırıların hedefinde esasen mutasavvıflar yer almıştır. Bundan dolayı dönemin tanınmış Halvetî şeyhlerinden olan Abdülmecid Sivâsî tartışmalara katılarak tasavvuf ve tarikatları savunmuştur. Tekke ehlinde genellikle Abdülmecid Sivâsî tartışmalarda ön plana çıktığından dolayı, mutasavvıfları savunan bu gruba da onun lakabından dolayı “Sivâsîler” denilmiştir. Bu tartışmalarda mutasavvıfların savundukları fikirler Abdülmecid Sivâsî, karşı görüşler de Kadızâdeli Mehmed Efendi ile özdeşleşmiş ve taraftarlar arasındaki tartışmalar Kadızâdeliler-Sivâsîler mücadelesi olarak tarihteki yerini almıştır.⁴

A) Kadızâdeliler

Osmanlı’da medreseler, Selçuklu ve Anadolu Beylikleri örnek alınarak oluşturulmuşlardır. Daha sonraki zamanlarda meydana gelen gelişmelerle birlikte on beşinci yüzyılda medreseler artık en iyi halini almıştır. Eğitimde bu zirve noktayı oluşturan temel sebepler arasında aklî ve naklî ilimlerin birlikte okutulması yer almaktadır. Bu uyumun bir diğer sebebi de birçok müderrisin aynı zamanda birer tekke şeyhi olmasıdır.⁵ Fakat zamanla on altıncı yüzyılın sonlarına doğru felsefî ve

³ Semiramis Çavuşoğlu, “Kadızâdeliler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2001, c. 24, s. 100.

⁴ Cengiz Gündoğdu, “Sivâsî, Abdülmecid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2009, c. 37, s. 287.

⁵ Ferzende İdiz, “Kâtip Çelebî’nin Mîzânü’l-Hakk Adlı Eseri Bağlamında Kadızâdeliler-Sivâsîler Mücadelesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sy. 39 (2015), s. 1053.

aklî ilimler gerileyerek naklî ilimlere önem verilmeye başlanılmıştır. On yedinci yüzyıla gelindiğinde de medrese ve tekke arasındaki fikri ayrılık büyüyerek artık büyük tartışmalar şeklini almıştır. Kadızâdeliler bu tartışmada medrese ehlini temsil etmektedir. Kadızâdelilerin en güçlü ve en aktif oldukları dönem, 1620-1680 yılları arasındadır.

Osmanlı toplumu içinde başlangıçta olumlu bir imaja sahip olan “fakihlik” mevkiî bu tartışmalarla birlikte zaman içinde “zahire bakarak hüküm verenler” anlamında kullanılarak insanlar için olumsuz bir manayı çağrıştırmıştır. On altıncı yüzyıldan itibaren Osmanlı coğrafyasında Selefiyye’nin güçlenmesi, Kadızâdeliler gibi bazı katı zahîri düşünceye sahip olan akımların ortaya çıkmasına ortam hazırlamıştır.⁶ Kadızâdelilerin fikirleri genellikle on üçüncü yüzyılda yaşamış ve kendisinden sonra yüzyıllar boyunca İslâm dünyasını etkilemiş bir âlim olan İbn Teymiyye’ye dayanmaktadır. Osmanlı Devleti’nde de bazı selefi düşünce hareketlerini besleyen İbn Teymiyye düşüncesi, İmam Birgîvî ve öğrencileri üzerinde de büyük tesirleri olmuştur. Başlangıçta fikrî seviyede başlayan bu hareket ilerleyen zamanlarda Kadızâdeliler’in tarikat ehline ve devlete karşı tavırlarıyla nitelik değiştirmiştir.⁷ İmam Birgîvî’nin düşüncelerinden etkilenen Kadızâde Mehmed Efendi de onun görüşlerini savunarak tasavvuf ehline karşı cephe oluşturmuştur. Bu sebeplerden dolayı Kadızâdeliler bir açıdan “selefilere” veya “ehlü’l-hadis” olarak bilinen hareketin mirasçıları sayılabilirler.⁸ Bunu Kadızâdelilerin karakteristik olan sathî, sert, dışlayıcı ve kolayca karşısındakini tekfir edebilen yapılarını incelediğimizde bu özelliklerin, Selefi düşünceye ait özellikler olduğunu görmekteyiz.⁹

Selefiyenin etkisiyle bu karakteristik özelliklere bürünen Kadızâdelilerin, genellikle esnaf zümresi üzerinde etkili olması, çoğu eğitimsiz ya da sadece okuma-yazmayı bilen bu kesimden insanların dine sıkıca bağlı olma ve tüm dinî emirleri ayrıntılarıyla uygulamaya hazır bir topluluk karakteri taşımasından

⁶ Ali Fuat Bilkan, *Fakihler ve Sofuların Kavgası*, 3. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 185.

⁷ Çavuşoğlu, “Kadızâdeliler”, c. 24, s. 100.

⁸ Bilkan, a.g.e. , s. 61.

⁹ Baz, a.g.e. , s. 30.

kaynaklanmıştır.¹⁰ Bu sebepten dolayı cami vaazları Kadızâdeliler için düşünce ve fikirlerini yaymada önemli bir araç haline gelmiştir. Kadızâdeliler, birçok büyük camide her şeyin sorumlusu olarak gördükleri ve eleştirileriyle kendilerini devamlı olarak tekfir ettikleri tekke ehline karşı önemli bir rekabet içinde daha çok kürsü kapma mücadelesine girmişlerdir. Kadızâdelilerin genellikle ana buluşma noktası olan Fatih Camii, o dönemde birçok dinî tartışma ve kavgalarında yaşandığı mekan olmuştur.¹¹

On yedinci yüzyılda reddiyeci bir tavır ile “dinde tasfiye (püritanizim) hareketini meydana getiren Kadızâdeliler çoğunlukla kadı, müderris, imam ve müezzin gibi dinî meslek gruplarından oluşmaktaydı. Bu hareketin, başlıca üç önemli lideri ön plana çıkmaktadır. Bu kişilerden ilki ve en etkili olarak bu harekete ismini veren kişi Kadızâde Mehmed Efendi’dir. Diğer en önemli isimler de Üstüvânî Mehmed Efendi ve Vânî Mehmed Efendi’dir.¹²

Kadızâdeliler hareketinin bilinen ilk fiili önderi olmasından ve bu harekete adını vermesinden dolayı Kadızâde Mehmed Efendi’nin hayatına ve etkilerine kısaca değinmek istiyoruz. Mehmed Efendi 1583’de Balıkesir’de doğmuştur ve babası kadı olduğundan dolayı “Kadızâde” lakabını almıştır. Gençliğinde İmam Birgivî’nin talebelerinden dersler okumuş ve onların düşüncelerinden etkilenmesi bu dönemde başlamıştır. Daha sonra İstanbul’a gelmiş eğitimini burada tamamlamıştır. Başlangıçta babasının da yönlendirmesiyle tasavvufa yönelerek Halvetî tarikatına mensup olan ve Tercüman Tekkesi şeyhi Ömer efendiye intisap etmiş fakat mizacına uygun olmadığı ve İmam Birgivî’nin düşüncelerini daha çok benimsemesi sebeplerinden dolayı bu yoldan vazgeçmiştir.¹³ Daha sonra başta Fatih Camii’nde sonra da Ayasofya Camii’nde ders ve vaazlar vermeye başlamıştır.

Etkili hitap yeteğine sahip olmasından dolayı kısa sürede büyük kitleler tarafından tanınmış ve sarayın da dikkatini çekmeyi başarmıştır. “İkinci dönem Selefîyyeciliği” şeklinde isimlendirilebilecek bir anlayışa ve karakterine sahip olan

¹⁰ Bilkan, a.g.e. , s. 185.

¹¹ Bilkan, a.g.e. , s. 65.

¹² Çavuşoğlu, “Kadızâdeliler”, c. 24, s. 102.

¹³ Aydın Tonga, *Osmanlı’nın Paralel Devleti Kadızâdeliler*, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2017, s. 112.

Kadıızâdeli Mehmed Efendi ve tararftarlarının başlattığı hareket on yedinci yüzyılda gelişmek ve yayılmak için uygun bir ortam bulmuştur. Kadıızâdeliler hareketi böylece devletin bu dönemde ortaya çıkan zaaflarını rahatlıkla istismar edebilecek kadar tehlikeli bir hal almıştır.¹⁴ Kadıızâde Mehmed Efendi'nin fikirleri hakkında en doğru bilgileri, bir süre kendisinin talebeliğini de yapan Kâtip Çelebi, eseri *Mizânu'l-Hak*'ta açıkça vermektedir. Ona göre: “Kadıızâde, düzgün ve tesirli sözler söyleyen ve böylece duyanların da sohbetini mutlaka dinlediği ve tesiri altında kaldığı bir zattır. Ancak sohbetlerinde daima, tahta tepenler, düdük çalanlar, yetiş Toklu Dede¹⁵ şeklinde konuşur, hiçbir vaazında çamur sıçratmaktan ve alay etmekten geri durmazdı.”¹⁶ Bu üslup Kadıızâde Mehmed Efendi'den sonra öğrencileri ve taraftarları tarafından da devam ettirilmiştir.

Kadıızâde Mehmed Efendi ve Abdülmecid Sivâsî arasında geçen tartışmaların konuları Kadıızâdeliler hareketinin temel amaçlarına dikkat çeker. Bu amaçları üç ayrı kategoride inceleyebiliriz. Bunlardan birincisi, tasavvufî düşünce ve uygulamalarla ilgili meselelerdir ki bunlar da semâ, raks, deverân, zikir ve musiki konularıyla ilgilidir. İkincisi, dinî inanışlar ve ibadetlerle ilgili meselelerdir. Bunlar da aklî ilimleri okumanın caiz olup olmadığı; Hz. Peygamber (s.a.v.)'in anne ve babasının imanlı olup olmadığı; Muhyiddin İbn Arabî'nin kâfir sayılıp sayılmayacağı; Yezîd'e lanet okunması; Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan bid'atlerin terkedilmesinin şart oluşu; kabir ziyaretinin caizliği; Regaib, Berat, Kadir gecesi gibi mübarek gün ve gecelerde cemaatle birlikte ibadet etmek; emr bi'l-ma'ruf ve nehy ani'l-münker gibi meselelerdir. Üçüncüsü ise, ictimâî ve siyasî hayatla ilgili meselelerdir. Bunlar da, tütün ve kahve gibi keyif verici maddelerin kullanılmasının haram olup olmadığı; rüşvet almanın mahiyeti ve hükmü; namazlardan sonra musâfahanın ve inhinanın (el etek öpme, selam verirken eğilme) caiz olup olmadığıdır.¹⁷

¹⁴ Bilkan, a.g.e. , s. 64.

¹⁵ Kâtip Çelebi, Kadıızâde Mehmed Efendinin, İstanbul'un fethinde bulunan zatlardan biri olan Toklu Dede'yi ve tekke erbabını tahkir etmek için onlar hakkında galiz ve hakaret-amiz bazı tabirler kullandığını söyler. (Bkz. Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-Hakk Fi İhtiyari'l-Ahakk*, haz. Orhan Şaik Gökyay, Kervan Kitapevi, İstanbul, 1980, s. 155.)

¹⁶ Kâtip Çelebi, a.g.e. , s. 142.

¹⁷ Çavuşoğlu, “Kadıızâdeliler”, c. 24, s. 100.

Aslında Kadızâdeliler bu saydığımız sebepler doğrultusunda bir bakıma zamanla hurafelerle tanınmaz hale gelen ve bazı tarikatların farklı yorumlayarak asıl kimliğinden uzaklaştırdıkları İslâm'ı eski sadeliğine ve hakikatine kavuşturmayı amaçladıklarını iddia etmişlerdir. Fakat Kadızâdelilerin amaç ve hedefleri ile davranış ve sözleri arasında çelişkiler mevcuttur.¹⁸ Zaman zaman şiddete kadar uzanan tavırları ve hemen herkesi tekfir etmeye, kâfir olarak adlandırmaya varan sert üslupları, onları davalarında haklı bile olsalar bunu anlatmada ve savunmada haksız duruma düşürmektedir. Kadızâdelilerin bu kadar sert ve katı kurallarının olmasının bir sebebi de değişen çağın şartlarını ve ihtiyaçlarını asla dikkate almamalarıdır.

B) Sivâsîler

Bu tartışma ortamında Tekke ehli denilince akla Sivâsîler ve onların lideri konumundaki Abdülmecid Sivâsî gelmektedir. Kadızâdelilerin tekke ehline yaptıkları saldırılarına karşı mücadele veren mutasavvıfların birçoğunun Halvetiyye tarikatının Sivâsîyye koluna mensup olmaları bu hareket mensuplarının genel bir adlandırma ile “Sivâsîler” olarak anılmalarına sebep olmuştur. Bu tartışma ortamında sadece Halvetîliğin kolları değil ayrıca Mevlevî, Bektaşî ve Kadızâdeliler tarafından saldırıya uğrayan diğer tasavvuf ekolleri de “Sivâsîler” adıyla anılmışlardır.¹⁹

Tartışmanın yaşandığı on yedinci yüzyılda kendi dönemiyle birlikte kendinsinden sonrasını da etkileyen ve birçoğu farklı tarikat kollarının kurucusu kabul edilen büyük mutasavvıf ehli de yaşamıştır. Bunlar arasında Aziz Mahmud Hüdâyî (v. 1628), İsmail Rusûhi (v. 1631), Sun'ullah Gaybî (v. 1676) ve Sarı Abdullah Efendi (v. 1660) gibi âlimleri sayabiliriz. Bu mutasavvıflar da bu dönemde Kadızâdelilerin eleştirilerine maruz kalarak haketmedikleri tepkileri görmüşlerdir.²⁰ Bu yüzyılda yaşayan Osmanlı sultanlarının genellikle Halvetîliğe yakın olmaları, Sivâsîlerin Kadızâdelilerle mücadelede ön plana çıkmalarına neden olmuştur. Aslında Kadızâdelilerin tenkit ederek karşı durdukları birçok husus, Mevlevî ve Nakşîbendi'lerde de uygulanmaktaydı. Fakat Halvetîlerin saray çevresine olan

¹⁸ Bilkan, a.g.e. , s. 66.

¹⁹ Bilkan, a.g.e. , s. 101.

²⁰ Baz, a.g.e. , s. 80.

yakınlıkları Kadızâdeliler tarafından rakip görülerek eleştirilerin hücumuna maruz bırakılmalarına sebep olmuştur.²¹

Kadızâdeliler ile olan tartışmanın birinci ve ikinci dönemlerinde Kadızâdelilerin karşısında duran ve onlara ilim ve irfanlarıyla cevap veren iki önemli isim Abdülmecid Sivâsî ve Abdülehad Nûrî'dir. Sivâsîlerin, Kadızâdeliler ile olan tartışmalarında üçüncü dönem temsilcilerinden biri de Niyâzî Mısırî'dir.

Kadızâdelilerin görüş ve anlayışına karşı çıkarak tüm tekke ehlinin genel olarak Sivâsîler olarak anılmasını sağlayan Abdülmecid Sivâsî hakkında konunun daha iyi anlaşılması için kısaca bilgi vermek istiyoruz. Yaşadığı dönemde saray tarafından da saygınlığı kabul edilerek İstanbul'a çağrılan ve yaşadığı dönemde büyük etkiler ortaya koyan Abdülmecid Sivâsî 1563'te Zile'de doğmuştur. Zamanla "Sivâsî" lakabıyla şöhret bulmuş ve şiirlerinde "Şeyhî" mahlasını kullanmıştır.²² İlim tahsilini babası ve amcası Şemseddîn-i Sivâsî'nin yanında tamamladıktan sonra amcasına intisap etmiş ve seyr-i sulûkunu tamamlamıştır.²³ Abdülmecid Sivâsî'nin ilim ve irfanı İstanbul'a kadar ulaşınca dönemin padişahı III. Mehmed (v. 1603) kendisini İstanbul'a davet etmiştir.

Abdülmecid Sivâsî İstanbul'a geldiğinde başlangıçta Yavsi Tekkesi'nde irşat faaliyetlerini sürdürürken bir yandan da Süleymaniye Camii'nde tefsir dersleri vermeye başlamıştır. Sultan Ahmed Han, kendisini yeni yaptıracığı caminin temel atma törenine çağırmıştır. Caminin yapımı tamamlandıktan sonra ibadete açıldığında da ilk Cuma hutbesinden itibaren kendisine burada va'zetme görevini vermiştir.²⁴ Bu süre içerisinde cehri zikir yaptırmamasından dolayı dönemin şeyhüislâmı ile aralarında başlayan tartışmalar neticesinde bir süreliğine memleketi Sivas'a sürgün edilmiştir.²⁵ Fakat şeyhüislâmın vefatı üzerine yeniden Sultan tarafından İstanbul'a davet edilmiştir. Abdülmecid Sivâsî 1639'da vefat etmiş ve Eyüp Nişanca'ya defnedilmiştir.

²¹ Bilkan, a.g.e. , s. 187.

²² Cengiz Gündoğdu, *Bir Türk Mutasavvıfı Abdülmecîd-i Sivâsî Hayatı Eserleri Ve Tasavvufî Görüşleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 39.

²³ Baz, a.g.e. , s. 81.

²⁴ Kâtip Çelebi, a.g.e. , s. 110.

²⁵ Gündoğdu, a.g.e. , s. 135.

Abdûlmecid Sivâsî İslâmî ilimlere vâkıf olmakla birlikte bu ilimler hakkında, tasavvufî eserleri ağırlıklıdır. Yirminin üzerinde eser ve bir de divân kaleme almıştır. Onun döneminde iki grup arasındaki tartışma, Kadızâdelilerin Sivâsîlere sataşması ve Abdûlmecid Sivâsî Efendi'nin bu sataşmalara ve iddialara genellikle sözlü ve fikri boyutta cevap vermesiyle geçmiştir.²⁶ Abdûlmecid Sivâsî tartışmalarda Kadızâdelilere karşı uslubundan dolayı bu olayların daha fazla ilerlemesini engelleyen şahsiyetlerden birisidir.

Kadızâdeliler ve Sivâsîler arasında on yedinci yüzyılda yaşanan dönemin eserlerine de yansıyan dinî tartışmalar konusunda başta Halvetî tarikatının Şemsiyye kolunun şeyhi Abdûlmecid Sivâsî olmak üzere, “Sivâsî” olarak isimlendirilen tüm mutasavvıfların genel görüşleri şu şekildedir: Müspet ilimler tahsil edilebilir. Hızır (a.s.) hayattadır. Ezan ve Mevlid'in güzel ses ve tegannî ile okunması câizdir. Deverân ve semâ câizdir. Hz. Peygamber ve ashabına gereken saygı gösterilmelidir. Tütün ve kahve haram değildir. Hz. Peygamber'in anne ve babası imanlı olarak vefat etmişlerdir. İbnü'l-Arabî, “Şeyh-i Ekber” namıyla bilinen büyük bir İslâm mutasavvıfıdır. İslâm'a herhangi bir zarar vermeyen güzel bid'atler kabul edilebilir. Bunlar ve diğer benzeri konularda, her şeyin aklî ve mantıkî olanlarını düşünerek hüküm vermek gerekmektedir.²⁷ Bu dönemde yaşamış olan Sivâsîler ve diğer mutasavvıfların bu konular hakkında eserler yazmaları, toplumun da gündemdeki tartışmalara katılmasına sebep olmuştur.

II. SEYYİDÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

A) Hayatı

Üzerinde çalıştığımız *Şifâ-i Kulûb* isimli eserin müellifi olan Seyyidî XVII. yüzyıl âlim ve şairlerinden olmakla birlikte hakkında tezkirelerde ve diğer kaynaklarda bir bilgi bulunmamaktadır. Aslında kaynaklarda bahsedilen Seydî ve Seyyid isimli şairler hakkında verilen bilgiler ile bizim eserlerinden 17. yüzyılın son çeyreğinde yaşadığını bildiğimiz Seyyidî hakkındaki bilgiler birbiriyle uyuşmamaktadırlar.

²⁶ Baz, a.g.e. , s. 82.

²⁷ Bilkan, a.g.e. , s. 102-103.

Tezkirelerden XVI. yüzyılda yaşadığı tespit edilen iki tane Seydî; 17. yüzyılda yaşamış olan bir Seydî ve XVIII. yüzyılda yaşamış iki tane de Seyyid ismi geçmektedir.²⁸ Tezkirelerde isimleri geçen bu Seydî ve Seyyid isimli zaatlar bizim yazarımızın yaşadığı dönemden ya önce ya da sonra yaşamışlardır. Bu sebepten dolayı tez konumuz olan *Şifâ-i Kulûb* ve diğer nüshaları, âlimin diğer eserleriyle birlikte incelenerek genel bir bilgi edinilmeye çalışılmıştır.

Seyyidî'nin bir diğer eseri olan *Manzûme-i Akâid* isimli eseri hakkında yüksek lisans tezi hazırlayan Gülsüm Özcan, Seyyidî'nin bu ve diğer eserlerini incelemiş ve kendisi hakkında verdiği bilgileri toplayarak sunmuştur.²⁹ *Manzûme-i Akâid* isimli eserinde XVII. yüzyıl sultanlarından olan IV. Murad'a dua etmesi ve diğer eserlerinde de XVII. yüzyıl şairlerinden olan Gevherî, Nâbî, Aşık Ömer'in beyitlerine yer vermesi yaşadığı yüzyılın tespit edilmesi açısından önemlidir. Bu bilgiler doğrultusunda ayrıca Seyyidî *Manzûme-i Akâid*'in bir yerinde de yaşının kırk beşe yaklaştığını söylemiş ve *Şifâ-i Kulûb*'de olduğu gibi devrinde ortaya çıkan bazı bidatlerden şikayet ettiği bir beyitin başlığına da "H. 1092/ M. 1681-82" tarihlerini not olarak belirtmiştir. Konuyla ilgili beyit *Şifâ-i Kulûb*'un 96a varagında geçmektedir:

Kırk beşe yaklaştı sinnün ne olacaksın âkıbet,

Hak rızâsın koma elden öleceksin âkıbet,³⁰

Seyyidî bu bilgilere göre *Şifâ-i Kulûb* ve *Manzûme-i Akâid*'i aynı yıl içerisinde yazmış hatta *Şifâ-i Kulûb*'u daha sonra yazdığı içinde bu eserinde *Manzûme-i Akâid*'den sık sık alıntılar yapmıştır. Yine bu eserlerdeki bilgilerden Seyyidî'nin H. 1082 yılında doğan Zeynep isimli bir kızının olduğunu da öğreniyoruz. *Şifâ-i Kulûb* ve diğer eserleri incelendiğinde buralarda kullanmış olduğu Arapça ve Farsça tamlamalardan Türkçe'ye olduğu kadar Arapça ve Farsça'ya da hakîm olduğunu söyleyebiliriz. Kaynaklarda hakkında herhangi bir

²⁸ Haluk İpekten (ve diğerleri), *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, ss. 440-442.

²⁹ Gülsüm Özcan, *Manzûme-i Akâid-i Seyyidî (İnceleme, Tenkitli Metin, Sözlük-Dizin)*, İstanbul Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, basılmamış yüksek lisans tezi, 2013, s. 15-16.

³⁰ Seyyidî, *Şifâ-i Kulûb*, Konya İl Halk Kütüphanesi, No: 4396, vr. 96a.

bilgi bulanmamasından dolayı Seyyidî hakkında aktarabileceğimiz bilgiler eserlerinden elde ettiğimiz bu çıkarımlarla sınırlıdır.

B) Eserleri

Seyyidî birçok konuda eser kaleme alan bir âlimdir. *Şifâ-i Kulûb* bir ahlak kitabı olmakla beraber akâid, kelim, fıkıh, edebiyat ve dil bilimi gibi farklı alanlarda eserler telif etmiştir. Gülsüm Özcan'ın tespitlerine göre Seyyidî'nin eserleri şunlardır:³¹

- a. *Divân*
- b. *Manzûme-i Akâid*
- c. *Manzûme-i Fıkıh-ı Keydâni*
- d. *Manzûme-i Terceme-i Nahv-ı Birgîvî*
- e. *Esrâr-ı İşrâk*
- f. *Şifâ-i Kulûb*
- g. *Risale-i Seyyidî*
- h. *Eş'âr*

Seyyidî'ye ait olduğu bahsedilen bu eserler Mücahit Kaçar tarafından *Kadıızâdelilerin Din ve Ahlak Anlayışını Yansıtan Bir Eser: Seyyidî'nin Şifâ-i Kulûb'u* isimli makalesinde incelenmiştir. Mücahit Kaçar bu eserlerden bazılarının Seyyidî'ye ait olmadıklarını çünkü bu eserlerle ilgili kütüphane kayıtlarının yanlış tutulduklarını tespit ettiğini belirtmiştir.³² Yukarıda bahsettiğimiz eserlerden *Divân*'ın (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5836) risalelerin toplandığı bir mecmua olduğu ve Özcan'ın Seyyidî'nin şiirlerinin toplandığını söylediği *Eş'âr* isimli eserin de (Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi: No: 05 Ba 1456) Seyyidî'ye ait olmadığını belirtmiştir. Ayrıca Özcan'ın çalışmasında ayrı bir eser olarak

³¹ Özcan, a.g.t. , ss. 17-31.

³² Mücahit Kaçar, “Kadıızâdelilerin Din ve Ahlak Anlayışını Yansıtan Bir Eser: Seyyidî'nin Şifâ-i Kulûb'u”, *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 3 (2018), s. 80.

zikredilen *Manzûme-i Fıkıh-ı Keydânî* adlı eserin *Manzûme-i Akâid*'in içerisinde yer alan bir bölüm olduğunu tespit etmiştir.³³

³³ Kaçar, “Kadıızâdelilerin Din ve Ahlak Anlayışını Yansıtan Bir Eser: Seyyidî’nin Şifâ-i Kulûb’u”, s. 80.

BİRİNCİ BÖLÜM

“ŞİFÂ-İ KULÛB” İSİMLİ ESERİN TANITIMI, TAHLÎLİ VE GÜNÜMÜZ HARFLERİNE ÇEVİRİSİ

I. ŞİFÂ-İ KULÛB

Seyyidî'nin *Şifâ-i Kulûb* isimli eserinden klasik bibliyografik kaynaklarda bahsedilmemektedir. *Şifâ-i Kulûb* daha önce Mücahit Kaçar tarafından bilimsel bir makale olarak ele alınmış ve incelenmiştir. Fakat eserin tamamı günümüz harflerine çevrilmemiş ve içindeki başlıklar genel olarak değerlendirilerek sadece giriş kısmı incelenmiştir.

Şifâ-i Kulûb'un İstanbul, Çorum ve Konya'da üç nüshası bulunmaktadır. Biz diğer nüshalarını da tespit etmekle birlikte günümüz harflerine çeviride Konya nüshasını esas alarak çalışmamızı hazırladık.

II. ŞİFÂ-İ KULÛB'UN NÜSHALARI

A) Çorum Nüshası

Bu nüsha 4372 kayıt numarasıyla Çorum İl Halk Kütüphanesinde bulunmaktadır. Eserin bu nüshasının baş kısmında Seyyidî'nin kaleme almış olduğu fihrist bulunmaktadır. Eser, her varak on bir satırdan oluşmakla birlikte toplamda 149 varaktan meydana gelmiştir. Fakat diğer nüshalardaki son varak bu nüshada mevcut değildir. Konu başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Eserde istinsah kaydı da mevcut değildir.

Çorum'daki bu nüshanın kayıtlarında yazarın ismi Kâsım Hakîmî Seyyidî olarak kayıtlıdır. Yazarın isminin bu şekilde geçmesinin nedeni nüshanın 16a varağında bir beyitte geçen şu ifadeden dolayıdır:

Bu nazîrûn kâili Kâsım Hakîmî Seyyidî.

Ecrini uman Hüdâ'dan nâsa feryâd eylemez.

Fakat beyitte geçen "Kâsım Hakîmî" mahlası, *Şifâ-i Kulûb*'un yazarına değil, varakta anlatılan konudaki benzetmenin sahibine bir atıftır.³⁴

³⁴ Kaçar, "Kadıızâdelilerin Din ve Ahlak Anlayışını Yansıtan Bir Eser: Seyyidî'nin *Şifâ-i Kulûb*'u", s. 82.

B) İstanbul Nüshası

Şifâ-i Kulûb'un bu nüshası İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesinde bulunmaktadır. Kütüphanenin kataloğunda TAEKY45 kaydıyla yer almaktadır. Bu nüshada yer alan istinsah kaydına göre Muhammed isminde bir müstensih tarafından kaleme alınmıştır. Bu nüshanın başına müstensih tarafından bir fihrist eklenmiştir. Eserin bu nüshası doksan dört varaktan ve on bir satırdan meydana gelmektedir. Metin harekeli şekilde yazılmıştır. Eserin son kısmında müstensih tarafından eklenen bir beyit ve bu beyitten sonra yer alan 30 Aralık 1711 tarihine ait kayıt bulunmaktadır.

C) Konya Nüshası

Şifâ-i Kulûb'u incelerken esas olarak aldığımız bu nüsha Konya İl Halk Kütüphanesinde 4396 numarasıyla kayıtlı bulunmaktadır. Nüshada müstensih ve tarih kaydı bulunmamaktadır. Eserin konu başlıkları kırmızı renkli olmakla birlikte metin harekelidir. Eser Seyyidî'nin yazdığı fihrist ile başlamakta ve sonra üç sayfa boş bırakıldıktan sonra asıl metne geçilmektedir. Eser 114 varaktan oluşmakta ve her varakta on beş satır yer almaktadır.

III. ŞİFÂ-İ KULÛB'UN MUHTEVASI

Bir ahlak kitabı olan *Şifâ-i Kulûb* müslüman bir insanın bilmesi gereken temel inanç ve ahlak konularını ele alan bir eserdir. Müellif eserde sıklıkla *Şifâ-i Kulûb*'den daha önce yazdığı *Manzûme-i Akâid* isimli eserinden beyitler dile getirmektedir. *Şifâ-i Kulûb*'un baş kısmında yer alan fihristte eserin içeriği hakkında genel bir bilgi vererek temel başlıkları açıklamıştır. Eserin üç nüshasında da aynı şekilde hamdele ve salvele ile başlar ve altı iman esasının açıklamasıyla asıl konuya girer.

Seyyidî, *Şifâ-i Kulûb*'de fihristte belirttiği sıraya uygun olarak konuları tek tek açıklamaktadır. Bahsettiği konular hakkında gereken yerlerde İslâmî kaynaklardan deliller gösterir ve *Manzûme-i Akâid* isimli eserinden atıfta bulunarak beyitlerden alıntılar yapmaktadır. Seyyidî, meseleleri ayrıntılı bir şekilde açıkladıktan sonra bazı yerlerde konuyla ilgili hikayelere de yer vermektedir.

Eserin içeriğini temelde on bir başlık şeklinde inceleyebiliriz. İlki, iman esasları; ikincisi, herkes için farz-ı ayn olan ilmi; üçüncüsü, insanın dokuz a'zâsının icmâl üzere zararını bildirir. Dördüncü, insanın sekiz a'zâsıyla işlemek ve işlememek ile olan günahlarını bildirir. Beşinci, ilm-i bâtını açıklar ve ona inanların hallerini dile getirir. Altıncı, şeriat, tarikat, ma'rifet ve hakikat kavramlarını açıklar. Yedinci, âlimlerin bildirmesiyle kalbin zararlarını açıklar. Sekizinci, küfrü; dokuzuncu, bid'ati; onuncu, riyâyı açıklar. On birinci başlıkta mü'min kime benzer, münafık kime benzer onu açıklar. Seyyidî, soru-cevap şeklinde ele aldığı eserin son bölümünde de temel İslâmî bilgilere yer ayırmıştır.

Seyyidî'nin *Şifâ-i Kulûb*'u ele alırken açıkladığı konularda yaşadığı dönemde ortaya çıkan Kadızâdeliler hareketinin etkilerini görmemiz açık bir şekilde mümkündür. Çünkü eserinde değindiği konular hakkında mutasavvıflara karşı ağır eleştirilerde bulunmuş ve onların çoğu konuda günahkâr olduklarını söyleyerek tövbe etmeleri gerektiğini belirtmiştir.

Kadızâdeliler ile Sivâsîler arasındaki tartışmalarda en çok ele alınan meseleler arasında: Aklî ilimlerin lüzumu, Hızır'ın hayatı, Tegannî, Raks, Semâ, Deverân, Yezid'e lanet okumak, Musâfaha, bid'at, Şeyh Muhyiddin Arabî, tütün, kahve gibi konular yer almaktadır. *Şifâ-i Kulûb*'de de bu meseleler bazen ayrı başlıklar halinde bazen de konuyla ilgili yerlerde kısaca değinmek suretiyle ele alınmaktadır.

Seyyidî, *Şifâ-i Kulûb*'de mutasavvıflar için baskın bir nasihat uslubu ve iğneleyici bir dil kullanmıştır. Tasavvuf ehliyle ilgili olarak eserde aklî ve batınî ilimler, raks, semâ, deverân ve tegannî, keramet, zikir çeşitleri, riyâ hakkında ayrı başlıklara yer verilerek daha ayrıntılı incelenmiş ve Kadızâdelilerin görüşlerinin etkisiyle mutasavvıfları çoğu yerde tekfire varan kesin hükümler vermiştir. Seyyidî'nin eserinde yapmış olduğu bu açıklamalarda kendisinden önce yaşamış olan İbn Teymiyye ve İmam Birgivî'nin tesirleri de görülmektedir. Bunun kanıtı da eserde konularla ilgili görüşlerini açıklarken İmam Birgivî'ye göndermelerde bulunmasıdır.

Seyyidî, *Şifâ-i Kulub*'da herhangi bir padişah ya da devlet yöneticisine yönelik onları methedici bir cümle kurmamıştır. Aksine yönetici kesime yönelik sert eleştirilerde bulunmakta ve onları devleti iyi yönetememekle ve adaleti

sağlayamamakla itham etmekte ayrıca devlet erkânının huzurunda tegannîyle şarkılar söylenip, mübarek gün ve gecelerde makamlı olarak ilahi ve Kur'ân okunmasına da karşı çıkmaktadır.³⁵

³⁵ Kaçar, “Kadıızâdelilerin Din ve Ahlak Anlayışını Yansıtan Bir Eser: Seyyidi’nin Şifâ-i Kulûb’u”, ss. 92-93.

IV. ŞİFÂ-İ KULÛB'UN GÜNÜMÜZ HARFLERİNE ÇEVİRİSİ

Hâzâ fihristü kitâbi Şifâi Kulûbi Seyyidî (Bu Seyyidî'nin Şifâ-i Kulûb kitâbının fihristidir.)

Evveli, “mü'menun bih (imanın esasları)” ya'nî altı şey îmânı bildirir. **İkinci**, herkese farz-ı ayn olan ilmi bildirir. **Üçüncü**, insanda olan dokuz a'zâsının icmâl üzere zararın bildirir. **Dördüncü**, sekiz a'zâsının işlemek ile işlememek ile olan zararın bildirir. **Beşinci**, ilm-i bâtın demek ne idüğünü ve başka ma'nâyâ koyanların hâlin bildirir. **Altıncı**, ıstılâhlarınca şerîat, tarîkat, ma'rifet, hakîkat nedir? Onu bildirir. **Yedinci**, kalbin bir bir ba'zı âlimlerin tahkîki üzere zararın bildirir. **Sekizinci**, küfrü bildirir. **Dokuzuncu**, bid'ati bildirir. **Onuncu**, riyâyı bildirir. **On birinci**, mü'min kime benzer? Münâfık kime benzer? Onu bildirir.

[1b] Bismillâhirahmânirrahîm

El-Hamdü lillâhi Rabbi'l-âlemîn. [Hamdolsun Âlemlerin Rabbi olan Allah'a!] Ve's-salâtü ve's-selâmü alâ seyyidinâ Muhammed'in ve âlihî ve sahbihî ecmaîn. Bundan sonra ma'lûm ola ki cemî-i ricâl ü nisâ üzerine farz-ı ayn olan ulûm üçtür. **Evvelkisi**, ilm-i tevhîd ya'nî mü'menun bih ol kim altıdır. Evvelkisi, Allah Teâlâ'nın birliğine, varlığına inanmaktır. İkincisi, Allah Teâlâ'nın meleklerine inanmaktır. Üçüncüsü, Allah Teâlâ'nın kitâblarına inanmaktır. Dördüncüsü, Allah Teâlâ'nun peygamberlerine inanmaktır. Beşincisi, kıyâmet gününe inanmaktır. Altıncısı, başına her ne gelirse eğer hayır ve eğer şer Allah Teâlâ'nın cânibinden idüğüne inanmaktır.

Beyt:

Cümleye vâcibdurur âmentü billâhi³⁶ [2a] deye sâf.

³⁶Metnin kenarında bazı haşiyeler bulunmaktadır. Bu haşiyeleri biz her sayfanın sonunda dipnotta açıklamaktayız. (Bismillâhirahmânirrahîm. Ve bihî nesteîn ve [min] külli muztarrin minhü nesteînü hamd ü senâ bin, on sekiz bin, kırk bin, seksen bin, yüz bin sâyıysın âlemi yokdan var eden, inâden ve istikbâren fermân-ı şerîfine muhâlefet idenin mekâin nâr iden Allah'a; ve's-salâtü ve's-selâmü bu altı kavî olmak üzere âlem hürmetine halk olunan Rasûlullâh ve âl-i ashâbı üzerine olsun (*Şifâ-i Kebîr*); bin diyen kavle göre: altı yüz bölük deryâda dört yüz bölük karada, on sekiz bin kavle göre: bu dünyâ bir bölük bâkî kalan Allah Teâlâ olur. Ancak bu dünyânın dahi harâbı yanında ma'mûru bir devir o da bir çadır gibîdir. Kırk bin diyen kavle göre: mağribden meşrika varınca bir bölük, bâkî kalanın Allah Teâlâ bilür. Seksen bin diyen kavle göre: **evvelki**, kırk bin bölük deryâda kırk bin bölük karada, yüz

‘‘Mü’menun’’ bih altıdur bir dînde yoktur ihtilâf.

İkincisi, zâhir-i a’mâl: Zâhir-i a’mâl dediğimiz dil, kulak, göz, el, karın, ferç, ayak, cümle beden ilmi. **Üçüncüsü**, bâtın-ı a’mâl: Bâtın-ı a’mâl dediğimiz kalb ilmi. Farz-ı ayn neye derler? Bir âdem bilmek ve işlemek ile âhardan düşmeye sabâh namâzı gibi hükmü kaçdur? Üç şartı ile işleyene sevâb, özürsüz terk idene azâb, inkâr idene küfür fi’l-ittifâk. Farz-ı kifâye neye dirler? Bir âdem bilmek ve işlemek ile gayrîden düşe cenâze namâzı gibi. Hülâsa-i kelâm teklif altında olan a’zâ kaçdur: Dokuz; kalb âfâtı altmış, dil âfâtı doksan dört, kulak âfâtı on dört, göz âfâtı dokuz, el âfâtı yüz yedi, karın âfâtı otuz dört, ferc âfâtı otuz iki, ayak âfâtı elli altı, cümle beden âfâtı doksan, cümle dört yüz doksan altı.

Beyt-i câmi’:

Kalbde altmış, dilde doksan dört, on dört tut kulak.

Gözde dokuz yüz yedi [2b] âfâtı yedi, yed bir hoşça bak.

Beden ile âfât otuz dört, fercle otuz iki,

Ricl ile elli altı. Seyyid cümle doksan başa bak.

Cümle dört yüz doksan altı hıfza alsan dâimâ.

Her işin âsân olurdu bunda onda yüzün ak.

Kalbin âfâtı üç bölük, a’lâsı altmış, evsatı yedi, ednâsı dört. **Dilin** âfâtı altı bölük. Evveli asıl söylemeyüp söylemek ârız olan altmış, söylemek asıl olup söylememek ârız olan dört bölük. Evvelkisi, maâşa ya’nî geçinmek fâidesi ve nef’i yok altı. İkincisi, fâidesi ve nef’i var on bir. Üçüncüsü ibâdât-ı müteaddiye ya’nî hem diyene ve hem duyana fâidesi olan dört. Dördüncüsü kâsıra ya’nî ancak fâidesi diyene ola üç bölük, altıncısı sükût ile on cümlesi doksan dört. **Kulağın** âfâtı on dört, dinlemek ile altı, dinlememek ile sekiz. **Gözün** âfâtı dokuz, bakmak ile dört, bakmamak ile beş. **Elin** âfâtı yüz yedi, yapışmak ile seksen³⁷ [3a] sekiz, yapışmamak ile on dokuz. **Karın[ın]** âfâtı otuz dört; yemek ile otuz, yememek ile dört. **Fercin**

bin diyen kavle göre: Allah Teâlâ yüz bin kandil yaratmış yerleri ve gökleri, arasında olanları bir günün içinde yaratmış. Bâkî kalan doksan dokuz bin dokuz yüz doksan dokuz kandilin içinde olanı Allah Teâlâ bilir. Bir bölüğü dahi sayısız olduğunun delili ‘‘vemâ ta’lemu cünûde Rabbike illâ hüve’’ (Müddesir, 74/31)’’ süre-i müddessir’dedir. Sâhibi Mollâ Hüsrev’in *Kâdî Beyzâvî Hâşiyesi*’nde mestûrdur.

³⁷ Doksan dört: altı, altmış dört bölük, altı onbir, dört, üç, on.

âfâtı otuz iki; etmek ile yirmi dokuz, etmemek ile üç. **Ayağın** âfâtı elli altı; gitmek ile otuz sekiz, gitmemek ile on sekiz. **Cümle beden** ile âfât doksan.

Beyt-i câmi’:

Kalbte âfât üç bölük altmış yedi ednâsı dört.

Dilde nevî altı ferdî oldu doksan dâhi dört.

Dinlemekle altı i’râzan sekiz cürm-i kulak.

Bakmak ile dört mahalde, beş mahalde bakmamak.

Yedde ahz u mess ile âfâtı bil’seksen sekiz.

Kabz-ı imsâk ile âfât oldu cânım on dokuz.

Fi’l-batn otuz yemekle, yememekle dört dahi;

Ferç ile yirmi dokuz, üçde itmemek ahî.

Yürümekle ricl ile olan cürüm otuz sekiz.

Yürümemekle olan cürmün dahî bil on sekiz.

Cümle ebdân âfeti doksan dört et ihtirâs.

İlm-i Hâlık’dır unutma oku dinle kış ve yaz.

[3b] Ve bundan sonra ma’lûm ola ki taht-ı tekîfde mezkûr olan dokuz a’zânın ikişer hâli var. Bâtın a’mâlden olan kalbde; huylanmayacak huylanacak, dilde; söylemeyecek söyleyecek, kulakta; dinlemeyecek dinleyecek, gözde; bakmayacak bakacak, elde; yapışmayacak yapışacak, karında; yemeyecek yeyecek, fercde; itmeyecek idecek, ayakta; gitmeyecek gidecek, cümle a’zâ ile etmeyecek bu dokuz a’zâda kaçacak. Marazlar beyân olundu icmâlen her bir ferdî Türkçe beyân olunacak tafsîlen “iz yesserahullâhü Teâlâ” [Allah Teâlâ kolaylaştırdığı zaman.] a’mâli zâhirden olan sekiz a’zâda ictinâb ta’bîr olunur kaçacağa imtisâl ta’bîr olunur. Tutacağa kalbde olan ikî hâle tahliye ta’bîr olunur huylanmayacağa, tahliye ta’bîr olunur huylanacağa. **Ulemâ-i selef** ve hayru’l-halef kalb ilmine ahlâk dirler ve ilm-i batın dirler gayet zabt eyle ve bilmeyene söyle cehele-i nâs, hâliye-i zihin olan avâm fukarâsının [4a] hem ni’metlerin ve hem diyenlerin yeyib ilmi ikidur: biri zâhir ve biri bâtın dirler. Eğer mürâdi bâtılları hâşâ sümme hâşâ emîni vahyi olan hazreti Cibrîl salavâtullâhi Teâlâ alâ nebiyyinâ ve aleyhi ilâ hazreti Muhammed Mustafâ

sallâllâhu teâlâ aleyhi ve sellem üzerine yirmi üç yılda inzâl olunan alâ rivâyetin altı bin altı yüz altmış altı âyetün gayrî bir ilim dahî vardır dirse deyen, ittifâk üzere kâfir olur ve küfrün altı hükmî üzerine cârî olur ve duyan kimseye cehil özürdür deyen kavle nazar ile halâs olur, değil deyene nazar ile göre işî tamâm olur.

Beyt:

Üçüncü ilm-i ahlâkdur Hüdâ teysîr ide zabtın.

Dinûr bâtın dahî fehmîyet helâk sahrâsını gezme.

Eğer bir kişi cezm idüb Hüdâ'dan taşradur bâtın.

Deye yok irtidâdının onun şek şüphe yok cezme.

Ve hâlbuki kibâr-ı evliyâdan İmâm Kuşeyrî hazretleri istilâhımızda ahkâm-ı farza [4b] şerîat ve ahkâm-ı nevâfile tarîkat ve bu ikisinden hâsıl olan zevk ve şevke ma'rifet ve mâsivâ Allah muhabbetini kalbten çıkarmağa hakikatdirûr buyurmuşlar iken bir fâsığı, fâciri, bir mü'min kâmil nass ile hürmeti sâbit ma'siyetde görüb ve şeytân-ı ahras olmadan hazer idüb nehy-i münker etdiğine bu ilm-i zâhirde harâmdur. İlm-i bâtında hâşâ helâldür deyen mühîne ve hâdimi leîne ve hâdimi dîne küfür ile hükümlerinden mâ ade bu bâtıl sözde ve emsâlini siz kitâbullâh ile bilirsiniz, biz rû'yâ ile biliriz ve siz ilmi üstadzan alırsınız, bizler Rabbü'l-Âleminden aluruz. Eğer harâm olsa biz vâkıada bizzât tenbîh olunurduk. Ve harâmı ve helâli vâkıa ile bilirüz dimelerine tereddüd ve tevakkuf ve telebbüs idenlere ilhâdı zendeğa ile ulemâ-i izâm hüküm etdiler ve müellefâtı kesîra kovdular gıtdiler. Muvaffak olan sözlerini tutdular, olmayanları enselerine atdılar. Hafızanallâhü Teâlâ ve evlâdenâ [5a] ve ahabâbenâ ve estigâinâ ilâ âhir ömrinâ âmin. [Allah Teâlâ bizi ve evlatlarımızı ve sevdiklerimizi korusun. Amîn.] Ve İmâm Kuşeyrî hazretlerinin kelâmı nazm olundî.

Beyt:

Şerîatle tarikat, ma'rifetden hem hakikatden.

Tasavvuf ilmi erbâbî ne güne etdiler ta'bir.

İşit uyma hevâya ît firârî kâri bid'atden.

Kuşeyrî hazreti ma'haz îdem nazm üzre tâ takrir.

Şerîat didiler ahkâm-ı farza hükmi enfâle.

Tarîkat dîdiler gir kârübâne göçmeden bu îr.

Bunlardan hâsıl olan zevk u şevke ma'rifet dîndi.

Hakîkat mâsivallâh hubbî çıka bulmaya hiç pîr.

Budur tahkîkî budur dîn tefekkür ît hazer eyle.

Kulâğın tutma her sîtü sadâya Seyyidî az pîr.

Fî beyânî efrâdî afâtî'l-kalb: Kalbin âfâtı üç bölük, ednâsı dört: küfr, bid'at, riyâ, kibir. Küfr meselesî yirmi yedi, ma'nâ bir, nev' üç, sebep on yedi, hükmî altı. **Küfr** neye dirler? Mü'min olmak şânından olan³⁸ **[5b]** kimsede imân olmamak. Nev' üç: **cehlen**, küfr sebebî bir nedur? Ne için halk olunduğunu fikr itmeyüb meclis-i ilme varmamak. **Înâden**, küfr sebebi üç: evveli, mensıb sevmek, ikinci; elin zemminden korkmak, üçüncü; kibir itmen. **Hükmen:** küfr sebebî on üç: evveli, bir güzel kimse i gördünde hâşâ “vahdü lâ şerike leh” diyen gibi şeyler ile zarâfet kast itmen. İkinci, belâğat kastitmen. Üçüncü, emri ğarîb kastitmen. Dördüncü, meclisi güzel iden demek. Beşinci, hezl-i hün ile hâzır olanları güldürmen. Altıncı, hüz ile. Yedinci, latîfe ile güldürmek. Sekizinci, şiddet ile gazablanûb darılmak. Dokuzuncu, hıffet a'nî yeyinceklik etmek. Onuncu, söze ve hikâyata harîz olmak. On birinci, dilini. On ikinci, a'zâsını hıfz itmemek. On üçüncü, emr-i dîni kayırmamak. Cümle sebep on yedi, hükmî altı: evveli, kasten dili deyinmeksiz söylese cümle amel gitmek ikinci, nikâh gitmek avratdan sâdır olursa³⁹ **[6a]** lâkin avrattan sâdır oldukta nikâh üzere haber olunur. Erkândan sâdır olursa avrat er olur, er avrat olur neûzubillâhi Teâlâ zabta lâik meseledur ve tevbeden sonra İmâm A'zam ve İmâm Yu'suf hazretleri katında tecdîd-i nikâh kifâyet ider. İmâm Muhammed hazretleri katında hillesiz olmaz. Eğer üçe bâliğ olursa âkil olan fikir ider diline almaz. Üçüncü, boğazladığı murdâr olmak. Dördüncü, tevbeye cebr olunur, tevbe itmezse cennet harâm olmak. Beşinci, katli helâl olmak. Altıncı, namâzı kılınmamak cümle i câmi'.

Beyt:

Sebeb on yedi, bir ma'nâ, nevi üç, altıdır hükmi,

³⁸ Gâfil olma koyma elden gâfile-i ahmedî kîm? Kadrîni gözliyenî tahviyârını ehline katar.

³⁹ Bu mahalde merhûme a'nî müellef et-tarîka bir gün efendinin ve bil-cümle anvânî ile musaddar olan ibârât latifelerinin mâ ba'dî mâ kablinin eğrice ma'nâda ayine ü mahsulîder. Lakin avâm mü'minîne tefhîm kast olunub mugâyir zâhirine i'tibâr idüb esbâbı müteğâyire ide olunmakla adedî on üç olmakla bâis olmuştur. Ve hadisi münevviyeye nazar olunub muârizeye tasaddî olunmaya.

Bunu bilmeyene Mevlâ aceb nîce ider hükmî,

Bu beytin ve mâadenin tafsîlî manzûme i mezkûremüzde mestûrdur. Gönli isteyen ona mürâcaat etsün.

İkinci bid'at meselesi on iki, ma'nâ iki, sebep üç, mahal üç, ahkâm dört. Lügate bid'at neye dirler? Mutlaka sonradan ola **[6b]** gerek ibâdetde gerek âdetde şeri'de neye dirler? Dinde ziyâde ve noksân öyle ziyâde ve noksân ki sonradan olalar. Sahâbe-i kirâm rızvânullâhi Teâlâ aleyhim ecmeînden sonra şâri'den kavlen ve fi'len ve sarîhân ve işâreten izinsiz ola ve sebebi üç: evveli, ittibâ-i hevâ ikinci, ucub â'nî amelî kendûnden bilmen üçüncü, huccetsiz ve delîlsiz bir âdemi taklît etmek. Mahalli üç: evveli, kalb onda bulunan bid'at iki, bir bölüğü küfr; şefâatin, cennetin, nârın, hisâbın, haşrın, mîzânın, sırâtın, sahâyıf-ı hisâbın hilâfın i'tikâd itmen gibi bir bölüğü bid'at: Cennetin nârın alan vücûdun ve azâbı kabir vukûunun, hilâfın ve erbâb-ı kebâir muhalde kalurlar i'tikâd etmek gibi. Ve ma'lûm olaki bu misillî bid'atin günâhı katilden ve zinâdan vesâir kebâirden eşeddü ve eşne' ve e kaçdır? dirler. Rabbü'l-Âlemîn ibtilâdan ve erbâb-ı ibtilâyâ mübtelâ ve mülâkî olmadan cümle i hıfzu **[7a]** ve himâye eyleye âmin. Ve bu on iki mesele i câmi'.

Beyt:

*İkiden hâlî değildir mübtedi' fi'l-i 'tikâd,
Biri küfrü biri bid'at hıfz ide Mevlâ-i hâd,
Küfr-i inkâr-î şefâat, cennet-i, nâr-ı, hesâb,
Haşr-ı, mîzân-ı, sırât ile sahâyıf li'l-hesâb,
Cennet-i, nârın vücûdun nefy iderse mübtedi',
Seyyidî de ona dâim mübtedi'dur mübtedi',
Siyyemâ inkâr ide kabrin azâbın bî-delil,
İ'tikâd ile muhalled ola ashâb-ı alil,
A'nî ashâbe'l kebâir, [Büyük günah sâhiplerini kasd ediyorum.]*

İkinci mahalli ibâdet. Üçüncü mahalli âdât. Hükmü dört: evveli küfr; ikinci zinâ ve katilden eşnâ' bid'at ile hüküm; üçüncü, ibâdetde dalâlet ile hüküm; dördüncü, âdetde terk-i evlâ ile hüküm cümle-i câmi'.

Beyt:

*İki ma'nâ mahalli, üç sebab, üç dahi dört ahkâm,
Küfürden sonra bir dertdür mazarı gizli fi'l-ahkâm,
Umûmen hıfz ide Mevlâ ibâdi ola bida'dan kim,
Onun tafsîli bâbında [7b] a'lâdır âlimü'l-ahkâm,
Ola bir zehri zakkûmun helâki zâhir u bâhir,
Kaçar ondan kamu câhil fe-keyfe-kim âlimü'l-ahkâm,
Dirilür günde bir bid'at ölür her günde bir sünnet,
Didi şâri' uyan Seyyid her emri ide gör ihkâm,*

Üçüncü riyâ meselesi otuz ma'nâ, bir sebab, bir hıyel, yedî aksâmı a'nî bölüğü beş mâbihi sî a'nî riyâ ne ile olacaklar? Beş emâresi a'nî riyânın alâmetleri beş ve mâ lehü a'nî ne maslahat için olması dört, hükmü iki. Riyâ neye dîrler? A'mâli âhiretten bir amâl ile yâhûd ameli âhirete delâlet îder. Bir şey ile yâ bir garazı şerîsiz muktedî yok iken âhara i'lâm ile evvelî buna evsat-ı anâ ve âhir-i fenâ ve pür anâ dünyâyı murâd itmek ve erbâb-ı hıyel yoluna gitmek ve dîni dünyâya satmak. Eâzenallâhu Teâlâ hafızanâ evvelen ve evlâdenâ ve ahhâbenâ sâniyen bu zamânda riyâ ve hulûs erbâbları imtiyâz olmadan kaldı bâis-i *Îhyâ i Ulûm* [8a] sâhibinin tasrîhi üzre mezraâ i ibâdet ve tâat olan arz-ı kalbe tohum misâlî olan lokma i harâmdur gayrî değildir Allâhu Teâlâ a'lam.

Beyt:

*Tohum misli durur kalbe giren nân,
Bitürur her ne hâl üzre ise o nân,
Husûsâ gire kalbe nân-ı fâsid,
Ola pes cümle a'zâ onda fâsi,*

Tafsîli manzûmemüzde mezkûrdur der. Kalbim mücellâ olsun deyen bulsun ibreti var ise alsın âmîn. Ve “*Kuşeyrî Hâşiyesi*”nde Kâsım Hakîmî Rahmetullâhi Teâlâ aleyhi rahmeten ve vâsiaten hazretleri mü'min-i hâlisi küheylân ata ve mürâilerî tavuga teşbîh îdüb buyururlar kî küheylânı Arabistân kısırâğı doğurur kat'an

feryâd ü figân etmez ve doğan tâyin ednâsı beş yüz a'lâsı beş bîn kuruşluktur, tavuk yumurtlar ednâsı beşi bir akçeye a'lâsı biri bir akçeye feryâd ü figânından durulmaz. Ve tavuğa bağırarlara murâdınız nedir? deyu sorulmaz. **[8b]** Suâl olundukda murâdımız Rabbü'l-âlemîyne eşiddürmekdür dirse hâşâ kâfir olur. Gayri âdemleri gafletden uyarmakdur dirse niceye dek uyanmazlar hâlbuki erhame'r-rahimîn olan cenab-ı bârî Sûre'i A'râf'da "vez kur Rabbeke fî nefsike tezarruan ve hîfeten" ve âyeti uhrâda "ud'u Rabbeküm tazarruan ve hufyeten innehu lâ yecibbû'l-mu'tedîn"⁴⁰ [Rabbini, sabâh ve akşâm, tazarru ile sessizce ve yüksek olmayan bir sesle içinden zikret ve gâfillerden olma.] ve bize bizden eşfak ve erham sıdku ve emânet teblîğ fetânet ile müttesif olan Rasûlü ekrem ve nebiyy-i muhterem "inne ez-zikra el-hafîyye yefzilü alâ el-mehriyyi bâsne ve senîne deraceten" buyururlarken derûhibe tâlib-i mağfîret ve râci i şefâat olan kavlen ve fî'len muhâlefet idemez ve hilâf-ı sünnete gidemez, bir adımcık atmaz, harâm malı yutamaz, bunî tafsîlden mugnî icmâla nazmı manzûmede mezkûrdur; imdî hâlâ sibâk-ı karîbde İmâm Kuşeyrî teşbih-i belîği nazmıdır.

Beyt:

Mü'minin benzer nezîrî ol küheylan [9a] ata kim,

Doğurur yüz bin kuruşluk tâyı feryâd eylemez,

Ahmak-u câhil murâ i benzer ol tavuğa kim,

Virdu ki yumurta bir feryâdî bin dâd eyleme,.

Bu nezîrin kâili Kâsım Hakîmi Seyyidî,

Ecrinî umân Hüdâ'dan nâse feryâd eylemez,

Sebebi hubb-ü dünyâ a'nî kader-i hâcetten ziyâde sevmek zevki için ilâc-ı hubb-ü dünyâyı terk itmekdur.

Beyt:

Hubb-ü dünyâdur midârı Seyyidî it ihtirâz,

Lezzetinden lehd-i fikr it şiddetin kalbinde yâz hilesi yedi: Evvelkisi, şeytân ibadetden men' îder Rabbü'l-âlemin ısmet îderse ben muhtâcız hâlbuki Rabbim azametî ile eûzubillâhi mine's-şeytânî'r-racîm ve "tezevvedû fe inne hayra'z-zâdi

⁴⁰ A'râf, 7/205

takvâ’’⁴¹ [Azık edinin; azığın en hayırlısıysa takvâdır.] buyurur demek ile zecr ider. İkinci, hîle tasvîf ile emr ider. Yine lutf u ıvaz olursa ecel almada değil her gün içün amel vardır demek ile reddîder. Üçüncü, acele ile emr ider. Yine tevîk olursa [9b] azıcık amel tamamca noksân ile çok amelden hayırludur dir men’ ider. Dördüncü, halk içinde itmâm ile emr ider. Yine avn olursa Rabbin görmesi kifâyet ider. Zîra nâfi’ ve zarra ancak odur. Mahlûk-u âcize hâcetim yokdur demek ile tarh ider. Beşinci, ucbe salar ne âkil adamsın gayrîlerün bilmedüğün bilürsin. Muttali’ olmaduklarına muttali’sîn. Yine ihsâ olursa minnet Rabbime tevîk ihsân itdirir. Ben bir şeye kâdir değilim Rabbim tevîk itmese demek ile red ider. Altıncı, gizli amel it Rabbin bir gün âni halka gösterür ve seni bize en’nâs-u şerîf ider dir yine avn olursa Hâlık’ımdır dilerse izhâr ider dilerse ihfâ ider ve dilerse azîz, dilerse zelîl ider demek ile men’ ider.

Beyt:

*Mâ i mâ derle pederden kıla erkanla dîşi,
Böyle bir Hâlık’a karşı nice gör fehmi olan,
Ne olur bir menîden ol yeredür çifte kişi,
[10a] Aklını başına al gelmeden Azrâil uyan,
Nisbet it hilkat-ı Hakka hayr ü şer cümle işi,
Oldurandır gören oldur cümleyi kabre koyân,
Durma Hak karşusuna yumma gözü, dürme kaşı,
Doğru söz olmaya Seyyid urulur ağza uyan,*

Yedinci, hîle. Hâşâ senün ameline hâcet yokdur seîd halk olunduk ise terk-i amel zarar virmez. Şakî halk olunduk ise amel nefi’ virmez demek ile eğer yine İmâm A’zam pınarından su içmiş ise ve eyüler ile konmuş ve göçmüş ise tamamen avn-ı bârî olursa ben güle güle imtisâl-i emir lâzımdur. Zîra Rabbü Teâlâ Kurân-ı Kerîm’inde bir mevzi’de “ve yefalüllâhü mâ yeşâ ü’’⁴² [Allah dilediği şeyi yapar.] buyurdu ve bir mahalde dahi “innellâhe yehkümü mâ yürîdü’’⁴³ [Muhakkak ki Allah

⁴¹ Bakara, 2/197

⁴² Âl-i İmrân, 3/40.

⁴³ Mâide, 5/1

istediği hükmü verir.] buyurdu. Amelden zarar görmüş yok. Hâlbuki Rabbim va'dinde sâdıkdur ve müsebbebâtın husûl-i esbâbına merbûtdur. Evlenmeyene evlât, ekmeyene mahsûl olmadığı gibi **[10b]** bir sebebe yapışmakdan ayrılmazız ibâdet ile gitmek isyân ile gitmenden hayır idüğünü ahmak dahî anlar. Hâlbuki Sûreyi A'raf'ta Rabbimiz “‘en tilkümü'l-cennetü üristümühâ bi-mâ küntüm ta'lemûne”⁴⁴ [İşte cennetiniz... İşlemekte olduğunuz amellere mukâbil ona vâris kıldınız.] ve Sûreyi Nûn'da “‘efenecalü'l-müslimîne ke'l-mücrimine mâ-leküm keyfe tahkümûne”⁴⁵ [Biz hiç Müslümanları mücrimler gibi yapar mıyız? Size ne oluyor? Nasıl hüküm veriyorsunuz?] buyurur demek ile def'u ve men'î ve zecri ider.

Fî beyânî eksâmi'r-riyâ. Riyâ beş kısımdır. Evveli, sırf riyâ. İkinci, gâlib riyâ. Üçüncü, müsâvi riyâ. Dördüncü, mağlûb riyâ. Beşinci, bir ğarazsız âhara i'lâm ile riyâ.

Fî beyânî ahkâmî'r-riyâ. Riyânın hükmü iki. Evveli, sırf riyâda ve gâlib ve müsâvi riyâda ameli iptâl etmek ve ikinci, âhara i'lâm ile olanda ve mağlûbda ecrini anımsamak.

Fî beyânî mâ bi-hi er-riyâ. Ya'nî riyâ ne şey ile olacak? Beş denmiş idi. Evvelkisi beden ile dudâğın debretmekle az yer ancak disünler deyu zebunluk göstermek ile sesin alçak itmen ile riyâ ehl-i dinde ve ehl-i dünyâda⁴⁶ **[11a]** cemî eşyasın gözle göstermek ile. İkinci, kıyâfet ile sûf giymek ile ve kalın ve yamalı giymek ile ve halk bekâ teveccüh etsünler deyu taylasan ve gizli ve yırtık esbâb giye. Bu zikir olunanın hilâfı teklîf olunsa geyemeye pek musîbet-i uzmâdır Rabbim cümlemizi ol dâi azîyden hıfz eyleye. Âkile bu kifâyet itmezmî ki böyle bir bî-vefâ ve pür cefâ fâhişe avrat misâli pür mülâle vusûl için irtikâb idesin.

Beyt:

Nefsî nefsi deye cümle enbiyâ ü mürselîn,

İlticâya kim kala önünde lâyık sermede,

⁴⁴ A'rafat, 7/43.

⁴⁵ Nûn, 68/35-36.

⁴⁶ Niyyeti olmadan kaçun zîra Peygamberimiz aleyhisselâm amel değildir illâ niyyet ile buyurmuşlardır.

*Dikeler gözlerini göğe karşı,
Olalar cümle halk odamda sekrân,
Kıl-ı kıldan seçîserler nümânsız,
Odam kim göriliser onda mîzân,*

Dinilen günde lisân-ı fahr-i kâinâttan sâbit ola dört ismi ile çağrılâsın biri ya kâfir biri ya hâsir, biri ya kâdir, biri yâ fâcir. Eâzenallâhu Teâlâ min fi'li el'fâcir. Ve hafizenâ bi-lutfihi el-kâdir. **[11b]** Ve lâ yetehalles minhü illâ nâdir. Üçüncüsü, kavli ile riyâ va'zu ve hikmet ile nutuk ve ahhâra ve âsâr ile kesret-i ilmî i'lâm için ve halk arasında emr-i ma'rûf ve nehy-i münker ve izhâr-ı gazab lil-münker ider. Ve akrânından ba'zı kimseleri gillet-i ilmî ile ve naklinde izhâr-ı hâlel ile fevkinde kimse yok ancak disünler deyü bu mikdâr riyâ ehl-i dînindir. Ve ehl-i dünyânın eş'âr ile ve izhâr-ı belâğat ve fezâhat ile olur. Rabbim cümle ümmet-i Muhammedi halâs eyleye amîn. Dördüncü, amel ile riyâ. Namâz kılan âdem kıyâmını, rûkûu ve sücûd ve ta'tîl-i erkânı uzatmak ile ve bâşın egûb sağa ve sola iltifâtı terk idüb vakâr izhâr idüb yürümesini ve kıyâfetini halk gördüğü yerde berâber idüb tenhâsında hilâfın itmek ile ve sâir ibâdâtı buna kıyâs ile bu zikr olunan ehl-i dîn geçinen kimselerin riyâsıdır. Ehl-i dünyânın salınmak ve kibir idüb adımın yâb yâb atub bindikde ve indikde eteklerini **[12a]** tutmak ile olur. Cümlesinden cümlemizi hıfz ide Rabbü'l-âlemîn. Beşinci, çok tevâbi' ve çok ziyâretçileri ile riyâ ol kimse ne gibi ki ferah ider mesrûr olur. Çok olmaları ile cum'aya ve da'vete gitdiğinde tevâbi' ensesinde gitmeleri ile iftihâr idüb yalnız gidememekle halk ne çok etbâ' sâhibi mürşid-i kâmil ancak disünler deyü ehl-i dinin riyâsıdır. Ehl-i dünyâda ne çok kudret ve kuvvet sâhibidür disünler deyü ider âkil olan tevbe ider âhirete rahatla gider. **Ve alâmeti** beştir. Evvelkisi, nâsın ibâdâte ve tââtine ittilâ'larını ve medh itmelerini ve gayrilerin semti ibâdâte ve tââte râğbet idüb iktidâ itmelerini ve mutîa muhabbet itmelerini ve Rabbü'l-âlemînün güzel sun'îni kabîhi setr idüb cemîl izhâr itmesini mülâhazâsız sevmek. İkinci, nâsın tevkîr ve senâ idüb ve hâcetini kazâda mesrûr olub bey'u vü şîrâde müsâmaha itmelerini **[12b]** ve bir mekânda vâsi'ce yer göstermelerini sevmek. Bir kimse bu mezkûrâtın hilâfın etse sıkılmak hülâsa-i kelâm nef's-i fehm etse ki ibâdetine insân muttâlî' olmak ile hayvan muttâlî' olmak berâber olmaya. Kemâl üzere riyâdan halâs olamaz meğer mukaddem çıkan nef'î mulâhaza eyleye imdi ehl-i

ihlâs ve riyâdan halâs erbâbı pek az bulunur basîret üzre ola. Hadîs “**fe inne ennâkıde besîrun lâ yehfâ aleyhi galîlün ve lâ saġîrun**” a’nî Rabbim her şeyi görücüdür. Galîl ve saġir hafî deġildir. Üçüncüsü, bir âdemin iki dosti olsa; biri ganî biri fakîr. Ganî geldikte fakîrden ziyâde haz itmek meġer ganî âlim ve ehl-i vera’ ola yâhûd hukuku sâbikleri ola. Dördüncü, vâiz efendilere ve ulemâ efendilere ve şeyh efendilere mahsûs olan riyâdandır. Her bir nevi’den vaazda, te’sîrde, ilimde, tedrîsde ve ilm-i ahlâkda tezhîb murâd iden dört ismin sâhibleri **[13a]** deġil belki tezhîb murâd idenleri irşâdda ehil kimseler zuhûr iddik de kötülük idüb haset itmek meġer gıbtâ ide a’nî bende şu ni’metden hissedâr olsam idi dise pek güzeldür. Beşincisi, meclise enâbir gelse her hâlini devşürmek meġer lutf-u rıfkı île tarik-i hakkâ irşâda niyyetî ola ve lâkin iblîsin fırsat bulacaġı yerdir. Tab’ın zabt idemezse cümle halka bir göz ile baksın bu beyt ile âmil olsun.

Beyt:

Hâtır üzre söylemekden tevbe etsün her ahad.

Okusun, bilsün ne demek. “Kul hüvellâhu ehad”⁴⁷[De ki: O Allah’tır; Ehad’dır.] **Ve mâlehi** e’nî ne şey için olacak riyâ? Dört: evvelkisi, ibâdet ile zühd irşâd ve mürîd çokluğu ile meşhûr olmayı kast iden kimse gibi ve latâif-i meşrûa gönül ister ve lakin halk kesele ve hıffete haml liderler diyen ve gâliba sâim olacak günlerde vâlidesi ile sehî dostlarının ilhâhı ile yeduġını **[13b]** merâtib üzre izhâr iden kimse gibi. İkincisi, ibâdetin gösterüb takvâ, vera’ şüpheli şeylerden ictinâb gösteren kimse gibi emânet ve diyânet olmak ile biline de kadî ola ya bir evkâfa mütevellî ola ve dahî şöle kimseler gibi ki hakîkatde erbâbı kıyafetine girir ve huşû’ gösterür alâ sebîlî’l-va’zı nice gâfile hâtunlar ve nice tâze uşaklar ile fesâd ve fücûr etmek için ve nece sureti meclisi zikirde nisvân ve sıbyân seyrî için verân kimseler gibi zamânemüzde haddî hasır kabul itmeden kaldı Rabbim halâs eyleye. Bir müceddid gele söyleye ya pâdişah söyleye amîn. Üçüncüsü, ibâdetin gösterür mâl bedel oluna ve nisvân nikâhına raġbet ideler ve cümle halk hizmetine gideler ve dahî ol kimse gibi ki namâz kılar ve Kurân okur tahlîl ider mâl için ve telezzûd için ve dâhi ol kimse gibi ki tenhâsında namâzı tahfîf ider ta’tîl-i erkânı ve adâbı **[14a]** terk ider ve halk beyrinde tatvîl ider ve ta’tîl-i erkâna ve adâba riâyet ider. Zemme itmelerinden

⁴⁷ İhlâs, 112/1.

kurtulmak içün medh itmeleri murâd değil ve sevâb hâceti değil. Dördüncüsü, üçüncüsünün misâli gibi ki yîni kılâr ta'tîl-i erkânı terk ider garazı nâsı ma'siyetten ve zemmü gıybetden sıyânet etmek ve dahî şol öğrenici ki o nerede? Ne ibâdetü ve taâtini gösterir yanında rütbesi ola da ilm-i nâfî' öğrene ve dahî ola evlâd ki babaya ve anaya amelin gösterir meyl etsünlerde yanlarında makbul olayın dîr ve eğniyâya gösterir mâllarına nâil olayında ibâdetime âlet olsun dîr ve ümerâyâ ve vüzerâyâ ve kudâta gösterir hâ ve mensıbe nâil olayında kelâmım nâfîz olsun ve şevâkilim def' olsun ve zulmüm ref' olsun içün bu meratebe ve emsâli riyâ ehli dînindir. Ve ehl-i dünyânın riyâsı izhârı şecâat ile ve gayrileri ile âlî mensıblere nâil olayım ahkâm-ı şerî [14b] tenfîz ve nâsı ıslâh ve zulmu ref'ideyim demek içün Rabbim muhlikâtı celiyye ü hafıyyeden cümlemizi hıfz eyleye riyânın icmâlen otuz meselesi tamâm oldı bu cemâli câmi'.⁴⁸

Beyt:

*Sebeb ma'nâ birer yedî hıyel hükmi iki bu böyle,
Emâre mâ bihi eksâm beşer dört mâlehu söyle,
Budur cündü riyâ zıddı hulûstur kalbinî huyla,
Bu cümle oldu otuz Seyyidî gel kendüğü söyle,
Sûfî nere ilm-i bâtından haberdâr olayım dirsən,
Bunî sor bil çıkan ehyâra serdâr olayım dirsən,
Ve illâ tâcu, hırka, vird ü tesbîh fâide virmez,
Virir dirsən eğer eşrâra serdâr olayım dirsən,
Bunlar kalbde necâsetdür çıkarmâmak habasetdir,
Çıkarur ise insâfın münevver olayım dirsən,
Buyurma diyi bu hükmi Rahimallâh Rasûlüllah,
Di âmenna vü saddeknâ cinânî bulayım dirsən,*

Dördüncü kibir meselesi: yirmi ma'nâ, bir sebep, yedi alâmet, on⁴⁹ [15a] iki. Kibir neye dirler? Nefsinin büyüklendiği kimseden ilerü olmasına meyl idüb

⁴⁸ Matlub: nazm dirsən kim riyâdan kurtulasın fe mevâilü gelirini güzele îcân nitekim ayıbını gözlersen îlden ibâdetlerûni hem ile pinhân.

⁴⁹ Dilersen kim riyâdan kurtulasın kamû eyülüklerini gözlersen îlden ibâdetlerü ki hem ile pinhân.

rahatlanmağa dirler. Sebebi yedidür: evveli, amelsiz ilim, ikinci; şartına ve erkânına riâyetsiz ve fâsit idîci ve mekruh idîci şeylerden kaçınmaksız ve ihlâs ve takvâsız ve niyyetsiz ve mahvidici şeylerden içtinâbsız ibâdet ve vera' ve üçüncü; hazreti Âdem aleyhisselâmın oğlu Kâbili na Kâbilî ve hazreti Nûh aleyhisselâmın oğlu Kenânî izânı fikirsiz haseb ü neseb. Dördüncü, sıtmâyı ve evnâi emrâzi fikirsiz güzellik beşinci; merkebi ve fili fikirsiz kuvvet altıncı; kârûni fikirsiz mâl ve hâleti nez'î fikirsiz mâl ile telezzüd yedinci; selefde geçen tevâbi' ve levâhık sâhiblerini fikirsizi çok tevâbi' ve levâhık. **Fî beyânî'l-alâmet**. Alâmet-i kibir on iki: evveli, nefsenden kerâhetsiz halkın kendüne kıyâmın sevmek. İkinci, yalnız yola gidememek. Üçüncü, fâide vâir ise de **[15b]** gayrilerî ziyâret itmemek. Dördüncü, bir âdeme yakın oturmadan âr etmek. Beşinci, hastalar ile ve marazlılar ile oturmamak. Altıncı, kendi eliyle evine mâ lezimesin ya'nî çarşıdan bazârlığını alamamak. Yedinci, metâiz evine götürememek. Sekizinci, alçak ve yamâlı esvâb geymemek. Dokuzuncu, fakîr da'vetine gidememek. Onuncu, akrabâsının ve rafıklarının sokakta hâcetini kazâ itmekten âr itmek husûsa alçak adde olunân şeyler kî sâbun ve cinra ve hinnâ ve sâkız ve tarak gibî şeyleri alamamak. On birinci, kendi akrânı a'nî taytâşı ilerü geçinse sıkılmak. On ikinci, inâden ve istihkâran ve sefâheten ve denâeten ve mükâberaten zalemeye intisâbı hayyen ve meyyiten a'nî ölüsüne ve dirisine intisâbı olmayan fukarâdan Hakkı kabul itmemek.

Beyt:

İcmâlîsini ve tafsîlini yazmak ma'kûl göründi zîra selefîn altmış maraz içinden ihtimâm itdikleri ikinün birîdür,

Terk itmeyen cümle halkın yerîdür,

Hiç şüphe yok⁵⁰ [16a] cümle nâsdan gerîdür icmâlen câmi',

Beyt:

Sebeb yedi, alâmet on iki hem dâhi bir ma'nâ,

Kibir ünvânını Seyyid ferâgat eyle ol ra'nâ,

***Beyti tafsîli** kibre âyet gönderüb zemme itdî hallâk-ı cinân,*

⁵⁰ Bu cihet içinde hiç kurtarmadığı bir cân-ı ehil gâfil olma hâ diyinca erişür olan ehil şark-ı garibe hüküm idüb ve yerüb olan mâlikleri kahreyle

*Zerresi mâni' cinâne didî ol fahri cihân,
Çünkü Kurân ile mezmûm oldî lâzım Seyyidî,
İdesin esbâbını ondan alâmetin beyân,
Kaçdurur dirse eğer esbâb-ı kibri bir kişi,
İlmi ile tâat cemâl kuvvetü ve mâli zamân,
Oldî altıncı, yedi dâhi etbâ' ü neseb,
Bî neseb kimdür bunlardan gâfil ola bî nümân,
Hamdi lillâhi anladık esbâbını oldî yedî,
On iki dâhi alâmet dindî Rabbim el-emân,
Evvelen sevmek kıyâmı nâsı ta'zîmen li nefis,
Sâniyen meş itmemek halfinde gayrin her zamân,
Âr îde kurban cülûsden gayra zâir olmaya,
Dâhi ma'lûliye merzâlarla olmaya mekân,
Eymetâin hamle hem lûbsü deniden incine,
[16b] Nere fakîr iderse da'vet zirâ azdur onda nân,
Dokuzuncı, ölü levezimdür ki olâ hasîs,
Bey'â hamle âr iderse ol îder kibrin ayân,
Nere tekaddüm etse akrân incinürse on bir,
On ikinci âride Hakkı kabûlden her zamân,
Yâ İlâhi Seyyid'in bu nazmın idersen kabul sıhhatinde vîr emân hatmi
hâlinde imân,
Küfür ve bid'at riyâ vü kibrin mesâili tamâm oldî bir hulkun ma'nâsı ile
cümlesi olur doksan bilmeyen noksân,*

Fî beyânî'l-huluk: El-Hulku melekettün tasduru anhâ el efâli'n-nefsâniyyeti bi suhûletin min gayri raviyyetin. Türkî ma'nâsı huy neye dirler? Herkesde bir melekedir ki ondan fikirsiz suhûlet ile nefse mensûb iş çıkar şer'â uyarsa hamîde uymazsa zemîme.

Beyt:

*Huy nedür? dirlerse dî herkesde bir hâlet durur,
Nefse mensûb iş çıkar ondan fikirsiz it hazer,
Şer'â uydise hamîde dindî [17a] uymazsa habîs,
Seyyidî uy kork Hüdâdan uymayân yoldan azar,*

Bu dördün üzerine hasır merhûm Birgivî efendinin dikkatî berakâtidir. Cumhûrun kavli yedi olur bu dördün üzerine nüclî ve isrâfî ve hasedî zamme itmek ile hazreti cumhûra riâyet idüb bu üçü dahî inşâallâhu teâlâ tertîb üzre tefsîlen beyân iderüz bâkî kalan elli üçü ihtisârîce ayân iderüz Rabbim avn iderse.

Fî beyânî'l-nücül: Nücül meselesi altı ma'nâ, bir zarar, bir ilâc, bir sebebebi, üç nücül neye dirler? El-nüclü melekete imsâkü el-mâli bi haysü yecibü bezlühü bi hükmi's-şer'i evi'l mürüvveti. Türkî ma'nâsı her bir insanda bir meleke dürki hükmi's-şer'i ve mürüvvet ile virmesî vâcib olan mâlî virememe. Nüclün zararî bir, nedir kıyâmet gününde bu gâzi ne mâlî tavk olub halâyık beyninde rusûl olmak bunun tefsîli mecsi nücülde tefsîl üzre [17b] manzûmemüzde mezkûrdur ona mürâcaat etmek ehemdür gaflet olunmaya ilâcı birdür. Nedir kendini ve evlâdını ve akrabâsını halk iden? Hâlık rızkında bile halk etmiştir deyû i'tikâd itmektür. Sebebi üçtür, nedir? Evveli, dünyâ sevmek ikinci, evlâd ve ekârib sevmek üçüncü, ölümden evvel ona ulaşmak olmaz illâ mâl ile olan lezzet ve şehvet sevmek hubb-ü dünya didikleri oldur.

Beyti câmi':

*Nücül bir dert durur tevbe iden kişiye hoş ma'nâ,
Sebeb üçdür, ilâcı bir, zarar bir, dâhî bir ma'nâ,*

İsrâf meselesi altmış iki ma'nâ, bir sebep, altı ilâc, üç ferdî, elli iki isrâf neye dirler? El-İsrâf-u melekete bezli olmalı habîsü mecîbü imsâku hu bi hükmi's-şer'i evi'l-mürüvveti. Türkî ma'nâsı insanda bir melekedür ki hükmi's-şer'ile yâ mürüvvet ile imsâk-ı vâcib olan mâlî bezl itmek. İsrâfin ilâcı üç: Evveli, ilim. A'nî [18a] zararını bile ki isrâf erbâbı şeytân ile ve firavun ve kavmi, Lût ile ve emsâli ile müşterek olmak ne demek deye? İkincisi, amel. A'nî bâtıl yere bezl itmeden teklîf eyler ve bir gözcî koya itâb ide isrâf etdikde ve isrâfin âfâtını fikir ide. Üçüncüsü, kal'î a'nî esbâbını bilüb gününden kaldırmak. **İsrâfin** sebabî kaç? Altı: Evveli sefâ,

a'nî akıl eksik olub hafif olmak. İkincisi, isrâf ma'nâsınâ câhil olmak. Üçüncüsü, riyâ vü süm'â. Dördüncüsü, kesel ve betâlet. Beşincisi, za'f-ı nefis avâm hâsâ hayâ dirler. Altıncısı, za'f-ı dîn. A'nî ihtimâm etmez ve ilâcına yapışmaz hazreti Rabbü'l-âlemîn hıfz eyleye tab'â mensûb sefehden zîra ilâcî asîrdır dîdiler. Ya'nî güçdür hazreti Rabbü'l-âlemîn lütfu mahzından cümleyi halâs eyleye. **Fî beyâni efrâdi'l-isrâf:** isrâfın ferdî **[18b]** elli iki. Evvelkisi, fâidesiz yere virmek, ikincisi; helâk itmek, üçüncüsü; zâyî' etmek, dördüncüsü; deryâyâ, beşincisi; kuyuya, altıncısı; ateşe bırakmak, yedinci; unu, sekizinci; ekinin, dokuzuncu; mirâsın hıfz itmemek. Onuncu, yırtmak, on birinci; kırmak, on ikinci; kesmek, on üçüncü; eti, on dördüncü; etmeği, on beşinci; çorbayı, on altıncı; peyniri, on yedinci; mercimeği, on sekizinci; eriği, on dokuzuncu; inciri, yirminci; üzümü, yirmi birinci; buğdayı, yirmi ikinci; arpayı, yirmi üçüncü; kâvunu ve karpuzu, yirmi dördüncü; soğanı, yirmi beşinci; balı hıfz itmemek. Yirmi altıncı, bindiği hayvanın levâzımın görmemek. Yirmi yedinci; çanağı, yirmi sekizinci; kâşığı, yirmi dokuzuncu; elini yalamadan yıkamak. Otuzuncu, yer üstüne düşeni, otuz birinci; sofrâ üzerine düşeni devşirmemek ve âr itmeyüb parmağını ve çanağını ve kâşığı **[19a]** yalamada. Sekiz devlet yazdılar. Evveli, isrâfdan hazar, ikinci; taâm üzre hayra vusul, üçüncü; ni'meti ribat a'nî bağlamak dördüncü; celb itmek beşinci; fahri kâinata sallallâhu Teâlâ aleyhi ve selleme iktidâ etmek altıncı; kibir yedinci; riyâsı gitmek sekizinci; hayırda ve ihyâ i sünnetde muktedâ olmak. Otuz ikinci, nohudu otuz üçüncü; pirinci yıkarken hıfz etmeyüb yere döküb süpürüb atmak otuz dördüncü; sârığın otuz beşinci; pabucun otuz altıncı; esvâbın hıfz etmemek. Otuz yedinci; sâbunu otuz sekizinci; yağı çok isti'mâl etmek. Otuz dokuzuncu; yağacak yağı ziyâde etmek. Kırkinci, niyyetsiz noksân ile satmak. Kırk birinci, ziyâde icâra virmek. Kırk ikinci, kefende kıymetden ziyâde etmek. Kırk üçüncü, bezinde ziyâde etmek. Kırk dördüncü, karnı doyduktan sonra yemek. Kırk beşinci, her günde iki kere **[19b]** yemek. Kırk altıncı, her gönlü istediğini yemek ve lâkin bu ikisi müevveldir. Te'vîli manzûmede mezkûrdur. Kırk yedinci, çok taâm itmek. Kırk sekizinci, taâmın eyü addetdiğünü yeyüb mâ adeyi terk itmek. Bunlar dahi müevveldir. Kırk dokuzuncu, süm'â ellinci; şöhrat için etmek. Elli birinci, riyâ ile zâyî' etmek. Elli ikinci, menâhi ve meâsiye harc etmek. Bu tafsîli câmi'.

Beyt:

Sebeb altı, ilâcı üç ve hem ma'nâsı bir ferdî,

Yetişdi elli ikiye bu isrâfın ne çok derdi,

Fî beyânî'l-hased: Hased meselesi on sekiz ma'nâ, bir sebep, altı zararı, sekiz ve ilâcı üç, cümlesi on sekiz. Hased neye dirler? Âhirete zararsız salâh ı dinî ve dünyeviyyesi olan bir âdemden Rabbü'l-âlemînin ni'metinin zevâlini yahûd ol ni'mete vâsıl olmamasını murâd etmek ve vâsıl olamayış zâil olduğunu sevmek. Bu bir sıfatdur ki şeytân-ı lain⁵¹ [20a] fir'avn lain-i muhîn ile görüşüb "senden benden yaramaz kim vardur didikde ikimizden yaramaz erbâb-ı haseddür" didikleri hikâye-i garibesini temsîlat-ı acibesi ile manzûmemüzde mezkûrdur. Mufasssalen beyân olunan ebyâtın bir satırın yazalım pekçe nefrat murâd idenler bulsunlar kıssâdan hisse alsunlar.

Beyt:

Görüşdü mel'anet-kânı ki fir'avn ile bir günde,

Suâl etdi eşirrâdan didi senden benden,

Eşeddür ol kişi didi hased bâbın ide izhâr,

Udûl tevbe itmez mi ölme deyen mine'l-ebrâr,

İlh. Zararı sekiz. Evveli, kizb-ü gıybette çeker. İkinci ifsâd-ı tâate çeker. Üçüncü şefâatden mahrûm olmaya çeker. Dördüncü, cehenneme girmeye. Beşinci, âhar mü'mine zarara. Altıncı, çok zahmete çeker. Yedinci, kalb kararmağa çeker. Sekizinci, cemî'-i maksûdundan mahrum olub hizlâna çeker. İlâcı üç. Evveli hasedin dîn-ü dünyâya zararını [20b] ve hased itdiği mü'mine nef'ini bilmek. Dîn zararı Rabbini gazaba getirib kısmetini ve adlını geriye görüb istinkâr etmek. Mü'min karındaşına nasîhat farz iken harâm olan sıfat-ı gışşı irtikâb etmek, dünyâ zararı gamm-u hem çekmek, hüzünden bir an hâlî olmamak, hased olunan adamda bu mezkûrâtın aslı terk ide gör faslı istersen cennete vaslı olma halk içinde paslı.

Beyt:

Meğer gıpta ola câiz ona ni'met durur dendi,

⁵¹ Te'vilü san'îfü'l-mizâc imiş hezm itmeden yakın gayet kısa itmiş ve zahmetli işi yok itmiş demekdür. Ve yâhud isrâfın benzeri demekdür. Ya'nî terk olunanı bir bulunmazsa demekdür.

*Hazer it pek mezâlikdür onun erbâbı yok şimdi,
Kimün var ise kalbinde ikisi beşe ikbâli,
Harâmdan siyyemâ ona kilâb-ı sûk-i veş döndü,
Ona gıpta yaraşmaz hem yanaşmaz Seyyidî tevbe,
İdüb bu halkdan uzlet it murâd-ı men'a dön imdi,*

İkinci amelidür a'nî nefsinin hilâfı zemm itmek isterken medha kibir itmek, isterken tevâzua ihânet murâd iderken iânete bedduâ itmek, [21a] murâd itdikle duâya tekellûf itmek amelen ilâcdur meğer aslı alçak ola. Sen murâd etdik de fesâdın artura ol vakit câiz değıldür kendi hâline koyub nefsin ıslâha meşğûl olmak gerek. Zirâ kelâm-ı Şâfiî radiyallâhu Teâlâ anh buyururlar ki: selâsetün in ekramtehüm ehânûke ve in ehentehüm ekramûke el'mer'etü ve'l-hâdimü ve en'nebtıyyu. Türkî ma'nâsı gâliben avratlar ve gâliben hizmetkârlar ve alelumum aslı alçaklar müeyyidâtı hadden bîründür birçok ebyât makûlesin deyelim.

Beyt:

*Ferîd-i rûzigâr olsa funûn-ı ilm ile bir Türk,
Mizâcından onun olmaz eşeklik zerrece eksik,*

Beyt:

Min kelâm-ı Kemâl Paşa Zâde, [Kemâl Paşa Zâde'nin sözünden.]
*Her kimin var ise kalbinde şerâret-i küfrî,
İstîlâhat-ı ulûm ile müslümân olmaz,
Tûtîye eyleseniz ta'lîm-i edâ-i kelimât,
Sözü insân olur amma özü insân olmaz,
Kara kara taşı kızıl kan ile rengîn etsen,⁵²
[21b] Levni tağyîr olur ol la'l-i bedehşân olmaz,*

⁵² Kelâm Kemal Paşa Zâde: Ma'rifet gerçi ki bey-zâdelere lâzımdır,
Okuyup yazmaz ise yine bek alâ bendir,
Ehl-i ilme o alâ olub dâire-i âlimde,
Câhil olmakdan ise doğmadan ölmek yeğdir,
Şeyh ide nemâ avrat ile deliyi,
Dâhi hem senle içinde ölüyü,
Ne mesinedir bu kim ehl-i idrâka,
Her sefiye ü deli velî görünür.

Beyt:

*Kaçan a'lâ makama irse ednâ,
Kulağı sağır olur gözü a'mâ,
Özüdür göz göre yâr-ı kadîmi,
İder belki ona buğz-ı azîmi,*

Beyti âhar:

*Beyza-i zâğı kosan tavus-ı kudsün altına,
Türlü ni'metle ona bir âlî mesken eylesen,
Dâne-i hûş-âb ile hem süker ile beslesen,
Zâğdur peydâ olan bin kerre tedbir eylesen,*

Üçüncü, ilâc-ı kal'î a'nî sebebini bilüb kû göğünden [gönülden(?)] izâle etmek, sebebi kaç? Altı. Evveli, teazzür ne demek? Üzerine sakıl olma. Ba'zı emsâli ilmen ve vilâyeten ve mâlen ileri gitse vazı'larına tahammül idememek. İkinci, tekebbürlük ne demek? Bildiği âdemlerden biri bir ni'mete vâsıl olsa hâizini mütâbeat etmez ve hizmet etmez ol ecilden zevâlin ister. Üçüncü, gayrinin ni'meti kendinin maksûdunun mevtine sebeb olmak. Dördüncü, muharedde hubb-ı riâyâset benim mislim olmasın her hâldedir ve hem kendine misil ilmen ve mâlen. Bir adam [22a] işitse haz itmeye ağısâyı almadan ölürse de mevtinden haz ide ehl-i menâsıb gibi galiba bu sıfatdan hâlî ölenleri Rabbim âlî makâma çıkara. Bu sıfatdan ölenleri tevbe vire çıkara ve illâ lâıyğınca her birini bir mekâna çıkara âmîn. Beşinci, habîsu'n-nefs olmak ve nicel olmak gayrin ni'meti eğilse haz itmez. Hasedin ağacıdır ve ilâc yönünden ve giderme yönünden ziyâde güç eder. Ke-enne-hu küfrün üçüdür. Altıncı, hıkıddır a'nî kin tutmak.

Beyt-i Câmi':

*Sekiz zararı, ilâcı üç, sebeb altı, ma'nâ bir,
Hased çün tevbe idenler olalar dînde ra'nâ bir,*

Cumhur kavli üzre muhabbedillâhi tebâreke ve teâlâ ümmehâti habâis ki küfr, bid'at, riâyâ, kibir, nücül, isrâf, hased.

Ahlâkın ta'rini' ile cem'a yüz yetmiş altı olur. Nesran ve nezmen icmâl üzere beyân olunurdu. Bâki kalan elli üç efrâd-ı ahlâk-ı razîle mesâil-i lâzımsız beyânsız ve muhimmesiz, ayânsız beyâna şuru' olundu. **Ba'de [22b] et'tamam** lisândan cümle a'zâ âfeti Türkçe beyân olunur. Rabbim avn ve nusret ve ihsân iderse.

Beyt:

Küfürdür birisi onun dahi hem cehli ve havfu ve zem,

Riyâ, kibir, ceza', emnü tehevür, ye's-i Rahmâni,

Küfr ma'nâsı bilindi. Cehil neye dirler? Âlim olmak şanından olan kimsede ilim olmamak. Havf-u zem, elin zemminden korkmak. Riyâ bilindi. Kibir bilindi. Ceza', musîbete tahammül itmeyüb kavlen ve fi'len izhâr etmek. Emin azâb-ı sehzadan halâs oldumu bilmek. Tehevür, ikdâma lââyık olmayan emre ikdâm etmek. Ye's, ümîdin kesmek.

Beyt:

Hased, nücül ile ucb, isrâf, kazâ üzere sehat etmek,

Birisi dahi cübn oldi şamâtat gadr-i canânı hased bilindi,

Nucül bilindi. Ucub, ameli kendinden bilmek. İsrâf bilindi. Sehat, kazâyâ tazaccur etmek. Ya'nî sıkılmak. Cübün lââyık olan işe mübâşeret idememek. Şamâtat, adüvnün müsîbetine sevinmek niyyetsiz kadir izni i'lâmsız **[23a]** ahdin bozmak.

Beyt:

Hıyânet, half-u va'di, hırs, sefehle, sû-i zan itmek,

Fezâzat, gillü vü ışk, fitneyle teksîr itme tuğyânı,

Hıyânet, kavlinde ve fi'linde hile etmek. Half-u va'd, va'dine muhâlefet etmek. Hırs, dünyâ cem'ine pek çalışmak. Sefâ, yeynicek olub akıl zaîf olmak olmak. Sû-i zan, alâmetsiz âhar kimseyi kötü bilmek. Fezâzat, kalbi kalın olmak. Gill-u gış, nefesine ve gayriye isâbet iden şerden elem çekmeyüb nasihat alamamak. Fitne, nefisini belâyâ ve mihnete ilkâ etmek.

Beyt:

Betâletle ve kâhatla, meddellül, hıkdu, hubb-u mâl,

Tama', ta'lik kalb itme surûra kovma şeytânı,

Betâlet, lâzım ve mühim olanı tahsilde tekâsül etmek ve kâhat, hazreti Allah u Teâlâ'dan ve Rasulü Ekrem sallallâhü aleyhi ve sellemden utanmamak. Tezellül, şer'an mertebesinden alçak temellük etmek. Hıkıd, âhara şer ve buguz murâd etmek. Hubb-u mâl, garazı dünyâ için mâl sevmek. Tama', muhâtaralı [23b] harâm olan şeyi murâd etmek. Ta'lik-i kalb, Allah Teâlâ'dan gayriye gönül virmek.

Beyt:

Hevâya üns-ü mahlûka eğer olur isen tâbi',

Salef, hıffet, nifâk üzre olanları bula nîrânî,

Hevâ, cesed-i insanda mevzi' muayyeni olmayan nücârdan ibâret olan nefsin şer'i şerîyfinden izinsiz her lezzeti olana meylederler. Üns-ü mahlûk, metâ' dünyâ ile ünsiyyet. Salef, nefsinin tezkiye idüb laf ürmek. Hıffet, her geliciye, gidiciye nazar ve her suâle cevap acele ile lâzım olmayandan suâl. Nifâk, kavlinde ve fi'inde bâtını zâhire uymak.

Beyt:

Înâdı, cerbeze, küfrân-i ni'metde, müdâhinler.

Temerrüd, bid'ât, taklîd, şarahda olalar cânı.

Înâd, şey'in hakîkatin bilüb kibran kabul itmemek. Cerbeze, kendine lâzım olmayandan suâl idüb halt etmek. Küfrân-i ni'met, Rabbü'l-alemîynin ni'meti karşısında şükür etmemek. Müdâhene, dîn kayırmamak münkeri [24a] gördüğü vakitte def'ine vücûh ile kâdir iken def' itmemek gibi. Temerrüd, nushî kabul etmemek. Bid'ât, bilindi. Taklîd, zararın bilmeksiz mücerred hüsn-ü zan ile âhara uymak. Şerah, helâl eğer harâm hırs ile el uzatmak.

Beyt:

Humûden, buğz-u sâlih, hubb-u câh, hubb-u medh, ısrâr,

Adâvet, hüznü fi ed-dünya, belâdet ide nehrânî,

Humûd, nefis arzusuna el uzatmak ve lâzım olana el uzatmamak. Buğz-u sâliha, âlimleri ve sâlihleri sevmemek. Hubb-u câh, nâsın kulûbünde mehâbetli olmayı sevmek. Meğer sahîh niyyeti ola. Hubb-u medh, gayrin medhini sevmek.

İsrâr, ma'siyete dâima kasdı olmak. Ömründe bir kere işlersede adâvet, dünyâ için üç günden ziyâde küsmek. Meğer adâveti din için ola. Hüzn-ü fi'l-dünyâ, dünyâ ni'metinin gittiğine elem çekmek. Belâdat, hayrı ve şerri seçememek.

Beyt:

Teşâ'üm, hubb-u dünyâ, hubb-u zâlim, havf-ı fi'l-dünyâ,

[24b] *Amel tasvîf-i emelde âcilen gel eyle imânı,*

Teşâ'üm, bir şeyi şerre alâmet tutmak. Hubb-u dünyâ, dünyâ zevkini isteyüb çoğaltmaya çalışmak. Hubb-u zalime, zâlimleri sevüb mertebesince buğuz izhâr itmemek. Havf-ı fi'l-dünyâ, dünyâ belâsı isâbet itmeden korkmak. Tasvîf-i amel dahi gençliğim var deyu ahiret amelini eğlemek. Tasvîf-i emel, hayra niyyetsiz uzun ömür istemek. Acele kalbde sâbit bir ma'nâdur ki murâdının tezce husûline sebep olur yahud bir nesnenin zararın fikir itmeksizin ikrâma sebep olur yahud bir hakkını ve şerâitini vefâ itmeksiz fi'lin tamamına bâis ve sebep olur. İcmâl üzre elli üç âfât-ı kalbin cürmi dahi beyân olundu. Rabbü'l-alemîn cümle ümmeti Muhammed'e ictinâb-ı tâm müyesser eyleye. Cümleden olmazsa bâri yediden olmazsa bâri dördten halâsa sa' etmemek ne sefâhatdür ve ne belâdatdır Rabbim cümlemize tevîk ide. Geçeyiz imân ile geçeyiz **[25a]** sırâtıda geçeyiz, yetmiş bin fersah umk-î sâbit keser-i fahr-i cihân ki bir kerre içine harâret muhâl ondan dahi içeyiz amîn. Hüdâ cümleye vire hayır kâmin.

Fasl-u fi'l-beyânî envâi âfâti'l-lisân. Ve tafsîlin beyâna şurû'dan evvel dil âfâtının içinden beş ki küfr, havf-ı küfr ve hata ve kizb ve gıybet. Ve bu beşin içinden selef-i sâlihinin ihtimâmları kizbe ve gıybetedir. Nitekim kalbin âfâtından riyâ ile kibirde olduğu gibi kizbin gücü beyân murâd olursa terceme pek mutavvel olmak lâzım olur âkile bu mikdâr kâfidür.

Beyt:

Ki bilmedi inâd etdi laîn oldi fesâd etdi,

Emâniyyetde ad itdi ebed dinmez gözünden yaş,

Dinilen şeytân-ı bed meâşa ictinâb idüb söylemediğini eûzu billâhi mine'ş-şeytânî'r-racîm le-ugviyennehüm ecmaîne illâ ibâdeke minhümü'l-muhlisîne⁵³ [Dedi ki: İzzetine yemin ederim ki, onların tümünü azdıracam. Onlardan, ihlaslı kulların hâriç.] âyetin ulemâ-i âmilinden işiden anlar ve bir mertebe dahi **[25b]** hazreti imân a'mâlden bir amel ile olmaz illâ sıdkı ile olur ve küfr-ü hüsrân isyândan biri ile olmaz illâ kizb ile olur. Mufasssalen hikâyesi ve mecs-i manzûmemüzde mezkûrdur. Altı nev'idenden nev'i evvel, asıl söylemeyüb söylemesi ârız olan altmış. Evveli küfür neye dirler? Sebk-i lisânsız kasden fukahâ-i izâmın küfr didikleri sözlerin birini söylemek neûzu billâhi Teâlâ hükmü altı bu beytde mezkûrdur.

Beyt:

*Kaçmasa bu küfrün envâinden ol fâsık kişi,
Cümle ta'ât-ı nikâhı gide pek eğile kişi,
Her ne boğazlarsa yenmez hem olur cennet harâm,
Ölmesi lazım namâz kılınmaz ona ve's-selâm,*

İkinci, seb. Ya'nî sövmek. Bir âdem bir âdeme kâfir dise ba'zıları deyen kâfir olur ve ba'zıları olmaz didiler. Ta'zîra müstehik ölmesi bil-ittifâk. Üçüncü, ta'zi ya'nî ayıplamak. Dördüncü, mirâ ya'nî gayrin kelâmına ğaraz-ı sahlîsiz bahane bulmak her vechile. Beşinci, ifşâ-i sır ya'nî bir âdemin **[26a]** sırrını âhara duyurmak rızâsı yok iken. Altıncı, gınâ ya'nî lahin ile şey okumak ne olursa olsun şer'i şerîfde on beş ismi ile mezmûmen zikir olunmuştur. Manzûmemizde mezkûrdur. Birisi münbit-ü en-nifâkdur buyurmuş ahir zaman peygamberi kâmil-i imân olan sözünü tutar muktazây-ı nefsi [Nefsin ihtiyaçları] enseye atar. Yedinci, nifâk ya'nî kalbinde olanın hilâfın söylemek. Sekizinci, kizb ya'nî mâ hüve el'vâkıın [O olan ne?] hilâfın söylemek. Dokuzuncu, gıybet ya'nî bir âdemin ardınca incineceği sözü söylemek ve lâkin altı mahalde müstesnâdır.

Beyt-i Câmi':

*Tazallem, vestein, arrif, hazer, istefti beşinci,
Dahi altıncısı fezkür mahal füssâk-ı oyuncu,*

⁵³ Sâd, 38/82-83.

Onuncu sühriyye ya'nî masharalık. On birinci, ta'rîz ya'nî sözden zâhiren anlananın gayri şeyi murâd etmek. On ikinci, suâl-i menfaat ya'nî zarûretsiz ve şeri'den izinsiz dünyâ istemek. On üçüncüsü, lain ya'nî [26b] bir âdeme mel'ûn demek dinen âdem muayyen oldukda câiz değil. Ammâ vasf-ı umum ile altmış nefer kimseye la'net vardı. Olunmuşdur nazm-ı bedâ, olunmuşdur tamam olduğunda inşâallâhu Teâlâ menzûmeye yazılır Rabbim âsan eyleye amîn. On dördüncüsü, gılat ya'nî yedi mahallin gayride pek söylemek hususâ garaz-ı fâsıd ile halk içinde.

Beyt:

*Unfi gılat hetn-i ırz âfâtı dil gayra 'l-mahâl,
Yedidür gılat mahallî def'ine var mı mecâl,
Ehl-i küfr, ehl-i bid'at, nehy-i münker zâlimin,
Virmeseydi rıfk-u lînet şiddete yok kıl ü kâl,
Dahi ta'zîr ile te'dibdir yedinci fi 'l-hudûd,
Mûcebinden cümleyi hıfz ide Hayyu zü 'l-celâl,
Halık-u arzu ve semâ dimezmi vaghuz îsefîh,
Celb için ketmi idene Seyyîd ne der Allah Teâlâ,*

On beşinci, zî'l-lisâneyn ya'nî iki delîlin dünyâ için bir âdeme bir yüzden âhara âdeme bir gayri yüzden söyler içi⁵⁴ [27a] taşına uymaz ke-enne halkı soymaz hâlbuki sövenden eşeddür. On altıncı, emr-i bil'-münkerdir ya'nî câiz olmayan iş ile emrider. Münâfık sıfatıdır. On yedinci, cidâl ya'nî hakkı izhâr itmeksiz mezhebe müteallık çekişmek. On sekizinci, havf-ı küfr ya'nî fukahâ-ı izâm küfrü havf olunur didikleri sözü söylemekdür. Dört hâtunu ve bin câriyesi olan âdem bir câriye dahi almak murâd etse ol âdemi ayıplamak gibi ve lâkin bu zamanede dört hâtun değil birini, bin câriye değil birinin hakkından gelmek ğayet diyânete muhtaçdur. Ve adâlet bâbında kusur iden âdemin yevm-i cezada nısf-ı bedeninde ruh ölmeyüb enbiyâ ve mürselîn huzurunda rüsvâ olmayı fikir iden âdem birine kanâat ider şer'ân

⁵⁴ Ya'nî bin söylemek dil âfâtıdır. İllâ yedi mevzi'de değil evvela kâfir harâceye izâsız bin söylemek. İkinci, asr-ı fahri kâinatdan ru'sar ı ishâbından sonra dinde ziyâde ü noksân ile bilinen bid'at sâhibine. Üçüncü, münker-i nehy itmede. Dördüncü, rıfk-ı fâide virmediğinde zâlimlere. Beşinci, ta'rîrde. Altıncı, âhar-a edeb rükretmede. Yedinci, cümle-i mevlâ hıfz ide hadd-ü vedüd hadd-ü şerb hadd-ü kazf gibi meshur.

uhdesinden gelürse ziyâde gider selefe muvâfık iş ider. On dokuzuncu havz-ı fi'l-bâtıl ya'nî garaz-ı sahîhsiz [27b] geçmiş günahı söylemek. Yirminci, nemîme ya'nî bir meclisden bir meclise fesâd tariki ile söz taşımak kâfir gitmene sebebdır. Havf-ı hâtime *risâlesinde* Âlî Kâri beyân etmiştir. Yirmi birinci, namazda ya'nî Kur'ân-ı azimden ve ezkâr-ı meşrûadan gayri namaz kılıcı söz söylemek. Yirmi ikinci, hutbede. Yirmi üçüncü, teğannisiz sünnet üzre ezânda söz söylemek. Yirmi dördüncü fuhuş ya'nî umûr-ı kabîhayı adı ile anmak. Fareye sıçan demek gibi. Yirmi beşinci, suâl ani'l-müşkilât ya'nî aklı irmedüğü şeylerden suâl. Yirmi altıncı, ta'bîrde hatâ üzüme kerum demek gibi. Kerum deyu racül müslime dirler ve dahi maşâllâhu ve şâe fülân dime gibi ve duâsında bi-hakka nebiyyine dime gibi. Yirmi yedinci, şefâati seyyie ya'nî müstehak olmayana şefaât itmek gibi. Yirmi sekizinci, suâl an künhi zâtihî ya'nî zât-ı bârîden vazîfesi değil iken sormak. Yirmi dokuzuncu, ayb-ı nâsdan suâl etmek [28a] niyyetsiz. Otuzuncu, neyha ya'nî ölü üzerine sesin çıkarmak ile ağlamak. Otuz birinci, husûmet ile söyleşmek. Otuz ikinci, mesâcidde. Otuz üçüncü, cimâ' vaktinde. Otuz dördüncü, kırâat vaktinde. Otuz beşinci, helâda. Otuz altıncı, tulû-ı fecirden sonra ya'nî tan yeri ağardıktan sonra fâidesiz söz söylemek. Otuz yedinci, redd-i özür ya'nî bir mü'min âdem günâhdan tevbe-i sahîha ile tevbe etmiş kendü hakkında kusûrunun afvın ricâ etmiş onu kabûl etmemek meğer kabûl ziyâde münkere bâis ola ol zaman afv itmemek ile müsâb ve me'cûr olur ve âhiretde çok derece bulur. Otuz sekizinci, kâide-i arabîyyeyi ve nâsih mensûh ve mezheb-i ehl-i sünneti bilmeksiz kendi re'yiyle tefsîr-i Kur'ân etmek. Otuz dokuzuncu, zâlîme yol göstermek. Kırkıncı, gerçek yere çok yemin etmek. Kırk birinci, üç âdemin ikisi fısıldaşub üçüncüyü vehme düşürmek. Kırk [28b] ikinci, pâk niyyetsiz ve hıyanet havfı var iken vakf-ı tevliyet istemek. Kırk üçüncü, âlimin ve fâzılın yanında câhile ve üstâzın yanında şâkirde izinsiz söz söylemek. Kırk dördüncü, bir mü'mini korkutmak. Kırk beşinci, ma'siyete izin vermek ecânibe ve münkerât-ı kesîralı dünbelekli ve çengili düğüne ehli içün izin vermek gibi. Kırk altıncı, kâfire ve zâlîme islâm ve islâhsız duâ etmek. Kırk yedinci, ma'siyetsiz müslime bedduâ etmek. Kırk sekizinci, alâmet-i zâhiresi yok iken bir şey'in hıllinden ve hürmetinden sormak. Kırk dokuzuncu, kötü lakab koymak. Ellinci, kâfire. Elli birinci, tebevvül idene selâm vermek. Elli ikinci, âhar kelâmın kesmek. Elli üçüncü, nâ-mahrem ile söyleşmek. Elli dördüncü, nefesine bedduâ etmek. Elli beşinci, hükûmet taleb etmek

zulme emni yok iken. Elli altıncı, yetimlere vesâyet taleb etmek hıyânetden emni yok iken. Elli yedinci, hazret-i [29a] Rabbü'l-âlemînin gayrıya yemîn etmek. Elli sekizinci, tâbi' metbûunun kelâmın red itmek şer'î olan yerde. Elli dokuzuncu, hatâ ya'nî hilâf-ı şer' ta'bîrler etme ki, hükmü ancak tevbe ve istiğfâr ile emirdir. Altmışıncı, yalan yere yemin etmek.

Fî beyâni âfâti'l-lefî el-aslu fihî el-iznü ve'l-men'u li-ârıdın ve lâ-yetealleku aleyhâ el-maâşü ve hiye sittün.

İkinci nev'i, asıl söyleyüb söylememek. Sonradan olub geçinmek ona muhtâc olmayan altı. Evveli, fazla söz ya'nî kadr-ı hâcetden ziyâde söz. İkinci, mâ-lâ-ya'nî söz ya'nî fâidesiz söz. Üçüncü, medih ya'nî övünmek. Asıl câiz beş şarta riâyet bulunursa evveli kendi nefsinı övmek. Bulunmaya meğer Rabbü'l-âlemînin ni'metini haber vermeyi ya beytü'l-mâldan hakkını almak için ilmini ve âharı kendine uysun demek ve kendinden zulmü def' itmeyi murâd ide. İkinci, yalana ve riyâyâ ve muayyen olmayan mertebeye çekmeye. [29b] Üçüncü, övülen âdemde fısk olmaya. Varken öven âdem arş-ı Rahmân titretir. Dördüncü, övülen âdeme kibir ve ucub ve gurûr getirmeye. Beşinci, övmek bir garaz-ı bâtil için olmaya yahud fesâda çekmeye. Ecnebî içinde güzel hâtun ve emred oğlan müzâkeresini itmek gibi. Dördüncü: şiir; kizbden sâlim olursa. Beşinci, seci' teklîfsiz olursa ednâ tekellûf ile hâsıl olursa, kalbde te'sîrde edhâl olmakla va'z u hutbede müstehabdur didiler. Altıncı, mizâh ya'nî latîfe etmek kizbe ve bir Müslümânı korkutmaya varmazsa.

Fî beyâni mâ-yetealleku aleyhi'l-maâşu ve hiye ehadu aşera.

Ya'nî geçinmek ona muhtâc olan on birdir. Evveli, icâre ya'nî bir şeyi ücret ile vermek. İkinci, bey' ya'nî bir şeyi satmak. Üçüncü, rehin ya'nî bir şey mukâbilinde bir şeyi rehin koymak. Dördüncü, nikâh; şer'îce hâtun almak. Beşinci, ticâret-i şer'iyyeden hâsıl olan ribh; ya'nî fâideye mutaallık kelâm. Altıncı, şirket ya'nî⁵⁵ [30a] ticâretde ortaklık. Yedinci, idâ' ya'nî emânetler. Sekizinci, talâk. Dokuzuncu, hibe. Onuncu, âriyet. On birinci, itâk.

⁵⁵ Ne vakit afat-ı lisânda ne olur bir mertebe meşgul ola ki ba'zı vâcibât ve ba'zı sünenden ayıra.

Fî beyâni ibâdâti'l-müteaddiyye. Ya'nî fâidesi hem diyene ve hem duyana ola dört. Evveli, ta'lîm ya'nî öğretmek. İkinci, tezkîr ya'nî tarîk-i hakkı bâtıldan temyîz idüb göstermek. Üçüncü, imâmet. Dördüncü, ezân.

Fî beyâni ibâdâti'l-kâsıra. Ya'nî fâidesi ancak kendine ola üç. Evveli, zikir ya'nî evâmîr ve nevâhî mislinden sonra nâfileten ezkâr-ı mesrûa vucûbiyyet ve sünniyyet fi'l-cehri ve'l-ihfâ bi-âyâtî Hâlikî'l-ğammi ve's-safâ ve bi-hâdisi Muhammed Mustafâ manzûmemizde mezkûrdur. İkinci, tilâvet-i Kur'ân-ı azîmü's-şân. Üçüncü, te'vîle ihtiyâcsız sünnet üzre duâ. Bu zikir olunan yirmi dört mahalde âfât-ı lisân olmak fikh-ı şerîfde mezkûr olan şerâit-i erkâna riâyet olunmadıkda âfât-i lisân olur. Rabbim erbâbına kemâlen riâyet müyesser eyleye, amîn. [30b]

Fî beyani âfâti'l-lisân min haysü's-sükûnet. Ya'nî söylemekle âfât on. Evveli, terk-i taallum ya'nî öğrenmeyi terk etmek. İkinci, terk-i nasîhat ya'nî gayriye hayr murâd itmeği terk etmek. Hasedin zıddıdır Rabbim hıfz eyleye. Üçüncü, fetvâ kendine münhasır iken terk ya'nî fetvâ taleb idene fetvâ virmemek ya'nî müşkil mes'eleye cevâbı terk. Gerek dîn mes'elesi olsun gerek dünyâ mes'elesi olsun. Dördüncü, bir murâd için kōdî hükm-i şer'i terk. Beşinci, mahrem olanlar ile söyleşmeyi terk. Altıncı, sünnete muvâfık selâm virildiğinde almayı terk etmek illâ otuz üç mevzi'de değil. Yedinci, kâdir iken zâlim elinden mazlûmu kurtarmayı terk. Sekizinci, muhtâcun ileyh iken bildiğin ve işittiğin i'lâmda şehâdeti terk. Dokuzuncu Rabbü'l-âlemîn'in ism-i pâk-ı anıldıkda ta'zîmi terk. Onuncu, şer'an bir günlük nafaka ve avret-i yerin örtecek esvâbı ve alâ kavlin kazancı itmeğe iktidârı olmayan âdem [31a] istemeği terk cürm-i sağîr cürm-i kebîr lisânın altı nev'i olmak üzere doksan dört âfâtı bi-avnillâhi Teâlâ nazmından nesrî tamâm oldu bâkî a'zâ ki yedi kaldı inkâra âfâtın beyâna tavfîkin refîk ide Rabbim, amîn.

Fî beyâni âfâti'l-üznü min haysü'l-istimâ'. Kulâğın âfâtı iki bölük denmiş idi; dinlemek ile olan altı. Evveli melâhî ya'nî çalgı ve çeğâne her ne ise onu dinlemek. İkinci, teğannî dinlemek ıztırârsız. Üçüncü, lahn ile ve hatâ ile okunan Kur'ân-ı azîmü's-şânı dinlemek. Dördüncü, ol söz ki onu söylemek âfât-ı lisân ola onu dinlemek. Beşinci, muktedî yok iken ecnebiyye hâtûn ile söyleşmek. Altıncı,

biraz kavmin kelâmın dinleyesin kim onların rızâları olmaya meğer nefesine ve mâlına zararları ola ol vakitte câizdir.

Fî beyâni âfâti'l-üzünü min haysü'l-i'râz. Ya'nî dinlememek ile âfât sekiz. Evveli, sünnet üzere okunan hutbeyi dinlememek. İkinci, tecvîd [31b] üzere hazret-i Kur'ân okunduk da dinlememek. Üçüncü, tâbi' olanlar metbû' sözün dinlememek. Ya'nî reâyâ hâkim sözün, köle ve câriye ağa ve kadın sözün ve şâkird üstâd sözün ve evlâd baba ve ana sözün dinlememek şer'a muvâfık olan yerlerde ve illâ şer'a muhâlif olursa ana baba sözü dahî dinlenmez zîrâ peygamber aleyhi's-salâtü ve's-selâm “lâ tâate li'l-mahlûk fî ma'siyeti'l-hâlık” buyurur. Nenik gibi bilenler bilmeyene duyurur şefaâti olan Ümmet-i Muhammed'i kayırır. Dördüncü, kâdî hasmın kelâmın dinlememek. Beşinci, müftî müstefî ya'nî fetvâ vericiye umûrun danışub fetvâ isteyici sözün dinlememek. Altıncı, muhtâc olan kimselerin ağniyâ ve kibâr kibran sözlerini dinlememek. Yedinci, isteyicinin istenen âdem sözün dinlememek şer'an sâil olduğu hâlde. Sekizinci, vâlî olanlar şikâyet iden fukarânın şikâyetlerin şer'î olan yerde dinlememek.

Fî beyâni âfâti' [32a] l-ayni min haysü'n-nazar. Ya'nî bakmak ile âfâtı dört. Evveli, fukarâya tahkîr nazarı ile bakmak. İkinci, münker ve ma'siyet olan şeylere bakmak. Üçüncü, elin evi içine bakmak. Dördüncü, inkizâzı kevkebe ya'nî düşen yıldızla bakmak.

Fî beyâni âfâti'l-ayni min haysü't-tağmîz. Ya'nî yummak ile olan âfât beş. Evveli, namâz içinde ve sâir nazarı vâcib olan yerde gözünü yummak. İkinci, cum'aya huzûr için nazarı terk etmek. Üçüncü, cemaâte huzûr için nazarı terk etmek. Dördüncü, kâdî hükmü için nazarı terk etmek. Beşinci, şehâdet için nazarı terk etmek.

Faslun fî beyâni âfâti'l-yedi min haysü'l-ahzi ve'l-messi. Ya'nî yapışmak ile olan âfât seksen sekiz. Evveli, bi-gayri hakkın katl etmek. İkinci, cürümsüz yaralamak. Üçüncü, cürüm ile yüzüne urmek. Dördüncü, elin malını gasb etmek. Beşinci, kehle ve karınca ve akreb misilli şeyleri ateş ile yakanlar⁵⁶ [32b] su ile

⁵⁶ Meger onun gayriyle def'i mümkün olmaya.

yakmak. Altıncı, ganîmet ve zekât misilli emânete hıyânet etmek. Yedinci, murdâr ölmüşe. Sekizinci, sidige. Dokuzuncu, kana. Onuncu, necâsete yapışmak. On birinci, bunlardan birini götürmek kedisine ve kelbine virmek için de olursa. On ikinci, ref' -î zelle ya'nî nevâle götürmek. Sâhibi izin de virirse hikmeti gâliben hicâben yahûd riyâen virildiği için. On üçüncü, gamz-ı a'zâ ya'nî âharın gövdesin ovmaya ihtiyaç yok iken ve şehvet havf olunurken ve illâ câizdir. On dördüncü, rüşvet almak. On beşinci, intizâ-i garîm ya'nî bir ecnebî âdem bir âdemin bir âhar âdemden alacağın almak üzre iken mâbeynlerine girüb borçlu âdemi yâ şey'in alacak sâhibi âdemin elinden almak zulumdür ve ta'zîre müstehakdır. Ma-dâ-me şeyi telef idüb ve zâyî' itmedikce zamân lâzım gelmez ya'nî ödemek lâzım gelmez. On altıncı, riyâen virmek. On yedinci, ma'siyet için virmek. On sekizinci, satranç [33a] oynamak. On dokuzuncu, âharın malını gizlice almak. Yirminci, öşrü.⁵⁷ Yirmi birinci, nezrî. Yirmi ikinci, fitreyi. Yirmi üçüncü, keffâreti. Yirmi dördüncü, zekâtı hâceti asliyyesinden ziyâde yirmi iki buçuk kuruşluk şeyi olan âdeme almak ve humusdan hissesi verilir sâdâta almak. Yirmi beşinci, bakması mekrûh olana yapışmak hâcet⁵⁸ yok iken avratın yüzüne, eline ve ayağına bakmak gibi. Yirmi altıncı, bir şeyi helâk etmek. Yirmi yedinci, naks etmek ya'nî ba'zı yeri kâmil iken ba'zı yeri kesmek. Yirmi sekizinci, garazsız ta'yîb etmek. Garazı şer'-i hitân ya'nî sünnet etmek gibi. Yirmi dokuzuncu, sağ eliyle istincâ etmek. Otuzuncu, yine sağ eliyle sümkürmek. Otuz birinci, nâfile ihsân. Otuz ikinci, hedâye almak viren âdem âlim ve sâlih, fakîr, müttekî, sâhib-i kerâmet i'tikâdı ile virse alan hilâfın bildikde almak. Fî zamânına bu mes'ele ile âmil olmak pek güçdür. Eğer amel [33b] olursa fukarâ râhat bulurdu istedüceğin alırdı. Amel etsen ne olurdu? Pek güzel olurdu. Herkes murâdını bulurdu. Kişi kendini bilürdi. Yesseranallâhü'l-amele medâruhü tûlû'l-emel. Otuz üçüncü, vakf-ı bâtıldan almak şer'î şerîfe riâyetsiz dirhem ü dinâr vakfî gibi. Otuz dördüncü, sahîh vakıfdan vakfın şartına muhâlif almak. Otuz beşinci, masrif değil iken ya'nî müstehak değil iken beytü'l-mâlden almak. Otuz altıncı, müstehak değil iken hâcet mikdârından ziyâde almak. Otuz yedinci, güvercin oynatmak. Otuz sekizinci, melâhî. Otuz dokuzuncu, tanbûra. Kırkıncı, darb-ı gazîb pirinç üzerine bir

⁵⁷ Aslından me'hazın isteyen âdem tarikat-ı Muhammediyye'ye nazar eylesün.

⁵⁸ Nisâ taifesinin eline ve yüzüne bakmak izhar kavilde namâz içindedir nazarda değildir. Zîrâ harrenin küllü bedeni avretdir. Zevc mahreminin gayrine bakmak helâl olmaz. Meğer azer şer'i ola me'hazu merhûm Hamza efendinin arziyyesinde mesturdur.

çubuk ile mahsûs oyun, mübtelâ olan tafsîlin bilür onu oynamak. Kırk birinci, nerd oynamak. Kırk ikinci, rav'-i müslim ya'nî bir müslümanı korkutmak. Kırk üçüncü, lehv etmek. Kırk dördüncü, suçsuz birini urmek. Kırk beşinci, tama' için müstehak değil iken düşen şeyi almak. Kırk altıncı, tasadduk-u **[34a]** vâcib olan şeyi almak. Kırk yedinci, müsle ya'nî ukûbet etmek ve a'zâsından bir yerini kesmek. Bî-namâz ile şâhid-i zûr ya'nî yalân şâhidinin gayri kimselerin yüzüne kara sürmek. Kırk sekizinci, uğunmuş âdemden. Kırk dokuzuncu, sağırdan. Ellinci, mecnûndan. Elli birinci, ma'tûhden ya'nî kelâmında kâhî kâhî halt iden âdemden bir şey almak. Elli ikinci, perçem koymak. Elli üçüncü, sakal kazımak. Elli dördüncü, avrat başın kazımak. Elli beşinci, solundan giymek. Elli altıncı, sağından çıkarmak. Elli yedinci, horoz ve koç gibi hayvanı birbirine durdurma. Elli sekizinci, kabir açmak. Elli dokuzuncu, gasb idüğün bilürken hedâye almak. Atmışıncı, tasadduk olunandan. Atmış birinci, satılan eşyadan bir şey almak. Yakînen gasb ve harâm idüğün bilirken. Atmış ikinci, rüşvet vermek. Meğer virmedikce şer'i maksûdu fevt ola; Ol vaktinde virmek câiz alan mel'ûn. **[34b]** Atmış üçüncü, muhdise ya'nî abdestsize. Atmış dördüncü, cünûbe. Atmış beşinci, hâyıza. Atmış altıncı, sâhib-i nifâsa yazı yazmak. Atmış yedinci, âyete. Atmış sekizinci, tefsire yapışmak. Atmış dokuzuncu, canlı şeyi yuta ya'nî nişângah etmek. Yetmişinci, bir mahbûsu ağaç ile ya taş ile mahallinden gayrîde katl etmek. Yetmiş birinci, söylemesi âfat olanı⁵⁹ yazmak. Yetmiş ikinci, çıplak âlet-i harb ile bir mü'mini korkutmak. Yetmiş üçüncü, nazarı harâm olana yapışmak. Yetmiş dördüncü, tırnağın. Yetmiş beşinci, a'zâsından biraz kılını kenîfe atmak. Yetmiş altıncı, âharın malın almak, virmek için. Yetmiş yedinci, kabzadan az sakaldan almak. Yetmiş sekizinci, Mushaf-ı şerîfi pek tasğîr üzre yazmak. Yetmiş dokuzuncu, ferce. Sekseninci, dubura parmağın idhâl etmek. Seksen birinci, teşbîk ya'nî parmağın birbirine geçirmek mescidde. Seksen ikinci, mescide giderken kaçırmak. Seksen üçüncü, gayrin memlûkından mal almak. **[35a]** Seksen dördüncü sûret yapmak. Seksen beşinci, kabir üzerinden yaş ot koparmak. Zîra tesbîhin kesilmesine sebep olur. Bu bahsin tafsîlin isteyen bulur yapılan türbeden ibretleri alır. Seksen altıncı, gümüşün gayrinden yüzük tâkınmak ve gümüşden de bir buçuk

⁵⁹ Âhardan hikâye tarîk ile olmayub ve zarûri olmazsa dimekdir.

dirhemden ziyâde olmaya tâş ne kadar kıymetli olursa zarar virmez. Seksen yedinci, kâfir ile müsâfeha etmek. Seksen sekizinci, gayrinin malını haps etmek.

Fî beyâni âfâtî'l-yedi min haysü'l-kabzi ve'l-imsâk. Ya'nî yapışmamak ile olan âfât on dokuz. Evveli, mazlûmu zâlim elinden şart mevcûd iken kurtarmamak. İkinci, öğrenmiş iken ok atmayı terk etmek. Üçüncü, tırnağın kesmemek. Dördüncü, yine şart mevcûd iken şarâbın dökmemek. Beşinci, sureti mahv etmemek büyük ise ya'nî bozmamak. Altıncı, mûmû söndürmemek. Yedinci, kapıyı kapamamak. Sekizinci, hayvanâtın zabt itmemek. Dokuzuncu, sıbyânı ya'nî ufacık [35b] ma'sûm ve ma'sûmeleri akşâmdan sonra hıfz itmemek. Onuncu, bi-lâ mâni' tanbûr görmüş kırmamak. On birinci, melâhî görmüş men' itmemek. On ikinci, lûkata ki maldan yola düşmüş az eger çok helâk havf olunur ânî. On üçüncü, lakîta ki yol üzerine atılmış cüz'î şeyler meyve dânesi gibi ânî kaldırmamak. On dördüncü, zâlimi zulûmden def' itmemek. On beşinci, insî ve hayvânî harkdan. On altıncı, garkdan hıfz etmemek. On yedinci, bir kâbın ağzını örtmemek. On sekizinci, tekne ve emsâlini harlı koymak. On dokuzuncu, bir hayvân helâke garîb ola hıfzında müsâmaha ide. Bu on dokuz sibâkda zikr olunan seksen sekiz mecmû yüz yedi olur.

Beyt-i câmi':

Seksen sekiz, on dokuz mecmû'udur yüz yedi,

Zabt idüüb fehîm idene der Seyyidî,

Fî beyâni âfâtî'l-batn. Yemekle ve içmekle otuz, yememekle ve içmemekle dört. Yemekle ve içmekle olan otuzdan evveli, harâm li-aynihi yemek [36a] ve içmek. Ya'nî hak sâhibine ve hem gayriye harâm olan şarâb ve meyte gibi. İkinci, harâm ligayrihi. Ya'nî sâhibine harâm değil emmâ izinsiz gayriye harâm. Turûk-ı hıyalden bir hîle ile elin malını yemek ve içmek gibi. Üçüncü, mehrûh olanı. Ya'nî at eti gibi. Ve alışında ve verişinde şer'a uymaksız milk-i habîs ile malın olub tasadduğu vâcib olanı yemek ve içmek gibi. Dördüncü, yolda. Beşinci, makberâlarda yemek ve içmek. Altıncı, toprak. Yedinci, çamur yemek. Sekizinci, habâsete yakîn olanı yemek. Dokuzuncu, altın kâbdan. Onuncu, gümüş kabdan yemek ricâl ve nisâyâ. On birinci, altın kapdan içmek. On ikinci, gümüş kabdan içmek. On üçüncü, sol ile yemek. On dördüncü, sokakda yemek. On beşinci, doyduktan sonra yemek. Hadd-i

maîde bozulacak kadar. On altıncı, lehv ya'nî lehv ol oyuna dirler ki lezzetî ola fâidesi olmaya. Öyle olan yerde taâm yemek. On yedinci, lu'b lehv misillî olan taâmı [36b] yemek. On sekizinci, teğannî. On dokuzuncu, bunları misillî def gibi düdük gibi şeyler olan yerde taâm yemek. Yirminci, mübâhat için. Ya'nî iftihâr için ne mükellef sumâtı var disinler. Yirmi birinci, riyâ için. Yirmi ikinci, sum'â için olan taâmı yemek. Yirmi üçüncü, ihtilâf üzre merzâ için neciş karışmış şeyi yemek. Yirmi dördüncü, gayrin önünden yemek. Yirmi beşinci, kedinin çanakdan yemek kedininkinden. Yirmi altıncı, safrası olana bal yemek. Yirmi yedinci, taâmın ortasından yemek illet-i berakâtın perîşân olmasına sebep olur. Zirâ hadîs-i şerîfde vârid oldu semâdan berekât taâmın vasatına nâzil olur. Yirmi sekizinci, tıbben bedene zararı sâbit olanı yemek. Yirmi dokuzuncu, bismillâhi terk ile yemek. Bu mahalle münâsib her günde müteaddid yenilen taâm üzerinde tâtâr hânîyyede yazdığına göre. Yirmi iki, mes'ele kesretinde altı zarâr [37a] üzerinde, farz dört, sünnet dört, müstehab dört, devâ iki, mekrûh iki, nazm üzre manzûmemüzde mezkûrdur. Otuzuncu, şer'an müstehik olmayanlara peçe ve sincâb kürk ve gâyet âlî büzki ile fukarâya mahsûs meyyit taâmından yemek. Manzumeden iki mısra' beyt dinilsin. Biraz ibret alınsın. Amel itmezse ne gam bir, iki, kaç gün salınsın? Evme, hele Azrâil gelsin de ömrü tolunsun.

Beyt:

*Ağniyâ zabt eyledi hakk-ı fakîri ber-kemâl,
Kendi zu'münce geçinür her birisi pür kemâl,
Yevm-i tüblâ gününe kalmış durur gayri ilâc,
Seyyidî terk it bu bahsi gel sadedden kapu aç,*

Fî beyâni âfâti'l-batni min haysü'l-imsâk. Cümlesi dördtür. Evveli, ibâdât-ı lâzimeyi meşrû'a iâde idemeyecek kadar yememek. İkinci, içmemek. Üçüncü, babası. Dördüncü, anası razî ve razîye degiller iken yememek ve içmemek.

Fî beyâni âfâti'l-ferc. Cümlesi otuz iki işlemek ile [37b] yirmi dokuz. Evveli, zinâ. İkinci, hayvana varmak [vurmak]. Üçüncü, livâta şer-i şerîfde üç hayvanın kârıdır didiler: biri, meymun ikinci, eşek üçüncü, hınzır. Dördedek

hurradan bi-hisâb cevâriyi Rabbü'l-âlemîn helâl idüb ‘‘hünne libâsun leküm ve entüm libâsun lehünne’’⁶⁰ [Onlar sizin için birer elbisedir ve sizde onlar için birer elbisesiniz.] buyurmuş iken hilâfın irtikâb idenler ile ülfet ve müsâhabet iden süfehâ bâis hedm-i dîn-i mübîn olmuştur ve sahrâyı sefâhatde serkeredân [yönelmek] ve hayrân kalmışlardır. Rabbim habîb-i Ekremi sallallâhu aleyhi ve sellem hürmetine ıslâh eyleye ve illâ lâyıkları ile mücâzât eyleye. Bu bahse müteallık *Hayret-Name* manzûmemizde mezkûrdur ve min cümleti ebyâtihâ.

Beyt:

*Nefs-i şom ister yeye diye hevâ üzre kelâm,
Hak rızası bunda diyen kişiler cümle mülâm,
Lâübâlî oldu rüşvet siyyemâ emred-gulâm,
Sen tahammüllere müyesser eyle yâ Rabbi meded,*

Dördüncü, nüfesâya. Beşinci, hâyıza varmak. Altıncı, istimtâ' ya'nî⁶¹ [38a] göbek ile dîz mabeynine tekarrüb. Zîrâ kurb-i fercdir. Kuru kenarına yakîn olan olandan girme havf olduğu gibi. Bundan şer'i şerîf men' eyledi ki helâka bâis olmaya. Zîrâ müstehillî kâfir olur dediler. Yedinci, sağraya ya'nî cimâa tahammülü olmayan hâtuna varmak. Sekizinci, şahıs yanında cima' etmek. Dokuzuncu, hastaya varmak. Onuncu, istibrâdan evvel cima' etmek. On birinci, devâ îsin etmek ya'nî oymak ve muâneka ki türkcesi kucaklaşmak. On ikinci, kibleye. On üçüncü, güne. On dördüncü, aya karşı oturmak. On beşinci, bu mezkûrata arkasın dönmek. On

⁶⁰ Bakara, 2/187

⁶¹ Beyt:

Ma'siyetden kaçmaya gitmekle ya etmek ile,
On belâyâ mübtelâ olur dedi şer'-i şerîf,
Rütbesi ider gazab mesrûra verür şeytân-ı şom,
Ba'du cennet garîb neyrân çıka nefs-i nahîf,
Nefs-i tahcîs ide ide izâhâ fazları,
Rûzey-i pâkında mahrûn ola ola fahr-i münîf,
Dokuzuncu ola şâhide rıza semâ, leyl ve nehâr,
Cümle halka câiz olmakdır onuncu iy zarîf,
Me'hazî tenbîh durur Seyyid hazerâtı dâimâ,
Yuhasa hâl meşgul olur geldiğide eyyâm harîf,

altıncı, yol içine oturmak. On yedinci, köleye oturmak. On sekizinci, binen şey ile. On dokuzuncu, ta'zîm olunacak şey ile. Yirminci, sırca ile. Yirmi birinci, hayvanâta tersi ile istincâ etmek. Yirmi ikinci, mevâride ya'nî uğrak halk ziyâde cemi' olunacak yerde oturmak. Yirmi üçüncü, gusûl hâneye tebevûl etmek. [38b] Yirmi dördüncü, taş üzre tebevûl etmek. Yirmi beşinci, nak-i bevl ya'nî habs-i belv etmek yahûd mahalline ilkâ itmeyüb hâne içinde âle koymak. Yirmi altıncı, kendini hâtım [hadım] etmek. Yirmi yedinci, ayak üzre tebevûl etmek meğer beli ağrıya hammâmda ayak üzre tebevûl etmek ile yetmiş marazın def' olması için mesnûn olmasını *Mışkât Şerhinde* Ali Kârî hazretleri tasrîh etmiştir. Gaflet olunmayub fırak kâfirlerine teslîmi nebz itmeye tevbe ide. Dükkânına gitmeye mübtelâ olan kibâr sözün tutmaya. Marazın hâlinde nebzi teslîm değil belki bir kelime musâhabet itmeye. Hatta müşevveş gitmeye zirâ onlardan ihânet mümkün iken Müslümana icrâsı küfürlerinden cüz olması kitabda mesdûrdur neûzubillâhi Teâla sümme neûzu bih. Bir zamâna geldik ki semt-i salâhda ve tedebbünde olan etibbâyı müsliminin de dükkânları hâlî kefare ve efrenç dükkânları memlûvvün bisüfliyyîn [39a] ve âlî innallâhi ve inna ileyhi râciûn⁶² [Biz Allah içiniz ve ona döneceğiz.]. Yirmi sekizinci, râkid ya'nî durur suya tebevûl. Yirmi dokuzuncu, cârî ya'nî akarsuya tebevûl.

Fî beyâni âfâti'l-ferc min haysü'l-imsâk. Efradı üç. Evveli, iki-üç hâtûnu olub beyinde adâlet etmez. İkinci, hakkı kalır cima' etmez. Üçüncü, bevilden ictinâb etmez.

Fî beyâni âfâti'r-ricil. Cümlesi elli altı. Yürümeyle olan otuz sekiz. Evveli, anasından, babasından izinsiz cihada gitmek. İkinci, meclis-i isyâna gitmek. Üçüncü, bakmaya gitmek. Dördüncü, ana baba nafakaya. Beşinci, hizmete muhtâc iken gitmek. Altıncı, ol sefere gitmek ki onda helâk havfı ağıleb ola. Hâsılı şer'-i şerîfin ruhsatı olmaya. Yedinci, tâûndan kaçmak. Sekizinci, olan yere zaîf olanlara girmek. Dokuzuncu, ekine. Onuncu, bağa. On birinci, bostana. On ikinci, eve. On üçüncü, sürülmüş yere girmek. On dördüncü, kitaba; on beşinci, [39b] mushafa; on altıncı, kibleye karşı uzatmak. On yedinci, kitâb üzre; on sekizinci, mushaf üzre; on dokuzuncu, etmek [ekmek] üzre koymak. Yirminci, da'vet olunmayan yere gitmek.

⁶² Bakara, 2/156.

Bunun dahi asrımızda keserâtı var. Tab-ı müstakîmin nefreti var. Hırsız olduğu hâlde girer yağmacı olduğu hâlde çıkar dedi Rasûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem. Yirmi birinci, kabre ihtiyâc yok iken yürümek. Yirmi ikinci, avratları meyyite tebeyyet etmek. Yirmi üçüncü, yine avratlar kabre gitmek husûsâ zînet ile fî hâzâ'z-zamân [bu zamanda.]. Yirmi dördüncü, nüfesâ. Yirmi beşinci, cünüb. Yirmi altıncı, hâiza kimseler mesâcide ve câmia[ye] gitmek. Yirmi yedinci, kubûr üzre oturmak. Yirmi sekizinci, bir âharı ayağı ile örmek. Yirmi dokuzuncu, bir âharın mâlını telef etmek. Otuzuncu, beylere. Otuz birinci, iktizâsız kûdîlara varmak. Otuz ikinci, zulüm erbâbına gitmek. Otuz üçüncü, şerîf yerlere **[40a]** sol ile girmek. Otuz dördüncü, sağla çıkmak. Otuz beşinci, çizmesin ve mest ve pabucun soldan giymek. Otuz altıncı, bu mezkûrâtı sağdan çıkarmak. Otuz yedinci, saff-ı ûlâda ferce yok iken nâsın omuzların çiğnemek. Otuz sekizinci, i'lâmsız seferden ansızın evine girmek.

Fî beyânî âfati'r-ricli min haysû'l-ademiyyet. Ya'nî yürümekle olan cümlesi on sekiz. Evveli, farz cihâda gitmemek. İkinci, farz hacca akâid-i hakkayı tahsîlden sonra gitmemek. Üçüncü, üzerine taallumu ya'nî öğrenmesi lâzım olan furûz-ı aynın öğrenmeye gitmemek. Dördüncü, şerâiti mevcûd iken cum'aya gitmemek. Beşinci, âharı ta'lîm kendine münhasır iken yahûd vâkıf ta'yîn ettiği mevzia gitmemek. Altıncı, cemâate mevânî-i şer'iyye yok iken gitmemek. Yedinci, münkersiz da'vete gitmemek. Sekizinci, emr-i ma'rûfdan. Dokuzuncu, nehy-i münkerden kuûd etmek ya'nî **[40b]** oturmak hilâf fetvây-ı şerîf kıyl-i kavline tâbî' olub hâkime lâzımdır demek ile. Onuncu, çoban koyunu ya gayrî hayvanı gütmeden. On birinci, evlâd ana, baba sözün tutmadan i'râz idüb gitmemek. On ikinci, helâke yaklaşan insanı. On üçüncü, mâlî. On dördüncü, mazlûmu halâsa say idüb gitmemek. On beşinci, âcizin hâcâtında feine gitmemek. On altıncı, muhtâc iken mevti def'ine gitmemek. On yedinci, kendüne münhasır iken gasl-i meyyite gitmemek. On sekizinci, ırgat ağası işinden beş vakti edâdan gayri mu'kide vakit gelmeden oturmak. Riclin elli altı âfâtı tamam oldu Rabbim cümlemüze zabtın ve amelin müyesser eyleye. Amîn.

Fî beyânî âfâtî bedenî gayri muhtessatın. Ya'nî bütün a'zâ ile olan ala'l-umûm doksan. Bilmeyen noksân Rabbû'l-âlemîn cümlesinden cümleye ictinâbı tam müyesser eyleye. Bilenler amel idüb bilmeyene **[41a]** söyleye. Amîn. Ol doksandan

evveli, hazreti Mûsa salavatullâhi alâ nebiyyina ve aleyh hazretleri ile hem asr olan Mûsâ-i bi-asâmete hâinen ve hâsiran fi's-subh ve'l-mesâ didikleri bi dînin icâd itdiği raks müstahillini tekfîr iden kütüb-i tefâsîr ve fetâvâyı lâ yuhsâlarından beyân ve ayân olunduğundan mâ'adâ imâm-ı Hümâm hazretleri *Kurtubî Tefsîri* şerifinde raksı mezbûr erbabından ve ashâbının ve ahabının Mûsa'yı mesfûr pîrleri olduğun tasrîh etmiştir. Zerre insâfı ve Hakka meyli kalilleri olanlar nazar etsünler. Kur'ân-ı azîmü's-şân ve hadîs-i fahr-i cihânı ve fikh-ı şerîfî nukmânı tutsunlar. Hâcetleri ise ve illâ kendileri bilürler yevm-i tüblâda herkes cezâsın bulurlar. Korkarım hazret-i zebânî elinde kalırlar. İkinci, sihir ya'nî bir şeyi döküb ve üzerine tükürmek gibi ve Allah'u Teâlâ'dan gayri bir şeye kalbin bağlamak gibi eğer te'sîr zan iderse kâfir olur. **[41b]** Üçüncü, şem ya'nî koluna ya yüzüne iğne dürtüp ba'dehu mürekkeb döküb ben misâli ide, idenden ve itdirende şer-i şerîfde la'net var olmuştur eâzenâllâhü Teâla. Dördüncü, îne ya'nî hîle ile âhara açığa virmek ziyâde almak üzre. Beşinci, ribâ ya'nî izn-i şer'isiz açığa fâidesi almak. Yetmiş iki zararı var. En küçüğü anası ile zinâ etmek kadar. Altıncı, ihtikâr ya'nî ümmet-i Muhammed ve hayvanât için olan zehâyir-i bi-lâ zararın hapis idüb pek kıymete çıksında sâtayın demek pirleri bütün dünyaya mâlın olan Nemruddur. Yedinci, akşam ile yatsı; sekizinci, gündüzün evvelinde; dokuzuncu, âhirinde uyumak. Onuncu, fitrı; on birinci, özhiyye-i; on ikinci, keffarâtı virmemek. On üçüncü, haccı etmemek. On dördüncü, kazâyı etmemek. On beşinci, nezrî yerine götürmemek. On altıncı, cihâd etmemek. On yedinci, cum'aya gitmemek. On sekizinci, ikâd-ı **[42a]** şumû' ya'nî kabir üzerine mum yakmak dahî mescid ittihâz etmek. On dokuzuncu, tevessüd ya'nî hı'za niyyetsiz *Kütüb-ü Şeriate* dayanmak. Yirminci, orucu. Yirmi birinci, guslû; yirmi ikinci, abdesti; yirmi üçüncü, cemâati; yirmi dördüncü, saffî beraber etmeyi terk etmek. Yirmi beşinci, altı özürden hâli iken bir vakit namâzı kılmamak. Avratlara dört özürden hâli iken erlere secde i vâhidin tarîk-i şeytândan ibret alsın. Kılmayan terk itmez onu illâ din-i imânı bilmeyen üç mezhepde hükmü katildir. Ba'zıları katında hadden ba'zıları katında küfrân bizim mezhebimizde dört ta'zîr habs-i şedîd, darb-ı şedîd kan çıkıncaya dek. Üçüncü, yakıla ya olana dek. Dördüncü, cümle mâlını hâkimler ala kılıncaya dek ba'dü vire hilâf-ı şerî' hâkim gayri vechile ümmetin mâlın almadan târiki's-salâtın mâlın bi't-tamam alsalar ondan sonra kılsalar ümmet-i Muhammed la'netten halâs olsalar pek güzel olmaz mı dise **[42b]** olurdu.

Amma cem'i-dünyadan el değmez aslahanallâhu Teâla ve eyyihüm amîn. Gayet tafsîle muhtaç emirdir. Lakin tercemenin tehammülü yok. Yirmi altıncı, keşf-i avret husûsa fi'l-hammâm eâzenallâhu Teâla min harâreti'l-hammâm.

Beyt-i Muhammediyye:

İken ednâ azâb olan iki na'lin giye oddan,

Başında kaynaya beyni kazan kaynar gibi eyyâm,

Yirmi yedinci, sıla-ı rahmi terk eşrâdı sâatdendir. Vakt-i halkın tağyir ve tağni [ayıplama] itmeleridür didiler mektûb ile ya irsâl-i selâm ile ya irsâl-i hedâye ile ya varmakla iskât etmeyeninin olduğu meclise rahmet inmez didiler. Yirmi sekizinci, vâlideyne ağa [engel] olmak. Yirmi dokuzuncu, iktina i kelb ya'nî av için yahûd koyun için ya av beklemek için olandan mâ ade kilâb ki çarşı kilâbıdır onu beslemek. Otuzuncu, namaz kılmaz avratı evde koymak. Hınzır ile izticâ' ondan ehvendir dimişlerdür. Otuz birinci, esnediğinde ağzın açmak. Otuz ikinci, komşuya ezâ etmek. [43a] Ve lev kâne kâfiran yâ müslimen komşuya envâ'i fisk ve fucûr ile ezâ iden ehl-i fucûrun hâli neye münce olacak sebebi zevâli imân dediler. Manzûmemizde bâki efrâdı ki altıdır. İhtisâr üzre mezkûrdur. Hâceti olan olan ya'nî imânsız gitmeden zerrece havfı olan zabt ider. Otuz üçüncü, yaramaz adamlar ile söyleşmek. Otuz dördüncü, yüzmek bilmeyen âdem deryâya binmek. Otuz beşinci, harâm mal ile alınan evde oturmak. Otuz altıncı, harâma yapışmak. Otuz yedinci, selâm verdiğinde eğilmek ekserî zeyy-i ulemâ olanlar mübtelâdır. Rabbim cümlesini halâs eyleye. Bilenler bilmeyene söyleye el ile göne göne işaretler ve öpmeler ve iki bükülmeler erbâbı hakkında *Fahreddîn Razî* ne yazmışdır hâceti olan mürâcaat etsin, âhirete pakça gitsün, şefâ'at umduğu fahr-i kâinât sözünü bilsün ve tutsun, kabirde rahatla yatsun. Âlim olanlar idince avâm ne⁶³ [43b] yapsun, ne etsun? Eslehanellâhu Teâla ve iyyâhüm. Otuz sekizinci, kuş hapsedmek. Otuz dokuzuncu, sarımsak yemek meğer zarûri ola seferi def' için deryâda. Kırkıncı, hibeden rucû' meğer şer'an iktizâ ide. Kırk birinci, nâ-mahrem ile hâl-i mekânda cem' olmak. Fukahâ-i izâm Rahimehullâh Teâla cemi' furû'u a'mâlimizide mezhebimiz sahibleri iken kabirden çıkan çürümüş avrat kemiğine bakmak câiz değil buyurmuşlar iken taze hâtunlara

⁶³ Sonra tettebbu ile yirmi bin bi'l-aded zikir olunup gaflet olunmaya.

bi'at verip envâ'i hîle ile bacılara peydâ iden sûret-i şeyhlerin işleri tamam amma duâsın iltimas iden erbâbı gamâmın hâli neye müncer olacak? Ümmetin hâli ne olacak? İnnâ lillâhi ve inna ileyhi râciûn men kâne bâkiyen felyebki alel-islâmi ve gurbetihî feinne'l-islâme bedâ garaben ve seyeûdü garîben. İmâm Gazzâlî merhûmun *Nasîhatû'l-Mülûk* nâm te'lifinde nisâ tâifesinin hakkında dokuzu mezmûm biri makbûl olmak üzere on sıfat tag'dâd ider. [44a] Manzûmemizde dâ'i hakîr seyyid fakîr bir hoşça beyân etmişizdir. Sultânız, hâtun-u kibârız ve hânımız deyen fakîreler.

Beyt-i ahâr:

Neylesinde nâ müzeyyen kasr-ı fâhir cemâi,

Çün libâs âhir kefen olur ona mesken mezâr,

*Ehl-i dünyâdan ve fasemden şifâ umma sakın kim Ebû Cehl olmamışdır
Mustafa'ya yârı gâr,*

Dinlemüşdür imdi lutfu kerem idüb tevâzu' etsünler ol on sıfatın nazmın buldursunlar, bilmeyene bildürsünler bu fesâdı aradan kaldırsınlar. Ve bu fesâdı menzile-i mübâha tenzîl belki hâşâ sümme hâşâ bacıları keseratı ile iftihâr idüb belki ba'de'l-cum'a câmi-i şeriflerde lâubâli alâ melâi'nnâs bi'at virenler ve bi'atdan sonra na-mahrem bize mahrem olur deyenler tevbe itmezlerse oldursunlar isterlerse dinlerini hâşâ sümme hâşâ büsbütün şeytana aldırsınlar kendileri bilür. Tenfize kudretimiz yok fıskı fesâda muîn [44b] çok Rabbim herkesin layığı ile mücazât eyleye. Bir güne kaldı ki asla ulemâ ve fuzalâya mürâcat olunmadan kaldı. Şimdi meydânı cehele (cahil) aldı. Kırk ikinci, inbitâh ya'nî karnı üzerine yatmak özürsüz. Kırk üçüncü, terk-i veliye ya'nî münkerâtsiz düğün da'vetine icâbet itmemek. Kırk dördüncü, üçden az âdem ile sefere gitmek. Kırk beşinci, ta'dîl-i erkânı terk. Kırk altıncı, seferde lehvi için kelb. Kırk yedinci, cân taşımak. Kırk sekizinci, sevmi ala sevm ya'nî bir âdem bir âdem ile pazarlık etmiş iken artırmak. Kırk dokuzuncu, gaflete alınan şeyden intifâ'. Ellinci, bey'in sünnete tatbîk etmemek. Elli birinci, mescidde sâile ihsân. Elli ikinci, müsrife ya'nî şer'i şerifinden izinsiz mâl harç idene ihsân etmek. Elli üçüncü, iştirâmin mükrahin ya'nî rızâsı yok iken bey'a cebr olunan âdemden şey almak. Elli dördüncü, ikrâz-ı bakkâl⁶⁴ ya'nî birâz akçe verib levâzım

⁶⁴ Ya'nî bakkâla veyahûd âhara bayi mukaddem bir mikdâr akçe peşin veripde ba'de ol akçenin mukâbilinde tamam olunca eşyasını almak.

iktizâ etdikçe akçesi tamam oluncaya dek eşyasın **[45a]** almak. Elli beşinci, terk-i halkı re's-i terk-i âne ya'nî pak itmesi lazım avret yerin pak itmemek ve başın kazınamak. Elli altıncı, matlıkanı ya'nî vireceği deyni kudreti var iken vermemek. Elli yedinci, cenkden izn-i şer'i yok iken firâr etmek. Elli sekizinci, Kur'ân-ı azîmü'sşânı unutmak. Elli dokuzuncu, halka içinde oturmak. Atmışıncı, imâmına uymamak. Atmış birinci, sefere çıktıkda bir âdemi acılarından emir etmeksiz yola gitmek. Atmış ikinci, farz iken zekâtı vermemek. Atmış üçüncü, ricâlden iken harîr giymek. Atmış dördüncü, bıyığını. Atmış beşinci, tırnağını. Atmış altıncı, koltuğun kılını gidermemek. Atmış yedinci, bu mezkûratı te'hîr etmek. Atmış sekizinci, hitbe ale'l-hitbe ya'nî bir âdemin nişân koyduğu hâtuna sâhib çıkmak. Evvela rızâsı virilmiş iken meğer küfvi olmaya ol cihetden bozarsa mütâb olur rızâ *Kâfiyede* buyur Yahya gayet tafsîl etmişdur. Hemân câhile kız vermeden **[45b]** gayet hazer lâzımdır. Atmış dokuzuncu, tefrîk ya'nî garâbetleri olan iki esîri yâhud biri kebiri biri sağîri ayırmak. Yetmişinci, telekk-i celeb ya'nî ehl-i beldeye gelen zahîraya karşı çıkmak. Yetmiş birinci, yolda. Yetmiş ikinci, alaca gölgede oturmak. Yetmiş üçüncü, hayvan üzerinde ziyâde durub inmemek. Yetmiş dördüncü, nisâ tâifesi iktizâsız eğerli ata binmek. Yetmiş beşinci, ricâl ve nisâyâ çalgı ve çeğâne aletin saklamak. Yetmiş altıncı, yağlı taâm yedikten sonra elini yumadan yatmak. Yetmiş yedinci, köle ve câriye ağasına ve kadınına isyân etmek. Yetmiş sekizinci, ricâl nisâyâ nisâ, ricâle kendini benzetmek. Yetmiş dokuzuncu, zevce zevce hakkına riâyet itmemek ya'nî er avrat hakkına riâyet itmemek. Sekseninci, zevce zevcin ya'nî avrat kocanın hakkına riâyet itmemek. Tafsîlin taleb iden Mürşidi *el-Müteehir*'le nazar etsun. Seksen birinci, ta'lik-i temyin ya'nî bir maraz def' olsun bir şeyi asmak ve bileğine **[46a]** ip bağlamak, sıtma def' olur demek gibi hudûd-u imân ve mevâhibi'l-ledünnüyye de küfür olmasına zâhib olmuşlar ve *İkâsetü'l-Lehfân*'da Ebu Bekri Cellâl Huzeyfe İbnü'l-Yemâni'den isnâd ile bir âdeme dedi ki “senin bileğinde bu ip varken gebersen namâzını kılmam” dedi. Tayansın mürtekib olan hatîbler. Seksen ikinci, nesli sanî' etmek. Seksen üçüncü, mesâcidde kar-ı kesb etmek. Seksen dördüncü, gayrin yerine oturmak. Seksen beşinci, perdesiz dam üzerinde oturmak. Seksen altıncı, ehl-i beldeye karyeye şehirde müzâyeka varken şey satmak. Seksen yedinci, babanın ve âlimin gayriye Kur'ân-ı azîm okunurken kalkmak. Seksen sekizinci, bir âdeme şefkat itmemek. Seksen dokuzuncu, ehz-i vekîl li-nefsihi ya'nî bir âdem biraz

akçeyi ehline vir deyü vekîl etmiş vekîl tama' idüb kendi içün birazını almak. Doksanıncı, bir harf yazılan şeyi ta'zîm etmemek nice harf olursa olsun temme afâtü'l-beden [46b] ya'nî bedeninin doksan âfâtı sâire a'zânın cümle âfâtı dört yüz doksa altı. Âfât ne münâsebetle nazmen ne nasran ne icmâlen ne tafsîlen mecimdillâhi Teâlâ ve bi-tevfikihi tamam oldu. Ba'zı ihvân manzûmede olan sâiri ulûm-u hâlden zamme olunsa Türkçe amma müntefi' olurdu. Recâları ile ba'zı mühimmâtı beyâna şurû' olundu.

Fî beyâni hukûku's-selâse ve's-selâsine selâte aşera fî hakkıllâhi Teâlâ ve isnâ aşera fî hakkı'l-ibâdi ve semâniyete fî hakkı'l-hayvân. Hukûkullâhdan olan evveli, ricâle dörtten uyuya kalmak, unutmak, uğunmak, deli olmak, nisâyâ hayzı ve nifâs görmekten biri yok iken bir vâkit namaz kaçırmak. Hâlbuki hazreti ashâb-ı izâm rızvânullâhi Teâlâ aleyhim ecmeîn içinden altı bin altı yüz minber ve minâre yapılmış vilâyet feth iden ve on sene altı ay hilâfet iden halîfe-i sanî hazreti Ömer i Farûk ve beş bin üç yüz yetmiş dört hadîs-i şerîf [47a] rivâyet iden hazreti Ebu Hureyre ve hazreti Abbas ibn Amma-i seyyidin-nâs ve hazreti Sa'd ve hazreti Muâz bin Cebel ve hazreti Abdurrahman ve hazreti Ebu'd-Derdâ ve hazreti Câbir radiyallâhu Teâlâ anhümü'l-kâdir ve tâbiînden hazreti Nehaî ve hazreti Eyyûb ve hazreti Hakem ve hazreti İshâk ve hazreti Abdullah ve hazreti Davûd ve hazreti Ahmed bin Hanbel rahimehumullâhu Teâlâ bi-gayri uzrin mezkûr bir vaktin târikine küfür ile hüküm etdiler. Ve hazreti Şafî ve Mâlik ve Hanbeli de rahimehumullâhi Teâlâ katl olunur ba'zıları katında küfran ve ba'zı katında hadden. İmâmımız İmâm-ı Â'zam ve hüâmı akdem kâşifi'l-hümûm râfî'l-gumûm efzalü'l-ümme'ti ale'l-umûm hazreti Nu'mân bin Sâbit radiyallâhu Teâlâ anhü indinde kâfir olmaz velâkin dört ta'zîr ile hükm ider. Haps-i medîd, darb-ı teşdîd üçüncü, kılınca ya olunca darb dördüncü, cümle mâl alına tâ kılıncaya dek ba'dü verile. [47b] Hatta uyûnu fetavâda her ayda beş dirhem harâç nâmi ile alalar ve bir sal üzerine yükleseler ve olduğu memleketi gezdireler ve yüzüne tükürerek şâhidi Zûrûk gayri hem döküb ve hem merkebe bindirip gezdirmek yok iken târiki's-salâte dahî cevâzında Kuhûstâni umde hazretlerinden nakil idüb ve nisâbü'l-ih'tisâbdan târiki's-salât fâsık olub ve şehâdeti makbûl olmayub kazâ ve visâyete ve imâmete sâlih olmayub zâni ve kâtil ve sârik gibi sâhib kebîra olub. Ve İmâm Â'zam hazretlerinden üç gün terk idenin katle

müstahık olur kavlı-i şerîfini beyân-u ayân etmişdür. Kütüb-ü mufasssâlatıta hürmeti nasla sâbit olan kebâir ve sağairin müstehilli a'nî helâl deycisi nice kâfir olursa müştehin dahi ke-zâlik buyurmuşlar. Ya'nî bir günahın harâm olması nass ile sâbit ola gerek sağıra gerek kebîra âni işleyen âdem elem çekmeyerek [48a] ve kayırmayarak işlese neûzubillâhi Teâlâ helâl deyen gibi kâfir olmasın. Hayâl-i Çelebî ve Ali Kârî ve gayrileri tasrîh etmişlerdir cümle kulûbde mutayyeb olmak için mülâyemeti meleke idinip melek sîma görünelüm deyenlere hâlık-u arzu semâdan ne kahre mazhar olacağını Rabbim bilir. Aslehanallâhu Teâlâ ve iyyahüm amîn. Ve târiki es-salâvatin zemmî hakkında olan manzûmedür hıfz-ı recâ olunur.

Beyt:

*Kim ki terk etse özürsüz kasdla bir vâkit namâz,
Ekber-i cümle kebâir olmada söz ittifâk,
Bâis-i la'net olur yetmiş eva biri bi namâz,
Dost olub sâkit olanda vardur şeksiz nifâk,
Küfr-ü zâhib on beş eşhâsdır İmâm-ı Münzirî,
Sekiz ashâbdan yedisi tâbiînden hoşça bak,
İbn Hattâb, Hureyre, Abbâs, Muâz bin Cebel,
Abdurrâhman, Sa'd, Ebu'd-Derdâ ve Cabir yüzü ak,
Ahmed bin Hanbel, Abdullâh, Dâvud, [48b] Zekî,
Tabiînden Nehaî, Eyyüb, Hakele, İshâk,
Katl iderler Şafî ve Malikî ve Hanbelî,
Ba'zı küfran ba'zı hadden kılıcıyla iki şak,
Mezheb-i Nu'mânda Seyyid katl olunmaz ta meger,
Lâubalî terk ide budur imâmından sebâk,
Âmil olsa bunlar ile cümle a'yân u kibâr,
Firra firra dirdi a'da harb-ü cenksiz seyra bak,
Sade bu'za râzı idin denmese bari velî,
Ye yelâviz etme inkâr-ı kelb gibi yüzüne bak,*

*Bu ne hâletdür ne sırdır ey Muhammed ümmeti,
Ehl-i hak ayakda sadrı geçdi erbâb-ı nifâk,
Bir müceddid günde reyde-i müntekîm Rabbü Rahîm,
Fark olurdu birbirinden ger kızıl kara vü ak,
Seyyidî bu arz-u hâli dinlemezler yok yere,
Virme zahmet kendine mehdî için yollalar bak,*

İkinci, ta'dîl-i erkânsız kılınan namâz rükû'dan ve secdeden kalktıktan sübhanallâh diyecek kadar durmak hakkında imâmlarımızdan üç kavil var. İmâm Ebu Yusuf [49a] hazretleri katında farzdır, terk idenin namazı bâtıl olur. İmâm Muhammed ve imâm A'zam hazretlerinin katında iki kavil var. Bir kavilde vâcibdir, terk iden günahkar olur ve döndermek lazım olur ve bir kavilde sünnetdir, terk idene otuz zararı var. Evvelkisi, Peygamberimiz aleyhisselâmın şefâatinden mahrûm olmaya müstahak olmak. İkinci, cümle mahlukâtın kendi üzerinde hakkı olup kıyâmetde hak talep etmek. Üçüncü, rükû'a ve sücûddan kalktıktan sübhanallâh diyecek kadar durmayı terk iden ziyî-i ulemâda ve sûfî suretinde olursa onlara bin âdem olur bine bine dahî yüz bin âdem. Oysa cümlesine yazılan günahdan zerre kadar eksilmeyüb sebep olanlara yazılıp kendüler ölüp kıyâmete dek günahlar defteri kapanmamak mahsûs. Bunun delili kütüb-ü ehâdisden Müslim ve Nesâî ve İbn Mâce ve Tirmizi hazretlerinin, Cerîr hazretlerinden [49b] merfûan tahrîc buyurdıkları hadîsi şerîf ki "mezsenne fi'l-islâmi sünneten seyyieten kane aleyhi vizruhu ve vizrumen amile bi-ha min gayri en yüngasa min evzârihim şey'un" sadaka rasûlullâhi "fe-yemütü ve yabkâ vizru ilâ âhiri ed-dehri" buyurulan kelâmı ki ma'nâsı olur. Günahı kıyâmete dek bâki kalır demektir. Bâki yirmi yediyi beyândan âkile bu üç kâfidür arar bulur o kim onun kalbi sâfidir. Üçüncü, hukuk-u ibâd taalluk itmeksiz şarâb içmek.

Beyt:

*Katre düşse mecra mecriden korusa ,
Yese koyun biten otu ben yemem,
Onu yeyen koyunu didi,
Ali razıyallahü Teâlâ anı didi,*

*Didi dahî damla düşen mevzia,
Gâyet uzun bir menâra yapsalar,
Ben çıkıp üstüne anin okumam,
Halkı Hakka da 'vet içünken ezân,
Dimiş iken nice içen ya nice,
Sevişürsün içen ile ey üzen,
Avn ide ol hazreti Hak cümleye,
Zâhir ola kim durur dîni bozan,
Seyyidî gel bahse, uzatma [50a] sözü,
Bilmeyenden alçak okuyan, yazan,
Arz idelüm türbemize derdimiz,
Bir gün ola güle okuyan yazan,
Âlem içre buna irdi hâlimiz,
Askerinin ekserîdür çift bozan.*

Dördüncü, hınzır, merkeb, ve alâ rivâyetin maymun işi olan livâta Hakk-ı abid taallûk etmezse Rabbü'l-âlemin mübtelâ olanları halâs eyleye olmayanları ibtilâdan hıfz eyleye. Beşinci, kizb tafsîl üzre mahalli yukarıda havâle olundu. Altıncı, nezir kasdı ile vefâ etmemiş. Yedinci, zekât virmemiş dikkat idüb mahallini sormamış imdî zekât emsâli farzân ve nâfileten tuhm-i ahiretdür. Birinden akallî on, evsâtı yedi yüz, a'lâsı dahî ziyâde olacak yer yoklamanın nef'î eġenedür. Dünya tuhmî kadar âhîret tuhminün halk katında kadrî kalmadı rençber olanlar bilir imdî hakîr bu takriri iderdüm sonra yerini dahî gördüm çok safâlar sordum.

Beyt-i âhar:

*Beġim etmek gerek lütfi [50b] yerine,
Yerine etmesek lütfun yerine,
Eġilen dana kim bitmez deġildir,
Birine bin verir düşse yerine.*

İmdî tuhmi zâhirinin mahallî dördür sogla a'nî bitkin yer kırâç a'nî susuz yer gölün a'nî mecmea'l-mezâbil ya'nî süprüntü cem' olan yer. Dördüncü, ateş kezâlik ma'nâda tahmin dahî mahallî dördür. Sâlih, sâliha istemez ister fâsık, fâsıka istemez ister bir gönlün nefaka ve setr-i avret idecek sevbî olana istemek harâm idürken yazdıklarından mâade *Kenzî Şerhî Zeylei*'de kare hâline göre kudreti olana nefeka ve kisve-i mezkûrası yok ise de mâdem kare kudreti oldukça istemek harâmdır buyururlar. Âlim-i âmiller halkı böyle kayırırlar. Bilmeyene duyururlar kesserahumullâhi Teâlâ amîn. Sekizinci, keffâreti lâzım olan savmı edâ itmemiş. Dokuzuncu, kazâsı lâzım olan savmı kazâ itmemiş. Onuncu, şerâitin câmi' iken hac itmemek. On birinci, **[51a]** zinâ etmek hâşâ âr lâhık olur kimsesi olmayan avrat ile. On ikinci, fitre virmemek. On üçüncü, yirmi iki buçuk kuruşa hâcet-i asliyyelerden ziyâde mâlın mâlına olanlar zahâya a'nî şer'an kurbân olmaya mani' ayıplardan sâlim bir yaşın tamam etmiş bir koyun ya bir keçi kurbân itmemek. Koyundan altı aylık kuzu dahî câizdir. Yedi âdeme biri câiz olan iki yaşın tamam etmiş sığır, beşin tamam etmiş deve. Koyun ile keçiden erkan-ı deva ile sığırdan dişisi aftaldır. İslâmbul şehrinde az kimse halâs olur kurbân ona vâcib olmadan husûsa nisâ tâifesi zîra onların siyâbı üçden ziyâde ve altın, gümüşe müteallik zînetleri hisâb oluna da yirmi iki buçuk kuruşluk şeyleri bulunmaya pek güçtür. Eğer güçlerine gelirse Rasûlü Ekrem ve nebiyyî-i muhterem sallallâhü Teâlâ aleyhi ve sellem hazretlerinin fitre ve daha ya **[51b]** bir kimse üzerine vâcib ola da virmeye ve kesmeye dilerse Yahudi dilerse nesâra olduğu hâlde olsun buyurmuşlar neûzubillâhi Teâlâ sümme neûzubillâh. İbâdike hakkı on iki, üç bölük, altısı mal ile üçü bedende, üçü kalbde. Mal ile olan altının evvelkisi âhirin malını zâlîme gammazlık ile telef etmek. İkinci, eliyle telef etmek. Üçüncü, yalan şehâdet ile telef etmek. Dördüncü, gasb a'nî güçle çekip almak. Beşinci, hırsızlayıp almak. Altıncı, rızâsız âhirin malını yemek. Beden ile olan üç hakkın evvelkisi, izn-i şer'î yok iken hizmetlenmek siyyema seyyima bâlig olmadık sabî ola câiz değil meğer terbiye ve te'dîb için ola. Husûsa fukaraya ve lakin mübâh olan eşyadan soya ve oduna ve ota kendi malın ola gayriye câiz olmaz. Ekserî nâs mübtelâdur hususa mekteb havâcaları galiba ve nive kere sabîleri su almak **[52a]** sadedinde bulubda merhameten ve şefkaten dolduru verdiğimiz çokdur tenbîhe muhtâç mes'eledir. İkinci, bi-gayri hakkın örmek. Üçüncü, yaralamak. Kalbde olan üç hakkın evvelkisi, istihzâ a'nî horlamak ve alçaklamak.

İkinci, sökmek. Üçüncü, neûzubillâhi Teâlâ iftira etmek a'nî bir âdem dimediğini didi ve yemediğini yedi, giymediğini giydi ve soymadığını soydu demek ile tevbesinin şartı üçdür. Evvelkisi, derûni tevbe idûb bir dahî itmemeğe. Garîmet memeden çıkan sütün girmesi nice güç ise o mertebe ödül eyleye. İkinci, sâhibi ile helalleşe. Üçüncü, ettiği iftirayı ancak iki âdeme dimiş biri cânib-i garbe ve bir cânib-i şarka gitmiş mektûb ile ya kendisi her ne hâl ile olursa ol iki âdeme fûlân kimseye fûlân yerde söylediğim iftira idi ben rucû' etdim, tevbe etdim sizde bilmiş [52b] olun. İftira idiğini demedikçe tevbesi kemâle gelmez.

Beyt:

*Tevbe etse bir kişi bühtâne anın şartı kaç,
Diyene di azmı istihlâl ve tekzîb kendini,
Her kimin yanında uyub nefse ettiyse iftirâ,
Eyle dut nefse husûmet Seyyidînin bendini,*

Ve hukuk-u hayavandan olan sekizden evvelkisi, ürdükdüğünde yüzüne urmak. İkinci, suçsuz gayri yerine urmak. Suç hayvanda ancak ürkmekdür sürçmek değildir. Üçüncü, tahammülünden ziyâde yük urmak. Dördüncü, ota. Beşinci, suya ihmâl etmek. Altıncı, yaz gününde ağır çûl. Yedinci, kış gününde yufka çûl urmak. Sekizinci, her zarar verici şeylerden hıfz etmeyüb müsâmeha etmek amma sakın zamanı saba temizide görürdün bir âdemin hayvanı gelmeseyse bir mikrâs alır bir câhile biraz yumurta ve yahûd biraz akçe verirler ve derler ki ineğim veya atım taşrada [53a] kalmış. Canım hâce bekâ şüheda yacığım olubda kurdun ağzını bağlayıver dirlerdi. Neûzubillâhi Teâla heman Rabbim ulemâ-i âmilîni eksik etmeye.

Fî beyânî şurûtu'l-muhabbeti. Bir âdem dünyada bir kişi ile dost olan ki hem dünyada ve hem “el-ehillâü yevmeizin ba'zühüm liba'zin adüvvün illa el-müttekîne”⁶⁵(O gün, müttekîler hâriç, ahabplar birbirine düşmandır.) ayet-i kerimesi tehtinde dâhil olayın dirse şartı altıdır. Evvelkisi, merhûm Takiyyiddîn Birgivi ekadînün tahkîki üzre seksen dokuz meseleyi câmi' küfr-ü bid'at ve riyâ ve kibirden bir de hulkun ma'nası doksan. Ve cumhûra göre nuhul ve isrâf ve hased ki bu yetmiş altı mes'eleyi câmi' dört ala kavlin yedi ala kavli'l-cumhûr ahlâk-ı razîleden pak

⁶⁵ Zuhurf, 43/67.

olub zıddı ahlâk-ı cemide ile müttesif olub hüsn-ü hulkî olan adamla dost ola. İkinci, aklî ola ahmakda hayır yok. Üçüncü, sâdık ola kâzibde hayır yok. Kizib bir günahdır ki [53b] fevkinde bir günah dahî olmadığı dil cürmü ki doksan dördtür. İçinden ihtimâmı gayet elzem beş ki küfür havf-ı küfür hatâ bu için fesâdı herkese zâhir nucûmu iktidâ ve ihtidâ ve hazreti dînde muhtedâ olanların zâhir a'zâda pek sa' itdikleri iki marazın biri olan kızbin ahlâk beyânından sonra hikâyey-i acîbesi manzûmede mezkûrdur ki mürâcat olunsun için iâde olunma. Dördüncü, vefâsı ola eyü gün dostu olmaya vefâsızda hayır yok. Vefâ da devam üzre muhabbetde sâbit olmaya dirler. Böyle muhatab ancak hazreti Allah için olur ve münkatı' olmaz Rabbim cümlemizi muvaffâk eyleye. Beşinci, ferâiz ve vâcibât ve süneni ve müstehabbâtı bilmiş tutmağa için muharrâmat ve müfsidât ve mekrûhatı bilmiş kaçmak için böylece sâlih ola bilmeyen ve kaçmayan fâsıkda hayır yok. Altıncı, şecâ'atı ola vehm-i gâlib [54a] tavşan tabi' olan âdemin dostluğu buz üzre binaya, fenâda gınaya, surûrda anâya benzer. Hatta musaddık olan hikâyey-i acîbedendür Ali Kârî rahmetullâhi Teâlâ aleyh *Nüzhetü'l-Fâtır Nâm Te'lîfi* 'nde Ahmed bin Sâlih ibn Şâfiî nâmında ilmi ile âmil ve her vecihden kâmildi. Yâr-ı Mısırdaki medrese medreseyi Nizâmîyyede bir mecmâi azîmede kazâ ve kader bahsin iderken sakf-ı medreseden bir azîm yılan dûşar ola sa'at Muhibbi Sâdık ve yâr-ı muvafıkız diyenler bi't-tamam firâr itdiler. Ol devletlü kat'â hareketin bozmaz takrîri evvel üzre iken arab diyârında harâretin kesratından nâsı ekseri gömlek eşi giymezler. Çıplak gövdesinden yürür boynuna tak olur lisânın lisanına yakîn ider kat'â tağayyür gelmez. Yine ki evvel ezer kuyruğu üzre hâriku'l-âde kalkar ve söyler yılan. Söyler yalnız kalan ve lâkin [54b] pek ırâk kaçmışlar fehm ideler. Yılan gitdikden sonra envâ'i i'tizâr ile yine cem' olup bu hâlet-i garibeden ve ef'âl-i acibeden suâl olundukda cinnîlerden îz izni Rabbü'l-âlemîn ile ulemâyı imtihân etdim ve lâkin siz misillî metîn ve i'tikâdı bütün kimse görmedim dedi. Ve sen bir hayvancıksın ayaksız yürüden ve cümleyi yokdan var iden hazreti Allah Teâlâ'dır. Ve necsimiz necsi kazâ ve kaderdir. Ma'ade gibi firâr etsem halk şüpheye düşer. Fi'lim kavlime muhâlif olmamayı murâd etdim deyu buyurmuşlar rahmetillâhi Teâlâ rahmeten vâsiaten zîrâ.

Beyt-i âhar:

Yise âlimler harâmı kâfir olur ümmîler,

İt gibi üşmez harâma dinî bâtil zimmîler,

Denmişdür eâzenâllâhu Teâlâ min kavlin bila amelin ve hafızanâ ve cemî'a ehbâbena ve esdigâina min tûl-i amel ve bu hikâyey-i garîbe içinde hâriku'l-âde zikir olundu. Câiz ki ba'zı [55a] izhân-ı kâsıra erbâbına hilâf görüne. İmdi envâin beyân idelim ki tafsîle vâkıf olalar maksudu hakkı bulalar. Bilmediklerini bileler imân ile olalar.

Fî beyâni envâ'i havâriki'l-âdât. Hâri'l-miâde ya'nî âdeta muhâlif herkes teaccüb idecek eşya sekizdir.⁶⁶ Dördü a'dâde, dördü ahbâbda a'dâda olanın evveli sihir. Sihir, bazılarının elinde zuhûr ide. Bâtıllıklarına delâlet ider. Yine derler bir emir ki onun sebebi gizli ola. Nev'î beşdir: tılsım, neyranç, rukye, halkatîrat, şe'beze. Mezhebimizde te'sîr Allah Teâlânın halkı ileidir. Vechi hikmetin kendi bilir. Hikmetinden suâl olunmaz. Delîlimiz “La yes'elü amma yef'alü ve hüm yes'elüne”dir.⁶⁷ (O, yaptığından sorumlu tutulmaz, ama onlar sorumlu tutulurlar.) İkinci, istidrâc,⁶⁸ ol emr-i harikadırlar ki da'vâ idenün murâdı ve garazı üzre ola. İmana ve amel-i sâliha mukârenetsiz. Üçüncü, [55b] ihânet, ol emr-i harikadırlar ki îmana ve amel-i sâliha mukârın ola ve lâkin da'va idenin murâdı üzre olmaya. Yalancılar ve gâibden haber viricilere ve envâinden falcılar yedinden zuhûr iden gibi sehhârların pîrleri Ahmed bin A'samdır. Rasûlü Ekrem aleyhisselatü ve's-selâma on bir düğüm ile kuyu içine taş altına koymuşdur vafîr zaman zahmet çekdiler. Rû'yada iki melek haber verdi hazreti Ali raziyallâhu Teâlâ anhü ihrâc itdi ve muavvizeteyn nuzulî ile def' oldu. İmdi havf iden ol sûrey-i kerîmelere ziyâdece meşğul olalar. Kâfirden ve münâfıkdan ve zâlimlerden murâdlarına göre zuhûr ider. Bu sebeb ile ma'rûr olub kendilerini eylikde (iyilikde) zu'mi iderler ona binâen çok selef Rabbül'l-alemînden kerâmet istemezlerdi. Sûre ta gayrilerle müşterek olduğu için asrımızda da'vay-ı kerâmet idenlerün hâli yakında zikir olunur ve ne idiğü [56a] bilinür. Hazreti Mehdî raziyallâhu Teâlâ anhü gelirse intikâm-ı şer'i şerîf alınır. Ve

⁶⁶ Firavnin sâhirleri gibi min şerh-i akâid.

⁶⁷ Enbiyâ, 21/23.

⁶⁸ İstidrâc: firavn ve arved gibi şerh-i akâid. İhânet: Süleymü'l-kezzâb gibi.

illa âdeta pek muhâl görünür. Zîrâ çok fâsık u fâcir kerâmete sûrinûr envâinden dürlü şâllar bûrinûr. Namâz kılmaz kanda kaldı arînur ehl-i hak ise derûninden yerînûr. Hâtır-ı gâfile hutûr itmesin ki hâşa sümme hâşa biz kerâmeti münkir ola îz sinnimiz altında iken hıfzı etdiğimiz ebyâtıdır. Kerâmet-ü evveliyyi bi-dâr-i dünya, lehâ kevnün fehüm ehlü en-nevâli, balî bâtil-ı fâsık ve fâsıddan zûhur ideni münkirin sen inkâr itmezsen tuhşeru meahu li-kavlihi aleyhi's-selâm “el-mer’u yuhşeru mea men ehabbe” ve bunu müveyyiddür. Hazreti şeyh Şiblî rahmetullâhi Teâlâ aleyh buyurmuşlar “izâ kâne insanü yeddeî'l-irfâne ve lem yekün emâmehu'l-Kur'ânu ve yemînühü tefsîrun ve tibyanün ve yesârahu hadîsün ve itkânün fahzerhu fe-innehu şeytânün eâzenallâhu Teâlâ min şerri eşeddi's-şeytân.”

[56a] Beyt:

*Rivâyet şeyh-i Şiblî'den bir âdem da'vay-ı irfân,
İde da'vâda bâtıldır vü günde olmaya Kur'ân,
Sâğında yok ise Tefsîri Tebyânı gözüm nuru,
Dahî solunda yok ise ehâdis-i şerîf itkân,
Hazer etsün cemî'an ehl-i imân böyle bağından,
İşe izlâl ümmetdür ve hem adî durur şeytân,
Bu da'vanın ahâlisi katî pek çok durur Seyyîdi,
İfâde eyle vüs'ikce ki ahvân görmeye hizlân.*

Şeytân-ı cinden, şeytân-ı insin ezal olmasına delîl Hak Teâlânın kavlidir ve “kezâlika cealna liküllü nebiyyin adüvven şeyâtını'l-insi ve'l-cinni yûhi ba'zuhüm ila ba'zin zuhrufe'l-kavli gurûran” âye ve dahî Rasûlü Ekrem sallallâhu Teâlâ aleyhi ve sellem kavlidir. Kur'ân-u's-sev'i şerrun min şeyâtını'l-cinni'l-hadîsi ve Malîki ibn Dinâr hazretleri buyurmuşlardır ki şeytân-ı ins, şeytân-ı cinden eşeddür. Zîrâ şeytân-ı cin istiâze ile firâr [57a] ider. Şeytân-ı ins envâ'i meâsî ye sâhibini cerre iden ve letâ'ifi iblîsde *Fıkıh-i Ekber Şerhinde* Ali Kârî hazretleri fir'avn ile şeytânın farkı bahsinde ne yazmışdı? Hülâsa zerre fehmi olan nesli ben-i âdemden fir'avn büyük tekrîm didi. Nesl-i cinden şeytân secdeyi terk etdi. Akli ki başına al fikir ki engine sal gelib geçmekdedir sal a'nî yıl. Dördüncü, mekr-i ibtilâ neye dirler? Sûret-i ni'met

bâtın-ı ni'met ya'nî müsîbet hazreti Rabbü'l-âlemîn hıfzu ve himâye eyleye amîn. Ve ahhâbda bulunan dörtten evveli, irhasâtur.⁶⁹ Enbiyây-ı izâme nûr-i nübüvvet hıl'at-ü rif'at ve devlet-ü izzet gelmezden evvel ölene dirler. İkinci, mu'cirât-ı nübüvvetden⁷⁰ sonra mukâbeley-i a'dâda serrâde ve zerrâde şehristanı ve sahrâda da'vaya mukârin olana dirler. Cümlesinden hazreti fahr-i kainâtın çokdur hiç nezîri yoktur. Lâkin ağrı yoktur riâyet idenler dokdur [57b] a'de karnına okdur hak üzere pekdir yesseranallâhü Teâlâ âmin. Bu ikinin vücûdu enbiyay-ı izâmın rihletlerinden sonra muhâldir. Evliyadan kerâmet⁷¹ enbiyaya mu'cizdir demek müevveldir. Kaldı karâmet-ü iânat kerâmet da'vasız ve nezî'siz âlimü âmilden sâdır olan hârikdir. İânât⁷² bu misillî âlimden cemî' ferâiz ve vâcibâtı ve süneni müstehabbâtı imtisâlen ve muharrematu ve mekrûhatı ve müfsîdatı ictinâben öğrenen avâm-ı mü'minînden sâdır olan hârikdir. Hülâsay-ı kelâm bir âdemde hâle-i dîni ve i'tikâdı ola ondan sâdır olan hârik-i âdâta i'tibâr yoktur. Kibleye karşı tükürmek ve mekânı eşrafe sol ile ehasse sağ ile girmek gibi. Kendi kaldı ki kebâir-i ittifâkı ve sagâir-i istimrârısı ola i'lâm idene izhâr-ı husûmet belki helâkına se' olanların evliyay-ı şeytân olmalarına iştiba yoktur. Ya'rifü men yücerri bühü.

[58a] Beyt:

*Uyan hâb-u cehâletden, sekizdir hârikku'l-âdat,
Bulunurdur de fî e'da kalandur ahsenü'l-ayât,
İhânet ve sihri mekru ibtilâdur dubh-i istidrâc,
Adünükdür bulur havf it tedârik eyle gel mefât,
O bağı dürdük ashâb-ı kamûsi hakkın ahhâbı,
Ânî fehm it ale't-tertîb ki dînin olmaya gârât,
Böler birbiri bilinse şüphesiz zabt eylesem dîrsen,
İânât-u kerâmet mü'cizâtdır dubh-i irhasât,
Avâmda olana derler iânat ola âlimde,
Bilâ da 'vaya kerâmetdür yok ise fisk ile kişmât,*

⁶⁹ İrhasât: Enbiyâ aleyhimü's-salavâti ve's-selâmdan kîle'l-nübüvve vâkıa olan hâriku'l-âde.

⁷⁰ Mu'cirât ba'de en'nübüvve hârikdir.

⁷¹ Kerâmet: Evliyaya olan hâriku'l-âde.

⁷² İânât: Avâm nâsından salihâyâ vâkıa olan hâriku'l-âde.

*Sorarsan varmıdır şimdi velî her köşede bin bin,
Namaz kılmaz dahî bilmez tahâret nicedir evkât,
İlimden sâhibinden kalkdı revnak kaldı cühhâle,
Emârât-ı kıyâmetdür cevânibde olan hâlât,
Cerâet itse bir âlim dise hak câhili kılmaz,
Velî nolur onun hâli [58b] gel imdi söyleme sinyât,
Birisi gelse o etse vucuhu zulm-ı zâlimden,
Âni men' ider e'vânı yemiş rüşvetle almış at,
Mukârin bi'd-deâvi enbiyaya mu'cizât-ı hak,
Onun için eyledi ta'yîn, ideler düşmanı iskât,
Nur-u enbiyâ makbûl-i helâkı Hüdâ'dandır,
Nübüvvetden mukaddem virilen hârikdir irhâsât,
Tamam oldu sekiz hârik hazer it seçmemekden geç,
Cehâletden belâdetden kıl imdi Rabbine tâ'ât,
Tefekkür etse baksa şâ cihânı kaplamışdır O,
Medârın katl-i selb etse olurdu mesken-i cennât,
Bizim e'mâlimizdendir derûnî tevbe et Seyyid,
Tazarru' eyle hallâka sorar bir bir ve in zerrât.*

Fî beyânî envâi't-tahâratı ve fevâidihâ.

Beyt:

*Tahâret beş nevi'dir ânî zabt itmene it rağbet,
Biri farz ile vâcib, müstehab, sünnet ile bid'at,*

Farzdır hemden ziyâde ola vâcibdir hem [59a] mikdârı ola sünnet noksân ola müstehâb, hiç yok iken ola bid'at. Şer'-i şerîfe murâcaatsız mücerrede zu'mî ile kemâl-i nezâfet addetmesi ile yel hurûcinden sonra ola.

Fî beyânî fevâidihâ. Evvela hazreti kurzübnü vebrat olduğu gecede seksen defa abdest aldı. Olaki abdest ile rûhu teslim idem deyu. Zîra Rasûlü Ekrem ve

habîbi muhterem sallallahu Teâlâ aleyhi ve sellem hazretleri Enes bin Mâlike buyururlar “İn etake melekü’l-mevti ve ente ala vuzûin lem tefütke’ş-şehâdeti” sadaka Rasûlullâhi ve sadega habîbu ileh türki ma’naya Enes eger sana melekü’l-mevt gelirse hâlbuki sen abdest üzre bulunsan seni şehâdet fevt etmez. Hulâsa demek oldu ki abdest ile göçebilmek şehâdet-i uzmâyâ sebep imiş cümlemize Rabbim ol fevti hararetde müyesser ve âsan eyleye dil şehâdet söyleye amîn. Ve hazreti Ebû’l-Leys rahimehullâhu Teâlâ [59b] *Büstânü Ârifîn*’de buyururlar “Cenâbı Rabbî’l-Âlemîn hazreti Mûsa salavâtullâhi Teâlâ alâ nebiyyina ve aleyhe nidâ idüb buyururlar ki ‘Ya Mûsa izâ esâbetke müsîbetün ve ente alâ gayru vuzûin felâ telûmenne illâ nefseke’ türki ma’nâ Ya Mûsa kaçan mesâibden sekâ bir müsîbet irişse hâlbuki sen abdestsiz bulunasın bir kimseyi levme itme illâ nefsinin levmet.” Ve ba’zı ulemây-ı selef dahî buyurmuşlar ki bir âdem dâima abdest üzre gezse Cenâbı Rabbî’l-Âlemîn yedi hasletle ikram ider. Evvela, “lâ ye’sûnellâhe ma emerahüm ve yefalûne ma yü’merûne”⁷³ (Ey îman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan bir ateşten koruyun. Onun başında çok sert, çok şiddetli, Allah’ın kendilerine verdiği emre karşı gelmeyen ve kendilerine emredilen şeyleri yapan melekler vardır.) âyet-i kerîmesi ile medh olunan pek melekler müsâhib olmağa râğbet etmek. Sâniyen, sevâbın yazmakda kalem zâil olmamak. Sâlisen, cemî’i a’zâ ve cevârih tesbîhde olmak. Râbian, tekbîr-i iftitâh sevâbı getdüyü fevt itmemek. Hâmisen, sıfât-ı mezkûra ile mevsûf melekler uyudukda ins ve cin [60a] şerrinden fermân-ı Hüdâ ile hıfz etmek. Sâdisen, hâlet-i nezi’de sekerât-ı mevt âsan olmak. Ya Rabbi âsan eyle, âhir menzilimiz cinân eyle.

Bu münâsebetle ecnebî şey ile fasl değildir. Müsâferat-ı hakîki ile cümlemiz müsafiriz. Menzilimiz altı. Evveli, babamız beli; ikici, anamız karnı; üçüncü, mahbûbemiz dünya; dördüncü, menfûramız kabir; beşinci, kesir olalım ve en dar yevm-i haşır, yevm-i ceza, yevm-i surûr, yevm-i ezâ, yevm-i adil, yevm-i kazâ, yevm-i nedim, yevm-i necât, yevm-i hayat, yevm-i memmat, hazreti yevm-i’l-arasât; altıncı, immâ’l-cennât ve imma ed-derekât.

⁷³ Tahrim, 66/6.

Beyt:

*Bu zaîf insana menzil altıdur, aç gözünü,
Evvela, eslâb-ı ab; ikinci, rahm-i ümmehât,
Sevdiğün dünya; üçüncü, şer'a uydur üzeki,
Tevbe et, fikir eyle kabri koyma asla Seyyiât,
Hazret-i sûr ile geçersin beşinci, mahşere,
Hevli çokdur dedi ânin ekle fahr-i kâinat,
Olamaz ol günde rüşvetle [60b] tesâmüh istinâd,
Def ola beş cümle ah mü'minîn, mü'minât,
Şol kader adli eyle Allah'u azîmü'ş-şânım,
Âle boynuzsuz hakın urmak ile boynuzlu şân,
Seyyîdi can-ı gönülden tevbe it son menzilin,
Cennet ola ya ilâhi leyse fîhinne'l-memât,
Sâbian mâdem abdest üzredür hazreti Rabbü'l-Âlemînin hıfz-ı emânında
olmak bu yedi hasletin nazm-ı manzûmede mezkûrdur.*

**Fî beyânî esmâ-i'l-enbiyâyı salavatullâhi alâ nebiyyinâ ve aleyhimü'l-
letî zükirat fi'l Kurân.**

Beyt:

*Âdem, İdrîs, Eyyûb, Yûnus, İbrâhim ve Hûd,
Mûsa, Nûh, İsâ, Süleyman dahî Harûn-u Vedûd,
Sâlih, İsmâil, İshâk, Yûsuf ve Ya'kûb, Elyese',
Zülkif, İlyâs, Zülkarneyn, Üzeyr, Lokmânı tut,
Lût, Dâvud, Şuâyb, Yahya ve Zekerya tamam,
Cümle serdâr-ı Muhammed sallı seyyid eyle söz.*

Fî beyânî's-sahâîfî ve'l-kütüb. Ya'nî enbiyâyı izâm [61a] salavatullâhi Teâlâ ala nebiyyinâ ve aleyhim üzerlerine nüzûl beyân olunur. Hazreti Âdem'e suhuf on; hazreti İbrâhim'e on; hazreti Şît'e elli; hazreti İdrîs'e otuz; hazreti Mûsa'ya Tevrât; hazreti Davud'a Zebûr; hazreti İsâ'ya İncîl; hazreti Muhammed aleyhisselâma nâsihi cemî'i kütüb Kurân-ı azîmü's-şân nazmı manzûmede mezkûrdur.

Fî beyânî hilâfeti'l-hulefâyı.

Beyt:

*İki yıl üç ay hilâfet sürdü Ebu Bekri cihân,
On sene altı ay dahî sürdü Ömer sâhib Kurân,
On iki yıl dahî icrâ etdi Osman berrızâ,
Dokuz ay dört yıl dahî kıldı Aliyyi 'l-Murtaza,
Altı ay dahî hilâfet kıldı onun oğlu Hasan,
Cümlesi Seyyid otuz yıl zabta gaflet etme sen.*

Fî beyânî'l-hisâli'l-erbeati li-def'i el-fakr. İmâm Fahriddîn-i Razî *Tefsîr-i Kebîr*'inde buyurdular. Bir âdem dört şeye müdâvemet [61b] ve mülâzemet etse ateşi fakirden halâs olur. Evveli, gecenin üç bölükden biri kaldıkda uyanık bulunsa. İkinci, vakit girmezden evvel abdestli bulunsa. Zira kıyâmet gününde mü'minler üç mertebe nûr ile münevver olsalar gerek. Evveli, gün gibi siz kimsiniz dedik de ezânı câmi'den müntezir olanlardanız. İkinci, ay gibi siz kimsiniz dedik de vaktinden evvel abdest alanlardanız. Üçüncü, yıldız gibi siz kimsiniz dedik de ezânı işitdiğimiz gibi her ne hâlde isek ferâgat idüb alâ kavlin yirmi yedi fazileti câmi' şerâiti mevcûda mevânî' mürtefia cemâat ile beş vakti edâya gayret edenlerdeniz. Hiç gelmeyen ve kılmayanın, dini asla bilmeyenin, Kurân'ı, hadîsi, fıkıh-ı şerîfden öğüt almayanın hâli suîn mevlâ bilir. Bir gün cezâyı lâıyığın bulur. Korkarım ebedî nâr içre kalır. Rabbim cemî'i ümmet-i Muhammedi hıfz eyleye amîn. Üçüncü, ezân okunmadan⁷⁴ [62a]

⁷⁴ Melâzım olsa bir kimse dört hazâle görmeye fakir dimişler. Âni zabt eyle amelde eyle ihmâl. Sorarsan müehhazın anin kibrinde imâm fahri celâ-i kalbe ba'tedir. Sakın terk etme, et a'mâl. O yanık bölene Seyyid seher vaktinde gafletten vakit girmezden evvel al abdestini bâle kemâl. Ezan vaktinden evvel önce var bi'l-mescide ve burdan sonra söz yok Seyyidî dünya için her hâl.

câmia vara. Dördüncü, vitirden sonra fâidesiz dünya kelâmı söylemeden yatmak nazmı-ı manzûmede zikir olundu.

Fî beyânî duhûlî sitteti neferin ilâ cehennem bilâ suâlin. Zulüm ile hükkâm, inâd ile Arab, kibir ile sâhib nüfûz, hıyânet ile tüccâr, cehh ile köy kavmi, hased ile ulemâ, murâd bu altıya hasr olmak üre değildir. Galiben bu altı haslet-i mezmûme bunlarda bulunmak iledir ve illa her birinde herkesin hissası vardır. Hâceti olan mülâhaza ider doğruca gider lezzet-i tâ’at-i imânı tatar her ne dirse şeri’ ol yola gider. Hiç dimez bu yolda enâ vü beder.

Beyt:

*Altı kimse gire nâra dedi ol hayr ol var,
Zulm ile hâkim olanlar cehlile ehl-i kurâ,
Kibir ile e’lâyı karye hem taassubla Arab,
Ehl-i ilim olan hased tâcir hıyânet fi üş-şirâ,
Seyyidî gafletde kalma cümleden gel [62b] tevbe et,
Yohsa hâlin müşkil olur yok durur çün çare,*

Fî beyânî hitâbatı’l-kabr külle yevmin seb’a merrâtin. Mezkûr olan altı menzilden dördüncü kabirdir. Her günde yâredildiği vakitden fermân-ı Rabbü’l-Âlemîn ile melek ne yerden toprak aldı ise ol mevzi’ elbetde onun kabridir. Yedi kere girecek fakîre nidâ ider. Bilmez fakîr ne işler ne ider harâm yere harâm yudar. Ne olursa olsun bir gün gider. Evvelkisi, yalnızlık evim yoldaş ile gel. Yoldaş hazreti şeri’ ile ameldir. İkinci, zulmet evim ziyâ ile gel. Ziyâ yaş vakit namâza ale’l-kemâl müdâvemetdür. Üçüncü, toprak evim esvâb ile gel. Sevâbı hazret-i fahri kâinata kemâl ile intisâbdır. Dördüncü, yılan evim tıryâk ile gel. Tıryâk her ömüründe besmeleyi eksik etmemek. Beşinci, darlık eviyem vüs’at ile gel. Vüs’at havfen minallâhi Teâlâ’ya gözyaşı akıtmak. Altıncı, açlar eviyem azıkla gel. Azık merâtib-i selâse ile [63a] saâdeti takvâdır. Yedinci, on sekiz yelkenden doldurulmuş şedîd rüzkârlı günde kime o günde su nice yarılırsa pek yerler o günde öyle yarılır. Münkereyne ve nekîreyne “Men Rabbüke? Ve ma dînüke? Ve men nebiyyüke?” Hitâbı ile suâl eviyem cevâb ile gel. Cevâb dünyada cemî’i cevânibden kendini

isyân-ı tu'yândan hıfz idüb âhirete pakça gidip Rabbü'l-Âlemînden cevâbü bâ savâb tevfiğin recâdür.

Fî beyânî isnâ ve işrîne mes'eleten alâ et-taâm. Her günde yenilen taâm üzerinde yirmi iki mes'ele mezkûrdur. Gerçi dahî ziyâde var ise de keseratından zararî altı, üzerinde farz dört, sünnet dört, müstehab dört, devâ iki, mehrûh iki.

Beyt:

Altı zarar oldu; dörder farz, sünnet, müstehab,

İkisi ânin devâ, mekrûh iki, kaçmak ehab,

Altı zarardan evveli, Hüdâ havfı kalbinden çıkmak eâzenallâhu Teâlâ. İkinci, **[63b]** halka merhameti kalmamak. *Elsine-i Nâs*'da meşhûr olan söz ki bir tok, bütün âlemi tok sâdır dedikleri dahî bunu müeyyiddir. Fukarây-ı sâlihine ise merhamet “hayrû'n-nâs men yenfeu'n-nâs” hadîs-i şerîf ve emsâli ile sâbitdir. Hazreti Rabbü'l-Âlemîn mehabbeti merhametlerin cümlemizin kalbinde dâima ve sâbit eyleye. Egniyâya tevfiğ olub fukarâyâ söyleye. Âlim olan her kim ise hak kelâmı söyleye amîn. Miâye evlâda padişâh olan Ömer bin Abdulazîz'in ki hazreti Ömer'in oğlu kızının oğludur. Ânin ve etkiyâyı selefdan Bîşri Hâfî'nin hâletleri hikâyeyi sâbitelerin beyân idelim. Egniyâ ibret ala, onların yoluna gele, fakir zevkine dala imân ile ola, ebedi rahatda kala amîn. Devlet-i fakiri bilmeyip sabırdan hisse alamayıp ebvâb-ı egniyâda dâima deverân ve cevlân idüb envâ-i hıyal ile arz-ı hâcet ve esnâf-ı temallukât iderek **[64a]** giderse hâli ne olacak?

Fî beyânî ahvâl-i Ömer bin Abdülazîz. Padişâh oldukdan evveli hacca giderken bir sâhili mecra kondular. İbret ile nazar iderken derya dalgası bir tavuk meytesin taşra sürer. Bir fakîre hâtun hicâb ile gözetib meyte taşra çıkınca hâtun elin uzatır alır gider. Hazreti Ömer bin Abdülazîz hayret ehaz idüb “Ya hâtun meyte harâm idiğini ulemâdan eşitdiğimi didikde, ağlayub beli eşitdim ve lakin vakt-i zarûratda harâm helâl olur deyu dahî eşitdim.” “Benim ehlim ahirete gitdi, evladlarım gayet muztar oldular kimseye arz-ı hâcet idemedim. Ve feryâdlarına tahammülüm dahî kalmadı.” Ona binayen didikde Ömer bin Abdülazîz'in kalbi pakları bir mertebe rikkate geldi ki nâfile olmak gerek. Beyt-i Rabbü'l-Âlemîni ve kabir-i fahri kâinâtı ziyâret üzre hâtuna ihsânı takdîm ve tercih idüb hâtuna meyteyi

[64b] bırakdırıb devâsını zâdu zevâdası ile harçlığın bittamam teslim eyledikde Rabbü'l-Âlemîn ol sûretde bir melek halk etdi. Hüccâc bile zan iderlerdi. Vakti enli şurbda görünmezdi. Hüccâc döndükde istikbâl itdi hikmetin suâl etdiklerinde ilhâm ile i'lâm olundu. Sizin gördüğünüz melek idi. Ol yetimlere mahrûne vâlidelerine merhamet etmesi hürmetine cümlemin haccın haccı mebrûr etdim dendi. Hikâyesi tavîldir ihtisâr idelüm. Vakt-i define semâ cânibinden bir hattı adîmü'n-nezîr lehdi içine düştü yazılmış emânun minâllahi el-azîzi'l-gaffâr. Li Ömer bin Abdülazîz mine'n-nâri denmiş Rabbim şefâatlerin müyesser eyleye. Hîni hilâfetlerinde koyuna çoban gitmez oldu ve yılan kimseyi sokmaz oldu hemân kim oldu. Herkes sıfatın buldu. Âkîbeti kendi hâdimlerinden birine erbâb-ı hased yine beytü'l-malden birkaç [65a] akçe verib onu yedirdiler ve hisse etdi. Yediğin ve yedireni halvet idüb hakikatin suâl etdikde vukûi üzre haber virdikde benim ehbâbım çokdur var olduğun akçayı yine mahalline koy ve firâr it ben affetdim dedi ve götürdü. Ve hazreti azrâil dahî ol devletliye kabz idüb âhirete götürdü. Innallâhi ve inna ileyhi râciûn. ⁷⁵(Biz Allah içiniz ve ona döneceğiz.) Asr padişâhları cürm idene tevkîr iderler, hak söyleyeni tahkir iderler. Belki katli nef iderler bâisi bâdîsi amelsiz âlim olub kelimât-ı hakdan sukût iden ulemâdur.

Beyt:

Bilmeyen ider ne çâre bâisi cehl ile câh,

Ehl-i ilmim fâzilem diyenlere Seyyid ne hâl,

Ansızın gelse ecel imân ile etsen sefer,

Hâlisân kim dirse amîn göstere Rabbim cemâl,

Amîn, amîn ya müteâl,

Fî beyânî ehvâli Bîşri Hâfî. Bîşri Hâfî bir gün mevkiasında hazreti fahri kâinatı gördü ve saâdet ile [65b] peygamberimiz aleyhi's-salâtü ve's-selâm “Ya Bîşri seni akrânın beyninde ne şey âli kıldı” dedikde siz e'lemsiz siz deyu cevap dedikde yine Muhammed Mustafa sallallâhu Teâlâ aleyhi vesellem dört şeydir buyurdular ve ta'dâd etdiler. Evveli, sünnet-i şerîfeye teşebbüsün. İkinci, ibâdullâhe garazsız nasihat eylemek. Üçüncü, evlad ve ashâbıma ta'zîmi ve tevkîrin. Dördüncü,

⁷⁵ Bakara, 2/156.

sâlihlerin ve fukaranın rızâen lillâhi hizmeti meşrûasında bulunmak. Manzûmede nazmı mezkûrdur. **Taâm** üzerinde olan altı zarardan üçüncü, ibâdat ve taât kendine gayet ağır gelmek. Dördüncü, ibâdat ve taâtın lezzetin bulmamak. Beşinci, nasîhatin diyene ve duyana te'sîri olmamak. Altıncı, cümle gizli marazı hareket etmek husûsa harâmdan ola. Dört farzdan evveli, helâlden yemek. İkinci, kismete râzı olmak. Üçüncü, ni'meti mevlâdan bilmek. Dördüncü, yediği ni'metin kuvveti bedenden gidinceye dek dokuz a'zâsıyla **[66a]** Rabbine isyân etmemek. Dört sünnetden evveli, bismillâhi demek. İkinci, âhirinde hamd etmek. Üçüncü, evvelinde ve âhirinde el yumak. Dördüncü, sağ dizin diküb sol ayağın döşemek. Dört müstehabdan evveli, kendi önünden yemek. İkinci, lokmayı küçük etmek. Üçüncü, âhirin lokmasına bakmamak. Dördüncü, ağzını cebirdetmemek. İki devâdan evveli, parmağın yalamak. İkinci, döküleni devşürmek. İki mehrûhdan evveli, üfürmek. Buzağı rakîka çıkınca ya'nî içine tükürük. İkinci, taâmı koklamak. Mahbûi yirmi iki nazmı manzûmede mezkûrdur.

Fî beyâni mûcibâtî'l-fakri ve hiye erbeate ve erbeûne. Hazreti rasûli ve nebiyyi muhterem sallallâhu Teâlâ aleyhi ve sellem "Kâde'l-fakru en yekûne küfran" buyurdıkları emirdir. Rabbim cümle ümmet-i Muhammed'in ulemâ ve sulehâsın sabr ve tahammül olunmayacak mikdârı fakirden ve esbâbından hıfz eyleye. İmdi esbâb-ı fakir *Kütübü [66b] Mu'tebera*'dan ta'lîm müteallim yazdığı üzere kırk dördtür. Evveli, cümle günâhdan kaçmamak. İkinci kizibden ictinâb itmemek. Üçüncü, çok uyumak. Dördüncü, mahsûsca sabah namazı vaktinde uyumak. Beşinci, ilm-i zâyi' etmek. Altıncı, çıplak yatmak. Yedinci, kâimen tebevvl etmek meğer bel ağrısına mübtelâ ola ol vakitte kâimen tebevvlün cevâzı ve mahallî sâbıkda zikir olundu. Sekizinci, cünüb iken taâm yemek. Dokuzuncu, yanı üzere yatırken yemek. Onuncu, kibrinden nâşı yere düşen taâmı devşürmemek. On birinci, esvâbı ile ev süpürmek. On ikinci, sarımsağı; on üçüncü, soğanı yakmak. On dördüncü, gece ev süpürmek. On beşinci, evde süpürüntü koymak. On altıncı, kendinden ihtiyârın önünce yürümek. On yedinci, anasını babasını âdile çağırarak. On sekizinci, sekiz nev' ağaç ile diş kurdamak (kurdalamak).

Beyt:

Nâr ağacı yonca yesen ilğini mersîn hasir,

[67a] *Dahî reyhân süpürge kor dama olma fakîr,*

On dokuzuncu, toprak ve çamurla el yumak. Yirminci, eşiğe oturmak. Yirmi birinci, eşiğe dayanmak. Yirmi ikinci, gusül idecek yerde abdest almak. Yirmi üçüncü, üzerinde olan sevbi ile yüzün silmek. Yirmi dördüncü, esvâbı üzerinde iken dikmek. Yirmi beşinci, olduğu yerde örümcek ağı komak. Yirmi altıncı, namaz ihtimâmı az olmak. Yirmi yedinci, pazara ve dükkânına tez çıkmak meğer fevt ola. Yirmi sekizinci, namaz kıldığı yerden tez çıkmak. Yirmi dokuzuncu, dükkânından ve pazardan geç dönmek. Otuzuncu, dilenciden etmek (ekmek) kırığı almak. Otuz birinci, vâlideyni şerri ile anmak. Otuz ikinci, kâb ve kacağın bulaşık koymak. Otuz üçüncü, mümmîdir fitil ve çıra mıdır üfürüp soyundurmak. Otuz dördüncü, düğümlü kalem ile yazı yazmak. Otuz beşinci, kırık tarak ile sakal taramak. Otuz altıncı, anasını babasını duâda **[67b]** unutmak. Otuz yedinci, ayak üzre don giymek. Otuz sekizinci, otururken sârıgın sarmak. Otuz dokuzuncu, virmesi vâcib malı vermemekde meleke idinmek dimesden ibâret olan nücül. Kırkıncı, taktîr e'nî herşeyi gayet sakınıb kıt etmek. Kırk birinci, isrâf etmek *Tefsîl-i Evâilde* zikir olundu. Kırk ikinci, tevânî ya'nî za'f üzre olmak ömürü dîniyyede. Kırk üçüncü, emr-i dini heyyin görmek ya'nî alçak görmek. Kırk dördüncü, kesel ya'nî üşenmek süstülük etmek bu mecbûinin nazmı menzûmede mezkûrdur.

Fî beyânî şerâiti't-tehhül. Evlenmek için şart üçdür: kudret, mesken, tevakân. Giymesine ve yemesine ve sâkin olacak mekâna kâdir ola ve nefsî dahî kemâl-i şehvetde ola. Farz-ı ayn olan ulûmî dahî bildikden sonra evlenmeye yer üzre basdikda yer titremesi *Kütüb-ü Mu'tebera*'da mezkûrdur bu şurûtu selâseyi câmi'.

Beyt:

Tave kân kudret mesken [68a] ola da ola azab,

Tevbe et olma seza la'nete hem çekme teab,

Seyyimâ bu sünenin sâhibi fahr-i âlem,

Seyyidî neşrit ânî ide duâ asl-ı neseb,

Fî beyânî sıfâtî'l-aşerati fî hakkı en-nisâî. İmâm Gazalî merhûm *Nasîhatü'l-Mülûk* nâm te'lifinde haklarında “la bûdde minhünne la kemâle fîhinne” denilen nisâ taifesinin on sıfatın ta’dâd ider. Dokuzu mezmûm biri makbûl mergûb mahbûbu mevdûd müttesif olub mazhar olanlar Allah’u a’lem ma’dûd evveli, hınzır sıfatı nitekim hınzır harâm helâl fark etmeyüb önüne her ne gelirse i’râz itmediği gibi kezâlik ol dahî kayırmaz. Hazreti Rabbü'l-Âlemîn bu sıfatda olan hâtunlara kefeni lehed, kabir, haşır ve neşir fikrin tevfik idüb tevbe müyesser eyleye ve illâ mübtelâ olanları halâs eyleye amîn. Selef hâtunlarının kârıları her sabah oldukda ehillerine zinhâr bizim için harâm yerden [68b] kesb itmen zirâ bizim bedenimiz ateşe tahammül etmez dünya ihtiyacı gelür geçer emmâ.

Beyt:

İken ednâ azâb olan iki na'lîn geye oddan,

Başında kaynaya beyni kazan kaynar gibi,

Eyyâm gününün hâli güçdür dirlerdi Rahmetullâhi Teâlâ aleyhinne ecmeîne amîn.

İkinci, meymûn sıfatı. Nitekim meymûn dâima o eli ile yüzün, gözün, hey’etin sığamakda olduğu gibi ol sıfatda olan hâtun dahî ekseri hâlde âyineye nazar idüb her bayramda her sene de her evlâd duğurdukda ve evlâdı sünnet olundukda ve sâir kendileri münâsib merâsimde ehlinde tâkat ve kudret olsun olmasın müceddeden libâsı fâhıralar kesdirip ona nazar ve onun ile iftihârı kâr ider. Âyine yerine kitâb ve Mushaf-ı şerîf koysa âhiretine pek güzel olmaz mıydı? Kabirde rahat bulmaz mıydı? Ebedî cennetde gülmez miydi? Gülerdi. Emmâ hevâ gâlib tabiat câlib er geçinenlerde ona tâlib Rabbim ricâl [69a] ve nisâyâ hâb-u gafletden teyakkuz müyesser eyleye amîn. Bu mahalle eşiddi münâsebetle münâsibdir. Gerçi zamâne hâtunları ile bir pâdişah nisvânı cennet ve kirameyi sâhibü'l-millet kurrây-ı aynı cenâb-ı rasulü hazreti Fâtıma’yı Betül eğilmek münâsib değilse de yine içlerinde ba’zı asl-ı nisâb âlime ve âkile ganiyye ve fakîre gaflet öncüsünden (uykusundan?) uyanmış ve şevk-i cinâne boyanmış ve hazreti Kurân’a ve hadîs-i fahr-i cihana ve fikh-ı nu’mâna dayanmış hâtunlarda bulunur. Onlara ta’zîmen ve merhameten ve teşvîken beyân idelim. Olaki cümlesine Rabbim tevfik idüb cümle libâsın soyulub gezene sular koyulub gassâle elinde yuyulub dört âdem omuzuna binmeyi her günde yedi kere

nidâ iden kara k l k yorgansız, d  eksiz, o lansız, u aksız d r kabre inmeyi bir ho  a fikre muvaffak olalar. Bilmediklerin bileler. Kurân'dan, had sden, fikh-ı nu'm ndan [69b]    d alalar ve hazreti imân ile olalar. Cennet-i  lib tda hazreti F tima-ı Zehra ve Hatice-i Kübrâ ve  i e-i Hamr 'yı bulalar amîn, amîn sümme amîn. Vel kin bu devlete n ile ve bu haslete v sıla olmaya ne lâzımdır denilirse me siye tevbe n -mahreme görünmeye ve kocaların kendileride olan icmâl üzre otuz be  hakka riâyet itmeye ve v c hu  ett  ile ehline muhâlefet itmemeye. Tevbe me er  er'i  er fe muhâlefet ile emir ide ol vakitde delîl let ata li'l-hal k-i f  ma'siyete'l-h lk dır. Ya'nî Hâlık'a isyân itmede kim olursa olsun mahlûka uymak yokdur. L ti ve z n  ve   rib 'l-hamr ve târiki'l-salâtı olmaya gibi. Hazreti Rabb 'l- lem n hıfz eyleye. Öyle kocalarda sâliha hâtunları habîbi hürmetine halâs eyleye. Ve ecnebî ziyy-i me  yihde görünen s ret    rlerine b cı olmak içün yüzün ve g z n a arak ve  ehvet havf-ı egleb iken belki nice fesâd-ı [70a] mesm ' iken bu kuyud ile tarafında sesin dahî eğitmek harâm iken gitmemeye gar met iderlerse devlet ba larına ve illâ t k r rl r. Y r n le lerine tef s l üzre delîl yazmaya tercemenin tehamm li yok. Hemân  m m üzre *Kütüb-  Mu'tebera*'da fukah y-ı izâmın kabirden çıkan   r m   ker hi'l-men  r olmuş avrat kemi ine bakmak câiz değil buyururlarken dahî ne demek lâzım zerre aklı olana k fidir. Habbe fehmi olana v fidir. **Gelelim** ceh zi F tima-ı Zehra radiyallâhu Te  l  anha hazretlerinin hikâyey-i acibey-i cel lesine.  lem b t n kabz  sende iken ne kadar ceh z verdi hab besine. Şimdi  ni kim ider deb besine ekserim z  s  kalbimiz k s  uyara Allah'a duyura Allah celle   n  ve amme nev l h ihtisâr üzre hazreti Ebu Bekr ve hazreti  mer ve Üsâme ve Selmân-ı radiyallâhu Te  l  anh m hazretlerine bir tesbîh [70b] bir de içi lif ile dolmuş vis de ve bir de el değirmeni bir de bardak bir de taâm yenecek kazan ve bir de dib  at olunmuş sehtiy n ve bir de mübârek edkasına giydikleri s f. On iki yerde yamalı Eb  Bekr'in radiyallâhu Te  l  anhu hazretleri b  ihtiyâr bâkî etdik de hazreti fahri kâinat aleyhi eftal 't-tahiy t cev bu b  sev bından fâni dünyaya bu dahî çokdur deyu il  m ve iskât etdi ve bu ceh t ile hazreti F tima radiyallâhu Te  l  anh  ne i lerdi?  ni ve zamâne hâtunları ne k r üzre oldular  ni câmi' manzumesin beyân idelim. Olaki ibret bez r olalar.

Beyt:

*Cehâzin Fâtıma binti rasulillâhi âlî şân,
Götürürken Üsâme ile Ömer, Ebû Bekr ile Selmân,
Ebû Bekr ağladı dedi nedir bu ya rasullûllah,
Cevâbında buyurdular fenâyâ buda çok cân,
Visâde suhce göze kas'a vü cildi ile tâhûne,
Aleyha şemletün [71a] min sûf murakka' on iki mekân,
Böler le hâlini dinle eli ile okudur erba,
İder tefsîrini bi'l-kalb dili dâim okur Kurân,
Bu devlet çok mudur ananemin kızıdır fikir et,
Ayakla başının öğür gözünden yaş akar her an,
Hevâtın-ı zamâne arz olunsa bu şekil hâlât,
Neler söyleyeler dînim olaydı yerleri nirân,
Bulârın kârını dinle yazılmışdur evâilde,
Çalar defelleri, gıybet ider dilleri dahî bühtân,
Severler kalbleri dünya, yumarlar gözlerin hakdan,
Ayaklar raks ider hâşâ bunlara hoş gelir isyân,
Ricâli fehm itmeden kaldı nisâler neylesün nitsün,
Derûn-i tevbe itsünler olurlar lâıyk-ı gufrân,
Bize lâzım olan Seyyid duâda olayız dâim,
Saâdetler siyâdetler vire ol Rabbi zü ihsân,*

On sıfatdan üçüncü, kelb sıfatı. Nitekim kelb nimet gördükde [71b] temellük idüb görmedikde ezâyâ başladığı gibi hâtun dahî kocasını vüs'at üzre gördükde izhârı muhabbet ider. Görmedikde muhâlefet ider, ezâ ider bahtım yok imiş sana lâıyk değil idim demek ile cefâ ider. Dördüncü, hayye sıfatı. Nitekim hayye sûrata işleyüb müzeyyene görüldüğü gibi hâtunda surata mahbûbe görünür. Emma yılan kinin derûninde sakladığı gibi hâtun dahî kalbinde kîn saklar fırsat gözedür. Hazreti Mevlâ hıfz ide. Beşinci, kâtır sıfatı. Nitekim kâtır câmış olub riâyet iden

itmeyen yanında beraber olub, önüne geleni ısırp, ensesine geleni de depdiği gibi hâtun dahî kendinin bilir görür kendinden ihtiyâr ömür görmüş hâtunları beğenmez dâim kendini över. Dilerse sokar eâzenallâhu Teâlâ. Altıncı, akreb sıfatı. Nitekim akrebin hilkati gayra ezâ olduğu gibi hâtun dahî kârı gayre ezâ [72a] ola âni komak lâıyk ola. Yedinci, fâre sıfatı. Nitekim fâre bilinmez yerden dâima ev içinde olan eşyayı helâk idüb intifâ'dan koduğu gibi hâtun dahî ev içinde olan eşyayı ehinden izinsiz izâat-ü ihlâk ider. Görünmez belâdur Rabbim hıfz eyleye. Sekizinci, dilki (tilki) sıfatı. Nitekim dâima hıyel üzre yürüyüb esîri fırsat olduğu gibi hâtun dahî ehli evde yok iken sıhhat-ü selâmetde ehlin gördükde izhâr-ı enîn ve ikrâr-ı cenin ile hîle yoluna gider. Bilmez ki ne işler ne ider koca fakîr cümle yudar. Dokuzuncu, karga sıfatı. Nitekim karga her ne tarafa teveccüh murâd iderse hayrın zarrin fikirsiz gitdiği gibi hâtun da mecmei'l-fussâka ve mercii's-sufehâya gider dinîn kabrimiz Rabbim halâs eyleye. Onuncu, koyun sıfatı. Nitekim koyunda envâi hasâilini cümleden biri ne kadar semîz olsa ol kader yâb yürür [72b] ve senede birkaç kere mahsûl virmek ve hulâsa bir yapana ilkâ olunacak bir şeyi olmadığı gibi hâtunda mevlâsından korka. Her emrini şer'i şerîfe uydura. Rabbim cümleye müyesser eyleye. Dokuz sıfatın mezmûm olub birinin makbûl olmasını mübeyyin sûreyi Bakara'da eûzubillâhi mine's-şeytânî'r-racîm "Rabbena atinâ fi'd-dünya haseneten ve fi'l-ahireti haseneten ve gınâ azâbennâr" ayet-i kerîmesinde hazreti Ali radiyallâhu Teâlâ anh virdiği ma'nadır. Nazmı manzumede mezkûrdur gaflete lâıyk değildir. **Ve bu takrîb ile** ricâlin nisâ üzerinde olan otuz beş hukukların beyân idelüm. Evveli her şeyde ehline itâat etmek. Meğer şer'i şerîfe uymaya. İkinci, ehline ziyâdece latîfe üzre olmak. Üçüncü, her ne kadar hizmetinde olursa da lisânı ile cerâhatin izâle dahî iderse kusûrun i'tirâf eylemek. Dördüncü, ehl-i oldukdan sonra mâdâme ondan sâlih [73a] olmaya âhir kocaya varmamak. Beşinci, murâdı üzre ehline hizmet etmek. Altıncı, eyüce râyiha ile râyihalanmak. Yedinci, hinnâ yakınmak. Sekizinci, sorma çekinmek. Dokuzuncu, zînetlenmek ehli için envâi zînet meşrûadur fî zamanına ve evânına her ne kadar zînete müteallık siyâb-ı fâhırası vâir ise geyinmez illa döküne ve ecnebiyye mecâlisine gitgide geyer. Kocanın kalbini yandırır. Zîra şeri'de vârid olmuş koca hâtununu beş yerde hâkimden izinsiz darb ider. Namâz kıl dise kılmasa, gusûl et dise itmese, taşra çıkma dise çıkısa, döşeğine da'vet itse gelmese ve zînetini giy dise giymese. Ve libâsdan kış libâsı kalınca penbeli yaz libâsı incece penbesiz ve

ma'kulâtdan mertebey-i vücûb beş tuz, su, ya', odun, un. Manzûmede icmâle mezkûrdur. Onuncu, mukârebet murâd etdikde men' etmemek. On birinci, ev içinde [73b] pişirmeğe ve yaygamaga ve ev süpürmeye müteallık şeylerden ibâ itmemek. Ganiyye olub câriyesi olursa ne güzel. On ikinci, ehlinden izinsiz hârice bir şey virmemek. Meğer cüz'i ola. On üçüncü, ehlinden izinsiz nâfile sâim olmamak olsa aç susuz kaldığı kalır kabul olmaz. On dördüncü, koca incinecek hareket sâdira olmamak. On beşinci, evinden izinsiz çıkmamak. On altıncı, envâi zînet ile mecmei nâsdan hamama çıkmamak. On yedinci, hâcetinden ziyâde şey taleb itmeyüb ve kesb-i harâmdan ictinâb etmek. On sekizinci, ehline hüsnî ile iftihâr itmemek. On dokuzuncu, ehli çirkince imiş tahkîr itmemek hatta hazreti Fâtıma'dan hikâyeye olunur. Hazreti Muhammed sallallâhu Teâlâ aleyhi ve sellem hitâb etmiş kızım miskinedir ol hâtun ki kocası olmaya. Bir hâtun ki kocasıyla bir saat oturmak bir yıl ibâdetden hayırdır buyurmuşlar ve kocasının [74a] yüzüne muhabbet ile nazar etmek havl-i Ka'beyi tavâfdan hayırlıdır demişler. Yirminci, hüsnü kocadan kat'i nazar tahkîr etmek üzre olmamak. Yirmi birinci, ehlinin cemîi umurunda surûrun taleb etmek. Yirmi ikinci, ehline nefsi için hıyânet etmemek. Yirmi üçüncü, ehli hakkını kendi hakkı üzerine takdîm etmek. Yirmi dördüncü, ehli hakkını sâir akrabâsı üzerine takdîm etmek. Yirmi beşinci, ehlinin evlâdına sönmeden ictinâb etmek. Yirmi altıncı, ehli öle evlâdı kala bâliğ olmadıkça gayri kocaya vermemek. Yirmi yedinci, güler yüz ile esbâb-ı lezzete teşebbüs etmek. Yirmi sekizinci, ehli âhirete gitdikden sonra dört ay on günedek zînetden ictinâb etmek. Yirmi dokuzuncu, ehlinin meskeninden iddeti yetince âhar meskene gitmemek meğer şer'an iktidâ ide gide. Otuzuncu, döşeğinden başka yatmamak meğer izin [74b] vire. Otuz birinci, ehlinin sevmediği kimseyi hısmından ve akrabasından eve koymamak rızâsı olmadıkça. Otuz ikinci, ehlinin ni'metini az eğer çok inkâr itmemek. Otuz üçüncü, mâlının keserâtı ile ehline men itmemek. Â'ni başına kakmamak. Otuz dördüncü, ehlinden talâk istememek. Otuz beşinci, savtını ehlinin savtı üzerine ziyâde çıkarmamak. Neuzubillâhi Teâlâ keşân bekaşân sokaklarda ehlini mahkemelere da'vet iden hâtunun hâli ne olacak? Olda dîn için olmaya belki lehn için ve seyr-i sülûke ve cenğili düğüne götürmez deyu ola. Öyle hâtun tezce ola kocası hoşçasın ele tâbi' ola yüzü güle amîn. **Ve bundan sonra** gerçi tedvîl olursa da lâzım geldiği hâtunların kocalar üzerinde olan kırk beş hukûkda beyân olunmak ile hayır ile anılmamıza bâis ola. Rabbim

şehâdetleri ile cürmimi [75a] afv idüb Seyyid hakîr cennet bula amîn deyenler imân ile ola amîn. Zevce zevce beyninde olan hukuk mecmûi bizim vâkıf olduğumuz icmâle seksen oldu. İmdî hâtunların kocalar üzerinde olan kırk beş hukukdan evveli, koca ehline ma'rûf ile muâşeret etmek. Ya'nî hoşça geçinmek. İkinci, hâtunun kötü huyuna sabır etmek. Üçüncü, mülâabe etmek. Dördüncü, mülâtafa etmek. Peygamberimiz bu kadar kadr-i şeref izzûcâ ile hazreti Âişe ile müsâbeka iderler idi. Ne geçerler ne geçilirlerdi. Ve bir hadîs-i şerîfnde buyurdu “imân cihetinden mü'minin ekmeli hulkî güzel olub ehli ile eltaf olandır” buyurdular. Beşinci, münkerât üzre müsâade bâbın açmamak hatta zamân-ı câhiliyyede gûhî müfside hâtunlar tazece gelin olanlara vasiyyet-i bâtılaları bu idi ki kızım kocaya vardıkda mızrâğının demirin çek [75b] müsâade ve müsâmaha iderse eti kalkanının üzerine koy. Yine müsâmaha idüb men' itmezse kılıcı ile etin kemiğin kır eğer yine müsâmaha iderse bilenle de gayri merkebindir bin dirlerdi. Bu diyârlarda çekşirincek üzerinden aşırnak üzre at. Ayağı üzre sen evvel basa gör bunun emsâli ve sâyayı bâtıladan cümle nisâyı hazreti Mevlâ hıfz eyleye amîn. Altıncı, emr-i izâmda müşâvere etmemek. Yedinci, iderse aksî ile amel etmemek.

Hikâyey-i benî İsrâıldendir. Bir âdeme vahy olduğu üç duâ etsün üçünde derğahımda kabul ideyim buyurdular. Ehli ile müşâvere etdi. Hâtun birini benim güzel olmam için it ikisini sen bilirsın dedikde sûrata hoş görünür duâ ider. Rabbü'l-âlemîyn bir hüsün verdiği nice zulmetinde iğneye iplik takacak kadar ziyâ verir. Bundan sonra ben bu hüsn ile sana lâyıık [76a] değilim dimeye başladıkda âhiri emri imtizâc etmeyüb bu şânun asrının hâkimi işitdi. Aldı fakîr koca bâki duânın birin dahî meymun heyetine girmen için etdi. Ol sâat mütebeddil olduk da kodular. Yine fehm iderek eski ehlinin karısına geldi gözünden yaş akar. Ehli geldikçe yüzüne bakar âkibet eski hukûka riâyet etdi. Bâki kalan bir duâyı dahî eski heyetine girmek için etdi. Üçünden dahî mahrûm kaldı. Âkil olan ibret alsın. Sekizinci, müdârât ile zaaflarına ilâç eyleye. Ve hâtunun gazabı pek müşted olduk da elin iki omuzunun beynine koya bu duâyı okuya. “Ühruc eyyühâ er-ricsü'n-vecsü'l-habîsü'l-muhbesü min cesedin tayyibin.” Ol sâat şeytân çıkar gider. Dâbbe sine ve sâir huddâmi fâsidine bu duâyı okuya ve dahî kulaklarına ezân [76b] okuya. Dokuzuncu, ecânibden mahremini himâye etmek için azabını izhâr etmek. Onuncu, yazı

öğretmemek zîra fitney-i mûcibdir. On birinci, nafakasında isrâf ve taktîr etmemek. On ikinci, halâlden it'âm etmek. On üçüncü, imân; on dördüncü, i'tikâdı ehl-i sünneti ve'l-cemâati öğretmek. On beşinci, bâtil i'tikâtdan men' etmek. On altıncı, beş nevi' üzere tahâret. On yedinci, savm; on sekizinci, hayz; on dokuzuncu, namâz; yirminci, abdest; yirmi birinci, gusûl; yirmi ikinci nifâs; yirmi üçüncü, zekât; yirmi dördüncü, vâcib ise hâc; yirmi beşinci, iktizâ etdik de teyemmüm. Yirmi altıncı, dil afâtın; yirmi yedinci, kulak; yirmi sekizinci, göz; yirmi dokuzuncu, el; otuzuncu, batn; otuz birinci, ferç; otuz ikinci, ayak; otuz üçüncü, bütün beden afâtların icmâl üzere olsun zâhir-i i'zâda olan ilmi hâllerindendir öğretmek. **[77a]** Otuz dördüncü, yirmi yedi meselesiyle küfri; otuz beşinci, on iki meselesiyle bid'ati; otuz altı, otuz meselesiyle riâyı; otuz yedinci, yirmi meselesiyle kibri; ba'zı fuzalânın tahkiki üzere. Otuz sekizinci, altı meselesiyle nücûl; otuz dokuzuncu, atmış iki meselesiyle isrâfı; kırkıncı, on sekiz meselesiyle hasedi cumhûrun tahkîri üzere bâtin a'meldendür öğretmek dahî bunun gayri farz ve vâcib edâ olunacak mikdârın öğretmek kocası bilirse eğer bilmezse öğrenib okutmak. Ona dahî kâdir olmazsa hâtun için heyetin bozub ma lâzimesin öğrenmeye gitmek için şer'an me'zûnedür. Cînü ve sînde dahî olursa zîra onlarda ricâli gibi usûl-i furû ile mükellefedürler. Müfit cennet olmaz hazreti Rabbü'l-âlemîn ricâlû nisâyâ tayakkuz müyesser eyleye amîn. Kırk birinci, eğer **[77b]** bâkire eğer seyyibe eğer eski eğer yeni eğer müslime eğer kabîyye mâdâme hürdür beyinlerinden (beylerinden) adâlet etmek eğer cehli ile nefesine uyub birine kanâat itmeyüb birkaç idüb beyinlerinde esvâbda ve yemekde ve içmekde ve meskende ve yatmakda adâlet idememiş ise ahabûru ve âsarda vardır ki kıyâmet gününde evvelini ve âhirin enbiya ve mürselîn huzurunda nısfında et ve can yok gelür kimdir dendikde. İki hâtunu olub beyinlerinde adâlet etmeyenlerdir denile neuzûbillâhi Teâlâ. Kırk ikinci, bu mezkûre riâyet idemem havfında olursa evlenmemek. Bu mesâil hâtunlara gâyet hoş gelir ve eğer hukûklaruna riâyete kâdir olan erlerden biri şöyle yazdılar ki bir âdemin dört hâtunu ve dokuz yüz doksan dokuz câriyesi olsa mâlî helâli çok imiş bir câriye dahî almak murâd eylese. Bir âdem âni levmü tağyir eylese ya'nî ayıblasa neuzû **[78a]** billâhi Teâlâ kendünü başka mekânda bulur didiler bezzâziyye mes'elesidir. Ve bir hâtun kocasına eğer sen evlenirsen ben kendimi katl iderim dise mesele nicedir katl iderim demek hilâf-ı şeri'dir. Evlenirim demek şer'idir. Evlenir hâtun sözü hilâf-ı şeri'dir katl iderse kendi

bilür yarın cezâsın bulur. İmdî muktazâyı imânı muncî ricâl ve nisâyâya hemen şer'i şerîf her ne dirse tâbî' olmak gerek. Olmayana denmek gerek bu iki bahsin beyninde husûsa bu zâmane de evlâ ve lâıyk olan birden ziyâde almamak gerek. Zîra hukûka riâyet gâyetü gâye güçdür. Mübtelâ olan bilür meğer keşhân tabîat ve hınzır-ı meşreb ola eâzenallâhu Teâlâ. **İcmâlen ulemâyı izâm** yazdılar ve buyurdular ki hınzır pek yer eti murdâr hurûş gâliba necâset yer eti pek illet-i hınzır ırz kayırmaz. Erkeği ve dişisi biri birinden **[78b]** kaçmaz. Bir hurûş kendi dâiresinde on sekiz tavuğunun üzerine cenk-i azîm ve harb-i cisim ider tâkati olunca âharı taarruz etdirmez çıkası dahî gayretine delâlet ider. Âkil olan ibret alur gayretsiz ise tevbe ider. Âhirete pakça gider. Kırk üçüncü, eğer nâşize ya'nî nuhâlefet üzre olsa iki cânıbdan ıslâh idici âdem olmazsa merâtib üzre ta'zîr etmek. Kırk dördüncü, sibâkda beyân olunduğu üzre yaz kış libâsını etmek. Kırk beşinci, bunlar olmazsa sünnet üzre talâk ile mufâratat etmek bu mahalle gelince koca ile hâtun beyninde icmâle hukûk seksen oldu. Otuz beş erin avrat üzerinde. Kırk beş avratın er üzerinde. **Bundan** sonra alınmağa lâıyk olan hâtunda bulunmakla yirmi altı, bulunmamakla yirmi, mecmûi kırk altı ider. Âni ve alınmağa lâıyk olan erde kırk dokuz **[79a]** sıfat ve haslet nikâhda beş nefi' ve evlâd oldukda dört veçhile Mevlâyâ takarrüb ve üç de âfat-ı nikâh mecmûi yüz seksen yedi meselesidir. Seksen sıfat beyân olundu. Ricâlde sîninde ve mâlında ve nesebinde ve tûlunda hâtundan ziyâde ola bu dört sıfat hâtunun ricâlde olan kırk beş hakkına zammı ile kırk dokuz ider. Yüz yirmi dokuzu beyân olmuş oldu. Bâki kalan elli sekizden hâtunlarda bulunmak ile yirmi altı sıfatdan evveli, kavî dîni ola dîni zaîf olan hâtunun cefâsına pek tağ tahammül idemez didiler. İkinci, hüsn-ü hulki ola. Üçüncü, güzel ola. Dördüncü, mehrî az ola. Beşinci, doğurucu ola. Altıncı, bâkire ola. Seyyibe câiz değil demek çıkmaz. Yedinci, nesebi pak ola tarafından şirk ve denâet suyu karışmaya. Sekizinci, hürre ola. Cârîye câiz demek çıkmaz.⁷⁶ **[79b]** Dokuzuncu, kocadan yaşı; onuncu, malı az ola. Ziyâde olsa câiz değil demek çıkmaz. On birinci, kocadan aslı ve nesebi alçak ola. İlleti budur ki kocadan hâtunun nesebi âli olsa gâliben kocanın emrini tutmada ve nehy ettiği şeylerden kaçmada müsâmaha ider de helâke belki sebebi la'net olur. Mesela danışmadan müderris kızın müderris menla ve müfti kızın yüz kuruşlu bezirgân bin

⁷⁶ Oldu otuz beşle kırk beş kırk dokuz hem dahî kırk altı beş dört üç tamam. Hakikatde yüz kırk iki i'tibarla yüz seksen yedi.

kuruşlu bezirgân kızın riâya ağa kızın yeni hüccetin imzâ etdirmiş. Seyyid nakîbü'l-eşrâf kızın taleb gibi gerçi asıl küfviyyet ilim ve takvâdır. Emma urfen bu zikir olunan beyninde muhâlefet ola gelmiştir. Hatta bir manzumemizde beyân olunmuş iki mısrayı beyân idelüm. Nefî' mukarrerdür anlayana.

Beyt:

Olsa bir fermân riâya almaya sâdat kızın,

Olur idi nesli Ahmed ecnebilere cüdâ,

Hazret-i şer'a muhâlif dinilürse [80a] dinmesin,

Yokmudur fıkıh-ı şerîf içinde küfür ile nidâ,

İlmi ile küfür olamaz mı diyene yok sözümüz,

Âlime di âfiyetler câhile yokdur sadâ,

On ikinci, boyu kocadan alçak ola. On üçüncü, cemâlde; on dördüncü, edebde; on beşinci, hulkda; on altıncı, vera'da kocadan ileri ola. On yedinci, meûneti ya'nî geçinesi pek âsan ola. On sekizinci, ehli ile mülâabe idici ola. On dokuzuncu, hüsn-i Mevlâ havfından ola. Yirminci, kanâat idici ola. Yirmi birinci, sehiyye ola şer'î olan yerlerde. Yirmi ikinci, mevte müsteidde ola ya'nî ölümü gözünün önünde bile. Yirmi üçüncü, ehline hizmeti güzel ola. Yirmi dördüncü, gözleri, kâş ve saç siyah ve çok ola. Yirmi beşinci, gözleri büyük ola. Yirmi altıncı, levni beyaz ola.

Bulunmamakla olan yirmi sıfatın evveli, ennâne ya'nî [80b] inleyici olmaya. İkinci, mennâne ni'meti ehlinin başına kakıcı olmaya. Üçüncü, hannâne evvelki ehline iştiyâk arz idici olmaya. Dördüncü, haddâka ehline göz kuyruğu ile bakıcı olmaya. Beşinci, berrâka vücudun önerici ve gazab idici olmaya. Altıncı, şeddâka dili uzun ya'nî fâhiş sözlü olmaya. Yedinci, muhtelia kocadan hulu' talebinde olmaya ya'nî beni hulu' eyle boşa dimeye. Sekizinci, mübâriye ululuk satıcı olmaya. Dokuzuncu, âmire kısır olmaya. Onuncu, nâşize ehlinin emir ve nehyine uyucu olmaya. On birinci, heyfeşe pek kasîru'l-gâme olmaya. On ikinci, anfeşe saç kısa olmaya. On üçüncü, mezbûle ârık yufka olmaya. On dördüncü, selekleka gâyet uzun olmaya. On beşinci, heydere evlâd doğurmadan kalmış olmaya câiz değil demek çıkmaz. On altıncı, şehbere acûze olmaya. On yedinci, heybere mütlife ya'nî ehlinin [81a] her eşyasın telef ve zâyî' idici olmaya. On sekizinci,

behbere ehli kelâmın reddedici olmaya. On dokuzuncu, la'veten erkânlardan mahbûb ve ma'sûk ittihâz idici olmaya. Yirminci, pek yakınından olmaya câiz. Emma illeti kuvveti garâbet şehveti azaltır. Evlâd nehîf olur bu hâl pek ehli hicâba göredür. Emma ecnebiyyeye olan şehveti mikdârı şehveti ölse asla zarar yokdur. Nezîri çokdur. Za'f-ı şehvet ve gillet-i şehvet evlâdın nehîf olmasına sebep olunca nehîf olanlardan husûsa tiryakilerden hazer.

Fâide-i nikâh dinilen beşden evveli, veled-i sâlih ve veled-i sâliha tevessülde ve mevlâyâ dört veçhile dahî tekarrüb hâsıl olur. Evveli, rızaullâha muvâfakat aletin husûl ile. İkinci, muhabbet-i rasulullâha sa'. Üçüncü, bekây-ı veled ile ibkây-ı sevâb. Dördüncü, veledin mevtine sabrı ile envâi ecri **[81b]** cezîl neyli şefâat yesseranallâhu Teâlâ. İkinci, lezzet-i âcile ile âcileye kındırmak ya'nî hayzı ve nifâs ve güne güne cefâsı olan hâtun böyle olunca hûrilerin safâsı ne olacak deyu rağbet-i tâm üzre olur. Öyle hûrilerini âsarda geldi yetmiş kat hülle geye her biri bir sâatden yermiş renge gire ve üç konak yerden bedenlere ve kemik içinde ilikleri görüne. Devlet âni görene göster ya Rabbi cümle mü'minler ister ya Rabbi. Ve birinin buzâğı deryaya düşse tatlı ide ide bu evsâfdan dünya hâtunlarının kalbine bunda şer'i şerîfe tâbi' olan hâtuna bu sıfat ile müttesife olan hûriler hizmetkâr olacak. Ya ol hâtunlar ne olacak hamd-ü senâ etsünler Kurân yoluna gitsinler koca sözün tutsunlar bu mertebeye yetsünler cehennem isterlerse çengili ve fisk-ı fesâdlı meclise ve Kurân-ı azîm hilâfına **[82a]** gitsünler. Rabbü'l-Âlemîn mahsûsça ol fakîrlere hakkı hak anlayub tutmak, bâtılı bâtil anlayub kaçmak, îman ile göçmek ve yetmiş bin fersah derinliği sâbit kevser-i Muhammed'i Mustafa sallallâhu Teâlâ aleyhi ve sellemden içmek müyesser eyleye amîn. Üçüncü, nefsinı tervîh ve inâf.

Haberde geldi ki âkil sâatin üç ide. Evvelde, Rabbisine hulûs üzre tazarru' ve niyâz fî cemîi'l-evkât ve münâcat-ı arzı hâcet eyleye. İkinci, bildiğin nefsinı düşman olmasına Hâlık'ın azamet-ü celâl ile "inne en-nefse le-emeratün bi's-sûi" buyurmuşlardır. Âni muhâsebe ide selef-i sâlihinden otuz yıl köklü bir kaygana isteyüb vermeyüb bir gün nefsüne metiyyetüke fâr fuk bihâ ey etimhâ hadîs-i şerîfine nazaran ba'de'l-gurûb bir dostuna bilâ teklîf verüb maksûdunu bulub duyduktan sonra ayakları ve dili acıkub **[82b]** seyr istedik de hebâ yere olmasın. "Gel imdi fûlan âlimi ziyâret it" deyu karanlık gecede giderken bir semtden hârib-i sürrâkın

tâliblerine rast gelüb, “ente sârigun emla” didikde ol veliyy-i hakikin “hazâ minni hazâ minni” didiğinde “sârığı bulduk” deyu bir karanlık eve döne döne habs idüb vakt-i seherde cem’iyyet-i azîme ile cânib-i hükkâmdan yazdırub, mallarını bulmak sadedinde gelüb mübârek sakalı içre kân akar ve ağlar. Bulub her birine envâi hicâblar târi oldukda gelin hikmetin size haber vireyim elem çekmek sizde kusûr yoktur. “Haza minni” dediğimin hikmeti otuz yıldır mücâhede olunub bir kerre muvâfakat idene bu hâlet olunca dâima muvâfakat idene ne olmak gerek. İmdî cümledenize dönmeniz helâl olsun ben mesrûd oldum. Zîra bu âcilen ukûbet delâlet ider ki inşâe’l-Mevlâ kıyâmete kalmaya. Hikâyesin [83a] fikir eyle ve üçüncü saatinde nefsine helâl olan lezzetini ehli ile mülâabe ve mücâmeatdur. Ve mukaddem geçen iki saatine avındur denmiş. Hazreti Muhammed Mustafa sallallâhu Teâlâ aleyhi ve sellem buyurmuş “hubbibe ileyye min dünya kem selâsün ettîbü ve ennisâ ve kurra aynî fi’s-salavati”. Salavat ile gelen suâl dünyada bulunduğu içün buyurulmuşdur deyu def’ etdiler. Ve Rasûl-i Ekrem aleyhissalâtü ve’s-selâm “hubbibe ileyye min dünya kûm” buyurduk da cibrîli emîn nâzil oldu. Cenâb-ı Bâri celle şânu habîbini tebşîren bende üç şeyi pek severim buyurdu. Ve bende üç şeyi severim didi ve cihâd-ı yârı güzîn rızvânullâhi Teâlâ aleyhim ecmeîn dahî üçer şeyi severiz buyurdular. Yirmi mesele olur bu bahsin tamamında beyân ideriz inşâe’l-Mevlâ ve fahr-i kâinat üzre geçen envâr-ı mükâşefet ve envâ-i hâlât zahmet virir şekil olduk da hazreti [83b] Âişe’yi siddîka raziyallâhu Teâlâ anhayı “söyle Âişem” deyu hitâb idüb mülâtafay-ı azîme ve mücâmeley-i cesîme iderler idi. Dördüncü, tedbîr-i menzilde tefrîn-i kalb. Zîra zevcey-i sâliha hem tedbir-i menzil hem def-i şehvet ider. Husûsa sibâkda zikir olunan dokuz sıfatdan sâlîme ve ehimme umûrin âlime olub ve ol bir sıfat ki koyun sıfatıdır. Enikle muttasıfe ola Rabbü’l-Alemîn cümleye müyesser ide. Muvaffak olanı âfatından ve zevalden hıfz ide.

Beyt:

Akrebe hınzırı bağla fare maymunu kurâb,

Kelb-ü ta’leb hayya dokuz şâtdır onuncu müsâbi,

Beşinci, mücâhedey-i nefis ve riâyetlerle riyâzet. Ve onlardan ezaya tahammül ve onlar içün iktisâb-ı halâl ve terbiyey-i evlâd câlibü’n-nef’i ve dâfiu’l-melâl. Ve nikâhın üç âfatından evveli, taleb-i halâlden içre zîra şeri’de vârid olduki

ibtidâ kıyâmet gününde gişeye yapışan [84a] ehli ve iyâli imiş ya Rabbi hakkımızı alır bilmediğimizi öğretmedi ve bize harâmıdan it'âm etdi biz bilmezdik dirler. Zîrâ iblisler mustar olmadıkça yemek câiz değildir. Ba'd-ü afva mağfiret rızâ olmazsa adli ile hüküm olunur. İkinci, hukukların yerine götürmede taksîrat etmek. Zîra ehl-ü iyâl hakkından gelmeyüb âhar yere giden Âdem kaçmış köle gibi olur. Cenâb-ı Rabbi'l-Alemîn öyle kimseden namâzın ve orucun derğah-ı izzetinde kabul etmez eâzenallâhu Teâlâ. Rabbim muztar olan sâlihce bendelerini hazîne-i gaybinden i'nâ eyleye amîn. Üçüncü, ehlü ve iyalü ve veledi kendünü Mevlâsına itâatden meşğul kılmak. İmdî kable't-tehhül şurûtuna riâyet emr-i elzem oldu. Rabbim cümleyi muvaffak eyleye amîn. Ve ol dünyadan üçer mahbûbdan fahr-i kâinatın sevdiği geçdi. [84b] Rabbü'l-Âlemîn'in sevdiği üçden evveli, şartı ile tevbe iden tâze. İkinci, korkucu kalb. Üçüncü, Cenâb-ı Aliyyesin çokça zikir iden dil.

Beyt:

Evvela mahbûb olan Mevlâya üç şey kim ola,

Şabb-ü tâib, kalbe hâşi', zikir iden dil ola,

Hâtıra gelmesin ki asrımız sûfilerinin envâi mecâlisde aksâm-u elhân ve negamat tegannümât belki devru ve raksı itdikleri de ve belki eftâl-i ibâdet belki kerâmet addittikleri de zikir ola hâşâ sümme hâşâ ona ibâdet deyenler hakkında *Kütüb-ü Fetâvâ*'da ne yazılmış ve şeyhü'l-islâmlar nice fetvâlar virmişler ve işlerin görmüşler. Fetvâya îmanı ve i'timadı var ise bulsun ve kendinü bilsin. Kendi bilür dilerse bildiği üzre kalsun. Yevm-i tüblâ gününde herkes ne idüğün bilür. Emma ne çâre hayratda kalur bi çâre. Zikr-i rûh zikr-i kalbden zikr-i [85a] kalb, zikr-i lisandan ve mevâzii mahsûsanın gayri zikir lisandan ihfâ zikr-i cehriden eftal ve evlâ olması mevâzii müteaddidede mestûrdur. Anlayan mebrûr anlamayan mağrûr mekhûr-u menfûrdur. Sûreyi A'râf'da “vezkur Rabbeke fî nefsike tezarruân ve hîfeten”⁷⁷, (Rabbini, sabah ve akşam, tazarrû ile sessizce ve yüksek olmayan bir sesle içinden zikret ve gâfillerden olma.) ayet-i uhrâda “üd'û Rabbeküm tezarruân ve hufyeten inne lâ yühibbû'l-mu'tedîn”⁷⁸, (Rabbimize tazarrû ile gizlice duâ edin. Çünkü o, haddi aşanları sevmez) ve hadîs-i şerîfde kelâm “ve ma yentiku ani'l-hevâ in hüve illâ

⁷⁷ A'râf, 7/205.

⁷⁸ A'râf, 7/55.

vahyün yûhâ⁷⁹” (o hevâ-yı nefsânîden konuşmaz. O sâdece vahyedilen bir vahiydir.) ayet-i kerîmesi ile “nev’un mine’l-Kurâni fi’l-imâni ve’l-i’tikâdı lâ fi edâi” salâvatı imâda olması sâbit olan “câet lida’veti’l-eşcârü sâcideten temşî ileyhi alâ sâkin bilâ kademe ve men yutii er-rusûle fegad etâallâhe” dinilen ve vü hûşu ve tuyûr vücûd-u şerîfi ve kelâm-ı münîfi hak olmasına şehâdet idüb ehyebi vühûş olan arslan bir âdemi helâke garîb olduk da ben âhir zaman peygamberi Muhammed Mustafa’nın **[85b]** çobanıyım didik de kuyruğun yerlere urub devletlü çobanın ayağına yüzün sürdüğü şâhı cihânın sıdku ve emânet ve teblîğ ve fetânet ile muttasıf olub dîn-i münfi hakkında azametü celâli ile hazreti kahtâr Allâhümme ya Kakhâr münzili vahiy olan hazreti Cibrîl-i emîn ile “el-yevme ekmeltü leküm dîneküm⁸⁰” (Bugün sizin için dîninizi tamamladım.) âyetin gönderdiği zât-ı pak muhterem “inne’z-zikra el-hafîyye yefzilü ala el-cehriyyi bi-isneyni ve seb’îne dereceten” buyururlarken hiç ıskâ etmeyenlere zerre îmânı haşre îkânı habbe iz’ânı olan ne der sibâkda müşebbehün bihleri nazm ile beyân olundu diyende şüphe yok bilindi. Şemsi hidâyet tûlundu çıkarlar ise delindi. Var bir ehl-i hak bul imdî.

Beyt:

*Zikir bahsin suâl iden kişiye gel cevâb eyle,
Mahallî rûhu kalbu dil mufasssal lutf idüb söyle,
Zikr-i vâcib olan elfâz ki yetmiş beş dur anla,
Şehâdet **[86a]** telbiye tekbîr hutbe sumt idüb dinle,
Ezân tekbîri ikâmet ol namâz ki ola cemâat,
Cemâat nefl-i fehm içün ki dindi cehrîne sünnet,
Bunlardan mâade zikir idin ki ihfâ didi Allah,
Cehirden fazla yetmiş iki kat didi Rasûlullâh,
Bu tafsîle eğer râzı olamam ben deyen sûfî,
De Seyyid ona sen harseni deyimem ben sana sâfî,
Bu mikdâra âkile kâfidür mü’min-i hâlisa vafidir,*

⁷⁹ Necm, 53/3-4.

⁸⁰ Mâide, 5/3.

Cibrîli emînin sevdiği üçden evveli, müstağfirînin istiğfârı. İkinci, muztar olana yetişmek. Üçüncü, erbâb-ı hâcete iânet.

Beyt:

Nasrı istiğfâr iânet cebrâil mahbûbdur,

Seyyid im 'ân eylesen heb Seyyidin mahbûbdur,

Hazreti sıddık-ı ekberin sevdiği üçden evveli, fahr-i kâinâtın cemâli bâ kemâline nazar. İkinci, ehil olanlara infâk. Üçüncü, meclis-i şerîfinde anlanmak.

Beyt:

Eylemek sana nazar hem [86b] dâhî infâk-ı vukûf,

Didi yâr-ı kârı Ahmed eyle tahsîle vukûf,

Hazreti Ömer Farûk'un sevdiği üçden evveli, emri ma'rûf. İkinci, nehy-i münker. Üçüncü, kazây-ı cenâbı Mevlâ'ya rızâ.

Beyt:

Pehlevân-ı dîne dâhî oldu üç haslet sezâ,

Emr-u nehy idem kazâya gösterem dâimi rızâ,

Hazreti Osman zinnûreynin sevdiği üçden evveli, it'âm-ı taâm e'nî sülehâya yemek yedirmek. İkinci, gece pakça namâz kılmak farâizi ve vâcibatı ve süneni ve müstehabbâtı imtisâl için muharramâtı ve mekrûhâtı ve müfsidâtı ictinâb için bildikden sonra yüz yetmiş dört mesele ider. Geydâni yazdığı üzere seksen altısı meşrû', seksen sekizi gayr-i meşrû'. Üçüncü, otuz üç mevziin gayride ifşâi selâm ve ol otuz üç mevziî bu bahsin tamamından sonra beyân ideriz inşâallâhu tebâreke ve Teâlâ.

Beyt:

Ol kelâm-ı [87a] kâni hilmin biri it'âm-ı taâm,

Geceler kılmak namâzı dâhi ifşâ-i selâm,

Hazreti Aliyyi Murtazânın sevdiği üçden evveli, kâfir ile cenk. İkinci,yaz gününde savm. Üçüncü, konuğa ikrâm.

Beyt:

Kâni ilmi olan Ali'nün anla sözün eyle hayf,

Darb-ı bi's-seyf, savm-ı fi's-sayf hem dâhi ikrâm-ı zayf,

Fî beyâni el'mevâzii elleti selâmu fiha mehrûhu ve hiye selâsün ve selâsüne mevziân naklen min ihdâ aşera kütübin min mefâtîhu es-salâti ve yenâbü el-hayât. Ol otuz üçden evveli, hatîb minbere ayak basdıktan sonra mutlak söz ve nevâfilden namâz kılanlara ne dîrsün dinilürse: bilmeyendür. Bilen kılmaz, söylemez vech-i arzda dört tatlı der ya müşebbehun bihleri olan kadri âli sâhibleri dört eimmeyi hüdâdan ve anlar mesleğine sâlik olanlardan tesliyede mahsusca Tahâvî'den **[87b]** gayri terziye ve duâ ve te'minde cehrin câiz olmamasında ihtilâf yoktur. İhtilâf ihfâdadur olda Tahâvî indindedür. Tesliye mahsûsdur mâadeyi cehre ve ihfâyâ ondan dahî rıza yoktur. Cehri idenleri men' hâkimlere ulemamız rahimehullâhi Teâlâ vâcib didiler, itmeyenleri men' idenlerin hâli kıyâmete kaldı. Buhârî Müslim rivâyet itdiler. **(mim ve ha)** Ârabi Hureyre radiyallâhu Teâlâ anhu “enne'n-nebiyyü aleyhi's-salâtü ve's-selâm kâle izâ gulte li-sâhibine yevme el-cumuati ensit ve'l-imâmü yehtubu fegad legavte sadega rasûlullâh” ve “kâle imâmüna imâmü'l-e'zam razıyallâhu Teâlâ anhu”, “izâ harace'l-imâmü felâ salâtü ve lâ kelâme hattâ yefruga min hutbetihi.” İmdî şefâat umduğun peygamber aleyhi's-salâtü ve's-selâmdan bu hadîsi ve amelde mezhebindenim didi ki imâmından bu kelâmı anlamayub söyleyenlere üç **[88a]** hükmü beyân etdiler. Evveli, asıl cum'ası bâtil olmak. İkinci, sevâbı bâtil olmak asıl değil bu cumhûr mezhebindendir. Üçüncü, cum'ası öyleye tebdîl olmak bu münkerden hâl-i câmi' var ise ona gide yok ise cum'ayı terk etsün etmesün ihtilâfât-ı kütübü fetavâda musarrahdur dinini kayıran bulur kendine nâfiin bilür ve alır. İkinci, Kurân-ı azîmü'sân okuyana. Üçüncü, dinleyene. Dördüncü, fıkıh-ı şerîf nakl idene. Beşinci, hadîs-i şerîf nakl idene. Altıncı, sünnet üzere ikâmet götürürken. Yedinci, tegannîsiz ezân okunurken. Sekizinci, dilenciye. Dokuzuncu, üstâza. Onuncu, da'vâ ile mahkemede kâdıya vardıkda. On birinci, fâidesiz söz söyleyen lağvi erbâbına. On ikinci, hiç erbâbına ya'nî hezeyânât ile âharı zem idene. On üçüncü, seb idenlere. On dördüncü, nerd. On beşinci, satranç oynayana. On altıncı, yalancıya. On yedinci, **[88b]** âdem güldü ruciye. On sekizinci, zındîka ya'nî ömr-ü âhireti inkâr idiciye. On

dokuzuncu, mülhide taraf-ı hakdan bâtila meyl idiciye. Yirminci, mübtediâ. Yirmi birinci, uryâna. Yirmi ikinci, nâsa sebbi âdet idene. Yirmi üçüncü, mâziha ya'nî dâim şer'a muhâlif latîfe idiciye. Yirmi dördüncü, helâda olanlara. Yirmi beşinci, kâfire meğer muztar ola. Yirmi altıncı, tegannî erbabına. Yirmi yedinci, namâz kılana kılarken. Yirmi sekizinci, bir iş ile meşğûl olana. Yirmi dokuzuncu, dükkânında oturub selâma intizârı olmayana. Otuzuncu, yolda hicâbsız ya'nî perdesiz yerde etmek (ekmek) yeyene. Otuz birinci, kuşçuya. Otuz ikinci, *Hamza Nâme* ve *Seyyid Bettâl Nâme* misilli şeyler okuyana. Otuz üçüncü, kasden yol üzre tâze seyr etmek için oturanlara bunun nazmî manzûmede mezkûrdur zabta lâyıktır.

Fî beyânî nüzûl melâiketi el-hamsi [89a] külle sabâhin ilâ hamseti mevâzia. Rivâyet olundu her sabah fermân-ı Mevlâ ile beş melek nâzil olur. Mekke-i Mükerreme ve Medîne-i Münevvere ve Beyti'l-Makdis'e ve makberelere ve sûga her birinde birer nidây-ı latîf edâ iderler ve giderler. Mekke-i Mükerreme üzre inen nidâ ider ve dir kandadır ferâizi terk idenler çıktılar rahmetden. Medîne-i Münevvere üzre inen nidâ ider ve dirse kandadır sünnet terk idenler çıktı şefâatden çıktı. Beyt-i Makdis üzre inen nidâ ider ve dir kandadır harâm kesb idenler çıktı berekât sâir malından. Makbere üzre inen nidâ ider ve dir ne hâl üzresin neye pişmansın didik de namâz kılıb ve cemâat-i müslimîne gidüb ibâdât ve tâât ehline gıpta ideriz. Bizde ise tâât kalmadı gayrilere muhtâç oldu deyeler. Ve sûga inen nidâ ider ve dir mühlet **[89b]** size mühlet size Rabbü'l-Âlemînin ni'meti var ise de setvet-i ni'meti de var eğer sizin içinizde emer sıbyân otlar hayvân korkar ricâl olmasa size azâb. Şöyle îne idiği kimse def'a kâdir olmazdı. İmdî âkıl bu yâraya ilâca ider ilâcı tevbe ider doğru yola gider. Nazm-ı manzûmede pek mufasssal mezkûrdur. Mürâcaatı ehemdür nice fevâidi uhrâ câmi' ve bidei fesâdı kâmi'dir.

Fî beyânî bâisi zuhûri'l-isyânı ve hüve min sittetin. *Durar-ı Gavvâs*'da mezkûrdur. Halk meâsını izhâr iderler bâisi hayâ kalkdı ânin bâisi havfullâh kalkdı ânin bâisi fisk çoğaldı ânin bâisi cehil çoğaldı ânin bâisi dünyayı deniyyeye neyli vusûl için ekseri ulemâ emr-i mağrûf ve nehy-i ani'l-münkeri terk idüb kulûb kibârda mahbûb ve mevdûd olalım. Hacca gidelim dediler alalım, tatalım, **[90a]** dünyada zevkler idelim, bize müfrit ve sekîl dimesünler ne lâzım urf-u nâsı bilmek

gerek maksûd ise yağlı boran büsbütün eslâf hâlin unutmağa ne gerek. Bu mülâhazât-ı bâtila ve bu ekvâli âtila sebep ile izhâr-ı gayz itmeden kaldılar.

Beyt:

Anladığımı cümle isyân-u fesâdın bâisi,
Kim durur cânım hazer it, itme rihâyı anan,
Çabaca ba'zı cevânibden eşitdim çok habîs,
Nehy-i münker bize farz olmaz der imiş bir zamân,
Yânedir dinürse şer'i Mustafa içre hüküm,
Nehy-i münker farz durur her kim ki ola müslimân,
Hâkime yed âlime dildir avâma kalbi ile,
Dinilen kıl kırılırsın tevbe it câhil bu ân,
Hakk-ı muhtâr üzre fetvâ herkese farz olması,
Kavl-i pâkı muktedâdur Seyyidî itmez kümân,
Düşdü câhil ağzına tahkîk dîn-i Mustafa,
Bâis olan diye ya Rab el-emân el-emân,
Tafsîli menzûmede mezkûrdur.

Fî beyânî zararı men lâ yefirru mine'l-isyâni fi'len ve müşâhedeten. İdi ezhâ için yirmi beş meseleden bu mahalle münâsib olan on meselesinin nazmın yazalım. Fehm-i aşândır hıfz-ı recâ olunur bâisi duâ ola.

Beyt:

Ma'siyetden kaçmaya gitmekle ya eytmek ile,
On belâya mübtelâ olur didi şer'i şerîf,
Rabbisi ider azab mesrûr olur şeytân-ı şom,
Bu'di cennet kurb-i nirân cefâ nefsi mehîf,
Nefsini tehçis ide ide ezâ hâfızlara,
Ravzayı pâkında mahzûn ola ol fahr-i münîf,
Dokuzuncu ola şâhid arz-u semâ leylü nehâr,

*Cümle halka hâin olmakdur onuncuyu zarîf,
Me' hazî tenbîh durur Seyyid hazer it dâima,
Yohsa hâl-ü müşkil olur geldikde eyyâmmı harîf,*

Türkî efrâdın beyân idelim. Bir âdem günâhdan kaçmaya **[91a]** işlemek ile ya işlenilen yere gitmekle on belâya mübtelâ olur dimiş hâtimetü'l-müctehidîn Ebu'l-Leys *Tenbîh*'inden rahimehullâhi Teâlâ. Evveli, Rabbü'l-Âlemîn gazab ider. İkinci, düşman şeytânı sevindirir. Üçüncü, cennet uzak olur. Dördüncü, cehennem yakın olur. Beşinci, nefesine ezâ ider. Altıncı, nefisini murdâr eder. Yedinci, meleklerle ezâ ider. Sekizinci, hazreti fahr-i kâinâtı kabir-i şerîfinde mahzûn ider. Dokuzuncu, arz-u semâ aleyhisine şâhid olur. Onuncu, cümle halka hâiz olur.

Fî beyânî menâzili sittetin. Hakîkatde zaîf insan müsafirdür. Altı konak beyninde. Evvela, eslâb-ı eb. İkinci, rahm-i ümmehât. Üçüncü, dünya. Dördüncü, her günde yedi nidâ ile münâd-ı târ kabir. Beşinci, yevm-i haşr. Altıncı, immâ cenneti evi'n-nârı ya cennetdür ya cehennem. Rabbü'l-Âlemîn cümlemize cenneti müyesser eyleye amîn.

Beyt:

*Bu zaîf insana **[91b]** menzil altıdır aç gözünü,
Evvelâ aslâb-ı ab; ikinci, rahm-i ümmehât,
Sevdiğin dünya üçüncü şer'a uydur özünü,
Tevbe it, fikir eyle, kabri koma asla seyyiât,
Hazreti sûr ile göçersin beşinci mahşere,
Hevli çokdur didi ânin anla fahr-i kâinât,
Olamaz ol günde rüşvetle tesâmüh istinâd,
Ref' ola bes cümle âhu mü'minîn mü'minât,
Şol kader adli ide Allah'u azîmüştü'ş-şân,
Ele boynuzsuz hakin urmak ile boynuzlu şân,
Seyyidî cân-ı gönülden tevbe it son menzilin,
Cennet ola ya İlâhi leyse fihinne memet,*

Fî beyâni alâmâtî ehli'l-cennet ve'n-nâr. İmdî *Kütüb-ü Mu'tebera'* da yazılmış altıncı konağa lââyık ve mahal olanların alâmeti ve nâr-ı cehîme lââyık olanların alâmeti yedişerdür. Ehl-i cennet olanların alâmeti olan yediden **[92a]** evveli, şer'a muvâfık merâtib-i selâse üzre savm. Evveli, bayramın ancak iftârda iden ol sâimdir ki yememiş ve içmemiş, cimâ' itmemiş emma dokuz a'zâsı ile isyândan kaçmamış bu savmı, savm-ı avâmdan. İkinci, zikir olunan üçden ve dokuz a'zâsını sâir meâsîden hıfz etmemiş sâim bu savmı, savm-ı havâsdur. Bayramın hem vakti iftârda ve hem hazreti azrâile rûh teslim eyledikde ider. Üçüncü, bu mezkûrata riâyette sonra bekây-ı âhireti ve fenây-ı dünyayı hâlisane fikir idüb Cenâb-ı Rabbi'l-Âlemîn mehabbetinden gayri bütün dünyanın lezzetini kalbinden çıkaran sâimenin savmı, savm-ı ehassu'l-havâsdur. Bayramı vakti iftârda hem vakti teslîmi rûhda hem cennâtî âliyetden bilâ keyf didârı Mevlâ hazreti Cenâb-ı Bâri'yi müşâhede vaktinde ider **[92b]** Rabbim cümlemüze müyesser eyleye amîn. İkinci seksen altı meselesine yerli yerli riâyette ve imtisâl olunan ve seksen sekiz meselesine yerli yerli terk ve i'râz olunmak üzre kılınan namâzı çok olmak. Üçüncü, otuz üç mevâziin gayride benim cânibden her emrinden emîn ol ve sâlim ol demekden ibâret olan selâmın ma'nâsı ile âmil olduğu hâlde selâmı çok olmak. Zirâ alana müdellel ve müberhen kadîmden kuttâi tarîkler kâru bâne selâm virmezler, virseler almazlar. Taâma teklîf etmezler, etseler yemezler. Hukûk teallûk ider yemekden emîn ol ve sâlim ol demek teallûk ider selâmdan ona binâyene yemezler ve pek dimezler, virmezler ve almazlar. Âye ibret olurmuyuz, külle yevmin yeriz, yediririz, veririz ve aluruz. Irz-ı ihvân surrâk elinden sâlim olduğu kadar elimizden ve dilimizden sâlim olur mu? “İnnallâhi ve inna ileyhi râciûn⁸¹”(Biz Allah içiniz ve ona döneceğiz.) **[93a]** “Men kâne bâkiyen felyebki alâ'l-islâmi ve garbetihi feinne ed-dîne bedâ garîben ve seyeûdü garîben” ne güzel bu herkese zâhir ve lâkin gilleti bizâin ve denâeti fehminden nâşi her surete kusûr görünen umûra isyân ile hüküm itmeden hazar it. Kendünü her umûra habîr anlama. Cehl-i mehizdir ve asîru'l-ilâcdır. Zîra şer'i şerîfden altı mevzi'de zikir olundu. Ona âlim verâî olanlar isyânda bulunmak değil belki müsâb ve me'cûr olurlar. Eğer hulûs üzre ise emâreti ya'nî alâmeti ehline gâyet zâhirdir hafî nerede kaldı.

⁸¹ Bakara, 2/156.

Beyt:

Tezallem vestein arrif hazer istefti beşinci,

Dahî altıncısı fezkur mahal fussâkı onuncu,

Beyt-i âhar:

Zikri 'l-uyûbi yübâhu inde selâsetin,

Ve selâsetin fihe 'l-eimmetü ecmeu,

Minha et-tazallümi ev izâleti münkerin,

Ve li-dîni 'l-istiftâi fîma yüdfeu,

Ve ür-râbiu et-tehzîri sümme mücâhiru,

[93b] *Ve 's-sâdisu et-ta 'rîfu hüzmâ yenfeu,*

Ve 'l-ba 'zu zâde bu ayda zân mesâilen,

Fâhfez nizâmı ki teizze ve türfeu tafsîle tercemenin tahammülü yokdur. İmdî tafsîli manzûmede doksan dört afât-ı lisân içinde mahsûs be'sin beyân mahallinde mufassaldur, murâd iden nazar etsün. İmdî icmâlen gıybet üçdür. Birinin sâhibi kâfir ve birinin sâhibi âsi ve fâcir birine ecr ola vâfir mahallî Ebû'l-Leys'in rahimehullâhi Teâlâ beyânıdır. Gıybet neye dirler? Bir mü'minin gıyâbında bir söz söylemeyesin ki ol kimse ne işitdikde içine bu gıybetin hurmeti nassıla sâbitdir. Müstehilli kâfir olması *Kütüb-ü Mufasssalât*'da musarrahdur. Meğer zikir olunan altı mevzi'den biri ola. Evveli, istiânet ya'nî şer'i şerîfe muhâlif olan eşyadan bir şeyi tagyîr itmekde. İkinci, arrif ya'nî kötü lakab ile meşhûr itmiş onun ile zikir itmekde. Üçüncü, hazzir ya'nî **[94a]** her bir âdem şer'a muhâlif envâi hîlesi halka hafî imiş anî âhara i'lâm itmekde. Dördüncü, istefti ya'nî bir âdem şer'a muhâlif söz söylemiş müftûden fetvâ istemekde. Beşinci, fezkur ya'nî bir âdem envâi fiskı ve fücûr izhâr ile cilbâb-ı hayâyı ardına atmış. Âni zikir itmede bu mezkûratı eşitse hazzı idermi itmez. Ve gıybet olurmu mezmûm olan gıybetden olmaz. Pâk niyyetle garazdan hâlî ise musâb olur. Altıncı, zâlim mazlûmun büyük zâlimlere şikâyetin eşitse hazzı idermi? Etmez. Belki şikâyet iden fakîri tavşan tutar it ile akçe ile at ile envâi belâya uğratmadıkça râhatla yetmez gerçi râhatı âcile ise de elhamdülillâhi râhatı ecile de vara. Amenna ve saddakna.

Beyt-i âhar:

Ki Rabbü 'l-Âlemîn yarın komaz bir kimsenin hakkın,

Yerina götürür bir bir olursa dâneysi [94b] haşhâş,

Ol günde zâhir olur bu mahallin tafsîli birkaç mecrada mufasssal manzûmede mezkûrdur. Birkaç beytin yazalım. Olaki Rabbim mübtelâ olanlara nedâmet müyesser eyleye.

Beyt:

Fikir idüb zâlimlerin hâlini imân eylesen,

Rayb ve şeksiz hayret ahz ider derûni söyleyen,

Katle sa' itmek mukarrer dostoğru söyleyen,

Sen tahammüller müyesser eyle ya Rabbi meded,

Paşalar, beyler, ağalar cümlelün almak işi,

Bitdi şimden (şimdiden) sonra ümmet çün benim gülmek işi,

Padişâha bî garaz i'lâm ider yok bir kişi,

Sen tahammüller müyesser eyle ya Rabbi meded,

İki şâkî varsa şer'a yoklar ondan intisâb,

İllet-i maksûdi vardur idecekdür iktisâb,

Sabrı fikir etsün o vakti ola çok yevm-i hisâb,

Sen tahammüller müyesser eyle ya Rabbi meded,

Müntesib şâkî elinde ker olursa tezkira,

Hiç tevakkuf itmeyüb ol [95a] kapûlardan tezkira,

Gönderen giremeyen giren cezâsın hep göre,

Sen tahammüller müyesser eyle ya Rabbi meded,

Siyyemâ ola içinde sîmü zerden pek nişân,

Götüren gamsız girer etmez husûlinde kümân,

Hiç tuyulmaz bî kes olan eylese yüz bin emân,

Sen tahammüller müyesser eyle ya Rabbi meded,

Emr-i ma'rûf ideni medhi ider Allah'u azîm,

*Zıddını iden münâfık didi vallâhi 'l-azîm,
Şimdi olurlar hak diyene şol kader gâiz kezim,
Sen tahammüller müyesser eyle ya Rabbi meded,
İntişâr-ı zulme bâis olmak oldu ahû ah,
Virmek, almak çünkü vardır işidilmez oldu âh,
Âh-ı mazlûm yerde kalmaz ref'a sa'yi it yâdı şâh,
Sen tahammüller müyesser eyle ya Rabbi meded,
Seyyidî hakka niyâz it kalkdı halkdan havf-u nâr,
Bâis-i nârı bilenler nereden olursa sunar,
Bilür iken [95b] ahz idenler bilmeyenden çok yanar,
Sen tahammüller eyle ya Rabbi meded,*

Beyt:

*Teşekkî etse bir bi kes vücûh-u zulmi zâlimden,
Âni men 'i ider e'vânı yetmiş rişvetle atmış at,
Cerâet itse bir âlim dise hak câhili kılma,
Velî ne olur âni hâli gel imdî söyleme sîğyât,*

Dördüncü, alâmeti ehl-i cennet yüzü güzel olmak. Beşinci, kalbinde havf-ı gâlib olmak. Altıncı, lahni ve tegannîsiz Cenâbı Bâri'yi çok zikri olmak. Yedinci, sehî olmak mahalline sarf ile ve icmâl üzre inde'l-cumhûr ümmü'l-emru az olan yedi hulki mezmûme içinde nühûl beyân nazmından birkaç mısra' ve tegannînin tağrifi ve on beş esmâsın beyân olunmak makbûl göründü. Evvelâ tegannî kasr ile gınâ olursa devlet ve istiğna dimekdür. Med ile gınâ olursa ta'rîfü't-tegannî isti'mâlü üs-savti er-rakîki'l-mevzûni el-hazîni ve terdîdi [96a] fî'l-halki bi-idhâlihi merraten ve ihrâcihi uhra ve bi-ref'ihi ve hafzihi alâ'et-tarîkati el-müstefâdati min ilmi'l-musigiyyi. **Türkî** ma'nâsı musiki ilminden alınan tarîk üzre ve mevzun ve mehrûn sesî boğazına komak ve çıkarmak ve sesini kaldırub ve inceltmekdür.

Beyt:

*Çünkü bunlardır sebab buhle dilerse ilâc,
Hakka ısmarla ve hem di ol komaz bir kulun aç,
Kalmadı numrude buhtu 'n-nasra dünyayı denî,
Kalacakmı ya kalurmu sana dünyayı danî,
Evveli ânin buna evsat ana âhir fenâ,
Her ne olursan ol bu gün âhirde dirsın vay enâ,
Eğri bakan ehl-i ilme, ehl-i dîne, câhile,
Ansızın gelse ecel Rab bu misli câhile,
Seyyidî gam çekme aslî bahse dönder sözünü,
Ehl-i fiska eğri bak meyl itme dönder yüzünü,
Kırk beşe yaklaştı sinnine olacaksın âkibet,
[96b] Hak rızâsın koma elden öleceksin âkibet,
Doğru sözden gam çekenler muktedâsı enbiya,
Eğri sözle zevk idenler asrımızda evliya,
Evliyanın şartı şimdi deff-u neylerle sadâ,
Tazedden inşâdı şiir ile gına ile edâ,
Nice işler nice dinler bunu âlim Seyyidî,
Eyledi nehy-i gına on beş mevâzi'de hüdâ,*

İmdî, ol on beş esmâdan evveli, lehiv. İkinci, lağv. Üçüncü, bâtıl. Dördüncü, zor. Beşinci, münâ. Altıncı, tesdiye. Yedinci, savt-ı ahmak. Sekizinci, savt-ı fâcir. Dokuzuncu, savt-ı şeytân. Onuncu, sümûd (teğanni eylemek, eğlenmek) hümeýra luğatında ibn Abbas tegannîdir dir. On birinci, luub. On ikinci, mezmûr. On üçüncü, Kurân'ı şeytân tard olunduk da benim Kurân'ım ne didik de gına dindi. On dördüncü, münbit nifâk peygamberimiz “el-gınayü yünbitü en-nifâk kemâ yünbitü el-mâü el-beklete.” On beşinci, nâib hamr. Bu on beş esmâ ile sübutunun [97a] tafsîli irşâdı *Ukûl-i Selîme*'de mezkûrdur murâd iden mürâcaat etsün. Ve dahî nazmı yazıldı.

Beyt:

On beş esmâ hazreti şer'a içre mezkûr lil-gına,

İstimâ'dan tevbe it fikir eyle âyeti veğûd,

Nazm idem hıfz eylemekde olmaya aslâ ana,

Bâisi nazm olana ider duâ illâ kenûd,

Lehv-ü lagve bâtlı zor münâyı tesdiye,

Savt-ı ahmak, savt-ı fâcir, savt-ı şeytânı semûd,

Lu'bu mezmûr ile Kurân'ı leîn münbit nifâk,

Hiç durur mu hayme cânım olmaya onda amûd,

Hamra yâib ola on beşinci bâis li'z-zinâ,

Hıyal mümkündür nisâyâ olsa ehlinde humûd insâfı ile nazar eyle. Şimdi biz bir asra geldik ki huzur-u sultânda memâliki Osmâniyye'de olan ammeyi bilâd ve kurâ ve kasabâtta kutub mesâbesinde olan beldeyi Kostantiniyye'de cum'alarda husûsa askeri [97b] islâm içün hazreti Rabbü'l-âlemîn cümlesini mensûru muzaffer eyleye. Duâ içün cem' olunan leyalâyide şeyhu'l-islâm ve mevâliyi izâm meşâyih-i kirâm hazretlerinde envâi el-hân ve terannümât tetrîbât ve tegannîyât olur. Birinde men'u ve inkâra nutuk yok. Büsbütün ibâdullâh sukûtlarından ne şekke ve tereddüde düşeler. Recâ ve niyâz ideriz ki hazreti Rabbü'l-âlemîn yirmi üç yılda “el-yevme ekmeltü leküm dîneküm⁸²” (Bugün sizin için dîninizi tamamladım.) âyeti kerîmesi ile serdâr-ı kâfileyi enbiyaya hazreti Muhammed Mustafa sallallâhu Teâlâ aleyhi ve sellem üzre indirdiği dîn-i müstetâbı ihyâ ve tecdîd ider. Münâsib havfı çekmez bir müceddid gönderib tecdîd etdire. Cümle sözün tutdura hakkı ketm idenlere müdâhenelerini yutdura amîn amîn sümme amîn.

Bahsimiz ehl-i nar olanların yedi alâmetin beyâna geldi. Evveli, zikir olan savmı az ola. İkinci, mezkûr [98a] salâtı az ola ve kılması kendüne gâyet ağır gele. Üçüncü, nühul ile meşhûr ola. Dördüncü, iki def'a bevil yolundan çıkıldığı hîni tegavvûtde kabzu ve ishâlde ne çekdiğin ve burnu içinde sümüğün fikir etmeyüb, hüsni ile ve on iki bin âdem ağzından çıkan hikmeti yazalım deyu divit tutulan ve

⁸² Mâide, 5/3.

hazreti Mevlâ kesratı ilmine şehâdet iden kavmi hazreti Musa'dan hâtuni sözine uyub hazreti Musa'ya bedduâ iden kuvvet-i ilmî ile serâdan seriyyeyi seyr iden ve asâru ahabârda ashâb-ı kehfî köpeği surâtı ile cehenneme giren Bel'âm ibni Bâûra'yı fikir itmeyüb ilmi ile ve hazreti Nûh aleyhisselâmın oğlu Kenân ve Ebu el-Beşer hâreti Âdem aleyhisselâmın oğlu Kâbil'i nâ Kâbil'i fikir itmeyüb nesli ile ve iki yüz bin yıl ibâdet iden şeytânı ve Sa'lebe'yi fikir itmeyüb [98b]veraî ile ve sekiz karış yeşil sakallı dişî bütün halk olan ve bindiği at enîşe gıtdik de önü yokuşa gıtdik de kıçı yükselen ve külle yevmin metbahında bıldırcın ve tâvuk ve sâiri ni'metden mâade bin deve boğazlanıp bir çanağı kırılmayan fir'avnu ve ânin yoluna gidüb ibâdullahâ göz kuyruğu ile bakub âkibet cismîni toprağa dökenleri fikir itmeyüb mal ile ve filî ve câmûşu ve sıtmayı ve firenk ve bevâsır ve istiskâ marazın fikir itmeyüb kuvvet ile ve selefden geçen olduklarında sâde peşlerinde iki gözü çukurunda birer arslan yatak yapub “men eşeddü ve men ekvâ minnâ” deyenleri fikir itmeyüb keseratı tevâbi' ile kibran selâm virmemek. Beşinci, yüzü eğri olmak. Altıncı, cümle a'zâ ona riâyâ dinilen ve meliki a'zâ dinilen kalb marazına câhil olub kalbî kalb ve kâsı olmak. Yedinci, lisânını doksân dört âfatdan [99a] tahlîs idemeyüb fâhiş lisân olmaya hazreti Feyyâz-ı Mutlak bu yedi sıfatdan hazreti Azrâil gelmedin cümlemizi ictinâb etmiş bulunan kullarından idüb bundan evveli geçen yedi sıfat ki ehl-i cennetin idi. Ânin ile muttasıf olub kabre giren mahşerde arş gölgesi zevkini süren cennetden didâr-ı Mevlâyı gören kullarından eyleye amîn.

Fî beyânî adedi men melike üd-dünya men mağribihâ ve meşriğihâ ve men yemlikü ba'dehüm. Mağrib ve meşrike muttasıf olan ittifâkı dört kimsedür. İki ehl-i imândan hazreti Süleyman ve İskenderi Zülkarneyn. İki ehl-i küfrü tuğyandan bühtü'n-nasr ile göğe ok atdım ve göğün tanrısın oldurdum deyen hazreti İbrâhim'in hasmı ve müctikerlerin pîri Nemrûd ve mâlik olacak evlâdı Muhammed Mustafa [99b] sallallâhu Teâlâ aleyhi ve sellem hazretlerinin nesli pâkından hazreti Muhammed'i Mehdî ibni Abdillâh'dır. Rabbim görmek müyesser eyleye amîn. Baîd olunmasın görmesin recâ mesnûn idiğın Aliyyü makârî aleyhi rahmetü'l-bâri yazar.

Beyt-i câmi':

*Bu denî dünyaya turran mâlik oldu dört vücûd,
İkisi dînden müberrâ ikisi kâmil vücûd,
Biri, İskender; ikinci, rüzgâra emir iden,
İbret al lutf eyle cânım mahv olur bir gün vücûd,
Muhtekirler pîri Nemrûd birisi buhtü'n-nasır,
Nücle tevbe eyle Seyyid ola körmin ehl-i cûd,
Olacak mâlik beşinci mehdî min âli ur-rasûl,
Tûle adl ile bu âlem göstere rabbi Vedûd,*

Fî beyânî erbeati ni'metin ve tagyîri bi-erbeati nikmetin. Lutfî hüda ile her bir insana dört haslet virilmiş: akıl, dîn, hayâ, amel. Ve lâkin dâr-ı **[100]** ibtilâ nâs mübtelâ olunacak ev olmakla bu dört ni'metin karşısında dört nikmet ta'yîn olunmuş azab, hased, tama', gıybet, tertîb üzre bu ni'meti erbeayı berbâd ider Rabbü'l-Âlemîn hıfz ide. Evvela âkıbetin fikir itmekle esbâbın ve zararın bilmemekle ictinâb idemez. Akıl ni'metin azab ifsâd ider irtikâbı fıskı ve inâd ider. İkinci, şeytân leîn Firavnı leîn ile görüşüb senden ve benden (Firavn şeytâna) yaramaz kimdir didikde.

Beyt:

*Görüşdü mel'anet kâni ki Firavn ile bir günde,
Suâl etdi eşirrâdan didi senden de benden de,
Eşeddür ol kişi didi hased bâbın ide izhâr,
Udûl-u tevbe itmez mi ölem deyen mine'l-ebrâr,*

Dinilen hasedin sekiz zarfı, üç ilâcı, altı sebebi, bir ma'nâsı, mecmûî on sekiz mesâili câmi'dir. İctinâb idemezse hazreti **[100b]** dîni bozan sahrâyı helâkde gezer. Üçüncü, tama' didikleri belâ idenlerin gâyeti noldu? Cümlesi öldü. Yapana noldu olmazmıyın dimeyüb. **Müfred** tama' üç harfdür içi mücevvef. Tama' ehli durur ecvefden ecvef. Kelâmından uyanamamış ve hazreti Kurân'dan “ve men yettekıllâhe yecale lehü mahrecen ve yertzughu min haysü la yehtesibü ve men

yetevekkel alallâhi fehüve hasbühu nûrine⁸³” (Her kim Allah’a karşı takvâ sahibi olursa, o da onun içinde bir kolaylık verir. Bu, Allah’ın size indirdiği emridir. Her kim Allah’a karşı takva sahibi olursa o da onun kötülüklerine keffâret eder ve onun ecrini muazzam yapar.) Nûrine dayanamamış ise hayâyı yıkar helâke çıkar. Bir gün olur başa çıkar. Dördüncü, altı mevziin gayride hürmeti nass ile sâbit gıybet a’malı bozar. Yarın defterinde bulmaz bezer. Bu kusûrlar ile rahmetden uzar.

Fî beyâni adedi’l-a’mâl. A’mâl indellâh yedi olmasın Taberâni isnâd ile İbn Ömer radiyallahu anhudan tahriç etmek üzere *Tafsîlin Müteraccu Er-Râbih Nâm* kitâbdan ve *Terkîb-ü Terhîb*’de beyân etdiler. İmdî yedi a’mâlden **[101a]** ikisi mûcib, ikisi bire bir, üç kaldı. Birine on, birine yedi yüz, birine bi hisâb sevâb mûcibâtıdan evveli, hazreti îman elbetde sâhibini cennete götürür madem îman üzere sâbit ola ve muhlikâtdan hıfzu ve himâye ederek câmi mevti içe ve onunla göçe şüphe yok. Kevserden içe ve huriyi koca. İkinci, eâzenallâhu Teâlâ on yedi sebep ve altı hükmü ve bir ma’nâsı ve üç nev’i olmak üzere tafsîl olunan küfür. Rabbim cümle ümmet-i Muhammed’i fahri kâinat hürmetine kavlen ve fi’len ve i’tikâden hıfz eyleye. Mûcebi madâme sâhibi tâibi müstağfir olmaya ve îmana gelmeye. Ol hâlde gide. Elbetde cehennemdür li-gavlihi Teâlâ “innallâhi la yagfiru en yüşrake bihi ve yagfiru madûne zâlike limen yeşâu⁸⁴” (Muhakkak ki Allah kendine şirk koşulmasını mağfiret etmez; istediği kimseler için mağfiret eder.) buyurmuşlardır. Üçüncü, hayır nâra hâlis niyyet etmiş bire bir. Dördüncü, şurûrdan bir şer **[101b]** işlemiş bire bir. Beşinci, hayır işlemiş birine on altıncı Rabbü’l-Âlemîn rızây-ı şerîfi içün sadaka etmiş ehline niyyet-i hâlis ile lâ li-garazin mine’l-agrâzi el-bâtılati dünya garazlarından bir garaz içün değil. Birine yedi yüz yedinci envâi belâyâ ya nice belâ olursa olsun açlığa ve susuzluğa ve musibet-i evlâda ve dürlüdür gam-u hemlere mübtelâ olmuş, sabr etmiş bi-gayri hisâb hakkında olan edille yazılsa çoğa gider nazm-ı manzûmede yazar.

Fî beyâni men yeddeî kemâli mehabbeti Allah’u Teâlâ ve alâmeti sıdğıhi ve hiye erbeatü hısâlin. Bir âdem cenâb-ı Rabbü’l-Âlemîne kemâli mehabbetim var. Da’vasında olsa da’vasının sıdkına dört şâhidden lâzım didiler.

⁸³ Talâk, 65/3-4.

⁸⁴ Nisâ, 4/48.

Müfessirîn rahimuhullâhi Teâlâ evveli her ne kadar ilmü ve amel i'tikâdla me'mûr ise onları yerine getürmek. İkinci, her ne şeyden **[102a]** nehyü ve zecr olundu ise ondan dâima ictinâb üzre ola. Üçüncü, her ne kadar ahkâm-ı hazreti hak celle ve alâ var ise ona cânı gönülden râzı olmak. Dördüncü, merâtib üzre ibâdullâha şer'i şerîfinin izniyle merhamet etmek.

Beyt:

*Etse da'vay-ı mehabbet bir kişi hallâkına,
Sıdkına ânin alâmet dindi zabt it dört hisâl,
Her ne şeyden nehy olundu ise âni terk eyleye,
Hükmine râzı ola hem emr ide imtisâl,
Herkesi rahm ide ırzın yıkmaya yıkdırmaya,
Fikir ide yevm-i cezâyı onda zulüm olmağa muhâl,
Bir hadîsinde buyurdu hazreti fahr-i cihân,
Yıksa mü'min birinin ırzın etsen pâ yemâl,
Ol eşed didi otuz altı zinâdan tevbe it,
Enasıyla var mı fehmin yohsa hayyu zü'l-celâl,
Zulme virmez zerrece vallâhi billâhi rızâ,
[102b] Fi'l ile vardır deyenler olalar ol günde lâl,
Bilmeyen ider ne çâre bâisi cehl ile câh,
Ehl-i ilmim fâzılam deyenlere Seyyid ne hâl,
Ansızın gelse ecel îman ile etsen sefer,
Hâlisân kim dirse amîn göstere Rabbim cemâl,*

Hâlbuki Alî Kâri merhûm *Mişkât Şerhi*'nde bir hadîs-i şerîf nakl ider bir âdem bir âdemin bi-gayri hakkın ırzın yıkdırsa ve yıksa kendünü doğuran validesine otuz altı kerre zinâ etmekden ziyâde günâhdur buyurmuşlar. Hazreti Rabbü'l-Âlemîn cümleyi hıfzu ve himâye eyleye ecel gelmedin herkes kendünü söyleye amîn.

Fî beyânî seb'atî neferin tahte zillî'l-arş. Halk-ı âlem şiddeti harâretde her bir âdemin deri kulağı berâberine çıkub bir âdemin derinden yetmiş defa içse zerre kadar eksilmez deyen yüzden mütecâvüz ismi ile müsemmâ yevm-i cezâ, yevm-i kazâda **[103a]** yedi nefer kimse zille arş-ı Rahman'da gölgelensiler gerekdir buyrulmuş. Hadîs-i şerîf meşârikda musarrahdır beş bin üç yüz yetmiş dört hadîs-i şerîf râvisi Ebu Hureyre'dir radiyallâhu Teâlâ anhu. Evveli, genç iken Rabbine ibâdet üzere bulunanlar müştülük taze iken ibâdet idenlere onun için selefde denmişdür iki şey buzdan soğuk didiler. Şeyh ola da genç amelîn işleye ve genç ola da koca amelîn işleye. İkinci, âdil imâm Hak Teâlâ imâmımıza kemâli adâletler müyesser eyleye. Âlimleri söyleye söyleyen ile söylemeyi söyleye amîn. Zîra onlardan bir saat adl ile hüküm yetmiş yıllık ibâdetden hayırlıdur buyuruldu. Ulemây-ı selefden birisi didi bir duâm olsa kabule lâayık ve size onu bir şey için itmezdim illâ hâkimlerimizün salâhı hâline muteallık iderdim âhirete râhatla **[103b]** giderdim buyurdular. Zîra hâkimler bedende ruh gibidir. Ruh ki hasta ola elimi cümle bedene sirâyet ider. Kezâlik hükkâm şer'a şerîfe muhâlefet üzere olsalar hasta ruha dönerler. Bu def'a riâyâ yanarlar ve yakılırlar. Bitmez elma ve narlar herkese almaya sunarlar. Selefde geçen hükkâm hîni hükûmetlerinde iki yüze dek âlimi âmil hâtıra göre söylemez. Kâmiller cem'i iderler nısfın bir cânibe ve nısfın bir cânibe suâlden sonra ne iktizâ iderse icrâ iderler idi. Hikmetinden suâl olunduk da kıyâmetin azâb-ı şedîdi zencirleri ve bu kayıklar ateşdendir.

Beyt:

Ki Rabbü'l-Âlemîn yarın komaz bir kimsenün hakkın,

Yerine getirür bir bir olursa dâney-i haşhâş,

Dinilen ve hazân gününde bir yaprak bir yaprağı basup kaç gün habs idüb dünya yüzün göstermemiş ise ol yaprağı yaradub basan yaprağı **[104a]** basılan yaprağın altına koyub bu kadar adâlet olunan günde.

Beyt:

Olamaz ol günde rişvetle tesâmüh istidnâd,

Refî' ola yes cümle âhı mü'minîni mü'minât,

Şol kader adli ide Allah'u azîmü's-şânım,

Âle boynuzsuz hakin urmak ile boynuzlu şât,

Dinilen günde rüsvâ olmak güçdür. Ol vakitte rabbim iki yüz mikdârı ulâma kulların emenâllâh'dur. Onlara tânişdim da hüküm etdim demek içündür deyü cevab itdi. Rahmetullâhi Teâlâ aleyhi rahmeten vâsiaten ni'me'l-hâkim ve ni'me'l-mahkûm Rabbim bizim padişâhımızı da habîbi hürmetine dâima hayır ne ise ona muvaffak eyleye amîn. Zîra biz ehl-i sünnet ve'l-cemâat mezhebindeyiz. Bedduâ mezhebimizde câiz değildir nef'î zarrından gâlibdir. Aksâyı bilâdda olan eşkiya kılıcı sadâsından havf ider. Ve lâkin melâhîde ve zenâdika **[104b]** pek çoğaldı. Rabbim vucûdların kaldıra padişahımıza pek tezcecik bildire ve âlemi büsbütün güldüre. Üçüncü, zât-ı cemâl ve kemâlü vü câh sâhibesi bir hâtun bir âdemi tenhâ mevzi'de fesâda da'vet ide de havfen minallâhi Teâlâ ol âdem ictinâb eyleye. Dördüncü, iki kişi birbirini mücerred Rabbü'l-Âlemîn rızây-ı pâkı için sevişeler. Asla garazı dünya beyinlerinde olmaya altı şart sibâkda beyân olundu beyinlerinde riâyet ideler. Âhir ömürlerine varınca ol hâli ile gideler. Beşinci, şerâit-i imâmete riâyet umûri dîniyyeye kemâl üzre sa'idici imâm ile beş vakti edâda yirmi yedi haslet var. Ona nâili vâsıl olayım deyu kalbini câmia ta'lik iden âdem. Altıncı, sadakayı gizlice viren âdem hatta şeytân-ı leîne suâl olunduk da cânib fahri kâinâtıdan ümmetim hâlisce sadaka **[105a]** virdik de hâlin nedir didik de keenne beni bir bıçkı ile iki pâre etmiş nısfım. Bir nısfım cehenneme atılmış kadar elem çekerim. Niçün ya merdûd didik de mel'ûn didiki sadaka da altı haslet var. Evveli sâir malına bereket gelür. İkinci, nice belânın def'ine sebep olur. Üçüncü, duâsı müstecâb olur. Ve ezkârda dahî yazar sadaka ehlinin eline vardıkda beş duâ ider. Az idim çoğalttın, küçük idim büyütdün, fâni idim bâki etdin, şimdiye dek sen beni hıfz iderdin şimdiden sonra ben seni hıfz iderim. Ben sende iken düşmanın çok idi şimdi dostun çoğaldı. Emmâ mahalline düşerse mahallî sâlih sâliha muhtâc muhtâce ola istemeye oldur. Dördüncü, Rabbisi âni cümle halka sevdendir. Beşinci, kıyâmet gününde mîzanı pek ağır gelir. Altıncı, sadakasın nârı ile kendi beynine **[105b]** hicâb ider. Arş gölgesinde olanların yedincisi, Mevlâsını şurût-u mezkûraya riâyeti tâmmeye ile cehren eğer ta'yîn olunan mahalde ihfâen mâade de ferâiz-ü vâcibât ve sünen-i müstehabbâtı imtisâl için muharremâtı ve mekrûhâtı ictinâb için tahsîlden sonra zikre meşğûl olan âdem.

Fî beyâni el-aceleti mezmûmetün illâ fî hamseti mevâzia ve hiye fîha mesnûnetün. Her yerde acele mezmûmedür illâ beş yerde mesnûnedür. Evveli, bir âdem deyne mübtelâ olmuş taleb olunmazsa da edâda acele. İkinci, meyyit vâki' olmuş onun teşhîzi ve tekfinine ve menziline götürmede acele. Bid'at ve münkersiz önünde ve ardında çağırmmamak olduğu gün beklememek ve üzerinde sayha itmemek. Ve avratlar kabre bile gitmemek. Ve kabir üzerinde olan sünneti terk itmemek ve tamamen defn olunmadıkça hazreti Kurân okunmamak. Zîra dinlemek de [106a] ta'zîm bulunmaz ve kabir üzerinde üçe ve yediye ve kırk günden çadırlar kurub zamânı cehâletden kalmışdır beklememek gibi. Hazreti Rabbü'l-Âlemîn hayatımızda ve memâtımızda zıdd-ı sünneti Muhammed Mustafa sallallâhu Teâlâ aleyhi ve sellem olan bid'at-ı seyyieden cümlemizi hıfz eyleye amîn. Üçüncü, müsâfir geldikde bir mâ hazar getürmek az eğer çok;

Beyt:

Şey'ün kalîlün yuhtezar,

Hayrun kesîrun yüntezer,

Kâle en-nebiyyü el-Mustafa,

Hayru et-taâmı mâ hazar,

denilmişdür. Hatta def'i azab bâbında sulehâyı selefdan Meymûne binti Mihrân hazretlerine müsâfir geldi. Cârîyesine mâ hazar götürmek ile emir eyledi. Cârîye ısıcakça çorba, acele ile götürürken sürçmek vâki' olub Meymûne binti Mihrân hazretlerinin başına büsbütün döküldükde, “yakdın beni cârîyem” didiğı kişi, cârîye âyeti hazreti Mevlâya âlime idi. Cârîye emmâ [106b] kâmile imiş. Ey nâse edeb ve halka hayır öğretici ağam Rabbinin kelâm-ı kadîmine rucû' it didiğı gibi dizi üzerine geldi ne didi? Rabbin didikde “cennât-ı âlîyeti övkesin yutanlara hâzırladım dime dimi?” deyüb ve el-kâzîmine el-gayza⁸⁵ (Onlar ki, bollukta da darlıkta da infak ederler. Öfkeyi yutanlardır. İnsanları affedenlerdir. Allah Muhsinleri sever.) âyet-i kerimesine te'sîr-i belîğı ile okudu ve ağası dahî “kad kazamtü gayzı” ya'nî övkemi yutdum didik de zıd didi ya'nî dahî artur ağam didi ya dahî ne didi? Ve el-âfına

⁸⁵ Âl-i İmrân, 3/134.

ani'n-nâsi⁸⁶ (Onlar ki, bollukta da darlıkta da infak ederler. Öfkeyi yutanlardır. İnsanları affedenlerdir. Allah Muhsinleri sever.) âyet-i kerîmesin okudu kad afevtüki ya'nî derûni senin kusûrini afv etdim didik de yine zıd didik de ya dahî ne didi? Cârîyem didik de vallâhu yühibbü el-muhsinîne⁸⁷ (Onlar ki, bollukta da darlıkta da infak ederler. Öfkeyi yutanlardır. İnsanları affedenlerdir. Allah Muhsinleri sever.) âyet-i kerîmesin okuduk da hulûs-u kalb ile ve ehzen-i hâl ile mâlımdan âzad ol didi. Çorbanın harâreti soğumadan bu devlete irdi. Ne güzel ağa ve ne hûb cârîye âzecik mülâhaza eyle. Ol vaktin cârîyesi **[107a]** böyle olunca mâade ne olmak gerek imdî? Herkes ilmi hâlin bilmek gerek. Rabbim cümlemüze âsân eyleye amîn. Zamânemüzde olan kâdımlar ekseriyye cârîyelerine alet-i lehiv öğredürler. Üzerlerine lâzım olan kadar ilm-i hâllerin öğretmek farz-ı ayn iken öğretmedikleri için azâb-ı elîme eşedd-i istihkâkı ile müstehik ve müstehikkalar iken öğretmeyüb ağa güle âzad etdim. Kâdın cârîye âzad etdim yahûd vâfir cehâz ile güle everdim ve cârîye kocaya virdim deyu iftihâr belki bu kârından sevâb uman ağa ve kâdın tevbesiz olurlar ise korkarım ki hâlleri gâyet güç ve müştâk ola. Zîra ma'siyeti tâat i'tikâd ide. Yürürler neuzubillâhi Teâlâ mine'l-gafleti ve'l-cehil. Hâlbuki kâfi nâm kitabda gördüm câhile kız virmeğe râzı olmaduğundan mâade küfür olmasını yazar. Gâliba küfrî bilmez meclis-i ilme gelmez **[107b]** *Fıkh-ı Nu'man* 'dan okut. Almaz belki gazaba geldik de hârunun aslı ve nesebine söğür soyunu ve sopunu dimek üzre belki südüne ve sümüküne söğür. Dördüncü, günaha tevbe itmede acele. Beşinci, tarafeyinde şurût mevcûd olduk da evlenmede acele.

Fî beyânî el-mevânî mine'l-ibâdâtî ve hiye erbeatün. İbâdetden men' idici dört marazın evvelkisi, nefis. İkincisi, şeytân. Üçüncü, dünya. Dördüncü, halk. Nefis, şeytân, dünya ma'lûm. Ya halk nice mâni' dinilürse ekseri hâli ani'l-ilmi ve'l-amel ve sâhibi tûl-i emeldür. Yara idilmekde ise sırr-u hikmet ilmü ve ameldir. Ve halk dört bölükdür. Bir bölüğü ahmak ve bir bölüğü câhil bir bölüğü nâim ya'nî oyuncu, dördüncü âlim. Ahmakdan kaç şerrin görmeden. Câhili öğret kabre girmeden. Nâimi uyar cezâyâ irmeden. Âlime uy rûhi virmeden **[108a]** münker ve nekîr sormadan, divân-ı hakka turmadan.

⁸⁶ Âl-i İmrân, 3/134.

⁸⁷ Âl-i İmrân, 3/134.

Beyt:

*Dört bölükdür dindi insan hâlin anla birbirini,
Ahmak câhil uyur âlimdir onlar görmeden,
Bir bölüğü bilemez bilmez dahî bilmediğini,
Ahmak oldur kaça gör şerrin ânin görmeden,
Bir bölüğü bilemez bilür velî bilmediğini,
Câhil oldu öğreti vir kendü gelüb sormadan,
Bir bölük bilür ve lâkin bildüğünü bilemez,
Nâim oldur uyarı gör habli şer'i girmeden,
Bir bölük bilür ve lâkin bildiğün dahî bilür,
Seyyidî âlimdür uy târ lahde girmeden,*

Ve kişiyi ibâdetden ayıran dörtten biri olan nefsin üç ilâcın yazmış İmâm Gazâlî *Minhâc*'ında evveli ibâdet yükün yükletmek. İkinci, şehvetden men' etmek. Üçüncü, hazreti Mevlâyâ şerrinden halâs için yardım istemek.

Fî beyânî şurûtu imâmet. Ve emri imâmetde [108b] fukahâyı izâmın yazdıkları sekiz şart dahî bu beytde cem' olmuşdur.

Beyt:

*A'lemü eğreyü vera' sinnü neseb,
Vechi hasen hulku ahsen pâk sevb,*

Fî fevâidi men ya'melü bi's-sünen. Bir âdem dâim hazreti sünnet ile amel eylese dört devlete nâil olur. Evveli, eyüler kalbinde mehabbet. İkinci, füccâr kalbinde mehâbet. Üçüncü, rızkında vüs'at. Dördüncü, dîninde sikâ ya'nî mu'temed olmak.

Fî beyânî mevânî kabûli ed-duâ ve hiye aşeratün. İbrâhim ibni Edhem'e ademi kabuli duâdan suâl itdiklerinde buyururlar. Evvela, hakkı bildik dirsın, mûcebi ile amel itmezsin. İkinci, kitâb hak dirsın, hükmine râzı değilsin. Üçüncü, fahr-i kâinâtı severiz dirsın, sünnetini terk idersin. Bid'at yoluna gidersin. Resmi âdetle amel idersin. Dördüncü, şeytânî sevmezim dirsın, vesvese ve igvâsına uyarsın.

[109a] Beşinci, cenneti ve ni'meti isteriz dursun, kemâl üze esbâbına yapışmazsın. Altıncı, cehennemden ve azâbından korkarız dursun, esbâbından ictinâb itmezsin. Yedinci, ölüm hak dursun, tedârükün görmezsin. Sekizinci, elin aybın görürsün kendü aybını görmezsin. Hâlbuki kişinin nefsi cümleden mukaddem. Dokuzuncu, Mevlânın rızkın yersin, şükrün etmezsin. Onuncu, bu kadar kendi elinizle bu kadar akrânu ve emsâlinizi bismillâhi ve billâhive alâ milleti rasûlillâhi deyerek ve bir rivâyetde “bismillâhi ve za'nâke ve alâ milleti rasûlillâhi sellemnâke” deyerek kabre korsun ibret almazsın. Ya sizin duânız nice kabul olur buyurmuşlar. Hatta lokmay-ı helâl miftâh-ı duâ ya'nî duânın dışı imiş. Dışsiz miftâh kilid açmadığı gibi lokmay-ı helâlsiz duâ dahî maksûd hazînesi kapusun açmaz imiş. **Müfred** miftâh-ı hâcetdür duâ lokmay-ı helâl dışıdır, [109b] ibret al lutf eyle Seyyid kâili büyük kişidir.

Fî beyânî esbâbı sûü'l-hâtîme. İmânsız gitmenin sebepleri yirmi birdir. Evveli, yarâmaz i'tikâd. İkinci, za'fî imân. Üçüncü, dokuz a'zâda doğrulukdan çıkmak. Dördüncü, günahına musırma olmak. Beşinci, ni'met-i islâma şükrü terk etmek. Altıncı, imânsız gitmeden korkmamak. Yedinci, nâhak yere zulüm etmek. Sekizinci, sünnet üze okunan ezâna icâbet etmemek. Dokuzuncu, anasına ve babasına şer'a muhâlif olmayan yerde sözün tutmamak. Onuncu, çok yemîn etmek. On birinci, namâzda beş yerde ta'dîli erkânı terk etmek. On ikinci, namâzında tehâvün ya'nî kolay sanub alçak iş gibi tutmak. On üçüncü, şarâb içmek. On dördüncü, müslimanlara ezâ etmek. On beşinci, yalan yere evliyâlık satmak. On altıncı, günâhını unutmak. On [110a] yedinci, kendünü beğenmek. On sekizinci, amelini çok bilmek. On dokuzuncu, kovuculuk etmek. Yirminci, hased etmek. Yirmi birinci, üstâzına şer'a muhâlif olmayan yerde muhâlefet etmek.

Fî beyânî şem'adânî nûri'l-imâni fî külli kalbi mü'minin. Her mü'minin kalbinde şem'adânî imân dinilür ve lâkin ol şem'anın zarfında denîk olsa soyunması havf olunur. Meselâ bir zaîf mûm ile bir fenderde dokuz delik ya dahî ziyâde noksân ile lodoslu günde gâlibi ihtimâl ne ise kezâlık her mü'minin vücûdi fener misâlidür. İmân şem'ası kalbinde yanmış dokuz a'zâ ki kalb, dil, üzün, ayn ile yed, batn, ferç ile ricil, cümle beden. Cümlesinin iki hâli ictinâb imtisâl ma'siyetden mahfûz ise

şem'adan imân dahî mahfûz olur deliksiz fener gibi.⁸⁸ [110b] eğer ba'zı a'zâ ve yahûd cümle a'zâsı ma'siyet üzre olursa dokuz delikli fener içinde rûzkârı ve zulmetli günde mehûf yerde olan âdemin hâli nice olursa onun dahî hâli odur teşbih-i ulemâ budur.

Beyt:

*Her bir imân ehlinin kalbinde nûri şem'adan,
Dinilür şükra ile seyyidliği itfâdan hazer,
Zâhire bir şem'anun zarfında olsa çok delik,
Soyunur şeksiz uşma'sâhibi yoldan azar,
Rûzikârı hissi aklî hâlisân fehm itmeyen,
Sâhibin zâyi' iden kelb gibi her yerde gezer,
Gayra arz itme bu imân zarfının hâletini,
Sâhibü'l-hâne evinde her ne var ise sezer,*

Takrîrâtı icmâliyye. Rabbin kim hazreti Allah celle şânuhu nebiyyin kim hazreti Muhammed Mustafa sallallâhu Teâlâ aleyhi ve sellem dînin dîni İslâm, kıblen Ka'be, i'tikâdda ne mezhebdesin [111a] ehl-i sünnet ve'l-cemâat mezhebindenim. Ne demek a'nî paygamberimiz aleyhisselâm ashâbı ile rızvânullâhi Teâlâ aleyhim ecmeîn ne i'tikâd üzerine oldular ise ben dahî ol i'tikâd üzerineyim. Amelde ne mezhebendesin? İmâm A'zam mezhebindenim. Ne dimekdür? İmâm A'zâm hazretlerinin kitâbullâhdan ve hadîsi rasûlullâhdan anlayub çıkardığını kabul etdim ve onun sözü ile amel-i ihtiyâr etdim dimekdür. Peygamberlerin evveli hazreti Adem ve âhiri hazreti Muhammet Mustafa sallallâhu aleyhi ve sellem ikisinün arasında her ne kadar peygamber geldi ise cümlesi hakdır. Her birinde sıfat kaç? Dördür: sıdk, emânet, teblîğ, fetânet.

Abdestin farzı kaç? Dördür: el, yüz, baş, ayak. Kaçar yumak farz? Birer, ekserî sünnet.

⁸⁸ Bir âdemi tecr-i bih etmeden eyu demek, yalana musır olmak, ulemâdan kaçmak, hadîde gitmek, erlere bıyıkların kitaba uydurmamak, gıybette musır olmak. Sonra tettebbu ile musnif merhumdan naklen yirmi yediye bâliğ olmuşdur. Minh.

Guslün farzı kaç? Ağız, burun, cümle beden. Kaçar farz? Bireri, ekseri sünnet.

[111b] İslâmın şartı kaç? Beş. Nedir? Evveli, şehâdet, savm, salât, hac, zekât. Şehâdet farz mı? Farz. Kime? Cümle ere ve avrata. Ne kadar? Ömürde bir kere eğer küfür söylemezse.

Hac farz mı? Farz. Kime? Gücü yetene. Ne kadar? Ömürde bir kere eğer küfür söylemezse.

Zekât farz mı? Farz. Kime? Zekât nice malı olana. Ne kadar? Yılda bir kere.

Oruç farz mı? Farz. Kime? Yerli ere ve avrata. Ne kadar? Senede bir ay.

Namâz farz mı? Farz. Kime? Cümle ere ve avrata. Ne kadar? Günde beş vakit. Kaç rek'at? On yedi rak'at farz, üç rek'at vâcib, on iki rek'at sünnet-i müekkede cümlesi otuz iki rek'at.

İnsanı cin şerrinden hıfz için ta'yîn olunan melekler hakkında kavli beş. Bir kavilde iki, beş, atmış, yüz atmış, sayısız. Asah kavil beş sâğda hayır yazar. Yazarmı ola solda şer yazar durur mu ola önümüzde hayra çıkar. **[112a]** Ekserimizde cinnin şerrini defi' ider. Alnımız üzre heftede olan salavâtı peygamberimiz aleyhi's-salâtu ve's-selâma iki gün arz ider. Biri perşembe günü, biri pazartesi günü. Eyü amelimiz arz olunursa peygamberimiz aleyhi's-selâm güler, şeytân ağlar neûzubillâhi Teâlâ. Kötü amelimiz arz olunursa şeytân güler hazreti Muhammed Mustafa sallallâhu Teâlâ aleyhi ve's-selâm ağlar. Rabbü'l-Âlemîn cümlemize şeytânı dâima ağladub Rasûli Ekremi güldüren, bilmeyenlere bildiren kullarından eyleye amîn.

Ölüm hak, kabir hak, suâl hak, dîrilmek hak, derilmek hak, sorulmak hak, ihdâ ed-darayne sürülmek hak, mîzan hak, cennet hak, cehennem hak, havuz hak, şefâat hak, sırât hak. Kıldan ince kılıçdan keskin âyîneden tayıncak altında cehennem cümle halka. Kaç fermânı hak bu dünyada dînini, imânını, mezhebini, hayrı ve şerri, bâtılı, hakkı, sâlihi, tâlihi, fâsidi, dînliyi, dînsizi, canlıyı, cansızı, âlimi, câhili, âkili, zâhili, âmili, gâfili, mülhidi, zındıkı bilenlerin beş vakti kılanların, imân ile olanların

geçmesi, kevseri fahri kâinatdan içmesi, yevm-i haşra surûr ile geçmesi, cennetde hurileri görmesi hak. Bilmeyenlerin, uyuya kalmak, unutmak, uğunmak, deli olmak, hayzı ve nifâs bu altı özürden biri yok iken namâzı kılmayanların, Kurân'dan öğüt almayanların, ulemâ meclisine gelmeyenlerin, imân ile olmayanların düşmesi hak. Hak Teâlâ cümlemizi imân ile göçen kullarından eyleye amîn, amîn, amîn.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞİFÂ-İ KULÛB'DA TASAVVUFA KARŞI YAPILAN ELEŞTİRİLER VE BU ELEŞTİRİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Seyyidî, *Şifâ-i Kulûb* adlı eserini, bir Müslümanın bilmesi gereken temel inanç ve ibadet esaslarının açıklandığı bir ahlak kitabı olarak ele almıştır. Bu eserde ele aldığı konular dahilinde tasavvufa karşı bazı eleştirilerde ve tenkitlerde bulunmuştur. Biz de çalışmamızın bu bölümünde eserde tasavvuf ehline karşı yapılan bu eleştirileri konu başlıklarına göre incelemeye ve değerlendirmeye çalışacağız.

I. İLİM

İlim, lügatte, öğrenmek; anlayış; idrak⁸⁹, bir şeyi idrak edip, hakikatini bulmak⁹⁰ anlamlarına gelirken, ıstılâhta ise, bilmek, marifet, irfan, kendini bilmek, sâlikin kendini bilmesi. “Kendini bilen Rabb’ini bilir.”⁹¹ gibi sözler de bu anlamları açıklar. Bir başka ifadeyle “İnsanın kendini bilmesi ve Hakk’ı tanınmasıdır. Bu açıdan ilim denilince sadece kesbî ilim değil aynı zamanda ledünnî adı da verilen vehbî ilim kastedilir. Allah’ın yoluna ve marifetullahı götüren bir nur olarak tarif edilir. Aklın değil imanlı bir kalbin merkezde olduğu irfan ehlinin mesleğidir.”⁹²

Kur’ân-ı Kerîm’e göre bütün ilimler Allâhü Teâlâ katındandır: “Dediler ki (Melekler): Sen sübhânsın. Bizim, senin bize öğrettiklerinden başka bir ilmimiz yoktur. Çünkü sen, Âlim’sin, Hâkim’sin”⁹³ Hatta insanlığa rehber olarak gönderilen peygamberlerin tamamının ilmi ve insanoğlunun dünyaya gönderilişi ile insanın hayatını devam ettirebilmesi için gerekli olan dünyevî ilimlerin kaynağı da Allah’ü Teâlâ’dır. “Âdem’e isimlerin tamamını öğretti.”⁹⁴

Kur’ân-ı Kerîm’de bilenlerle bilmeyenlerin eşit olmadığı bildirilmiş. “De ki: bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”⁹⁵ Ayrıca insanların bilmedikleri hususlarda, zikir ehline danışmaları emredilmiştir. “Eğer bilmiyorsanız, ehl-i zikre sorun.” Bir hadîs-i şerifte ise “İlim öğrenmek kadın-erkek her Müslümana farzdır”⁹⁶ buyrulurken, bütün Müslümanlar ilim öğrenmeye teşvik edilmiştir.

⁸⁹ Serdar Mutçalı, “İlim”, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 2012, s. 637.

⁹⁰ Mes’ûd Cübrân, *er-Râid*, Dâru’l-İlmi’l-Melâyîn, Beyrut, 1967, s. 1047.

⁹¹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 184.

⁹² Bülent Akot, *Tasavvufun 100’ü*, Otto Yayıncılık, Ankara, 2017, s. 109.

⁹³ Bakara, 2/32.

⁹⁴ Bakara, 2/31.

⁹⁵ Zümer, 39/9.

⁹⁶ İbn Mâce, Mukaddime, 17.

İslâm'da ilim konusunun üzerinde çok durulduğu için tasavvuf erbabı da buna kayıtsız kalmamış, ilk dönem sûfilerinden itibaren, büyük sûfi âlimler yetişmiştir. Tasavvufta ilim kavramı marifet kelimesiyle ilişkilendirilmiştir. Bundan dolayı sûfiler ilim kelimesini anlam olarak ikiye ayırırlar. Birincisi, kazanmakla elde edilen (zâhîri) ilim, buna “kesbî ilim” de denir. İkincisi ise eşyanın ve olayların hakikatini konu edinen ve bu yolla insanı mânevî kurtuluşa ulaştırdığına inanılan vehbî (bâtınî) ilimdir. Bâtınî ilim, nübüvvet meşalesinden mümin kulun kalbine gelen ve kendisiyle Allah'a ve Allah'ın hükmüne bir yol bulunan nurdur. Bu ilim insana has olup hisler ve aklî güçler onu kavrayamaz.⁹⁷

İlim konusunda ilk olarak ilm-i zâhir ve ilm-i bâtın'dan nelerin kastedildiğini açıklarsak eserde yer alan konulara cevap verilirken neleri esas aldığımızı da ortaya koymuş oluruz. Sûfiler, inanç konusunda muhaddis ve fakihlerle aynı görüşü paylaşan, onların ilimlerini benimseyerek esaslarına karşı çıkmayan kimselerdir. Çünkü sûfiler, bid'atlerden ve nefsin kölesi olmaktan kaçınan, güzel örneğe bağlı (Peygamber efendimiz) ve ona uymaya hazır, her türlü bilgide fakih ve muhaddislerle ortak görüşlere sahiptir. Sûfîlerin yolu, dînî konularda evlâ ve sağlam olanla amel etmektir.⁹⁸ Bütün bunlardan da tasavvufta ilme büyük önem verildiğini anlıyoruz. Şimdi ilm-i zâhir ve ilm-i bâtın konusunu biraz daha yakından inceleyerek konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamak istiyoruz.

A) İlm-i Zâhir ve İlm-i Bâtın

Zâhir ve bâtın ifadeleri, kelime olarak görünen ve görünmeyen, dış ve iç gibi iki karşıt durumu ifade ederler.

Bâtın: “İç, gizli, derûn, iç nihan, gizli âlem” gibi anlamlara gelen bâtın kelimesi tasavvufî ıstılahta ise üç manaya gelir. Birinci anlamı: Allah'ın dört isminden biridir: Evvel, Âhir, Zâhir, Bâtın. Bu isimlere de “ana adlar” (ümme-hâtül-esmâ) denir. Bu halde zâhir-bâtın, aşikâr-pinhan, açık-gizli, iyân-nihan O'dur.

Ben bilmez idim gizli iyân hep sen imişsin.

⁹⁷ Süleyman Uludağ, “Bâtın İlmi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, 1992, c. 5, s. 188.

⁹⁸ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma' İslam Tasavvufu*, trc. Hasan Kâmil Yılmaz, Erkam Yayınları, İstanbul, 2016, s. 12.

Tenlerde vu canlarda nihân hep sen imişsin.

Senden bu cihan içre nişân isteridim ben.

Âhir bunu bildim ki cihan hep sen imişsin. (Câmî

Bâtın kelimesinin ikinci anlamı: âyetlerin ve hadislerin ancak arifler ve veliler tarafından bilinen gizli anlamlarıdır. Her zâhirin bir bâtını vardır. Bu bâtınî anlamlar ise keşfen ve zevken bilinir. Bâtın kelimesinin tasavvuf ıstılahındaki üçüncü anlamı ise sâlikin kalbi ve ruhu, iç âlemdir.⁹⁹

Zâhir: Sözlükte, dış, bir şeyin görünen tarafı; tasavvufî ıstılahta ise iki manaya gelir. Bunlardan ilki: Şeriat, şer’i hükümler. İkincisi ise: Tecelli eden Hakk’a verilen isim. Zâhir olan, Hakk’ın vücududur.¹⁰⁰

Modern metinlerde zâhir ve bâtın kelimeleri, ekzoterik/dışsal ve ezoterik/içsel terimleriyle anlatılır. Zâhir ve bâtın kelimelerinin her ikisi de Allah’ın güzel isimlerindendir (ez-Zâhir ve el-Bâtın). Allah, Bâtın ismiyle görünen evrenin her zerresinde saklıdır; Zâhir ismiyle, hikmeti, kudreti ve sıfatıyla görünür. Kur’ân’ın ve hadislerin de zâhir ve bâtın anlamları vardır. Sûfilerin yaptığı tefsir ve yorum bu anlamda bâtınî tefsirdir. Bu açıdan, sûfiler “bâtın ehli” diye de isimlendirilirler. Ancak bu terimi, âyet ve hadisleri İslâm’ın açık hükümlerinden tamamen farklı şekilde heterodoks Bâtınîlikle karıştırmamak gerekir.¹⁰¹

Tasavvuf ehli açısından gerçek ve faydalı bilgiye ulaştırması bakımından daha kuşatıcı ve daha üst bir mertebede görülen bu bâtınî ilme, genel olarak keşf, zevk, vecd, rüya, müşâhede, ilm-i ledün, ilkâ, marifet gibi farklı kavramlarla işâret edilir. Konumuzun daha iyi anlaşılması için ilm-i bâtın ile ilgili bazı kelimelerin açıklamasını burada yapmak istiyoruz.

İlhâm: Sözlükte bildirmek, haber vermek. Tasavvufî ıstılahta ise ilhâm iki farklı anlamda kullanılır. a. Feyz yoluyla kalbe gelen özel bir anlam ve bilgi. Ancak bu bilgi düşünmekle kazanılan bir bilgi değildir. b. Kalbe konulan iyilik hissi, hayır duygusudur. İlhâm kulun kalbine aracısız olarak geldiği için kaynağı ya Allah ya da

⁹⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, ss. 67-68.

¹⁰⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 389.

¹⁰¹ Hülya Küçük, *Tasavvufa Giriş*, 2. baskı, Dem Yayınları, İstanbul, 2015, s. 58.

melektir. Veliler ilhâmı, peygamberlere vahiy getiren meleğin aldığı kaynaktan alırlar.¹⁰²

İlkâ: Sözlükte atma, fırlatma anlamlarına gelir. Tasavvufî ıstılahta ise ilka: Kalbe gelen vârit ve hitaptır. Bunların bir kısmı sahih, bir kısmı fasîttir. İlkânın sahih olanlarına ilkâ-i rabbanî, ilkâ-i ilahî, ilkâ-i melekî, ilkâ-i ruhanî denir. Allah'tan olan ilkâ marifet ve irfanla ilgilidir. Melek ve ruhtan olan ilkâ insanı ibadete ve iyi işlere sevk eder. Fâsit olanlarına ilkâ-i şeytanî veya ilkâ-i nefsanî denir. Nefsten gelen ve insanı zevke ve keyfe sevk eden ilkâ hâcis, şeytan'dan gelen ve insanı günaha sokan ilkâa ise vesvese denir.¹⁰³

Keşf: Açığa çıkarma, perdenin açılması. Örtülü olanı açma, gizli olanı meydana çıkarma, sezme tahmin etme. Sûfilere göre ise keşf, maddi ve duyulur âleminden gelen tesir, kir ve pas kalbin gayb âlemini görmesine engel olan bir perde (hicap) oluşturur. Riyazet ve tasfiye ile bu perde kalkınca gayb ayan-beyân görülür. Bu perdenin açılmasına, yani kalp gözünün açılmasına keşf denir. Keşf, perdenin ötesindeki gaybi hususlara ve hakiki şeylere, bunları yaşayarak ve temaşa ederek vâkıf olmaktır. Mükâşefe, beden ve his perdesinin kalkması ve ruh âleminin seyr edilmesidir. İlham manasına da gelir. Doğrudan ve aracısız Allah'tan alınan bilgidir. Bu bilgi ya ilâhi hitabı işitmek ve dinlemek veya gayb âlemini görmek suretiyle elde edilir. İbn-i Arabî'ye göre velîler bilgileri peygamberlere vahiy getiren meleğin aldığı kaynaktan doğrudan alırlar. Bazı keşifler kesin bilgi verirler.¹⁰⁴

İlm-i Ledün: Bu ilim hakkında Kur'ân'da “Sonra kullarımızdan birini buldular. Ona katımızdan bir rahmet vermiş ve ledünnümüzden/katımızdan bir ilim de öğretmiştik.”¹⁰⁵ şeklinde bahsedilir ayrıca ilim-i bâtınla ilgili bu terim Hz. Musa'ya verilen ilmi tanımlamakta kullanılanılır ve Hakk'ın katından gelen bilgidir. Mutasavvıflar bütün ilimlerin Allah katından geldiğine inanırlar. Ancak şer'i ve zâhiri ilimler melek ve resul aracılığıyla gelir. İlham ise aracısız olarak doğrudan Hak'tan gelir. Onun için ilhama ilm-i ledün denilmiştir. Bu ilim ilk etapta kişiye

¹⁰² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 184.

¹⁰³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 184.

¹⁰⁴ Abdülkadir Geylani, *el-Fethû'r Rabbânî*, trc. Kazım Ağcakaya, Medine Yayınları, İstanbul, 2007, s. 583.

¹⁰⁵ Kehf, 18/65.

özgü, mahrem ve gizli bir bilgidir.¹⁰⁶ Bu ilim veliye takvası, riyazeti ve mücahadesi karşılığında Allah katından rahmet olarak verilen bilgilerdir.

Vecd: Sözlükte: bulma, var olma, hâsıl olma, buluş demektir. Tasavvuta ise kulun herhangi bir kastı ve çabası olmadan, onun kalbine tesadüf eden şey (ilhâm, his, feyiz, vârit) anlamına gelir. Vecd iki kısımdır: vecd-i mülk, vecd-i ilkâ. Sâlikî bulan ve ona hâkim olan her vecd mülk vecdi, sâlikin bulduğu vecd ise likâ (karşılaşma) vecdidir. Kalbin karşılaştığı hüznün ve neşe gibi şeylerin hepsi birer vecddir. Halktan gelen mükâşefeler/tecellilerdir.¹⁰⁷

Rüya: Uyku hâlinde zihinde beliren düşünce ve olaylar demektir. Tasavvufta ise sûfîler rüyayı özellikle seyr-i sulûk sırasında bilgi yollarından biri olarak görür ve görülen rüyalardan manevî terakkiye işaret ve deliller çıkarırlar. Rüyanın yoruma bağlı olarak delil oluşu Kur'ân'da da geçmektedir. Özellikle İbrahim (a.s.)'in oğlu İsmail'i rüyasında kurban ederken görmesi "Çocuk, onun yanında çalışabilecek yaşa erişince, o dedi ki: 'Yavrucuğum! Rüyamda kendimi, seni boğazlarken görüyorum. Bir düşün; bunun hakkında ne dersin?' O da dedi ki: Babacığım! Emredildiğin şeyi yap. İnşallah, beni sabredenlerden bulacaksın."¹⁰⁸; yine başka bir ayette ise Hz. Yusuf'un rüyasında onbir yıldızın kendisine secde ettiğini görmesi olayı anlatılır: "Hani Yusuf, babasına demişti ki: Ey babacığım! Ben on bir küçük yıldız gördüm, güneşi ve ayı da; onları bana secde ediyor/eğiliyor gördüm."¹⁰⁹ Ayrıca diğer ayetlerdeki peygamber kıssalarında da bu rüyaların doğru çıktığı anlatılmaktadır.

Rüya konusunda yine Hz. Peygamber'in "Müminin rüyası, nübüvvetin kırk altı cüz'ünden biridir."¹¹⁰ hadisi peygamberliğin ilk altı ayındaki sâdık rüyalar gibi mü'minlerin gördükleri sâdık rüyalara işaret etmektedir. Nübüvvet kapısının kapandığı, ama sâdık rüya kapısının daima açık olduğu şeklindeki hadisler rüyanın bir bilgi edinme yolu olabileceğine dair delil sayılmıştır. Hz. Peygamber'in gördüğü

¹⁰⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 185.

¹⁰⁷ Geylani, a.g.e. , s. 599.

¹⁰⁸ Sâffât, 37/102.

¹⁰⁹ Yûsuf, 12/4.

¹¹⁰ Buhârî, Tâbir 26; Müslim, Rüya 1.

rüyaları anlatması ve ashâbdan da rüya görenlerin rüyalarını yorumlaması sûfileri rüya konusuna ilgi duymaya teşvik etmiştir.

Rüya ölümün kardeşi kabul edilmiştir. Bu sebeple ölümle malûm olacak şeylerin bir kısmı rüya ile malûm hale gelebilir. Rüya genellikle Allah'tan, melekten ve şeytandan olmak üzere üç türdür. Allah'tan olan rüya açıktır ve yoruma ihtiyaç duymaz. İkincisi ise melekten olandır ve bu rüya tâbire muhtaçtır. Şeytandan olan rüya ise “adgâsu ahlâm” dır. Bu yüzden de aslı ve kaynağı yoktur. Böyle rüyaları yoruma da gerek yoktur. Rüya, genellikle sûfiler için bir bilgi kaynağı olmuştur. Mesela, İbn Arabî (v. 638/1240) ve Bursalı İ. Hakkı (v. 1137/1725) gibi bazı sûfiler hadislerin bile rüya yoluyla Hz. Peygamber'den doğrudan alınabileceğine kaîl olmuşlardır. “Beni rüyada gören gerçekten görmüş sayılır. Çünkü şeytan benim suretime bürünemez.”¹¹¹ Hz. Peygamber efendimizin bu hadisi onlar için bir delil niteliği oluşturmıştır.

Rüyalar bilgi kaynağı halini alınca, zamanla rüya yorumu da bir ilim ve sanat haline gelmiştir. Ayrıca tarîkatlarda sâlikin manevî yükselişini, gördüğü rüyalarla da takib edilmiştir. Fakat bazı tarikatlarda rüyaya çok önem verilirken, bazı tarîkatlarda ise “esbâb-ı ilimden olmadığı” düşüncesiyle rüyaya fazla rağbet edilmemiştir. Nitekim Nakşebdîler ve Melâmîler rüyaya pek itibar etmezler ve bunu “Rüyayı bırak, rü'yet bak” diyerek ifade ederler.¹¹² Fakat genel olarak rüya tasavvuf erbabı tarafından önemli bir bilgi edinme yolu olarak kabul edilmiştir.

Bu anlattıklarımızın ilmi olarak temel dayanağı, Allah'ın kitabında ve Resulullâh'ın hadislerinde mevcuttur. Bu ilimlerin idraki ve uygulaması konusunda herkes aynı yeteneğe sahip değildir, fakat sûfilerin ibaredeki bazı saklı manaları anlama gücü ve yeteneği mevcuttur. Muhtelif ilim sahiplerinin yolunu ve ilim sahiplerinin derecelerini, ilim mertebelerini anlatırken şu ayet ve hadisleri kendimize esas alabiliriz: “Allah içinizden imân edenlerin ve ilim verilenlerin derecelerini yükseltsin.”¹¹³ ve “Kulları içinde Allah'tan ancak âlimler haşyet duyar.”¹¹⁴

¹¹¹ Müslim, Rüyâ 1.

¹¹² Hasan Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 316, 317, 318.

¹¹³ Mucâdile, 58/11.

Rasulullah (s.a.v.) Efendimiz ise, bir hadis-i şerîfinde, ilim sahipleri hakkında şöyle buyurmuştur: “Âlimler, peygamberlerin varisleridir. Peygamberler, miras olarak ne altın bırakırlar, ne de gümüş... Onların bıraktıkları miras ancak ilimdir. Bir kimse ilim alırsa büyük bir nasip almış olur.”¹¹⁵ İlmin en şerefli odur ki; Yüce sübhan Hakk’a yakınlaşmada vesile olsun. Gerçekte ilim, yüce Hakk’ın bir sıfatıdır. Yüksek derecelere erişmek de ancak bu ilimle müyesser olur. Ancak bir şartla ki: O ilimde, korku ve çekingenlik dahi bulunmalıdır. Şu unutmamalı ki: Bütün hikmetlerin ve ilimlerin başı ve sırrı yüce Hak’tan korku üzere olmaktır. İlim ne kadar artarsa, onunla beraber korku da artmalıdır. Çünkü Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Allah’ı en çok ben bilirim; sizden de çok fazla ondan korkarım.”¹¹⁶

“Ebu Bekir Abdullah b. Muhammed Esedî Razî (r.a.) *Mirsad-ı İbâd* kitabının beşinci babının dördüncü faslında, muhtelif ilim sahiplerinin yolunu ve ilim sahiplerinin derecelerini, ilim mertebelerini anlatırken şöyle demiştir: Peygambeler iki türlü miras bırakmışlardır. Şöyle ki: a) Zâhir ilmi b) Bâtın ilmi. Zâhir ilmi öyle faydalı bir ilimdir ki, sahabe-i kiram onu Resulullah (s.a.v.) efendimiz’in dilinden, işinden, hayatından elde etmişlerdir. Tabiîn, sahabeden sonra gelen büyük imamlar, zâhir ilmini araştırmışlar ve okumuşlardır. Halka dahî öğretmişler ve onunla amel etmişlerdir. İşte bu ilimler; Kur’ân, hadis, tefsir, sahabenin haberi ve fıktır. Bâtın ilmi ise, manâları bilmektir. Bu manâlar, Cebrâil vasıtası olmadan, gizlinin de gizlisi âlemden: ‘Öyle ki, yayın iki ucu kadar oldu veyâ daha yakın.’¹¹⁷ Âyet-i kerimesi ile işaret edilen mana yolundan gelmiştir. Resulullah (s.a.v.) Efendimiz, bu manaya bir hadis-i şerifinde şöyle işaret buyurmuştur: ‘Benim, Allah ile öyle bir vaktim olur ki... Oraya ne nebi-i mürsel, ne de mukarreb melek girebilir.’¹¹⁸ İşte bu hâl içinde, anlatılan ilimler kainâtın efendisi, Resulullah (s.a.v.) Efendimiz’in ruhuna ilham/feyiz yollu gelmiştir. İşte bu mana, şu âyet-i kerimenin ifadesidir: ‘Derken O, kuluna vahyettiğini vahyetti!’¹¹⁹ Resulullah (s.a.v.) efendimiz, üstteki manayı bir

¹¹⁴ Fâtır, 35/28.

¹¹⁵ Buharî, İlim, 10; Ahmed b. Hanbel, c. 5, s. 196.

¹¹⁶ Buharî, Edeb, 6101.

¹¹⁷ Necm, 53/9.

¹¹⁸ Aclunî, 2/173.

¹¹⁹ Necm, 53/10.

hadis-i şerifinde bizlere şöyle anlattı: ‘Allah’u Teâlâ, benim kalbime her ne damlattıysa; ben onu Ebu Bekir’in kalbine damlattım.’¹²⁰ buyurmuştur.¹²¹

Zâhir ilminin çeşitleri olduğu gibi bâtın ilminin de çeşitleri vardır. Bilhassa bâtın ilminin çeşitlerini özet olarak şöyle sıralaya biliriz; imân ilmi, İslâm ilmi, ihsan ilmi, ikân ilmi, ayan ilmi, tevbe ilmi, zühd ilmi, takva ilmi, ihlas ilmi, nefsi tezkiye ilmi, işaret ve ilham arasındaki farkı bilme ilmi, keşiflerin ilmi, tevhid ilmi, hâl ve makamların ilmi gibi. Bu ilimlerin dışında gayb âleminden gelen her ne gibi bir ilim varsa, hâlinde doğru olan Hak yolcularına: “Âdem’e isimlerin tamamını öğretti.”¹²² Âyet-i kerimesindeki mana gereği hâsıl olur.¹²³

Molla Câmi *Nefahâtü'l-Üns* kitabında ilim sahipleri üçe ayrılır. Şöyle ki: a) Sadece zâhiri bilenler. b) Sadece bâtılı bilenler. c) Hem zâhir ilmini hem de bâtın ilmini bilenler. Bu üçüncü sınıfa dâhil ilim sahibinden her asırda, tüm âlemde beş tane olsa çok gelir. Onlardan birinin bereketi doğuya ve batıya tamamen yetişir. Böyle bir âlim, vaktin kutbu olur. Âlem halkı tamamen onun davetine sığınır. Onun himmetinde yaşar giderler diyerek bu üç zümrenin ailemlerini bildirdikten sonra üçüncü gruptaki hem zâhir hem bâtın ilmine sahip dönemin kutbuna işaret eder ve onların hallerinin yüceliğini açıklar.¹²⁴

Nefahâtü'l-Üns’de bahsedilen üçüncü zümre âlimlerin içinde şeyhlerdende bahseder ve onları, Yüce Sübhan Hakk’ın yardımı ve ondan gelen cezbelerle, din yoluna girdiklerini, yakın âlemine yürüdüklerini belirterek Hakk’ın lütuflarının açılması ile ledünnî ilmi bulduklarını, Hakk’ın sıfat tecellilerinin nurlarının aydınlığında; hakikatleri görüp, sırların manâlarını anladıklarını açıklar. Bu şeyhler makamların hallerine, Hak yoluna sülûke dair tam vukuf sahibi olmuşlardır. Bütün bunlardan sonra; Yüce Hakk’ın emirleri ile halkın yetişmesine ve onları Yüce Hakk’a davetle memur olmuşlardır. Bu büyük meşâyih; davet ettikleri halkın dilinde ve gönlünde şevk ve muhabbet zincirini harekete getirirler. Her zümrenin akli,

¹²⁰ Ali el-Karî, s. 454.

¹²¹ Abdurrahman Molla Câmi, *Nefahâtü'l-Üns Min Hadarâti'l- Kuds*, trc. Mahmud Lâmiî Çelebi, haz. Yunus Sağlam, Huzur Yayınevi, İstanbul, 2016, ss. 63-65.

¹²² Bakara, 2/31.

¹²³ Câmi, a.g.e. , s. 64.

¹²⁴ Câmi, a.g.e. , s. 65.

zekâsı, anlayışı, zevkine ve şevkine göre; şeriattan, tarikattan, hakikattan yana açıklamalar yaparlar. Böylece herkes kendi nasibini himmeti, isteği ve gayreti kadar alır. “Herkes, kendi meşrebini bildi”¹²⁵ Meâline gelen âyet-i kerime de bu manâya işaretir.¹²⁶

İş bu tâife yani hem zâhir hem de bâtın ilminin sahipleri, kâinatın özü, Yüce Hakk’ın halifeleridir. Peygamberlerin dahî, varisleri olmuşlardır. Herkesin gözü onların cemâlini ve kemâlini görüp bilemez. Zira onlar, Yüce Hakk’ın gayret kubbeleri altında gizlenip kalmışlardır. Halk onlara baktığı zaman sarık ve kıyafet görür. Kendi kendilerine, onların kıyaslarını yaparlar. Sonra onları diğer vaaz edenlerden bir vaiz sayarlar. Diğer âlimler gibi bir âlim bilirler. Bilmezler ki: meleklerle, demirciler kıyas edilmez.¹²⁷

Böylece zâhir ve bâtın ilmini birlikte bilen âlimlerin sadece bâtın ilmini bilenlerden daha üstün olduğunu, zâhirsiz bâtının da bâtınsız zâhir gibi eksik olduğunu anlatmak istedik. Hakikatlerin elde edilebilmesi için önemli olan hem şariat ilmine hem de bâtın ilmine sahip olmaktır böyle âlimler ilim denizine dalanlardır. Bu âlimlerin ağızlarından çıkan her kelimde ve hitapta gizli hazineler açılır ve hikmetler ortaya çıkar.

B) Şifâ-i Kulûb’de İlm-i Bâtın’la İlgili Meseleler

Seyyidî Şifâ-i Kulûb’de ilm-i bâtınla ilgili olarak altı yerde bahseder. İlk olarak ilm-i bâtının anlamını açıklar ve bu anlamın dışına kayanların durumunu bildirir. Bu konuyu da ileride bahsettiği yerlerde açıklar.¹²⁸

İkinci olarak zâhir-i a’mâlin tüm bedenle elde edilen ilim olduğunu ve bâtın-ı a’mâlin de kalb ilmi olduğunu açıklar.¹²⁹

Üçüncü olarak bâtın-ı a’mâlin olduğu kalbde zahire aykırı durumların gerçekleşeceğini ve tüm bedenin zahirin tersine hareket edeceğini belirtir.¹³⁰

¹²⁵ Bakara, 2/60.

¹²⁶ Câmi, a.g.e. , ss.70-71.

¹²⁷ Câmi, a.g.e. , s. 72.

¹²⁸ Seyyidî, a.g.e. , vr. Fihrist.

¹²⁹ Seyyidî, a.g.e. , vr. 2a.

¹³⁰ Seyyidî, a.g.e. , vr. 3b.

Dördüncü olarak selef âlimlerinin ve hayırlı haleflerin kalb ilmine ahlak ve ilm-i bâtın dediklerini, naslara cahil olanların ve şimdiki zamanda avam fukarasının biri zâhir biri bâtın olmak üzere iki ilminin olduğunu söyler. Sonra eğer bir kimse Hz. Peygamber (s.a.v.)’e Cebrâil (a.s.) tarafından yirmi üç yılda indirilen ayetin dışında başka bir ilim daha vardır derse bu diyenin ittifâk üzere kâfir olduğunu ve küfrün altı hükmünün üzerine cârî olduğunu ve bunu duyan kimsenin bile sorumlu olduğunu belirtir. İlm-i bâtın helaldir diyenlerin hatta bâtın ilminden bahsedenlerin helâk sahrasında dolandığını söyler. İlm-i bâtından bâtıl söz olarak bahseder ve bâtın ilminden bahsedenleri de mûhîne (ihânet eden) olarak nitelendirir. Sûfilerin ilmi kitabullâh ve üstad dışında rûya ve keşfle Allah’tan alırsanız demelerini de batıl saymıştır. Tasavvuf ehlinin yaptıkları bir şeyde bu haram olsa gerçekte biz tenbih olunurduk haram ve helali vakia ile biliriz demelerine ve bu konuda tereddüd, tevakkuf ve telebbüs edenlere ilhâd-ı zendeğâ ile ulemâ-i izâmın hükmünü bildirmiştir.¹³¹

Beşinci olarak, ıstılahlarınca şerîat, tarîkat, ma’rifet ve hakikatin ne olduğunu açıklar.¹³²

Altıncı olarak, kibar-ı evliyadan İmam Kuşeyri hazretlerinin ıstılahta ahkâm-ı farza şerîat ve ahkâm-ı nevâfile tarîkat ve bu ikisinden hâsıl olan zevk ve şevke ma’rifet ve mâsivâ, Allah’ın kalbte olan muhabbetini ise hakikat olarak açıkladığını bildirir.¹³³

Seyyidî’nin ilm-i bâtın ile ilgili görüşlerini *Şifâ-i Kulûb* adlı eserinden ele aldığımız noktalarda açıkça görmekteyiz. Seyyidî ilm-i bâtın ile ilgili olarak önce ilm-i zâhir ve ilm-i bâtının arasındaki farktan bahsetmiş, ilmi-i bâtının bâtın-ı a’ mâl üzerindeki etkisini ele almış fakat ilm-i bâtını avam fukarasının ilimlerinden görmüş ve bu ilmin doğru olmadığını söyleyerek ilm-i bâtını kabul edenleri de küfür ve dinden çıkma noktasına varana kadar sert bir şekilde eleştirmiştir. Yaşadığı dönemde etkileri devam eden Kadızâdeliler ve Sivâsîler tartışmasından etkilendiğini ve bu sebepten Kadızâdelilerin görüşlerine eserlerinde yer verdiğini açıkça görmekteyiz.

¹³¹ Seyyidî, a.g.e. , vr. 3b-4a.

¹³² Seyyidî, a.g.e. , vr. Fihrist.

¹³³ Seyyidî, a.g.e. , vr. 4b.

C) *Şifâ-i Kulûb*'de İlm-i Bâtın'la İlgili Eleştirilerinin Değerlendirilmesi

Eserini XVII. y.y.'da kaleme alan Seyyidî'nin görüşlerinde, en baştan itibaren ilim konusunda meydana gelen zâhir-bâtın ayrımının yapılması, bu ayrımın derinleşmesi ve yaşadığı dönemde etkili olan Kadızâdeliler ve Sivâsîler arasındaki tartışmaların etkili olduğu görülmektedir. Bunu eserinde ilm-i bâtin konusunda yaptığı eleştirilerden açık bir şekilde anlayabiliyoruz. Çünkü ilimde zâhir ve bâtin konusu İslam'ın içinde bile farklı görüşlerde grupların ortaya çıkmasına sebep olmuş, İslam'a karşı bakış açısını ve İslâm'ı yaşamayı bile önemli ölçüde etkilemiştir. Bunun dışında Osmanlı Devletinde ortaya çıkan Kadızâdeliler ve Sivâsîler gibi gruplar da önemli tartışmalara temel oluşturmuşlardır. XVII. y.y.'da tartışılan temel konularından birisi de “Müspet ilimlerin tahsili ve ilim tahsilinin gayesi, zâhir ve bâtin ilimleri arasındaki fark ve bâtin ilminin yasaklanması”dır. Biz bu durumu Seyyidî'nin eserinde de açıkça görüyoruz. Seyyidî gibi birçok âlimi etkisine alan bu çatışmada iki ayrı ekolün bu konuya yaklaşımları ve bakış açıları, tarafların bilgi ve algı düzeylerini bize göstermektedir. İlimle ilgili bu çatışmaların daha iyi anlaşılması için öncelikle ilm-i zâhir ve ilm-i bâtin ayrımının nasıl ortaya çıktığını ve daha sonra Seyyidî'yi de tesiri altına alan Kadızâdeliler ve Sivâsîler tartışmasının ilm-i bâtin üzerindeki etkisini anlatmaya çalışacağız.

1. İlm-i Zâhir ve İlm-i Bâtın Kavramlarının Ortaya Çıkışı

Seyyidî'nin eserinde eleştirdiği ilm-i bâtin konusu, İslâm'da ilk kez Şîfler tarafından ortaya atılan zâhir ve bâtin olmak üzere iki türlü bilginin bulunduğu görüşüyle ortaya çıkmıştır. Hz. Ali henüz hayatta iken onun çevresinde toplanan bazı kişiler ondan başka hiç kimsenin bilmediği bir bâtin ilminin varlığından söz etmişlerdir. Fakat Hz. Ali bu iddiaları reddetmiş ve Allah'ın kendisine lutfettiği zekâ ile naslardan çıkardığı bazı manalar dışında herkesin bildiğinden farklı bir ilme sahip olmadığını belirtmişti. İlm-i bâtin konusunda tasavvuf büyüklerinden olan Cüneyd-i Bağdâdî ise, Hz. Musa'nın Hızır'dan öğrendiği “ledün ilmi” ile Hz. Ali'nin bildiği bâtin ilminin aynı şey olduğunu söyler. Nitekim Seyyidî'nin eserinde eleştirdiği hatta bu ilmin varlığını kabul edenleri bile kâfir olmakla suçladığı bâtin ilmi konusunda

sûfîler, “Nîmetlerini açık olarak da, gizli olarak da size bol bol ihsan etmiştir”¹³⁴ meâlindeki âyette bu hususa işaret edildiğini söylemektedirler.¹³⁵

İlm-i bâtın konusunda tarihte orataya çıkan İsmâiliyye ve Ta’lîmiyye’nin bâtın anlayışı ile tasavvuftaki bâtınî mana arasında farklar vardır. Bu farklar şunlardır; İsmâiliyye’ye göre de nasların zâhirî ve bâtınî manaları vardır; ancak onlar için asıl geçerli olan bâtınî manadır; zâhir sadece avam ve ehl-i zâhir için geçerlidir. İsmâililer kendilerini zâhirî manalar ve bunlara dayanan şer’î hükümlerle yükümlü ve sorumlu olduklarını kabul etmezler. Bunun aksine mutasavvıflar nasların hem zâhirî hem bâtınî manalarını geçerli kabul ederler ve kendilerini zâhiri hükümlerden de sorumlu tutarlar. Onlara göre zâhirî mana ‘hak’, bâtınî mana ‘hakikat’tir. Bu sebeple mutasavvıflar için her iki manaya göre hareket etme mecburiyeti vardır.¹³⁶ Yani mutasavvıfların kabul ettikleri ilm-i bâtın ile Şiîler tarafından ortaya atılan bâtın ilmi arasında büyük fark vardır çünkü tasavvuf ehli bâtın ilminde merkeze zâhiri koyarak hareket etmişler ve zâhire her zaman bağlı kalmışlardır. Fakat onlar zâhiri anlamaları tamamen yok sayarak sadece kendilerince elde ettikleri bâtınî yorumlarla hareket etmişlerdir.

İlerleyen zamanlarda, akıl ve nakil veya ilmi zâhir ve ilmi bâtın kavramaları çerçevesinde ele alınan yaklaşım farklılığı, özellikle Yunan klasiklerinin tercüme edilmesinden sonra İslam dünyasında ortaya çıkan felsefî düşünce ve akımlarla birlikte ortaya çıkmıştır. Müslümanlar ilk başta İslâm’ın bir gereği olarak ilmi, dinî ve din dışı şeklinde ayırmaksızın ilim tahsil edilmesini farz kabul etmişlerdir ve hikmeti aramışlardır. Ancak bu ilm-i zâhir ve ilm-i bâtın konusunda İslam tarihinde pek çok taraf arasında farklı düşünceler gün yüzüne çıkmıştır. Bu tartışmaların en açık örneğini XVII. y.y.’da Kadızâdeliler ve Sivâsîler arasında görüyoruz. Kadızâdeliler ve Sivâsîler arasında ortaya çıkan bu tartışmada daha önceki gelenekte ortaya çıkan bazı düşünce hareketlerinin tesirleri mevcuttur. Bu sebeple biz çalışmamızın bu bölümünde ilm-i bâtın konusunu Kadızâdeliler ve Sivâsîler yönünden ele alarak açıklamaya çalışacağız.

¹³⁴ Lokman, 31/20.

¹³⁵ Uludağ, “Bâtın İlmi”, c. 5, s. 188.

¹³⁶ Uludağ, “Bâtın İlmi”, c. 5, s. 189.

2. Kadızâdeliler ve Sivâsîler Açısından İlm-i Zâhir ve İlm-i Bâtın

Osmanlı Devleti'nde XVII. y.y.'da ortaya çıkan ve Seyyidî'nin de içinde yer aldığı Kadızâdeliler hareketinin ilk temsilcisi olan Kadızâde Mehmed Efendi (v. 1045/1635), ilimleri genel olarak farz-ı ayn, farz-ı kifaye, vacip, sünnet ve bid'at şeklinde fıkhi kavramlarla tasnif etmiştir. İlmihal, akaid ve fıkhi farz-ı ayn; sarf, nahiv, mantık, belagat, ilm-i hey'et gibi ilimleri farz-ı kifaye yahut vacip olarak kabul etmiştir. Bu ilimleri sırayla öğrenmemeyi bile bid'at ve öğrenmeyenleri de günahkâr olarak kabul etmiş, bu sıralamaya riayet etmeyerek ilim öğreten âlimlerin dini yıkmak için talebelerinin eline kazma kürek verdiğini söylemiştir. Hatta askerlerin savaşlarda başarılı olamamasını dahi ilmihal öğrenmemelerine bağlamıştır. Sûfileri de bid'at ve hurafe ehli olarak görerek bu düşüncelerini dile getirir.¹³⁷ Kadızâde Mehmed Efendi'nin ilmihal çerçeveli bakış açısı bu harekette yer alan herkes gibi Seyyidî'yi de etkilemiştir. Seyyidî'nin düşüncelerinde ve fikirlerinde başta felsefe olmak üzere akli ilimlere ve nasların zâhirinden ayrı olarak elde edilen bâtinî bilgilere mesafeli durmasında hatta karşı durarak bu ilimleri kabul edenleri dahi küfürle itham etmesinde etkili olmuştur.

Kadızâdelilerin ve Seyyidî'nin bu görüşlerine mukabil sûfilerin temsilcisi Abdülmecîd Sivâsî (v. 1049/1639), ilim sahibi olmayan bir sûfiyi, kapısız bir ev ve etrafı çevrilmemiş bahçe gibi görmektedir. Bu açıdan, kişiyi Allah'a yaklaştıran bütün ilimlerin tahsilinin yapılmasının lüzumlu olduğunu ve bundan dolayı müspet ilimlerin öğrenilmesinin de caiz olduğunu söylemektedir.¹³⁸ Sivâsîler yani mutasavvıflar baştan itibaren mutlak mutluluğun elde edilebilmesi için sadece nasların yeterli olmayacağını ve bununla birlikte tüm ilimlerin tahsil edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Çünkü Osmanlı toplumundaki pek çok önemli dönüm noktalarından biri de medreselerde aklî ilimlerin öğretiminin zayıflaması ve bunun yerine fıkha önem verilmesi olmuştur.

İlim konusunda aklî ilimlerin geride bırakılarak insanların düşünmelerini ve naslardan bâtinî manaları çıkarmalarına engel olmak için sadece fıkha önem verilmesine karşı tepkiler devam etmiştir. Sivâsîlerin bir diğer temsilcisi Abdülehad

¹³⁷ Baz, a.g.e. , ss. 123-124.

¹³⁸ Baz, a.g.e. , s. 125.

Nûrî Efendi (v. 1061/1651) tüm ilimlerin tahsil edilmesinin avam-havas herkesin üzerine farz olduğunu, ilim tâliplerinin, ilim tahsilinden maksadın amel, takva, hilm, nefsin kemâle ermesi, göğsün nurlandırılması, delaletin hidayetten ayırt edilebilmesi ve nefsin ayıplardan kurtarılması olduğunu bilmesi gerektiğini söylemektedir. İlmin, insana hilm vermesi gerektiğini söylemiş ve Kadızâdelilerde gördüğü en önemli eksiklerden birinin de onların ilim-amel bütünlüğünden yoksun olduklarını belirtmiştir. Zira Allah rızası dışında ilim tahsil eden âlimleri ‘süfehâ’ olarak nitelendirmiş ve onların şerir âlimler olduklarını söylemiştir. Kadızâdelileri kastederek, döneminin bazı âlimlerinin, ilmi Allah için değil, bilakis övülmek ve kibirlenmek için öğrendiğini söylemiştir. Yine ona göre, ümmetin âlimlerinden fıkıh ilmini tahsil eden kişilerin, mutlaka ahlak, tasavvuf ve kelam ilmini de tahsil etmeleri gerekir.¹³⁹ Osmanlı’daki din anlayışının bağnazlaşmasında etkili olan nedenlerden biri de şüphesiz ki bahsetmiş olduğumuz medreselerdeki aklî ilimin zayıflaması ve bunun yerine fıkıh merkezli naklî ilmin ön plana çıkmasıdır.

Seyyidî gibi zâhir ilmi âlimleri rasyonel, akılcı şekilde düşündüklerinde keşfî ilmin âlimlerini ve onların ilimlerini kabul etmek istememişlerdir. Çünkü şeriât çizgisinden ayrılmaktan korkarak Kur’ân âyetleri ve hadislerin zâhiri anlamlarından başka şeyle meşgul olmayı kabul etmemişler ve bâtın ilmini bid’at olarak değerlendirmişlerdir. Hatta bununla yetinmeyerek bâtın ilmini kabul edenleri de bizzat kâfir olarak nitelendirmişlerdir, ölmeden evvel tevbe edip hata yaptıklarını kabul etmelerini söylemişlerdir. Kadızâdelilerin bu tavırlarından selefi eğilimli olduklarını anlayabiliriz ve bunun belirtilerini de ele aldıkları eserlerde açıkça görebiliriz. Selefî/Vehhabî eğilimli bu ekoller genel olarak “hadis ehli” İslamcı yapılar bu noktada ortak bir duruş sergilerler.¹⁴⁰ Hâlbuki Peygamber efendimiz ve onun zamanından bugüne kadar gelen birçok âlim bu ilmin varlığını kabul etmiştir ve naklin yanında aklın da şart olduğunu belirtmişlerdir. Dönemin âlimleri ve evliyâullâh herhangi bir durumla karşılaştıklarında Kur’ân ve hadislerin zâhiri manâlarından çözüm bulamadıkları bir konuda bâtını manâlara yönelerek buradan istifâde etmişlerdir.

¹³⁹ Baz, a.g.e. , s. 125.

¹⁴⁰ Tonga, a.g.e. , s. 164.

3. Mutasavvıflar Açısından İlm-i Zâhir ve İlm-i Bâtın

Mutasavvıflar için dinin doğru anlaşılıp, hakkıyla yaşanması konusunda zâhirî ilimlere paralel olarak bâtinî ilimlerin de rolü büyüktür. Bu anlayış baştan itibaren bu şekilde devam etmiştir. Sûfiler için ilim tahsilinde öncelikli olan nasları doğru anlayarak zâhirden uzaklaşmamak için şerî ilimlerin öğrenilmesi gerekmektedir. Şerî ilimlerin daha iyi anlaşılması ve doğru yorumlanabilmesi için de aklî ve bâtinî ilimlerin tahsili gereklidir. Fakat bu durum Seyyidî ve Kadızâdeliler için böyle olmamış onlar her zaman merkeze zâhir ilimleri alarak bâtinî ilimler noktasında ifrat ve tefrit noktasına varacak şekilde ön yargılı yaklaşp bu ilimleri reddetmişlerdir.

Bâtinî ilimlere karşı olan ve zâhir ilimlerden başkasını kabul etmeyen zâhir ilim ulemasının durumu Ebû Nasr Serrâc Tûsî'nin eseri *el-Lüma'* da şöyle ele alınmıştır. “Zâhir âlimlerinden bir grubu, ilm-i bâtını reddederek dediler ki: ‘Kitap ve Sünnet’in getirdiği zâhir ilminden başka ilim tanımıyoruz, sizin ilm-i bâtın, ilm-i tasavvuf dediğiniz şeylerin bir mânâsı yoktur. ‘Böylelerine Allah’ın yardımına sığınarak deriz ki: Şerîat, rivâyet ve dirâyeti kapsayan bir ilmin adıdır. Rivâyet ve dirâyeti bir arada düşündüğümüzde karşımıza zâhir ve bâtın amellerine çağıran bir şerîat ilmi çıkar. Bu mânâda ilimde zâhir ve bâtını birbirinden soyutlamak câiz olmaz. Çünkü kalbde olan lisanla açığa vurulmayan ilim, bâtın ilmidir. İlim lisân ile anlatıldığında zâhir olur. Bu yüzden diyoruz ki: İlim, zâhir ve bâtın amellerine çağıran şerîat ilmidir.¹⁴¹ Şerîatin tam ve doğru anlaşılıp uygulanması için zâhir ve bâtın ilimlerinin birlikte ele alınarak değerlendirilmesi gerekir.

Kadızâdeliler başta olmak üzere Seyyidî'nin de itiraz edip kabul etmediği zâhir ve bâtın ilimlerinden elde edilen; zâhirî ve bâtinî amellerin de her birinin kendine göre bir ilmi, anlayışı, fıkhi, açıklaması, yorumu; her birinin sıhhatini ortaya koyan Kur'ân ve Sünnetten delilleri vardır. Bu ilim ve delilleri bilen âlim, bilmeyen ise câhildir. İlm-i bâtın terimiyle zâhirî organların bâtınında meydana gelen amellerin ilmini kastediyoruz. Bu da demektir ki ilm-i zâhir de dış organlarda meydana gelen amelleri öğreten bir ilimdir. Nitekim Allah Teâlâ'da: “Allah size nimetlerin zâhir

¹⁴¹ Serrâc, a.g.e. , s. 22.

(görüneni) ve bâtınını (görünmeyenini) ihsân etmiştir.”¹⁴² buyurmaktadır. Zâhirî âmel, Allah’ın zâhir organlardan zûhuruna imkân verdiği tâattir. Bâtını âmel ise Allah’ın kalbde meydana gelmesini sağladığı manevi hâldir. Bu duruma göre zâhir bâtınsız, bâtın da zâhirsiz olamaz.

Sadece zâhir ilmini kabul eden ve bâtın ilmine sert eleştiriler yapan Seyyidî’nin düşünce ve eleştirilerinin yersizliğini açıklamak için şer’î konularda bir hükme varılması hakkında Allah Teâlâ’nın şu ayetini delil olarak gösterebiliriz: “Onlara emniyet ya da korkuyla ilgili bir şey geldiği zaman, onu yayarlar. Şayet onu Resûle ve kendilerinden olan ulû’l-emre götürselerdi, onlardan hüküm çıkarabilecek kimseler onu elbette anlayıp bilirlerdi.”¹⁴³ buyurulmaktadır. Âyette geçen ‘istinbât’ kavramı kimi âlimler tarafından tasavvuf ilmi olarak yorumlanmıştır. Çünkü mutasavvıfların Kur’ân ve sünnetten bir takım istinbâtları malumdur.¹⁴⁴ Buradan da anlaşılacağı üzere delillerden hüküm çıkarmada kaynakların sadece zâhiri manalarına bağlı kalınmayıp bâtını manalarından da faydalanmak gerekmektedir. Fakat mutasavvıflar naslardaki gizli manaları, ibadetlerin manevi ve ahlaki yönünü, varlık ve olayların arkasındaki ilişkileri açığa çıkaran bâtın ilmini gizli tutmuşlar ve onu halka açıklamayı caiz görmemişlerdir. Çünkü halk bu bâtın ilmini ve ondaki manaları tam olarak anlayamayacağı gibi yanlış da anlayabilir. Bu yüzden bâtın ilmini herkese öğretmekten kaçınarak, sadece, zeki ve bu ilimde istekli kimselere öğretmişlerdir.

Mutasavvıflar ilm-i bâtın hakkında başlangıçta sadece işaret yolu ile bahsederlerdi, bu ilimden açık bir şekilde bahsetmezlerdi. Bâtın ilmini açıktan sözlerle anlatan ilk sûfî Zünnûn el-Mısırî (v. 245/859)’dir. Fakat o, bâtın ilmini sadece kendisine inananlara ve onu öğrenmek isteyenlere anlatmaktaydı. Cüneyd-i Bağdâdî (v. 297/909) ise bu ilmi mahzenlerde ve kapalı kapılar ardında öğretiyordu. Tasavvuf tarihinde bâtın ilminden ilk kez kürsülerde açıkça bahseden kişinin Şîblî (v. 334/946) olduğu söylenir. Bununla beraber bâtın ilmi geniş ölçüde her zaman gizli

¹⁴² Lokman, 31/20.

¹⁴³ Nisâ, 4/83.

¹⁴⁴ Serrâc, a.g.e. , s. 23.

öğretilmiş, bu anlayış tarikatlarda da devam ettirilmiştir.”¹⁴⁵ Hatta bu durumu en güzel açıklayan ise Ebu Hüseyin en-Nuri’nin (v. 295/908) Cüneydi Bağdâdî’ye söylediği şu sözdür: “Sen hakikati halktan gizledin halk seni baş tacı yaptı, ben onlara hakikati söyledim beni deli diye taşıladı.”¹⁴⁶ Bu söz bize onuncu yüzyılda da olsa on yedinci yüzyılda da olsa Seyyidî gibi zâhir ilim dışında bâtın ilminin varlığını kabul etmeyen insanların varlığının devam ettiğini ve düşünce yapısının değişmediğini bize göstermektedir. Bu yüzden her dönemde ilmi bâtının tüm halka anlatılmasından kaçınılmış ancak ilimde ehil olan ve bu ilme istekli olanlara verilmiştir.

4. İlm-i Bâtının Elde Edilmesi

Seyyidî ve zâhir ilmi âlimlerinin karşı çıktığı tasavvufî bilgi denilen ilm-i bâtın havâssın ilmidir ve onu elde etmenin bir takım zorlukları vardır. Bu ilme bu kadar karşı çıkmalarının bir sebebi de bu ilmi tasavvuf ehlinin nasıl elde ettiğini tam anlamıyla anlayamamalarındandır. Çünkü ilm-i bâtın, bizzat yaşayarak elde edilen ve başlangıçta şahsi olan bir bilgidir. Bu yüzden Seyyidî de bâtın ilmini kabul edip onu öğrenmeye çalışmadığı için hiçbir zaman elde edemediği bu ilmin varlığını da bu yüzden inkâr etmiştir. Bu ilmi öğrenebilmek için samimi bir şekilde istemek, kalbi mahzûn hâle getirmek gerekir.

Tasavvufî bilginin elde edilmesini ise şu şekilde açıklayabiliriz: Sûfî ve zâhid âlimlerin ilminin şerefini şu ortaya koyar ki, bu ilimlerden hiçbirisi dünya zevki ile ve takva gerçeklerini ihlal etmekle kazanılmaz. Bazen dünya sevgisi bile bunları kazanmaya yardımcı olur. Zira bunlarla uğraşmak nefislere zor gelir. O nedenle nefisler mevki ve makam sevgisi üzerine yaratılmıştır. Öyleki ilim aracılığı ile bunları elde edeceğini hissettiği zaman külfetlere katlanmaya, gurbete ve sefere çıkmaya, zevk ve şehvetlere sabretmeye tahammül eder. Fakat genelde mutasavvıfların ilimleri dünyayı severek elde edilmez; ancak hevâ ve hevesten uzak durmakla keşf edilir. Bunlar başka yerlerde değil takva medresesinde okunur. Allah Teâlâ ayeti kerîmede “... Allah’a karşı takvâ sahibi olun. Allah size öğretiyor. Allah

¹⁴⁵ Uludağ, “Bâtın İlmi”, c. 5, s. 188.

¹⁴⁶ Serrâc, a.g.e. , s. 35.

her şeyi bilmektedir.”¹⁴⁷ şeklinde buyurarak ilmi takvanın sonucu kılmıştır.”¹⁴⁸ Bu ayette ilm-i bâtının elde edilmesinin kolay olmadığı ve onu sadece elde etmeyi istemenin yeterli olmadığı bunun için nefsin törpülenmesi gerektiği ve ayrıca eğitimin de şart olduğu vurgulanmaktadır. Çünkü bizzat Allâhu Teâlâ tarafından öğretildiği bildirilmektedir. Ayet-i kerîmede ilim için bizzat takva şart koşulmuştur. Ancak bunlar sonucunda elde edilebileceği vurgulanmıştır. Seyyidî gibi zâhir ilim âlimlerinden sadece fıkha yönelerek halkın ve sultanların iltifatını amaç edinenlerin bu ilmi elde etmeleri mümkün değildir. Çünkü bâtın ilmi için en başta asıl olan şey takvadır.

Bâtın ilminin elde edilebilmesi için her ne kadar bu ilmi elde etmeyi istemek ve eğitim şart olsa da tasavvuf ehli gibi fitratı bu ilmi almaya uygun, temiz kalpli, iyi niyetli, gözünde ve kalbinde dünya ve mal sevgisi olmaması gerekir. Hatta bu ilim sahiplerinin fitratını anlatmak için Sühreverdî *Avârifü'l Meârif* adlı eserinde bunu şu şekilde hikaye eder: “Allah Teâlâ yerden bir avuç toprak almak üzere Cebrâil ile Mikâil’i gönderdiği zaman, yer buna izin vermedi, Allah da Azrâil’i gönderdi. O da yerden bir avuç aldı. İblis yere iki ayağı ile basmıştı, yerin bir kısmı iki ayağının arasında, bir kısmı da iki ayağının altında kalmıştı. Nefis iblisin ayağının dokunduğu yerden yaratıldı. O da şerrin barınağı oldu. Bazısına da İblis’in ayağı değmemişti; işte o topraktan da peygamberler ve evliyalar yaratıldı. Resulullah (s.a.v.)’in zerresi de Allah Teâlâ’nın nazar ettiği yerden idi, Azrâil oradan almıştı. Oraya iblisin ayağı değmemişti, cahillikten hiçbir nasip dokunmadı, hatta cahillik çekilip atıldığı için ilimden hissesi bol oldu. Allah da onu hidayet ve ilim ile gönderdi. Onun kalbinden diğer kalplere ve nefsinden de diğer nefislere geçti. Böylece esas çamurundaki münasebet görüldü, ilk tanışma ile de uzlaşma oldu. Buna göre kim onun esas temiz çamuruna yakın oldu ise getirdiği şeyi kabul etme şansı da o kadar çok oldu. Sûfilerin kalpleri ona çok münasip ve yakın idi, onlar da ilimden daha büyük bir hisse aldılar. Bâtınları göller gibi oldu. Onlar da bildiler ve amel ettiler, su çekilen ve ekin sulanan göletler gibi oldular. Böylece esas takvalarının sağlam olması neticesinde hem kesbî hem de vehbî ilimleri aldılar. Nefisler de temizlenince,

¹⁴⁷ Bakara, 2/282.

¹⁴⁸ Şihâbeddîn Ebû Hafs Ömer es-Sühreverdî, *Avârifü'l Meârif*, trc. Abdülvehhab Öztürk, Saadet Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 48.

takvanın verdiği cila nedeniyle kalp aynaları parlak oldu. Onlarda ki eşyanın suretleri de şekil ve mahiyet itibari ile cilalandı. Dünyanın çirkinliği ortaya çıkınca onu ittiler, ahiretde güzelliğiyle görününce, onu istediler. Dünyaya rağbet etmeyince de ilim çeşitleri içlerine döküldükçe döküldü, medrese ilmine verâset ilmi eklendi.”¹⁴⁹ Yani bâtın ilmiyle meşgul olan sûfî taifesinin meşrebi Hz. Peygamber (s.a.v.)’e meşrep olarak en yakındır. Bu yüzden ilim konusunda cahillikten uzak ve hakikatleri görme noktasında daha yetenekli olduklarını anlatmaya çalışmıştır.

Seyyidî ve diğer zâhiri ulema her ne kadar bâtın ilmine karşı dursa da bu ilmin varlığına ve onun elde edilmesinin önemli fakat zor olduğuna diğer kutsal kitaplarda bile dikkat çekilmektedir. Bu durum şu şekilde anlatılmaktadır: “Allah Teâlâ, İsrailoğullarına indirdiği bir kitapta şöyle vahyetmiştir: ‘Göklerdeki ilmi kim indirir, yerdeki ilmi kim yükseltir, denizlerin ötesindeki ilmi kim getirir?’ demeyin. İlim kalplerinize konulmuştur. Huzurunda ruhanîlerin adabı ile durun, bana karşı sıddıkların ahlakı ile ahlaklanın. Ben de ilimleri kalplerinizden yükselteyim de sizi bastırsın ve boylasın. Ruhânilerin adabı ile adaplanmak, nefisleri yaratılışındaki şeylere takılıp kalmaktan alıkoyar, her söz ve işte, ilmin kontrolüne alarak bastırır. Bu da ancak bilen ve Allah Teâlâ’nın huzurunda durup da hakkı hak için muhafaza eden için gerçekleşir.”¹⁵⁰ İlmin şartı olarak ruhanilerin ve sıddıkların ahlakına bağlanarak, takvanın önemine burada da vurgu yapılmıştır.

Zâhir ve bâtın ilimleri arasındaki çatışmaya yine mutasavvıfların büyüklerinden olan İmam Gazâli (v. 505/1111)’nin yorumu ise o, zâhir ilmine kabuk, bâtın ilmine öz nazarıyla bakar ve bu durumu şöyle açıklar: Bazı hâllerde kalpte hâsıl olup da zarurî olmayan ilimlerin meydana gelişi hakkında hâllerin değişik olduğunun bilinmesi gerektiğini vurgular. Bu ilimlerin, bazen bilinmeyen bir yerden kalbe atılırcasına kalbe hücum ettiklerini söyler. Bazen de öğrenmek ve istidlâl yoluyla elde edildiğini belirtir. Delilsiz ve öğrenmeksizin kalbe ilka edilen ilim, kulun nasıl ve nereden kendisine verildiğini bilmediği ve kendisinden istifade ettiği sebebe muttali olduğu kısımlara ayrıldığını o sebebin de ilmi kalbe ilka eden meleğin müşâhedesi olduğunu söyler. Böylece birincisine ‘ilhâm’ adı verilirken ikincisine ise

¹⁴⁹ Sühreverdi, a.g.e. , s. 24.

¹⁵⁰ Sühreverdi, a.g.e. , s. 53.

‘vahiy’ denir. Vahiy herkesin kabul ettiği üzere sadece peygamberlere mahsustur. İlhamın ise evliyâlara mahsus olduğunu, istidlâl yoluyla öğrenilen ilimin de âlimlere mahsus olduğunu belirtir.¹⁵¹ Yaşadığı dönemi derinden etkileyen ve kendisinden sonra bile birçok insanın izinden gittiği Gazâlî, bâtın ilmini kabul etmiş ve evliyaların ilim konusunda ehil olduğunu belirtmiştir.

Gazâlî daha sonra ilm-i bâtının elde edilmesi konusundaki hakikati şöyle açıklar: “Kalp, bütün eşyadaki hakikatin tecelli etmesine müsait ve hazırdır. Fakat kalp ile bu şeylerin arasında bazı sebepler perde olarak girmektedir. Bu sebepler sarkıtılan ve kalbin aynası ile kıyamete kadar Allah Teâlâ (c.c.)’nın hükmettiği bütün şeylerin kendisine yazıldığı levh-i mahfuz arasına giren perde gibidir. İlimlerin hakikatini levh-i mahfuz aynasından kalp aynasına yansıtması, tıpkı bir aynadan, karşısına konan diğer bir aynaya yansıyan bir surete benzer. İki aynanın arasındaki perde bazen elle kaldırılır, bazen de kendisini kıpırdatan rüzgârın esmesiyle kalkar. Kur’ân bu konuda “Vahiy yoluyla veya bir perde gerisinden olması veyâ kendi istediği şeylerin, kendi izniyle vahyedildiği bir resûl göndermesi hâric, bir beşere Allah’ın konuşması söz konusu değildir. Muhakkak ki o Alî’dir, Hakîm’dir.”¹⁵² buyurmaktadır.¹⁵³ Tasavvuf ehli, sadece öğrenmek ve öğretmek yoluyla gelen ilimlere ayrıca ilham yoluyla gelen ilimlere karşı da meyilli oldukları için sadece zâhirî ilimleri okumakla ve âlimlerin eserlerini tahsil etmekle, orada zikredilen delil ve sözleri tahsil etmekle yetinmezler. Çünkü bu zâhir ilimler onlar için artık yetersiz kalır.

Bu inceleme ve araştırmadan sonra tasavvufî gelenekte bilgiye ulaşma yollarının genel olarak şu üç temel şekline işaret edebiliriz: a. Akıl yoluyla elde edilen, hata ve şüphe ihtimali her zaman bulunan aklî bilgi. Bu bilgi türü Seyyidî’nin ve onu etkileyen Kadızâdelilerin savunduğu bilgi türüdür. b. Ruhânî ve manevî tecrübeler, ilâhî tecelliler ve müşâhedeler vasıtasıyla elde edilen keşfî bilgi. Bu bilgi de mutasavvufların sahip olduğu ve savunduğu bilgidir. c. Allah’ın (c.c.) bizzat resullerinin diliyle bildirdiği şeriât bilgisi. Bu da Allah’ın peygamberlerine vahiyle

¹⁵¹ Muhammed b. Ahmed el-Gazâlî et-Tûsî, *İhyâ-u Ulûm’id-Dîn*, trc. Ali Arslan, Merve Yayıncılık, İstanbul, 2016, c. 3, s. 43.

¹⁵² Şûrâ, 42/51.

¹⁵³ Gazâlî, a.g.e. , c. 3, s. 44.

bildirdiği bilgidir. Bu üç bilgi şekli içinde sūfîyi nîhai hedefine götüren keşfi/ilhamî bilgidir. Sūfîler bu bilgi için insanın başlangıçta zâhir ilimlerin tahsilinden sonra nefsi tebiye ve takva neticesinde doğrudan, vasıtasız ve sezgisel olarak Allah (c.c.) tarafından ihsan edilen bilgi olduğunu söylemişlerdir.

Seyyidî'nin bâtın ilmine karşı çıkarak ancak nasların zâhirini ve akli esas alan bilgi anlayışı, rubûbiyyetin idraki için yeterli değildir. Bilginin nihai kaynağının nasların zâhirinin görülmesi ve aklın erişemediği her şeyin bâtıl addedilmesi sūfîlerce kabul edilemez. Çünkü sūfîlerin ilim ve bilgi noktasındaki temel hedefleri Hakk'ın tanınmasıdır. Bilgi sıkalasının en üst basamağında yer alan ve insanın bizzat kendine ve kâinata ilişkin tüm bilgilerini temellendirip anlamlı kılan, kesin ve gerçek bilgi Allah vergisi olan ledünnî bilgidir. Allah'ın yine ancak Allah'ın bildirmesiyle bilinebileceği noktasında tasavvuf ehli hem fikirdirler. Dış dünyanın bilgisini elde etmeye yarayan metotlara ancak belirli bir yere kadar önem veren sūfinin, Hakk'a doğru yükseldikçe artık soyut ve mutlak varlık alanına girdiği için bilgi metodu da değişmiştir. Buradaki bilgi metodu, felsefî terminolojiyle söyleyecek olursak artık ne sansual ne empirik ne de rasyonel bir hüviyet taşır.¹⁵⁴ Yani bilginin elde edilme yollarından hangisinin tercih edileceği konusunda önemli olan elde edilmek istenen bilgidir. Çünkü mutasavvıfların merkeze aldıkları bilgi Allah'ın bilgisidir ve sınırlı olan akılla sınırsız olan yaratıcının bilgisinin elde edilemeyeceğini bilirler. Bundan dolayı aklın ötesinde ancak Hakk'ın lutfetmesiyle elde edilen bâtınî bilgiyle elde edebileceklerini bildikleri için sadece zâhirî ilimlere ve akla bağlı kalmamışlardır.

Her ne kadar Seyyidî bu ilimleri bâtıl ve ilm-i bâtını kabul edenleri kâfir olarak nitelendirse de sūfîler için hakikate ulaşma konusunda bundan böyle keşf ve müşâhede metodu, yani seyr-i sulûkle alınan yoldaki edeb ve esasları yerine getirilerek insanın kendini tanıyarak Hakk'a yaklaşması yolu geçerlidir. Tasavvufî bilgide suje-obje ilişkisi, kavramsal bilgideki ilişkiye benzemez. Allah'ı tanımayı insanın akıyla ve nasların zâhiriyle elde ettiği, pasif ve akledilmeyi ya da tecrübe edilmeyi bekleyen bir nesne ya da olay olarak düşünemeyiz. O, bilme sürecinin yasalarına boyun eğen pasif bir obje değil aksine idrâki sağlayan nuru veren ve

¹⁵⁴ Ahmet Ögke (ve diğerleri), *Tasavvuf El Kitabı*, ed. Kadir Özköse, 4. baskı, Grafiker Yayınları, Ankara, 2016, ss. 56-57.

marifeti bildirendir. Dolayısıyla Allah'ı tanımak, sıradan nesneleri bilmenin hilâfına ancak O'na yükselerek, O'nun vasıflarıyla vasıflanarak, O'na benzeyerek gerçekleşir. Allah'a yüксеlebilmek içinse gerçekte asıl tabiatımızı oluşturan, fakat başka şeylere yönelmekten dolayı bizzat kendi ilgisizliğimiz içerisinde farkına varamadığımız ilâhi unsurla aynîleşmekle mümkün olacaktır.¹⁵⁵ Bu aynîleşmek de ancak seyrü sulûnkun esaslarına uyarak yol alınması durumunda gerçekleşecektir. Ve ancak bu aşamaların geçilmesiyle elde edilen bâtinî bilgiler bizzat kişinin bireysel tecrübesiye elde edilerek ortaya çıktığı için bâtinî bilgiler, elde etme konusunda bu aşamalardan ve yollardan geçmeyen Seyyidî'nin de bu ilme karşı çıkması bir yerde normal karşılanabilir. Çünkü onun bilgi anlayışı, sadece aklının çizdiği sınırlar dâhilinde, duyu organlarına onaylatarak zâhire bağlı kalmaktır. Bu yüzden de bâtinî ilmi ve onu elde edenleri anlamasını bekleyemeyiz. Bu şekildeki bir bakış açısında sûfîlerle zâhir uleması arasındaki tartışmanın hiç bitmeyeceğinin bir göstergesidir.

Seyyidî, ilim tasnifini fıkhi kavramlarla yaparak temel olarak ilmihal, akaid ve fıkıh öğrenilmesini öncelikli olarak kabuleden Kadızâdelilerden etkilenmiş, kendisi de bu sıralamaya uymamayı bile günah saymıştır. Seyyidî de Kadızâdeliler gibi müspet ilimleri yasaklamasa bile tıpkı bâtin ilmine olduğu gibi müspet ilimlere de tasnif ve tarzıyla karşı bir tepki oluşturmuştur. Bu şekilde düşünmelerinin sebebi ise gerçeğin ancak nakli ilimlerle elde edileceğini düşünmesinden dolayıdır. Sûfîler ise zâhir-bâtin ayrımı yapmayarak tüm ilimlerin okutulmasını benimsemişlerdir. Hatta bâtin ilmini öğrenmeden önce şer'î ilimlerin öğrenilmesi gerektiğini benimsemişlerdir. Sûfîlerin özellikle üzerinde durduğu konu, hangi ilmin öğrenilmesi gerektiğinden ziyade niyetin önemli olduğudur. Onların da bu şekilde düşünmelerini sağlayan Seyyidî gibi diğer Kadızâdelilerin de ilimlerini dünyalık menfaatler için kullanmaları olmuştur. Bâtin ilmine karşı zâhirî ulema görüşlerinde samimi olsalar bile, ilim anlayışlarında gerçeklikten uzaktırlar. Sûfîler ise bu konuda ilimde önemli olanın insanın gayesiyle niyetine bağlamış ve samimiyeti vurgulamışlardır. Onlar, ilim öğrenmede hakikatlerin anlaşılması için zâhirin yetersiz kaldığı durumlarda bâtin ilmini kabul ederek ondan faydalanmışlardır. Hatta çoğu şeyin anlaşılmasında da zâhiri yetersiz bularak bâtinî üstün tutmuşlar ama zâhirden de asla

¹⁵⁵ Ögke (ve diğerleri), a.g.e. , s. 58.

ayrılmamışlardır. Bunu da şu şekilde açıklayabiliriz: “Ebû Saîd el-Harrâz, Hücûrî, Gazâlî, Sührevedî gibi birçok sûfî ‘zâhire aykırı düşen her bâtın bâtıdır’ kaidesini benimsemişlerdir.”¹⁵⁶ Ancak Hz. Musa ve Hızır’ın bilgilerinde olduğu gibi görünüş itibarıyla zâhire ters gözüken noktadaki hikmetin ise sadece Allah’ın velî kullarının ve âriflerinin bilebileceği kabul etmemiz gereken bir gerçektir.

Tasavvuf tarihinde dayısı Serî es-Sakatî’nin kendisine “Allah seni muhaddis sûfî yapsın, sûfî muhaddis değil” dediği ve şariat ve tasavvufu şahsında birleştiren önemli şahsiyetlerden biri olan Cüneydi Bağdâdî şöyle demiştir: “Bize kitap ve sünnete uymamız öğretili. Kim Kur’an’ı ezberlemez, hadisi yazmaz ve fikhî bilmezse tasavvufta ona uyulmaz” diyerek tasavvufta zâhiri ilimlerin de önemine işaret etmiştir.¹⁵⁷ Fakat mutasavvıfların zâhir ilmine karşı olmamaları bunu yeterli buldukları anlamına da gelmez. Çünkü onların elde etmek istedikleri bilgi aklın sınırlarının ötesinde olmalıdır. Bu yüzden de Seyyidî’nin eserinde bâtın ilmine karşı çıkarak ve buna karşı ağır eleştiriler yaparak yalnızca zâhirî ilmi savunması tasavvuf ehli tarafından kabul edilebilecek bir görüş değildir.

¹⁵⁶ Uludağ, “Bâtın İlmi”, c. 5, s. 189.

¹⁵⁷ Mehmet Necmeddin Bardakçı, *Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, Rağbet Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 57.

II. SEMÂ, RAKS VE DEVERÂN

A) Semâ, Raks ve Deverân Hakkında Kavramsal Çerçeve

Semâ, arapça bir kelime olup, “س-م-ع” kökünden türemiştir. Lügatte, duymak, işitmek¹⁵⁸ anlamına gelirken, tasavvufî ıstılahta ise genel olarak üç farklı manaya gelmektedir: “a. İlahileri dinlemek, dinî musikiyi dinlemek. b. Makam ve nağmeyle okunan dinî metinleri dinlemek. c. Raks etme, deverân etme, dinlenen dinî musikinin tesiriyle coşup dönme. Dinleyene, söyleyene, maksada ve güfteye göre semân birçok çeşidinden bahsedilmiştir. Genel olarak sûfilere göre semâ, Hak’tan gelen ve insanları Hakk’a çağıran bir mesajdır. Onu iyi niyetle dinleyen, maksada erer. Semâ müminin imanını, kâfirin küfrünü artırır. Musîki (mutribler) eşliğinde belli bir düzen dâhilinde icra edilen Mevlevî ayinine “semâ”, bu ayine katılan dervişlere “semâ-zen”, ayinin icra edildiği yere “semâ-hane”¹⁵⁹ denilir. Bir başka ifadeyle “semâ, sûfinin zâhirî ve bâtinî şeyleri işitmesi anlamında”¹⁶⁰ da kullanılır.

Literatürde zaman zaman semâ, raks ve deverân kelimeleri her ne kadar birbirinin yerine kullanılsa da bu kavramlar arasında bazı farklılıklar vardır. Biz de bu farklılıkları ve bunlarla bağlantılı diğer kavramları da açıklayarak konunun daha iyi anlaşılmasını amaçlıyoruz.

Deverân, lügatte dönmek, anlamına gelirken ıstılahta ise, sûfilerin yalnız başına veya topluca vecde gelip dönerek zikir yapmaları anlamına gelen tasavvuf ve musiki terimidir.¹⁶¹ “Kadiriye, Rifaiye, Halvetiye ve Mevleviye gibi zikr-i cehriyi esas alan tarikatların yaptıkları zikir, semâ, tarikat ayinidir. Fakat belirtmemiz de gerekir ki Nakşibendiyye ve Melametiyye gibi bazı tarikatlar da semâ ve cehri zikre sistemlerinde yer vermemişlerdir. Deverân toplu ya da ferdî olarak yapılabilir. Toplu deverânda dervişler hem kendi eksenleri, hem de zakirbaşı veya şeyhin etrafında dönerler. Deverânda ahenkli şekilde zikir söylenir. ‘Hû hû’, ‘Ya Hay Ya Hû’ gibi esmalar veya ilahiler söylenir. Kudûm, def ve ney gibi müzik aletlerinin kullanıldığı

¹⁵⁸ Mutçalı, a.g.e. , s. 447.

¹⁵⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 312.

¹⁶⁰ Semih Ceyhan, “Semâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, 1992, c. 36, s. 455.

¹⁶¹ Süleyman Uludağ, “Devran”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, 1992, c. 9, s. 248.

da olur. Deverânda vecde gelmek ve coşmak esastır. Meleklerin arş, hacıların Kâbe, gezegenlerin güneş etrafında dönmeleri, deverânın gerekliliğine delil sayılmıştır.”¹⁶²

Raks, sözlükte oynamak, dans etmek anlamına gelir. Tasavvuf ıstılahında ise, semâ ve deverân anlamlarında kullanılır. “Topluca zikir yapılırken ve ilahiler okunurken bir halka oluşturan dervişlerin oturarak veya ayakta yaptıkları ritmik hareketlerdir. “Ashâb-ı kiram sürûr vaktinde raks ederdi. Fukaranın raksı dahi bu kabildendir.” “Ol raks hüsn-i niyetle ibadet olur.” Bu raksa bâlişzeden, hareket, kıyam, deverân, hadra, ıstırap, sallanmak, pâkûbî adı da verilir. Raks ve devr kelimeleri bazen dervişlerin ve meşâyih’in ölümelerini tarihlemek için kullanılan ifadelerde de geçer. Mevlevî dedelerin ölüm tarihlerine iki örnek: Adem dede raks ederek erdi cinâne, Baki dede devr ederek gitti bekâya.”¹⁶³

Dinî musiki tabiri de semâ anlamında kullanılan bir diğer ifadedir. Fakat bu tabir tasavvuf erbâbı tarafından çok tercih edilen ve kullanılan bir ifade değildir. Tasavvufta semâ teriminin kullanılarak “dinî musiki” ifadesinin kullanılmamasının çeşitli sebepleri vardır. Bu sebeplerden bazılarını semâ teriminin dinî musiki ve diğer kelimelere göre neden daha çok tercih edildiğinin anlaşılması açısından burada açıklamamız gerektiğini düşünüyoruz. Öncelikle sûfiler musiki, gına, tegannî, elhân ve telhin gibi kelimelerin yerine semâ kelimesini tercih ederek bu kelimelerin, her dönemde yaygın olarak birlikte kullanıldıkları keyif ve nefis ehliyle karıştırılmaktan sakınmak istemişlerdir. Ayrıca sûfiler semâ deyimini daha çok ölçülü ses ve hoş sedâ manasına gelen musiki yerine kullanmakla birlikte daha kapsamlı olarak basit ve hoş olmayan sesleri de içine alacak şekilde kullanmışlardır. Sûfiler semâ kelimesini tercih ederek tenkit edildikleri zamanlarda, bu kelimenin geniş ve esnek yapısından faydalanarak Allah’tan ve Hz. Peygamber’den işittikleri ilahî sözleri kastettiklerini de sıklıkla ifade etmişlerdir. Böylece meclislerinde önemli bir yer tutan semâ ve raksa eğlence ve oyun nazarıyla bakılmaması için önemli bir hassasiyet gösterip, gına, elhan ve musiki gibi kavramları kullanmayarak kendilerini din bozmakla ve yeni ibadetler uydurmakla suçlayan zâhiri ulemanın hücumlarına hedef olmaktan

¹⁶² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 105.

¹⁶³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 291.

korumaya çalışmışlardır.¹⁶⁴ Mutasavvıflar bu şekilde davranarak semân ciddi bir konu olduğunu, eğlence ve oyunla en küçük bir ilgisinin olmadığını da göstermeye çalışmışlardır. Böylece semâ ehli asla eğlence ehlinden olmadıklarını belirtmek istemişlerdir.

Semâ, deverân ve raksın mutasavvıflar için ifade ettikleri mananın anlaşılmasını sağlamak için Kâtip Çelebi (v. 1067/1657) bu kavramları şu şekilde açıklamıştır: Musiki aletlerinin çıkardığı sesleri ve ölçülü nağmeleri dinlemekten ruha nasıl bir tesir hâsıl olursa bu ölçülü hareketleri görmekten de tesir hâsıl olur. Olsa olsa tesirin yolu birbirinden ayrıdır, biri kulak, biri göz yolundan tesir eder. Lakin bu tesirde ölçü ve hareket lazımdır. Bundan dolayı kimi sûfilerin zikir ve tevhit sırasındaki harekerlerine de zâhir uleması raks adını vermiştir. Sûfiler de bu hareketi şöyle açıklamışlardır: sâlik, zikir ve tevhit sırasında hareket eylese bu harareti gerektirir. O halde bedenden soğukluk gidip hararetle hayvanî ruh bedene yayılır, ruhlara ve kuvâyâ titreme gelip bunun cinsi olan insani ruh da onunla ilgisi dolayısıyla harekete geçer. Zikir ve nağmelerin dinlenmesi de yardım ederek ruhaniyat tarafına harekete öyle bir şevk ve hâlet gelir ki o halde nicesi kendini kaybedip ayıklık âleminden geçer. Bedeni yerde kalıp ruhu kendi soyu tarafına uçar. Bu haller ‘zevk işidir tatmayan bilemez.’ kabilindendir. Bunlar sükûn ile vücuda gelmiş haller olduğundan hareket ile de çabuk vücuda gelir ve sâlik bu yolla menzil alıp az zamanda istediğine kavuşur. Zira başı sallamaktan dimağ, hararetle dengesini bulup, düşünme gücünün artmasına yol açar. Bu cihet kimi hikmet kitaplarında yazılmıştır.”¹⁶⁵ Kâtip Çelebi yapmış olduğu bu açıklamayla, tanımını yapmakla birlikte semân insanda meydana getirdiği tesirle kendinden geçmesinin sebebini de izâh etmiştir.

Batılı bir tasavvuf araştırmacısı olan Annemarie Schimmel de semâyı şu şekilde açıklamaktadır: “Kâmil insan için her ses semâvî bir musikiye dönüşür. Gerçek sûfî, her sesin ona sevgilisinden müjde getirdiğini duyar. Her sözcük onun

¹⁶⁴ Uludağ, *İslâm ve Musiki*, 2. baskı, Dergah Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 205-208.

¹⁶⁵ Kâtip Çelebi, a.g.e. ss. 33-34.

için Allah'ın bir vahyidir.”¹⁶⁶ Biraz sonra da açıklayacağımız şekilde semâ'nın bu şekilde farklı kişiler tarafından benzer açıklamaları yapılsa da birtakım insanlar tarafından bunlar kabul edilmek istenmeyerek semâ'nın her zaman kulun nefesine, hevâ ve hevesine ait bir oyun hatta bid'at olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Tarih boyunca bu konuyla ilgili yazılan tüm eserlerde veya tartışmalarda sözlük anlamları birbirinden farklı olan semâ, raks ve deverân kavramları genellikle birbirini yerine veya birlikte kullanılmıştır. Bu sebeple biz de çalışmamızda bu üç kavramı “zikir esnasında dervişler tarafından yapılan düzenli veya düzensiz bir takım hareket, sallanış ve dönüş” anlamında kullanacağız.

B) Semâ İle İlgili Görüşler

Sûfiler için derin bir vecdin sonucu olarak ortaya çıkan semâ, tarih boyunca âlimler ve sûfiler arasındaki önemli tartışma konularından birisi olmuştur. Hatta Seyyidî'de eserinde bu konudaki ağır düşüncelerini dile getirmiş bu yüzden semâ'nın kabul edenleri tekfir etme noktasına varmıştır. Bu sebeptendir ki semâ'dan bahseden kaynaklarda, onun şekil ve muhtevasından çok, İslâm dini ile bağdaşıp bağdaşmadığı, bid'at olup olmadığı ve onu kabul eden sûfilerle ilgili fetvâ ve hükümler yer almaktadır. Fakat sûfiler dinledikleri âyet, vaaz, güzel söz, şiir veya müzik dinlerken kendisine gelen vâridlerin tesiriyle duygulanıp heyecanlanırlar. Zünnûn el-Mısırî'nin “Semâ Hak'tan gelen bir manadır ve kalptekini Hakk'a doğru harekete geçirir. Semâ'nın Hak ile dinleyen hakikat mertebesine çıkar; nefsiyle dinleyen zındıklık derecesine düşer” sözü bu duruma işaret eder. Semâ kelimesi kalpte ortaya çıkardığı vecd-vücûd, gaybet-huzur, setr-tecelli, sekr-sahv halleriyle birlikte kullanılarak açıklanır. Semâ bu hâlleri ortaya çıkaran sebep konumundadır.¹⁶⁷ İşte bu sebeplerin ortaya çıkmasındaki temel etken ruhun güzel olandan etkilenmesidir. Âlimler ve sûfiler arasında her ne kadar müzik ve toplulukla birlikte yapılan semâ'nın dinen kabul edilebilirliği konusunda tartışmalar yaşansa da her iki tarafında net olarak kabul ettiği şey, ruhun müzikten ve güzel sestten zevk almasının doğal olmasıdır.

¹⁶⁶ Annemarie Schimmel, *Tasavvufun Boyutları*, trc. Ender Gürol, Adam Yayınevi, İstanbul, 1982, s. 163.

¹⁶⁷ Ceyhan, “Semâ”, c. 36, s. 455.

Sûfilerin ruhun güzel olandan etkilenmesini ve kendini kontrol edemeyerek vecde gelmesini açıklarken dayandıkları bazı nazariyeler vardır. Biz de Seyyidî ve onun gibi semâa tamamen karşı çıkan ve onu bid'at olarak kabul eden âlimlerin görüşlerini değerlendirirken çalışmamızın bu kısmında semâyla ilgili bu nazariyeleri ele alarak semânın onların kastettiği şekilde şeytan işi ve amacının da İslâm'ı bozmak olmadığını açıklamaya çalışacağız.

Semâyla ilgili nazariyelerin ilki “elest bezmi”¹⁶⁸ teorisi. Bu teoride Cüneyd-i Bağdâdî ve Ruveym b. Ahmed el-Bağdâdî (v. 303/915) gibi önemli sûfilerin ilk defa olarak semâ ile elast bezmi arasında bir münasebet kurmuş olduğundan bahsedilmiştir. Daha sonra bu görüş tasavvufta ve muhtelif tarikatlar arasında hızlı bir şekilde yayılmaya başlamıştır. Rifâiyye, Mevleviyye, Halvetiyye gibi büyük tarikatların hemen hepsinde bu telâkkileri görmek mümkündür. Ahmed Rifaî (v. 578/1183) ve Mevlânâ (v. 672/1273) semâ hakkındaki fikirlerini şu şekilde söylemişlerdir; musiki ve raksın ilahî, semâvî, melekî, kudsî ve ulvî bir kaynağa sahip olduğunu en açık bir şekilde ifade etmiştir.¹⁶⁹ Bu teori semâ konusunda ele alınırken, elast bezmi’nde Allah’ın “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” sorusunu dinlerken bütün insanların duydukları güzel sesin aşığı oldukları ve güzel müziğin de bu sesteki güzelliği hatırlaması üzerinde durulur.¹⁷⁰ Yani bu teoride, insanın sesteki güzelliği tanımasının sebebinin kendisine yapılan ilk hitaptan kaynaklandığını vurgulamaktadırlar.

Semâ konusundaki ikinci teori “ilahi güzellik” teorisi. Bu teoride anlatılmak istenen ilahî ve ezeli güzellik, düşüncenin keyfiyetini kavrayamayacağı, zekânın izahını yapamayacağı bir tarzda ruhlar tarafından temaşa edilmektedir. Düşünce, madde âlemiyle ilgili hususlarda yetkili olduğundan soyut âleme ulaşmak için yol bulamamakta, ruhlar tarafından temaşa edilen gayb âleminin sırlarını bilmeye imkân kalmamaktadır. Bu ilahi güzelliğin tecellisini temaşa eden âşıkların hâl ve makamlarına göre zevk, şevk, vecd ve semâları olur. Sührverdi’nin bahis konusu ettiği bu fikirlerde, Platoncu ve Yeni Platoncu felsefelerin tesirini görmemek

¹⁶⁸ Elast Bezmi: Allah’la yaratılışları sırasında insanlar arasında yapıldığı kabul edilen sözleşme için kullanılan bir tabirdir.

¹⁶⁹ Süleyman Uludağ, *İslâm ve Musiki*, s. 282.

¹⁷⁰ Küçük, *Tasavvufa Giriş*, s. 73.

mümkün değildir. Fakat aynı görüşleri, daha önce Gazâlî de kısmen ifade etmiştir.¹⁷¹ Bu teoriyle ilgili ayrıca, ruhlar âleminin güzelliklerden oluştuğu ve bu dünyada da herhangi bir güzeli ve güzelliği gören ruhun ona doğru koştuğu vurgulanır.

Semâ konusundaki üçüncü teori “ruhun erkekliği, nefsin dişiliği” teorisidir. Ruhun nağmelerden zevk almasının diğer bir sebebi, nağmeler vasıtasıyla nefis ile ruh gizli bir şekilde işaret ve şifre ile fısıldaşırlar, âşıklar gibi gizli gizli söyleşirler. Nefis ile ruh arasında ezelden beri karşılıklı bir aşk bulunmaktadır. Bunun sebebi, nefsin dişiliği (ünûset), ruhların erkekliğidir (zükûret). Dişi ile erkek arasında tabii olarak karşılıklı bir meyil ve aşk bulunmaktadır.¹⁷² Yani sûfiler müziğin birbirine âşık olan nefsin ve ruhun birbirine gönderdikleri bir şiir, mesaj ve mektuplar olduğunu ve bu mesajla da insanın kendinden geçerek semâ ettiğini söylerler.

Semâ konusundaki dördüncü teori ise: Pitagoras’ın teorisidir. Bu teori İslam âleminde, özellikle tasavvufi çevrelerde yaygın olan nazariyelerden biridir. Kâtip Çelebi bu nazariyeyi şöyle anlatmaktadır: “Müziğin mucidi, Süleyman (a.s.)’ın talebelerinden Pitagoras’tır. Bir şahıs Pitagoras’a rüyasında, üç gün üst üste şöyle demiştir: ‘Kalk, falan denizin sahiline git, orada garip bir ilim tahsil edeceksin.’ O da kalkıp oraya gitmiş, fakat orada kimseyi bulamamış, bu rüyanın zâhiri manasının kastedildiğine hükmetmiş ve burada demircileri toplayıp orantılı ve ahenkli bir şekilde çekiçleri vurmalarını emretmiş, kendisi de bu sesler üzerinde derin derin düşünmeye başlamış. Sonra dönüşte sesler arasındaki nispetlerin neveleri üzerinde uzun uzadıya düşünmüş ve bunun neticesinde, ilahi feyiz ve rabbani ilham eseri olarak gayesine ulaşmış. Bir alet yaparak üzerine bir ibrişim bağlamış ve tevhide dair inşâd ettiği şiirleri söylemeye başlamış. Halka ahiretle ilgili işlere teşvik eden ilahiler okumuş, bu şekilde birçok kimsenin dünyadan el etek çekip, ahiret işleriyle meşgul olmasını temenni etmiş. Ondan sonra bu âdet, hûkema arasında aziz olmuştu. Pitagoras kısa bir süre içinde, saf bir cevhere sahip olduğu için riyazet ilminde muhakkik bir hakîm olmuş, ruhların yurduna, ufukları geniş olan semâlara vasıl olmuştu. “Feleklerin hareketlerinden hâsıl olan cazip nağmeleri ve güzel besteler işitiyorum; bu terennümler muhayyileme ve hafızama yerleşmiştir.” diyen Pitagoras,

¹⁷¹ Uludağ, *İslâm ve Musiki*, s. 283.

¹⁷² Uludağ, *İslâm ve Musiki*, s. 284.

buna dayanarak bu ilmin kaidelerini ortaya koymuştur.”¹⁷³ Pitagoras insanların çıkardıkları düzenli ve ahenkli sesler ile feleklerin hareketinden ortaya çıkan cazip nağmeler sonucu nefsinin harekete geçmesiyle kendisini tutamamış ve ilahi feyiz ile Rabbani ilham almaya başlamış. Semâ esnasında def ve kudüm gibi aletlerin kullanılmasının sebebi de insan nefsine ulaşarak onu harekete geçirmeyi amaçlamaktır.

Musiki ve semâ konusunda genellikle ileri sürülen teoriler bunlardır. Bu teoriler musikiyle birlikte nefse insanî, beşerî, semavî, ilahî güzellikleri göstermektedir. Böyle düşünen ve bu düşüncelerinin doğruluğuna inanan sûfîler tasavvufî müziği güzele ulaştırması noktasında inançlarıyla ve mistik tecrübeleriyle birleştirmişlerdir.¹⁷⁴ Bu yüzden semâ konusunda kendilerini eleştiren Seyyidî gibi diğer hasımlarını da aynı şekilde eleştirmekten hiç geri durmamışlardır. Musiki sonucunda ortaya çıkan semâyâ karşı muhaliflerini hissiz, duygusuz, zevksiz ve mizâcî bozuk olarak nitelendirmişlerdir.¹⁷⁵ Sûfîler bu teorilerle insanın vecde gelerek semâ etmesinin fitraten nefsinden gelen bir şey olduğunu açıklamaya çalışmışlardır ve semâ aleyhtarlarına da bu şekilde cevap vermişlerdir.

C) Tasavvuf Tarihinde Semâ

Seyyidî'nin eserinde semâyâ karşı yapmış olduğu eleştirilere ve bu eleştirilerin değerlendirmelerine geçmeden önce fazla detaya girmeksizin, bu konuda İslâm ve Osmanlı tarihindeki tartışmalardan kısaca bahsederek konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak istiyoruz.

Tasavvuf ıstılahında sûfîlerin zikir esnasında yaptıkları düzenli veya düzensiz bir takım hareketler olarak tanımlanan semâ her ne kadar hicri üçüncü asırdan itibaren sûfîlerin ilgi alanına girmiş ve onu mesleklerinin bir rûknü haline getirmiş olsalar da İslâm'ın başlangıcından itibaren insanlar güzel sesi dinleyerek vecde gelmişlerdir. Semânın ilk örnekleri Hz. Peygamber dönemine dayandırılır. Bu semâ esnasında sadece Kur'an dinlemeyi tercih eden sûfîlerin yanı sıra şiir, kaside ve

¹⁷³ Uludağ, *İslâm ve Musiki*, s. 285.

¹⁷⁴ Muhyiddin İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, trc. Ekrem Demirli, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2008, c. 7, s. 305.

¹⁷⁵ Uludağ, *İslâm ve Musiki*, s. 299.

musiki dinleyenler de olmuştur. Şiirde hikmetin bulunması¹⁷⁶ ve Hz. Peygamber'in Lebîd b. Rebîa, Ümeyye b. Ebû's-Salt ve Hassân b. Sâbit'in şiirlerini dinleyerek güzel şiiri Hakk'a şahit tutması, sûfilerce şiirin semâ'n o zamanlardan itibaren sahabe arasında da benimsendiğine dair görüşlerinde örnek olmuştur.¹⁷⁷ Böylece sahabe döneminden itibaren semâ esnasında Kur'ân dışında şiirin de dinlenmesinde bir mahsurun olmadığını görmüş bulunuyoruz.

Hicri üçüncü asrın ilk yarısında görülen hızlı ve köklü değişmelere konu olan en önemli meselelerden biri de şüphesiz ki, dinî musiki/semâ olmuştur. Özel bir isim olarak tasavvufta "semâ" adını alan dinî musiki, genel hatlarıyla ilk defa bu dönemde ortaya çıkmıştır. Fakat semâ o zamandan itibaren fıkıh ve hadis âlimlerinin eleştirilerine maruz kalmakla birlikte bazı sûfilerin eleştirilerine de maruz kalmıştır. Semâyâ olumlu bakıp câiz gören sûfiler de onu belli kimseler için belli bir seviyeye kadar câiz görmüşlerdir. İlk defa semâdan bahseden sûfiler arasında Ebû Süleyman ed-Dârânî'nin (v. 215/830) ve Zünnûn el-Mısırî'nin (v. 245/859)¹⁷⁸ olduğu bilinmektedir.

Tasavvuf ehli arasında aşk ve cezbeyle dayalı tarikatlarda semâ önemli bir yere sahip olmuştur. Bilhassa beşinci asırdan itibaren sûfiler arasında yaygınlık kazanan semâa karşı zahir âlimleri şiddetli tepkiler göstermişlerdir. Semâ müziğin bir parçası sayarak, onun helâl olmadığı yolundaki fikhî görüşleri ileri sürmüşlerdir. Bu tartışma Gazâlî'nin bu konuyu lehte ve aleyhte geniş bir şekilde incelemesi ile sona ermemiştir.¹⁷⁹ Dokuzuncu yüzyılın ortasından itibaren semâ, önce Bağdat sûfilere arasında, daha sonra ise İran, Horasan, Türk ve Hint bölgelerinde yayılmıştır. Semâ, devran ve raks konusundaki tartışmalar on birinci asırdan itibaren İslâm âlimleri tarafından tartışılmaya başlanmış ve bu kanuda farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Selefî anlayışın temsilcisi olarak kabul edilen İbn Teymiyye (v. 728/1328), "Eğer bir kimse semâyı bir ibadet ve Allah'a yakınlık sağlayan bir vesile edinirse hiç şüphe yok ki, bazı hususlarda bu müşriklere benzemek olacak demiştir." görüşünü

¹⁷⁶ Buhârî, Edep 90.

¹⁷⁷ Ceyhan, "Semâ", c. 36, s. 455.

¹⁷⁸ Süleyman Uludağ, *İslâm Açısından Muzik ve Semâ*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 219.

¹⁷⁹ Dilaver Gürer, "Osmanlılar'da Semâ, Devran, Raks Tartışmaları ve İki Şeyhülislam Risalesi", *Tasavvuf İlmî Ve Akademik Araştırma Dergisi* 26 (2010/2), s. 4.

savunarak böyle bir ibadet şeklinin ne Hz. Peygamber döneminde ne de onu izleyen tabiîn ve tebeu't-tabiîn döneminde görülmediğini belirtmiştir.¹⁸⁰ Böylece günümüzde de etkileri görülen selefi anlayışın temellerini atmıştır.

Semânın en gelişmiş sanatsal yorumu on beşinci yüzyıldan sonra bugünkü halini almış olan Mevlevî semâdır. Mevlevî semâı, gezegenlerin güneş etrafında dönüşünü hatırlatır bir tarzda, dervişin kendi ekseninde bir yörünge boyunca yaptığı dönme hareketlerinin ağır bastığı bir ayin şekli olarak son şeklini almıştır. Başlangıçta Mevlânâ'da klasik şekliyle başlayıp Şems'in (v. 645/1247) teşvikiyle dönme şeklinde tezahür eden semâ ayini kısa zamanda büyük bir rağbete mazhar olmuş ve devrin ileri gelenlerinin, bir nevi yarı dini eğlence ziyafeti halini almıştır. Bu nevi semâ meclislerinin daha öncesinde de görüldüğü gibi Mevlânâ ile başladığını söylemek doğru değildir. Semâ meclislerinin gerek münferiden gerekse toplu olarak icra edilmesi bakımından Mevlânâ, kendisinden önceki tasavvufi geleneği devam ettirmekten başka bir şey yapmamıştır. Mevlânâ'nın babası Bahaeddin Veled'in (v. 628/1231) şeyhi olan Necmeddin Kübrâ'nın (v. 618/1221) muhtelif semâ meclislerinde hazır bulunduğu bilinmektedir. Başlangıçta semâ zamanı, Mevlânâ'nın vecd hallerinin gelişine bağlı görülmektedir. Onun herhangi bir heyecan uyandıran hâli, bir sözü veya nüktesi yahut bir kerameti gibi hâl ve hareketler başta kendisi olmak üzere toplu hâlde semâ yapmaya vesile oluyordu. Ölümünden sonra Hüsameddin Çelebi (v. 683/1284) ihtimal pirinin hatırasını anmak ve onun en çok sevdiği ayinin sürmesini sağlamak maksadıyla her Cuma namazını müteakip Kur'an okuduktan sonra toplu hâlde semâ yapılmasını esas haline getirmiştir. Semâ daha sonra sünnetlerde ve düğünlerde de yapılmaya başlanmıştır.¹⁸¹ Böylece semâ toplum arasında iyice yaygınlaşmış ve günlük hayatta yapılan işlerin yanında bir rükün hâline gelmiştir.

Mevlânâ'nın semâ yapıp yapmadığına dair yapılan tartışmalara da yapmış olduğu semâlar hakkında bir örnek vererek açıklık getirebiliriz: Bir gece Muineddin Pervâne (v. 676/1277) Mevlânâ için büyük bir semâ tertip edip birçok büyük kimseleri çağırmıştır. Semâ bittikten sonra büyükler sofraya oturup yemek yedikten

¹⁸⁰ Bilkan, a.g.e. , s. 132.

¹⁸¹ Uludağ, *İslâm ve Musiki*, s. 310-313.

sonra dağıldılar. Mevlânâ hiç elini yemeğe uzatmadı. Bundan Pervâne'nin yüreğine bir ateş düştü, Mevlânâ'nın mumu karşısında pervâne gibi yandı. Pervâne adamlarına mayhoş hoşaf yapıp bir çini kase içine koymalarını emretti. Pervâne kaseyi eline aldı bir kaşık olsun yemesi için Mevlânâ'ya sundu tekrar tekrar: Bu helâlinden yapılmıştır, dedi. Mevlânâ bundan bir kaşık alıyor, ağzına kadar götürüp tekrar kasenin içine koyuyordu. Bunu birkaç defa tekrar edip yine bilgiler anlatmakla meşgul oluyordu. Pervâne de Mevlânâ'nın bu hareketinden eriyen bir mum gibi gözyaşları döktü. Mevlânâ'nın bu hareketi seher vaktine kadar devam etti. Nihayet Mevlânâ kendi sakalını tutarak: Ey Emir Muineddin! Sakalımdan utanmıyor musun beni ayak yoluna gitmeye mecbur ediyorsun buyurdu ve dedi: “Cismani yağlı, tatlı şeyler temiz ve hoş görünür. Fakat bir gece geçtikten sonra bunlar sende pislik olur.” “Sen, cisme değil, ruha gıda olabilecek yağlı ve tatlı şeyler ye ki kanatlar bitsin ve uçmayı öğrenesin.” Bunun üzerine orada bulunanlar hepbirden kendilerinden geçip naralar attılar ve tekrar semâya başladılar.¹⁸²

Osmanlılar'da semâ hakkındaki tartışmalara ilk olarak Yıldırım Beyezid (v. 804/1043) döneminde rastlandığı söylenebilir. Semânın meşru olup olmadığına dair yazılan risaleler ve hakkında verilen fetvalar bu dönemden sonra da delil olarak kullanılmışlardır. Osmanlı döneminde fukahâ ile sûfî meşâyih arasında semâ, raks ve deverân konularında yapılan tartışmalardan biri, on yedinci asırda yaklaşık otuz yıl kadar devam eden ve “dinde tasfiyecilik (puritanizm)” adı verilebilecek bir hareket başlatan Kadızâde Mehmed Efendi ile Halvetî şeyhlerinden Abdülmecîd Sivâsî ve bu tarafların taraftarları arasında yaşanmıştır. Bu taraflar arasındaki çatışmanın ne boyutlara ulaştığını açıklamak için şu örneği vermemiz yerinde olacaktır. Kadızâdeliler, Abdülmecid Sivâsî'nin halifesi Abdülehad Nuri Efendi'ye gönderdikleri bir yazıda, kendisini ve dervişlerini öldüreceklerini, tekkeyi yıkıp temelini birkaç arşın kazarak toprağını denize dökeceklerini, aksi halde o arsada namaz kılmanın caiz olmayacağını ileri sürmüşlerdir.¹⁸³ Böylece Seyyidî'nin de iddia

¹⁸² Ahmed Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, trc. Tahsin Yazıcı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1964, s. 282.

¹⁸³ Ferhat Koca, “Osmanlı Fakihlerinin Semâ, Raks ve Devran Hakkındaki Tartışmaları”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sy. 13 (2004): ss. 34-36.

ettiği semâ yapanların dinden çıktıklarına dair fetvâlar verilmeye başlanmıştır ve tepkiler giderek çığ gibi büyümüştür.

Sivâsîlere karşı genel olarak takınılan bu olumsuz tavra ve verilen fetvâlara rağmen Albdülehad Nuri Efendi, Şeyhülislam Zenbilli Ali Efendi (v. 932/1526) ve Şeyhülislam Sa'dî (v. 942/1538)'yi semâ ve devran hakkında olumlu fetva veren fakihler arasında zikretmiştir.¹⁸⁴ Fakat mutasavvıflara karşı genel olarak takınılan tavır Kadızadelilerin semâ ve devran aleyhine vermiş oldukları fetvalar neticesinde taraftarlar tekkeleri basmaya, dervişleri dağıtmaya başladılar. Sokaklarda rastladıkları şeyhlere ve dervişlere tecdîd-i imân teklif edip kabul etmeyenleri öldürdükten sonra devlet işlerine bile müdahale ettiler.¹⁸⁵

Fukahâ ve sûfî meşayih arasında bu birbirine tamamen zıt görüş ve fetvalardan anlaşılacağı üzere semâ, raks ve deverân tartışmalarının sonu tarafların birbirini küfürle itham etmelerine kadar varmıştır.¹⁸⁶ Fakat Osmanlı döneminde bu noktaya varan fukahâ ile sûfî arasındaki tartışmaların görünür sebebi semân İslâm dinine uyup uymadığı ve bu çerçevede tarafların birbirine karşı takındığı tavır gibi gözükse de bir takım görünmeyen siyasî ve sosyal sebepleri de bulunmaktadır.¹⁸⁷ Fakat biz bu bahsi daha fazla uzatmamak için bu konulara girmek istemiyoruz.

D) Şifâ-i Kulûb'de Semâ İle İlgili Meseleler

Semâyâ karşı yapılan eleştiriler tarih boyunca zâhir ve bâtın âlimleri arasındaki en şiddetli tartışmaları oluşturmuştur. Seyyidî de eserinde bazı yerlerde bu konuya dair olumsuz eleştirilerini ve semâyı kabul edip uygulayanlar hakkındaki hükümleriyle, onların ahiretteki kötü hallerini anlatmaya çalışmıştır.

Seyyidî ilk olarak eserinde bedenî âfetlerini açıklarken bunların ilkinin semâ yapmak olduğunu söylemiştir. Bu konuyu da açıklarken İmâm Hümâm ve Kurtubî (v. 671/1273) tefsirinden kaynak göstermiştir. Musa (a.s.)'ın Tur Dağı'nda olduğu

¹⁸⁴ Ahmet İnandır, "Osmanlı'da Semâ, Raks ve Deverân Tartışmaları Bağlamında Şeyhülislam Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'ye İsnat Edilen 'Risale fi Hakkı'd-Deverân ve'r-Raks'ın Aidiyet Sorunu", *Usul İslam Araştırmaları*, 14(2010): s. 160.

¹⁸⁵ Tonga, a.g.e. , s. 170.

¹⁸⁶ Koca, a.g.m. , s. 35.

¹⁸⁷ Bkz. İbrahim Baz, *Kadızadeliler Sivâsîler Tartışması*; Ali Fuat Bilkan, *Fakihler ve Sofuların Kavgası*; Aydın Tonga, *Osmanlı'nın Paralel Devleti Kadızadeliler*.

dönemde Samiri denen şahsın kendisine ihanet ettiğini, saf altından ses çıkaran bir buzağı yaparak insanları hak dinden çıkarıp tekrar puta tapıcılığa alıstırdığını ve bu buzağının etrafında dönerek raks ettiklerini belirtmiştir. Böylece açıklamalarıyla semâin ortaya çıkışını kendince deliller sunarak açıklamaya çalışmıştır. Böylece semâin işte bu Sâmiri denen şahsın yaptığı rakstan ortaya çıktığını vurgulayarak zerre insafı ve Hakk’a meyli olanları bu kaynaklara bakmaya, düşünmeye davet etmiştir. Ayrıca semâdan uzak durarak Kur’ân-ı Kerim, hadis-i şerîfler ve fikh-ı nukmândan ayrılmamayı tavsiye etmiştir. Semâi isteyenlerin ise yevm-i tüblâda cezalarını bulacaklarını ve zebânilerin elinde kalacaklarını söylemiştir.¹⁸⁸

Seyyidî eserinde semâ ile ilgili olarak; asrımız sûfileri diye bahsettiği sûfilerin çeşitli meclislerde nağmeler, besteler ve tegannîler okuyarak Deverân ve raks ettiklerini bunu da ibadet olarak ve hatta keramet olarak addettiklerini zikreder. Fakat semâyı ibadet olarak kabul edenler hakkında fetvâ kitaplarında ne yazıldığına ve Şeyhülislâmların nice fetvalar verdiklerine dikkat çekerek sûfilerin bunlara bakmalarını istemiştir. Semâdan vazgeçmeyenlerin hallerini kendilerinin bileceğini ve yine yevm-i tüblâda herkesin kendi halini göreceğini ve o zaman artık yapacakları bir şey kalmayacağını söyleyerek semâdan vazgeçirmeye çalışmıştır.¹⁸⁹

Seyyidî semâyâ karşı eleştirilerine eserinde yer alan şu şiirle devam eder:

Doğru sözden gam çekenler muktedâsı enbiya,

Eğri sözle zevk idenler asrımızda evliyâ,

Evliyânın şartı şimdi deff vu neylerle sadâ,

Tazeden inşâdı şiir ile gına ile edâ,¹⁹⁰

Seyyidî döneminde semâ yapan sûfileri “asrımız sûfileri” diye eleştirerek onların inançlarının bozulduğuna, semânın sonraki sûfiler tarafından ortaya çıkarıldığına ve başta sûfilerin böyle bir şey yapmadıklarına dair vurgu yapmaktadır. Ayrıca dönemindeki sûfilerin eğri, yanlış sözlerle zevke gelerek, def ve ney ile semâ yapmayı evliyâlığın alâmeti olarak kabul ettiklerini söylemektedir.

¹⁸⁸ Seyyidî, a.g.e. , vr. 41a.

¹⁸⁹ Seyyidî, a.g.e. , vr. 84b.

¹⁹⁰ Seyyidî, a.g.e. , vr. 96b.

E) *Şifâ-i Kulûb*’de Semâa Karşı Yapılan Eleştirilerin Değerlendirilmesi

Seyyidî’nin eserinde semâ ile ilgili yapmış olduğu eleştirilerinde biz yaşadığı XVII. yüzyılda meydana gelen toplumsal, sosyal, ilmi ve politik tartışmaların etkisini çok açık bir şekilde görebiliyoruz. XVII. yüzyılda meydana gelen Kadızâdeliler ve Sivâsîler arasındaki tartışmalar semâ konusu etrafında giderek büyüyen bir hâl almış maalesef fâkihler ve sûfîler arasındaki bu olaylar artık ilmi tartışma boyutunu aşarak, birbirlerine maddi-manevi zarar verici noktalara ulaşmıştır. Sivâsîler inançları ve düşünceleri gereği hiçbir canlıya zarar vermek istemeyerek olaylar karşısında her zaman daha sakin bir duruş sergileyerek, karşı tarafa zarar vermekten sakınmışlardır. Seyyidî’nin de düşünce yapısı olarak içinde yer aldığı Kadızâdeliler, vecde gelerek Rabbine yakınlaşmak için semâ yapan sûfîleri sadece yapmış oldukları bu semâdan dolayı bile ağır eleştirilere tabi tutmuşlar, verdikleri fetvalarla onları dinden çıkmakla itham ederek onları gördükleri yerde tecdîd-i imâna davet etmişler, bunu kabul etmeyenlerin canlarına bile kastetmişlerdir.¹⁹¹

Seyyidî’nin ve Kadızâdelilerin semâ hakkındaki bu katı ve sert düşünce yapısının altında kendilerinden asırlarca önce yaşamış olan İbn Teymiyye’nin etkilerini görmek mümkündür. Bize göre bu konuda ilmi ölçü olarak örnek alınacak kişi, Hz. Ebû Bekir’dir. O Kur’an okunurken ağlayan birini duyduğunda şu sözü söylemiştir: “Kalplerimiz sertleşmeden önce biz de böyleydik.” Hz. Ebû Bekir bu sözyle kalbinin güçlenip sabit hâle geldiğini; bu yüzden de semâ ve güzel ses türünden bir şey kalbinin kapısını çaldığında değişmediğini, çünkü artık onun hâlinin semâ öncesiyle ve semâ sonrası aynı/eşit olduğunu ifade etmektedir.¹⁹² İşte biz de çalışmamızı bu eksenle ele alarak öncelikle semâ hakkında verilen fetvâlar ve bunların dayanak noktasını daha sonra da semânın câiz oluşunu ya da haramlığına dair bir hükmün var olup olmadığını inceleyerek Seyyidî’nin eserinde semâ hakkında yaptığı eleştirileri objektif olarak değerlendirmeye çalışacağız.

1. Semâya Karşı Yapılan Eleştiriler ve Bunların Delilleri

Seyyidî’nin eserinde semâa karşı yaptığı eleştirilerini değerlendirirken onun ve bu konuda aleyhte fetvâ veren diğer fukâhanın tepkilerini açıklamak için

¹⁹¹ Koca, a.g.m. , s. 35.

¹⁹² Serrâc, a.g.e. , s. 338.

dayandıkları esasları ele almamız konunun anlaşılması açısından önemlidir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de musikin leh ve aleyhinde açık bir hüküm yoktur. Fakat sahabe ve tabiîn tarafından nakledilen hadislerin bazıları semâ ve musikin cevazını, diğer bazıları da haramlığını ifade edecek mâhiyettedir. Bu yüzden mutasavvıflar da Seyyidî gibi mutasavvıflara muhalif olanlar da, bu hadisleri kendi fikir ve kanaatlerini teyid edecek şekilde yorumlamışlardır.¹⁹³ Bu yüzden aynı hadisin bile mutasavvıflar ve fukâha tarafından kendi görüşlerini kanıtlamada bir delil olarak kullanıldığını görmekteyiz.

Seyyidî'nin on yedinci yüzyılda eserinde yaptığı gibi her asırda raks ve semâ yapmaya karşı çıkan din adamları bulunmuş ve zaman zaman da bu âlimlerin görüşleri itibar görmüştür. Umumiyetle fıkıh âlimleri istisnalar dışında kalan her nevi musiki, eğlence ve oyunu yasak sayarken, hadis âlimleri dini bir gaye gütmeyen raks ve musikiyi müsamaha ile karşılamışlardır. Fakat onlar da dini tasavvufî musikiyi ve deverânı en az fıkıh âlimleri kadar ağır bir dille eleştirmişlerdir.¹⁹⁴

Semânın sufiler arasında yaygınlığı ve buna karşı düşkünlükleri arttıkça Seyyidî'nin eserinde de örneklerini gördüğümüz gibi diğer ulema da musiki ve semâ aleyhinde verdikleri fetvâları giderek ağırlaştırmışlardır. Fakat semâ ile ilgili tartışma konularının ilk başında, semânın Kur'ân-ı Kerîm'den çok müzik içermesi dolayısıyla, müziğin dinen kabul edilebilirliği açısından bir ibadet şekli olup olmayacağı gelmektedir. Zaten Seyyidî'nin de eserinde vurgulayarak eleştirdiği noktalardan biri de def ve neylerle sadâ edilmesi idi. Öncelikle söylememiz gerekmektedir ki, def çalmak genel anlamda caizdir, çünkü haramlığı hakkında herhangi bir nass yoktur.¹⁹⁵ Fakat semâ esnasında Kur'ân yerine musikin tercih edilmesinin bazı sebepleri vardır. Bu sebepleri şu şekilde sıralayarak bu durumun anlaşılmasını sağlayabiliriz. a) Kur'ân'ın her ayeti dinleyenine haline münasip düşmeyebilir, o anda anlayışına uygun gelmeyebilir. b) Semâ yapanların birçoğu Kur'ân'ı ezberlemişlerdir. Tekrar okunan Kur'ân'a kulaklar ve kalpler alışmıştır. c) Şiir zevkiyle okunan ölçülü sesler ruha tesir eder, bu yüzden ölçülü olmayan hoş

¹⁹³ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 70.

¹⁹⁴ Uludağ, *İslâm ve Musiki*, s. 333.

¹⁹⁵ İbn Arabî, a.g.e. , c. 7, s. 307.

sesler, ölçülü ve hoş olan sesler gibi değildir. d) Şiirin kalpteki tesirinde beste adı verilen nağmelerin çeşitli olmasına göre değişik gösterir. e) Boğazdan çıkan ölçülü seslerin ve nağmelerin tesirine, ayrıca def ve ney gibi aletlerin çıkardığı ölçülü ses ve nağmeler de takviye edilir ve böylece etkisi pekiştirilir. f) Bazen hanende; dinleyicinin hâline uygun gelmeyen ve hoşuna gitmeyen bir şeyler söyler. Dinleyici hanenden onu bırakıp başka bir şey söylemesi ricasında bulunur. Her söz, her hâle münasip düşmez. g) Kur'ân Allah'ın kelâmı, bu ise O'nun sıfatlarından biridir. Kur'ân haktır, onun gibisini yazmaya beşeri varlığın gücü yetmez. Çünkü o mahlûk değildir, ona mahlûk sıfatlar tahammül edemez. Kalpler onun manasından ve heybetinden zerre miktarına vâkıf olsa perişan olur, hayret ve dehşet içinde kalır.¹⁹⁶ Bu sebeplerden semâ meclislerinde Kur'ân'dan ziyade daha çok şiir, vaaz, ilahiler tercih edilmiştir.

Seyyidî'nin semâ esnasında Kur'ân yerine başka şeylerle vecde gelmek hakkında yaptığı eleştirilere cevap verirken şu şekilde de izah edebiliriz: Havassa soruldu, Kur'ân'dan başka bir şey dinlerken hareket ve vecde gelen insanlar, Kur'ân dinledikleri zaman neden bu hâli bulamazlar? Şöyle dedi: Çünkü Kur'ân dinlemek, öyle bir sadme ve sarsıntı meydana getirir ki, hiçbir kimse kıpırdamaya imkan bulamaz, herkes bu şiddetli sadmeye mağlub olur. Şiir dinlemek ise rahatlatıcı bir tesir meydana getirdiği için hareket ve vecde sebep olur.¹⁹⁷ Bu yüzden Seyyidî gibi âlimlerin bu konuda yapmış oldukları eleştiriler nefsin bu hâllerini anlayamamalarından dolayıdır.

Seyyidî'nin de eserinde eleştirdiği semâ ile ilgili bir diğer konu ise semâin toplu ve hatta bazen kadın-erkek karışık yapılmasıdır. Toplu halde yapılan semâyâ karşı çıkma sebeplerinden birisi ibadetlerin nafile kısmının, insanın kendisi ve Rabbi arasında kalması gerektiği, gösteri ve gösterişe dönmemesi gerektiğidir. Fakat bu durumu Ahmed b. Ebu'l-Havârî (v. 246/860)'nin Ebu Süleyman'a semâ hakkında sorduğu soru karşısında aldığı şu cevabla açıklayabiliriz: “Semâyı iki kişiden dinlemek bir kişiden dinlemekten daha çok hoşuma gider. Semâi toplu olarak

¹⁹⁶ Uludağ, *İslâm ve Musiki*, ss. 276-280.

¹⁹⁷ Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, trc. Süleyman Uludağ, 8. baskı, Dergah Yayınları, İstanbul, 2016, s. 424.

yapılmalı çünkü böylesi daha tesirli olur.”¹⁹⁸ İnsan nefsinde meydana getirdiği tesirin yanı sıra semâin toplu halde yapılmasını eleştiren Seyyidî’ye şu şekilde de cevap verilir: “Bu şekilde toplanmak bid’attır” diyen kimseye: “Mahzurlu ve yasaklı olan bid’at, emredilen bir sünnete aykırı olan bid’attır. Böyle olmadıkça bunda bir sakınca yoktur.”¹⁹⁹ Yani Seyyidî’nin de ifade ettiği gibi semâ yapmanın bid’at olabilmesi için naslar tarafından yasaklanması yada çirkinliğinin bildirilmesi gerekirdi. Fakat böyle bir şey olmadığı için insanı Rabbine yakınlaştıran bir şeyin bid’at olduğunu söylemek asılsız bir söz olmaktan öteye gitmez.

Fakat Seyyidî’nin ve diğer âlimlerin semâ hakkında bu kadar sert eleştiriler yapmalarında sûfîlerin de yanlış anlaşılacak, kötüye yorumlanabilecek sebepler yaratmaları buna etki etmiştir. Semâ yapılacak yerde, zamanda ve kişilerde şeriâte muhalif bir durumun olmamasına dikkat edilmelidir. Semâ’nın haram olduğu durum ve yerleri Gazâlî kendisine sorulan soruya şu şekilde cevap vererek açıklamıştır: Şu gelecek beş arızdan dolayı semâ haram olur; 1. Dinletenden olan arız, 2. Dinletme aletinden olan arız. 3. Sesin nazmındaki arız. 4. Dinleyenin nefsinde veya devamındaki arız. 5. Şahsın avam halk tabakasından olmasındaki arız.²⁰⁰ Ayrıca mutasavvıfların öne çıkan isimlerinden olan Ebu Talib Mekkî de şöyle demektedir: “Semâda haram, helâl ve şüphe vardır. Kim onu şehvet gören ve hevâsına tabi olan nefisle dinlerse şüphelidir, çünkü içine oyun ve eğlence girmiştir. Kim de onu delile götüren ve yüce Rabbin yollarını gösteren manaları müşahede eden kalp ile dinlerse, mubahtır.”²⁰¹ İşte bunlardan dolayı Seyyidî ve diğer ulemâ semâ hakkında yaptıkları eleştirilerinde dayanak bulmuşlar bunlara riayet etmeyen sûfîler yüzünden diğer mutasavvıf ehlini de ağır eleştirilerinin hücumuna magruz bırakmışlardır.

2. Mezhep İmamlarının ve Mutasavvıfların Semâ Hakkındaki Görüşleri

Ruh, semâ ile saf özüne yaklaşarak kendini kontrol edemez hale gelir. Böylece semâ ile meydana gelen kalp safiyetini, müşahede ve mükâşefe hâli takip eder ki, Allah âşıklarının en önemli gayesi ve işlenen bütün taatlerin en son neticesi budur. Bu neticenin husûlüne vesile olan şey Seyyidî’nin iddia ettiği gibi günah

¹⁹⁸ Kuşeyrî, a.g.e. , s. 421.

¹⁹⁹ Sühreverdî, a.g.e. , s. 226.

²⁰⁰ Gazâlî, a.g.e. , c. 2, s. 732.

²⁰¹ Sühreverdî, a.g.e. , s. 214.

cinsinden olamaz, belki ibadet cinsinden olur. Sûfiler, ibadet cinsinden yaptıklarını da asla iddia etmezler. Semâ sebebiyle bu gibi hâllerin kalpte meydana gelmesi Allah'ın bir sırrıdır. Musikinin tesiriyle kalpte; şevk, ferahlık, hüzn, kabz, bast gibi hâllerin meydana gelmesi, ruhların musikiyle büyülenerek, ona müsahhar olması ve ruhlarla hoş nağmeler arasında bir münasebetin bulunması ilahî bir sırrıdır.²⁰² Fakat Seyyidî ve bazı zahirî âlimler bu durumu anlayamayarak semâ yapmanın küfür, bunu yapanların ise kâfir olduklarını ulemânın da bu konuda icmâ ve ittifakının bulunduğunu iddia etmişlerdir. İşte biz de Seyyidî'nin bu iddialarına karşılık olarak ayetlerden, hadislerden, mezhep imamlarının, büyük âlimlerin ve mutasavvıfların sözlerinden, semâ hakkındaki görüşlerini açıklamaya çalışacağız.

Bu konuyu açıklarken şunu da belirtmeliyiz ki, hoş besteli, zevk verici, nağmeli güfte ve şiirleri dinlemek prensip olarak mübahtır. Fakat bunları dinleyen kimsenin dinlediği şeyin haram olmadığı kanaatinde olması, şeriat tarafından zemmedilen âletlerden dinlememesi, kişinin nefsinin heva ve hevese kaptırmaması, oyun ve eğlence boyutuna vardırması gerekmektedir. Aksi takdirde Seyyidî'nin eleştirilerine ortam ve sebep sağlayarak kendilerinden ziyade tüm sûfilerin zan altında bırakılmasına sebep yaratabilirler.

Hadis-i şeriflerde semâ, güzel ses ve onu dinlemekle ilgili şöyle buyrulmuştur. “Allah, güzel sesli nebisini dinlediği gibi hiçbir şeyi dinlememiştir.”²⁰³ “Dâvud (a.s.)’a güzel ses verilmişti. Hatta güzel sesiyle Zebûr okuduğu zaman cinler, insanlar, vahşî hayvanlar ve kuşlar bile kendisini dinlerdi. İsrailoğulları toplanıp onu dinlerlerdi. Güzel sesinin etkisiyle onun meclisinde dört yüz kişinin öldüğü rivayet edilmektedir.”²⁰⁴ Muâz b. Cebel (r.a.) Allah Rasûlü’ne: “Senin dinlediğini bilsem daha neşeli okurdum” demişti. Çünkü Allah Rasûlü: “Kur’ân’ı seslerinizle tezyin ediniz”²⁰⁵ buyurmuştur. Bu hadis-i şeriflerden de anlaşılacağı üzere Seyyidî'nin eserinde yaptığı semâ karşıtı eleştirilerin dini anlamda bir tabanı yoktur. Çünkü güzel ses, güzeli dinlemek ve onun etkisiyle birlikte kendinden geçmek örnek olması açısından verdiğimiz bu hadislerde övülerek, teşvik edilmiştir.

²⁰² Uludağ, *İslâm ve Musiki*, s. 267.

²⁰³ Buhârî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 19.

²⁰⁴ Gazâlî, a.g.e. , c. 2, s. 217.

²⁰⁵ Buhârî, *Tevhîd*, 52.

Seyyid'nin eserinde ulemanın fetvâsını kaynak göstererek semânın haram olduğuna dair yaptığı eleştirilerinin esasının olmadığını, semâ hakkında müçtehit imamların verdikleri fetvalarla şu şekilde açıklayabiliriz. Semâ, Ebu Hanife'ye göre –fahiş bir şeyle veya içki âlemine mahsus aletlerle beraber olması hariç- mübahtır. İmam Malik'e göre de mübahtır. İmam Ahmed b. Hanbel'e göre de mübahtır. İmam Malik'in oğlu Salih'in yanında dinlediği sabittir.²⁰⁶ İmam Şafî ise musikinin haram olduğunu söylememekle birlikte avâm için mekruhtur, demiştir. Bir kimse, çalgıyı meslek haline getirirse veya sırf eğlenmek gayesi ile devamlı surette musiki dinlemeyi âdet edinse Şafî'ye göre böyle birisinin şahitliği reddedilir. Bu durumda olan kişi mürüvvet derecesinden aşağı düşer, fakat Şafî'ye göre musiki yine de haram olan fiiller nevîne ilhak edilemez.²⁰⁷ Böylece Seyyidî'nin ve etkisinde kaldığı ulemanın da sözlerinin ağır olduğu veya bu sözlerin çarpıtıldığı anlaşılmaktadır. Fakat müctehid imamlarının vermediği bir fetvâyı onlar çekinmeden vermekte ve sırf semâ yapıyor diye bir kimseyi kafir olarak itham etmektedirler.

Seyyidî ile aynı doğrultuda yaptığı eleştirilerle semâ ve rakseden meşâyih hakkında verdiği hükümlerle dikkat çeken zâhirî ulemanın biri olan İbn Kemâl (v. 940/1534), “Raks ve semânın haram olduğu icmâ ile sabittir, onun için bu gibi şeyleri helal sayan kâfir olur.” demiştir. Eğer bu fetvâyı semâyı kastetmeyerek sadece raks için söylediyse bile ona şu şekilde cevap verilir: “Diyelim ki sûfilerin semâ ve devrânı rakstır. Fakat raksın şariat tarafından caiz görüldüğünü ifade eden kesin deliller mevcuttur.”²⁰⁸ Oyun ve eğlenceye ise din izin verince raks edenlere kâfir demek nasıl caiz olur?”²⁰⁹ Ayrıca onların bu eleştirilerine sûfî meşayihlerden olan Zenbilli Ali Efendi (v. 932/1526) buna, İmam Şâfî'nin deverânı helâl kabul eden kişilerden biri olduğunu söyleyerek bu durumda, müçtehid bir imamın kâfir

²⁰⁶ Gazâlî, a.g.e. , c. 2, s. 739.

²⁰⁷ Kuşeyrî, a.g.e. , s. 421.

²⁰⁸ Raksın ve musikinin haram olmadığına ve Hz. Peygamber'in bunların yapılmasına izin verdiği hatta kendisinin de bizzat izlediğine dair Hz. Aişe'den rivayet edilen sahih hadisler mevcuttur. Biz konumuzu uzatmamak için bunlara yer vermek istemedik. (Bkz. Buhârî, Kitâbü'l-İydeyn, c. 2, s. 3; Müslim, Kitâbü'l-İydeyn, c. 2, s. 608; Tirmizî, Kitâbü'l-Menâkib, 71; Ahmed b. Hanbel, c. 5, 116-353.)

²⁰⁹ Uludağ, *İslâm ve Musiki*, ss. 325-326.

sayılacağını, hâlbuki dinimizde bir müçtehidî tekfir eden kimsenin, tövbe etmemesi hâlinde, öldürülmesi ve recim edilmesi gerektiğini²¹⁰ ifade ederek cevap vermiştir.

Seyyidî'nin eserinde yaptığı eleştirilere yine cevaben şu olayı aktarırız ki burada da semâ'n yasaklanması, kişinin kendi nefsinin dizginleyememesine bağlıdır. Semâdan sorulunca Zunnûn şöyle demişti: “Hakk’tan gelen ve kalpleri Hakk’a doğru harekete geçiren bir vârit ve sâiktir. Kim semâyı Hakk ile dinlerse hakikat mertebesine çıkar, kim nefsâniyat ile dinlerse zındıklık derecesine düşer, (musiki müminin imanını, kâfirin küfrünü arttırır.)”²¹¹

Gazâlî adeta Seyyidî'nin eleştirilerinin yersizliğini, semâm mübahlığını anlatmak için semâ hakkındaki görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir: Kişinin “tegannî dinlemek haramdır” sözünün manası “Allah (c.c.) bundan dolayı ceza verecektir” demek ise, mücerreden akılla bilinmeyen, aksine ayet ve hadisten bilinebilecek bir hükümdür. Şer’î meselelerin bilinmesi ancak meselenin nassa hasredilmesiyle veya nass ile sabit olan bir şeyin üzerine kıyas edilmesiyle mümkündür. Nasstan gayem; Hz. Peygamber’in sözü veya fiiliyle açığa vurduğu hakikattir. Kıyastan gayem ise Hz. Peygamber’in söz ve fiillerinden anlaşılan mana demektir. Eğer bir şey hakkında nass yoksa ve nass ile sabit olan bir şeyin üzerine kıyas etmesi de doğru değilse, o şeyin haram olduğunu söylemek bâtıl ve fasittir ve o diğer mübahlar gibi işlenmesinde hiçbir sakınca olmayan bir fiil olarak kalır. Semâ’nın haram olduğuna ne herhangi bir nass, ne de kıyas delalet eder.²¹² Yani, nass ve kıyas birlikte semâ’nın mübah olduğuna işaret etmiştir.

Seyyidî ve zahîr ulemanın sûfîlerin semâı toplu ve davetler şeklinde düzenlemelerine karşı yapmış oldukları eleştirilerine Ebu Talib el-Mekkî (v. 386/996)’nin şu sözüyle de cevap verebiliriz; der ki: “İbn Mücahid (r.a.), semâsız hiçbir davete icabet etmezdi.”²¹³

Seyyidî gibi insanın semâ etmesini ve hoş-güzel birşeyler dinlemesini kötü karşılayanların durumuna örnek olarak Tahir b. Bilâl el-Hemedânî el-Verrak (r.a.)

²¹⁰ Koca, a.g.m. , s. 43.

²¹¹ Kuşeyrî, a.g.e. , s. 422.

²¹² Gazâlî, a.g.e. , c. 2, s. 712.

²¹³ Gazâlî, a.g.e. , c. 2, s. 708.

şöyle anlatır: Ben deniz kenarındaki Cidde camiinde itikâfta bulunuyordum. Birgün mescidin bir kenarında şiir söyleyip dinleyen bir topluluk gördüm. Kalben onların yaptıklarından hoşlanmadım ve kendi kendime dedim ki: “Allah’ın mabedlerinden birinde nasıl bunlar şiir okurlar? O gece Hz. Peygamber’i rüyamda gördüm. Onların toplandığı cami köşesinde oturuyordu. Yanında Hz. Ebu Bekir Sıddık vardı. Baktım ki, Ebu Bekir (r.a.) bir şeyler söylüyor. Hz. Peygamber de onu dinliyor. Adeta Ebu Bekir (r.a.)’ın sözüyle vecde gelen bir kimse gibi elini göğsüne koyuyor. Bu manzaradan sonra kendi kendime dedim ki: Şiir dinleyen bu kimseleri bir daha hor görmek benim için uygun değildir. İşte Hz. Peygamber dinliyor. Ebu Bekir (r.a.) de söylüyor. Bu esnada Hz. Peygamber bana dönerek şöyle dedi: Bu Haktan bir parçadır.”²¹⁴ Nakledilen bu olayda semâa karşı yapılan ön yargı ve eleştirilerin dinde bir yeri olmadığını gösterir.

Semâ, deverân ve raks kelimeleri aralarında küçük anlam farklılıkları bulunmakla beraber genel olarak birbirleri yerine kullanılmışlardır. Ve bunun ilk örneklerini de İslâm tarihinin ilk dönemlerinde bile görmekteyiz. Fakat semân sûfîler tarafından zaman içinde farklı şekillerde icra edilmesi Seyyidî gibi diğer zahîr ilim erbabı tarafından da farklı şekillerde algılanarak çeşitli tartışmalara sebebiyet yaratmıştır. Sûfîlerce derin bir vecdi ifade eden ve aynı zamanda bazı tarikatlatda bir zikir çeşidi olarak kabul edilen semâ, deverân ve raksa Seyyidî ve zâhir ulemeden bazıları şiddetle karşı çıkmış ve bunları yapanları küfürle itham etmişlerdir. Hâlbuki semâ müctehid imamlar tarafından da kabul edilmiş ve haramlığını gerektirecek herhangi bir gerekçenin olmadığı ortaya konulmuştur. Fakat buna rağmen semâ hakkındaki tartışmalar Seyyidî’den önce de sonra da hiçbir şekilde son bulmamış, lehte ve aleyhte olanları tarafından birçok risâle kaleme alınmıştır. İşte Seyyidî’nin eseri de aleyhte olan bu risâleler arasında yer almaktadır. Fakat biz bu eserde yer alan semâ ile ilgili eleştirileri objektif bir şekilde inceleyip, değerlendirerek yeterince cevap verdiğimizizi ve konu hakkındaki kanaatimizi de ortaya koyduğumuzu düşünüyoruz.

²¹⁴ Gazâlî, a.g.e. , c. 2, s. 709.

III. KERÂMET

A) Kerâmet Hakkında Kavramsal Çerçeve

Dostluk, velilik, birine yaklaşma, yakınlık, sultanlık, hüküm anlamlarına gelen velâyetle²¹⁵, yakından ilgili olan kerâmet sözcüğü, “ك-ر-م” kökünden türeyen bir isimdir. Kerâmet sözlükte, şeref, itibar ve cömertlik²¹⁶ anlamlarına gelmekle birlikte, azizlik, kerem, bolca ve kolayca ihsan etmek manalarında da kullanılmaktadır. Kur’ân-ı Kerim’de kerâmet kelimesinin kök harfleri olan “ك-ر-م” ve türevleri, altısı çeşitli kalıplardan olmak üzere, kırk sekiz ayette geçmektedir. Bu ayetlerde; yüce Allah’ın lütuf ve ihsanları hakkında “kerîm” kelimesi sıkça geçiyorsa da “kerâmet” kelimesi yer almamaktadır.²¹⁷ Kerâmetin terim anlamı ise, Peygamberlik iddiasıyla ilgisi olmaksızın bir kişide harikulade bir halin zuhur etmesidir. Kerâmet Hakk’ın velisine bir ikramıdır.²¹⁸ Kuşeyrî (v. 465/1072) eserinde kerâmetin tanımını yaparken onun, genel-geçer tabiat kanunlarının dışında gerçekleşen bir durum olması, velâyet ile vasıflanmış olan bir kimseden zuhur etmesi ve hâlini tasfîk edici mahiyette bulunması gerektiğini belirtir. Kuşeyrî ayrıca tehâddi vasfı dışında mucizenin şartlarının tamamının veya çoğunun kerâmette de bulunacağını ve kerâmet kimde zuhur ederse ona bir özellik ve üstünlük kazandıracağını da söyler.²¹⁹ Yani kerâmet, Allah’ın sadık kullarından, ortada her hangi bir iddia olmaksızın, tabiat kanunları dışında olağanüstü bir durumun meydana gelmesidir.

Kerâmet dışında gerçekleşen başka harikulâde olaylar da vardır ki onlar da; mekr, ihanet, istidrac, irhâs, mucize ve maûnettir. Bu olaylardan Seyyidî de eserinde bahsetmiş ve hepsini ayrı ayrı ele almıştır. Bizde bu kelimelerin tanımlarını ve açıklamalarını konunun daha iyi anlaşılabilmesi için burada yapma gereği duyuyoruz.

Mekr: sözlükte; oyun, kandırma, hile, tuzak anlamalarına gelmektedir. Tasavvufî istilahta ise, Allah’ın, emirlerini dinlemeyen bir kuluna nimet üzerine

²¹⁵ Ögke (ve diğerleri), a.g.e. , s. 438.

²¹⁶ Râgıb el-İsfahânî, “Kerâmet”, *el- Müfredât fî Garîbi ’l-Kur’ân*, İstanbul, 1986, s. 647.

²¹⁷ Halil İbrahim Bulut, “Hârikulâde Olması Açısından Kerâmet ve Mûcize ile İlişkisi”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3/2001, s. 331.

²¹⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 211.

²¹⁹ Kuşeyrî, a.g.e. , s. 435.

nimet vermesi, edepsizliğine rağmen durumunu olduğu gibi bırakması ve olağanüstü hususları başarmayı nasip etmesidir. Bu anlamda mekr, istidraçtır. Bu yüzden sûfîler kendilerinden zuhur eden kerâmetlerin mekr-i ilahi olmasından endişe ederler. Mekr, maşukun aşkını, bazen iltifat ederek, bazen ona muhalefet ederek kandırmasıdır.²²⁰ Böylece olağanüstü hâller, Allah'ın sevdiği, O'nun emir ve yasaklarından sakınarak kulluğunu hakkıyla yerine getirmeye çalışan veli kullarından meydana gelebileceği gibi, O'nun rızasını umursamamaya yeri geldiğinde ona karşı isyan etmekten ve O'nu inkar etmekten geri kalmayan kullarında da gerçekleşebilmektedir.

İstidrâc: sözlükte; “merdiven, yol” anlamındaki derec ve “merdiven basamağı” demek olan derece ile aralarında etimolojik ilgi bulunan derc kelimesi, “merdiven basamaklarını çıkar gibi yavaş yavaş yürümek, merdiven çıkmak” gibi manalara gelir. Bu kökten türeyen istidrâc ise “bir kimseyi bir şeye adım adım, derece derece yaklaştırmak, onu kurduğu tuzağa yaklaştırıp düşürmek, aldatmak” anlamındadır.²²¹ Tasavvufî ıstılahta ise inkârcıların tedricî olarak felâkete yaklaştırılırken geçici bazı başarılar kazanması anlamına gelen hârikulâde olaylardır. İstidrâcî meydana geldiği insanın özelliklerine ve meydana geliş şekillerine göre farklı şekillerde de tanımlayabiliriz: a. Tanrı veya Hakk'ın makbul bir kulu olduğunu iddia eden bir kâfirden ve gayr-i müslimden, iddiasına uygun harikulâde hallerin zuhur etmesi. b. Şeytan'ın, iddiacı kâfiri, daha derin bir uçuruma yuvarlamak için aşama aşama yükseltmesi. c. İddiacıyı, azar azar mehil vererek Allah'ın korkunç gazabına yaklaştırmak. d. Sahtekârların ve iddiacıların yavaş yavaş Allah'ın rahmetinden uzaklaşıp gazabına yaklaşması.²²² Firavun örneğinde olduğu gibi²²³ istidrâc sahibi kişiler, elde ettikleri başarıları kendi gayretlerinin ürünü zanneder, kibirlenir ve azgınlıklarını alabildiğine artırırlar ve sonunda ilâhî azaba uğrarlar.

İhanet ise, İlâhlık veya peygamberlik iddiasında bulunan bir kimsenin elinde bu misyonu yalanlayan harikulâde bir olay meydana gelmesi anlamında kullanılan

²²⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 241.

²²¹ İsmail Durmuş, “İstidrâc”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, 2001, c. 23, s. 328.

²²² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 192.

²²³ Zuhuf, 43/46-56.

bir kelâm terimidir.²²⁴ Kâfir ve günahkârların elinde ortaya çıkan ihanete örnek olarak peygamberlik iddiasında bulunan Müseyleme'yi verebiliriz. O, bir gözü kör olan çocuğun gözünün açılması için tükürüğünü sürmüş, çocuğun diğer gözü de kör olmuştur.²²⁵ Bu olaylar iddiacının iddiasını boşa çıkararak vaatlerinin ve iddialarının geçersiz olduğunu göstermek için meydana gelen olağanüstü hâllerdir.

Maûnet, sözlükte yardım, kolaylık anlamlarına gelmekle birlikte ıstılahta, Allah'ın herhangi bir mümine yardım etmek üzere gerçekleştirdiği hârikulâde durumlardır. Allah'ın kulunu maddî ve manevî afetlerden koruması şeklinde olabileceği gibi dünyevî ve uhrevî alanda ona fevkalâde nimetler lütfetmesi suretiyle de olabilir.²²⁶ Maûnet, amelleri, davranışları ve ahlâkı güzel olan Müslümanlarda ortaya çıkmaktadır.

İrhâs, sözlükte temellendirmek, sağlamlaştırmak, sıkıştırmak anlamlarına gelmektedir. Tasavvufî ıstılahta ise, Peygamberlerden nübüvvet öncesi dönemde sâdır olan harikulâde hâller için kullanılır. Bu tür olayların nübüvvete bir nevi hazırlık oluşturduğu kabul edilmiştir.²²⁷ Hz. İsa'nın doğduktan hemen sonra konuşması,²²⁸ Hz. Peygamber'i doğumundan itibaren küçük bir bulutun devamlı olarak onu takip etmesi, buna örnek olarak verilebilir.

Mucize, Peygamberlik iddiasında bulunan bir kimsenin gösterdiği, iddiasını doğrulayan fevkalâde olaydır. Nübüvvet iddiası taşıdığı için mucizenin sihir ve hayal ürünü diğer şeylerle karıştırılması ihtimali yoktur. Kur'ân-ı Kerim'de geçen mucizeler arasında yer alan ölüleri diriltme, doğuştan körleri ve alaca hastalığına yakalananları iyileştirme²²⁹, veya asâyı yılanı dönüştürmenin²³⁰ beşeri güç ve kapasite çerçevesinde bulunmadığı zaruri olarak bilinir.²³¹

²²⁴ M. Sait Özervarlı, "Harikulâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, 1997, c. 16, s. 181.

²²⁵ Şerafettin Gölçük, Süleyman Toprak, *Kelam*, Tekin Kitabevi, Konya, 2014, 8. baskı, s. 392.

²²⁶ Özervarlı, "Harikulâde", c. 16, s. 181.

²²⁷ Özervarlı, "Harikulâde", c. 16, s. 181.

²²⁸ Meryam, 19/30-33.

²²⁹ Âl-i İmrân, 3/49.

²³⁰ A'râf, 7/107.

²³¹ Özervarlı, "Harikulâde", c. 16, s. 181.

Bu açıkladığımız olağanüstü hâller içinde mucize ile benzer özelliklere sahip olan kerâmet Seyyidî gibi zahîr ulema tarafından devamlı eleştirilere maruz kalmıştır. Çünkü kerâmette, tıpkı mucize gibi tabiat kanunlarıyla açıklanamayan olağanüstü ve sıradışı bir olay olup mahiyeti itibariyle mucizeden farklı değildir. Aralarındaki fark, kimden zuhur ettiğiyle ilgilidir. Mucize peygamberlerden, kerâmet ise ona bağlı olan veli kullarından ortaya çıkar. Veliler, velilik iddiasında bulunmadıkları gibi kimseye de kerâmet iddiasında bulunmazlar. Yani birinde mucizenin izharı, diğerinde kerâmetin zuhuru söz konusudur.²³² Mucizenin de kerâmetin de yaratıcısı Allah Teâlâ'dır.

Böylece kerâmetle ilgili diğer kavramları da açıklamış bulunuyoruz. Fakat bir kimsenin, harikulâde hallere sahip olduğunu iddia etmesi ve halleri teşhir etmesi en büyük günahlardan olduğundan gerçek veliler ve arîfler kerâmet sahibi olduklarını asla iddia etmez ve türlü hâlleri de göstermeye kalkışmazlar. Bu yüzden de sûfiler kerâmeti Allah Teâlâ'nın velî kuluna bir ikramı ve lütfu olarak kabul ederler ve kerâmetin gizliliği esas olduğundan dolayı da “hayz-ı ricâl²³³” olarak tanımlamışlardır. Nasıl ki kadınlar hayızlarını gizlerlerse, ricâlullah da kerâmetlerini gizlemeyi tercih etmişlerdir. Sûfiler, ilk dönemlerden itibaren, kerametten çok, istikâmet üzere olmayı benimseyerek, istikamete itina gösterilmesi üzerinde dururlar. Tasavvuf ehli kimseler, gerçek kerâmeti şeriata uymak ve sünneti yaşamak olarak değerlendirirler. Onların bu hassasiyetlerini de en iyi Bâyezid Bistâmî'ye atfedilen şu söz açıklamaktadır: “Bir kimsenin havada bağdaş kurup oturduğunu görseniz, onun Allah'ın emir ve yasaklarına riâyet, sünnete uymak konusundaki hassasiyetlerini görmedikçe sözüne itibar etmeyiniz.”²³⁴ Böylece ilk dönemlerden itibaren şeriât kurallarına uymayan, ya da en ufak küçük günahlarda dahi ısrar edenlerin gösterdikleri kerâmete itibar edilmemesi esas olarak kabul edilmiştir.

²³² Süleyman Uludağ, “Kerâmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, 2002, c. 25, s. 265.

²³³ Hayz-ı ricâl: Lügat anlamı itibariyle, erkeklerin hayzı demektir. Tasavvufi ıstılahta ise, sâlikin cezbeye kapılara ve vecde gelerek kendinden geçmesi, bu yüzden hayız gören kadınlar gibi Allah'ın huzuruna çıkamaması, namaz kılamaması halidir. Bazı mutasavvıflar kerâmetleri ve harikulâde halleride bir eksiklik olarak değerlendirir ve bu hallere de erlerin hayzı derler. (Uludağ, “Hayz-ı ricâl”, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 163.)

²³⁴ Yılmaz, a.g.e. , s. 315.

Kerâmetin varlığının ve onun hak oluşunun ehl-i sünnet âlimleri arasında icmâ ile kabul edildiğini de açıklamamız gerekirse; İmam-ı Âzam Ebû Hanife (v. 150/767), *el-Fıkhu'l-Ekber* isimli eserinde “Peygamberlerin mucizeleri ve velîlerin kerâmetleri haktır.”²³⁵ buyurmuştur ve ehl-i sünnet ulemâsı da kerâmetin hak olduğunda müttefiktir. Onlara göre kerâmet, peygamberler aracılığıyla ortaya çıkan, onların nübüvvetlerine delalet eden, onların mucizelerinin birer parçasıdır. Kerâmetin ittifakla kabul edilmesinde Kur’ân-ı Kerîm’de kerâmetle ilgili örneklerin bulunmasının etkisi büyüktür. Kur’an-ı Kerîm’de kerâmetle ilgili bulunan örneklerden bir kaç şunlardır; Hz. Süleyman’ın ümmetinden Asaf isminde bir âlimin, Saba melikesi Belkıs’ın tahtını göz açıp kapayıncaya kadar getirmesi hadisesi,²³⁶ Hz. Meryem’in mevsimsiz meyvelerden oluşan sofrası hadisesi,²³⁷ Hz. İsa’nın doğduğunda hemen konuşması hadisesi²³⁸ ve Hz. Musa’nın Hızır (a.s.) ile olan kıssası.²³⁹

Sûfilere göre ayetlerden başka hadislerde de kerâmetin meşruiyetine dair delil olabilecek rivayetler vardır. Bunlara örnek olarak şu rivâyetleri nakledebiliriz: Rahib Cüreyc kıssasında, kendisine iftira atmak isteyen bir fahişe kadına, doğurduğu çocuğun aleyhte şahitlik yapması sonucu Cüreyc’in kurtulması.²⁴⁰ Yolculuğa çıkıp yağmura tutulan ve mağaraya girip orada mahsur kalan üç arkadaşın dua ile kurtulmaları.²⁴¹

Sahih hadislerde, önceki velilerin ve ümmetlerdeki bazı sahih kimselerin kerâmetleri nakledildiği gibi ashâb-ı kiramın da birçok kerâmeti bize kadar ulaşmıştır. Bunlara örnek olarak da, Hz. Ömer Medine’de hutbe okurken, Nihâvend’de Sâriye komutasında savaşan İslâm ordusunun durumunu görmüş ve “Ey Sâriye! Dağa doğru, dağa doğru!” diye uyarıda bulunmuş, o anda hutbeyi dinleyenler bu olaya şahit olmuş ve Sâriye’nin de bu ikazı duyması ve yerine getirmesi

²³⁵ Ebû Hanîfe Nu’mân b. Sâbit, *el-Fıkhu'l-Ekber*, trc. Mustafa Öz, 11. baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015, s. 56.

²³⁶ Neml, 27/40.

²³⁷ Âl-i İmrân, 3/28.

²³⁸ Meryem, 19/25.

²³⁹ Keyf, 18/65.

²⁴⁰ Buhârî, Enbiyâ 48; Müslim, Birr 48.

²⁴¹ Buhârî, Edeb 5; Müslim, Zikir 27.

sonucunda ordu başarılı olması;²⁴² ve Hâlid b. Velîd (r.a.)'in zehir içtiği halde hiç tesir etmemesi²⁴³ verilebilir.

Kerâmetin varlığını ve onun hak oluşunu Ehl-i Sünnet uleması tarafından icmâ ile kabul edilmesini Kur'ân-ı Kerim'deki ayetlerden ve bu zamana kadar nakledilen sahih rivayetlerden açıkladığımıza göre şimdi de tasavvuf ehlinin kerâmete bakış açılarını ve onu kabul şartlarını açıklamaya çalışacağız.

B) Kerâmet Hakkında Sûfilerin Görüşleri

Kerâmet konusunda sûfilerin görüşlerini ve genel kabullerini açıklamamız gerekirse, onlar da ehl-i sünnet uleması gibi kerâmetin varlığını kabul etmişler fakat bunun çeşitleri, meydana geldiği hâllerin farklılığı ve ızhârı konusunda farklı fikirler öne atmışlardır. Belli bir azınlığın düşüncesi dışında, kerâmet hakkında genel görüş, bu olayların seyr-i sulûke yeni başlayan müritlerin bağlılıklarını artırmak için onlarda daha çok meydana geldiği ve kemâle ulaşan sûfiler için de artık kerâmetlerin bir anlam ifade etmediğidir. Veliler kerâmetlerini başkaları için değil, sadece kendi nefisleri için bir delil olarak kullanıp, itminan ve yakine ulaşmaya, iç sıkıntı ve rızık endişesinden kurtulmaya çalışırlar. Çünkü onlar artık tüm eşya ve olayların arkasındaki hikmetleri görmektedirler ve bu tarz harikulâde olaylara ihtiyaç duymazlar. Fakat hala kerâmet peşinde koşan ve bunu isteyenler için Cüneyd-i Bağdâdî şöyle demiştir: “Manevi nimetleri görüp onların tadına dalmak ve kerametlere aldanmak havassın kalplerini perdeler.”²⁴⁴

Kerâmet konusunda sûfiler ayrıca onun gizliliğini şart koşarak, halka teşîr edilmesini hoş karşılamamışlardır. Nitekim kerâmetleri olmakla birlikte bunları gizlemeye özen gösteren Sehl b. Abdullah Tüsterî ile ilgili anlatılan şu olay dikkat çekicidir: Bir gün bazı insanlar Sehl'e: Senin su üzerinde ayakların ıslanmadan yürüdüğün söyleniyor, bize anlatır mısın? dediklerinde Sehl şöyle demiştir: “Siz bunu şu caminin müezziniinden sorun. Çünkü o doğru sözlü bir kişidir.” Onlardan biri gidip olayı müezzinden sorunca şu cevabı almıştır: “Ben sizin dediğinizi bilmiyorum ama Sehl geçenlerde banyo yapmak için havuza girdi. Ayağı kayıp düştü

²⁴² Serrâc, a.g.e. , s. 376.

²⁴³ Ögke (ve diğerleri), a.g.e. , s. 441.

²⁴⁴ Bardakçı, a.g.e. , s. 250.

eğer ben olmasam boğulacaktı.”²⁴⁵ Böylece Sehl bu hadiseyle, kendisinden meydana gelen kerametlere bir değer atfetmediğine, dikkat çekmiştir ve böylece bu olayların kendisine insanî özelliklerden uzaklaştırmadığını onlara anlatmaya çalışmıştır. Fakat Sehl bir başka sözünde de şöyle demiştir: “Kırk gün süreyle samimiyet ve ihlasla zühde devam eden kişide Allah tarafından bir takım kerametler zâhir olmaya başlar. Kimden böyle bir şey zâhir olmamışsa bu onun zühdündeki sadakat ve ihlas noksanlığındandır.”²⁴⁶ Bu sözüyle de samimi ve ihlaslı bir şekilde Allah’a yönelen herkeste doğru yolda olduklarına işaret etmek için bu durumların meydana geleceğini açıklamak istemiştir. Fakat bu hâller meydana gelmesine rağmen onlara önem atfedilmemesi gerektiğini önceki sözünden anlamaktayız.

Kuşeyrî de kerâmetle ilgili görüşlerini şu şekilde açıklamaktadır: “Evliyâdan kerâmetin zuhur etmesi câizdir ve câiz oluşunun delili de şudur: Kerâmetin zuhura gelmesi aklen tasavvur edilen bir iştir, kerâmetin zuhuru, (aklî ve naklî) esaslardan hiçbir aslın iptalini gerektirmez. Allah Teâlâ’yı kerâmeti icât ve halk kudretine sahip olmakla vasfetmek vaciptir. Kerâmetin Allah Teâlâ’nın kudreti dâhilinde bulunduğunu bilmek vacip olunca, vücuda gelmesinin imkânına engel olan hiçbir şeyin bulunmadığı anlaşılmış olur.”²⁴⁷ Kuşeyrî bu sözüyle kerâmeti de Allah’a atfederek diğer eylemler gibi kerâmetlerin de gerçekleşmesinin mümkün olduğunu; çünkü, Allah Teâlâ’nın her şeyi yaratmakta muktedir olduğunu vurgulamaktadır.

Abdülkadir Geylânî (v. 561/1160) ise kerâmeti şöyle açıklamıştır: Kerâmet, peygamberlerin varisleri olan velilerin, dine hizmet etmeleri için bir vesiledir. Veliler, bu kerâmet sayesinde Allân’ın dinini ayakta tutarlar ve o dini insan, cin ve şeytanlardan korurlar.²⁴⁸ Böylece Abdülkadir Geylânî de kerâmeti, Allah’ın dininin korunmasında veli kulların benliklerinde gerçekleşen önemli bir araç olarak kabul etmiştir.

İlk mutasavvıflardan olan Ebu Hüseyin Nurî, gençliğinde kerâmet konusunda içine düşen bir ukdeyle kerâmet göstermek istemiş ve Dicle kenarına giderek bir olta

²⁴⁵ Feridüddin Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, haz. Süleyman Uludağ, 2. baskı, Erdem Yayınları, İstanbul, 1991, s. 335.

²⁴⁶ Serrâc, a.g.e. , s. 377.

²⁴⁷ Kuşeyrî, a.g.e. , s. 433.

²⁴⁸ Geylânî, a.g.e. , s. 223.

alıp iki sandal arasında durarak: “İzzetine yemin ederim ki şu olta ile üç rıtlılık bir balık çıkarmazsan kendimi suda boğacağım.” demiş ve üç rıtlılık bir balık tutmuştur. Bu olay Cüneyd-i Bağdâdî’ye anlatılınca: “Onun hükmü, kendisini sokacak bir yılanın çıkması idi.” diyerek Ebu Hüseyin Nurî’nin bu davranışını tenkit etmiştir.²⁴⁹ Fakat Ebu Hüseyin Nurî daha sonraki zamanlarda, bir gece Bağdat’ta karşı tarafa geçmek için Dicle’nin yanına geldiğinde, Dicle’nin iki yakasının birleşip nehri kapattığını görünce: “İzzetine andolsun ki, ben bu nehirden kayıksız asla geçmem”²⁵⁰ diyerek bunu önemsemediğini vurgulamıştır. Bu durum da, tasavvufta yol alan bir kişinin kerâmete önem verirken, kemâle erdiğinde kerâmet cinsi olaylardan uzak durarak, sebepleri esas almayı önemsemediğine örnek oluşturmaktadır.

Ebu Nasr Serrâc (v. 378/988) bu konu da şöyle der: “Bu sûfî taifesi, doğrulukları ve dindarlıklarıyla bilinirler. Bunlardan her biri bir yerin önderi ve dinin ahkâmı konusunda halkın rehberidir. Müslümanlar onların ahkâm-ı din konusundaki sadakatlarını tasdik, Rasulullâh’tan rivayetleri konusunda şهادetlerini kabul etmişlerdir. Onlar da haber ve eserlerini ona dayandırmışlardır. Hiç kimsenin kendilerini tekzip ile rivayet ettikleri hikayeleri ithâm etmesi câiz değildir. Bir konuda doğru olanın bütün konularda doğru olması beklenir.”²⁵¹ Böylece, sûfîlerin diğer dinî hususlarda olduğu gibi, kerâmet konusunda da samimi olduklarını ve bu konunun eleştirilerek tekzip edilmemesi gerektiğini anlatmaya çalışmıştır.

Sûfîler genellikle kerâmeti kevnî kerâmet ve hakikî kerâmet olmak üzere iki bölüme ayırırlar. Kevnî kerâmet, kullar için adetullâh dışında olağanüstü hâllerin meydana gelmesidir. Bunlar duyu organlarıyla algılanabilen olağanüstü hâl ve davranışlardır. Havada uçmak, su üstünde yürümek, hayvanlarla konuşmak, akıldan geçenleri bilmek gibi. Hakikî kerâmet ise, ilim, irfan, mârifet ve ahlakla ilgilidir. En büyük kerâmet insanlardaki kötü huyları gidererek, onlara iyi huylar kazandırmak, müridlerin doğru yönde ilerlemelerine vesile olmak, şerî kurallara uygun bir dinî hayat idame ettirmek, dinde istikâmet üzere olmaktır. Bu tür kerametlere ilmî ve manevî kerâmette denilir. Sûfîlerin esas olarak itibar ettikleri, bu kerâmet türüdür.

²⁴⁹ Serrâc, a.g.e. , s. 381.

²⁵⁰ Serrâc, a.g.e. , s. 380.

²⁵¹ Serrâc, a.g.e. , s. 371.

Çünkü kevnî kerâmetin bir mekr-i ilâhî olmasından korkarlar. Fakat avam halkın itibar ettiği hakiki kerametden ziyade, genel olarak kevnî keramettir.

Sûfilerin kerâmet konusunda belirledikleri genel ilkeleri kısaca şu şekilde sıralayabiliriz: a. Kerâmeti gizlemek temel esastır. Kerâmeti izhâr sûfilerce hoş karşılanmaz, fakat kişinin iradesi dışında Allah'ın lütfuyla kendiliğinden görülürse, bu o kişinin velî oluşuna delâlet eder. Kâmil insan, kerâmetle değil, kulluk görevleriyle ilgilenir. b. Kerâmet, velî kulun maksada ulaşmasında bir engel olabilir. Kerâmette takılı kalanlar Allah'a karşı olan asıl görevlerini ihmal edebilirler ya da kerâmeti kendi benliklerine atfederek nefislerine mağlup olabilirler. Bu yüzden sûfiler bunun bir mekr-i ilâhî olmasından korkarak ondan uzak durmaya çalışırlar. c. Asıl kerâmetin kevnî kerametlerden ziyade kötü vasıflardan kurtularak, iyiye yönelerek istikamet üzere olmak olduğunu bilirler. d. Kerâmet değil, şerîat kanunlarına uymak esas olandır. Çünkü kerâmet benzeri olaylar kafirlerden de meydana gelebilmektedir. Bu da kul için aldatıcı olabilir.²⁵² e. Sûfilerin esas aldıkları şey istikâmettir, kerâmet değildir. Ebu Ali Cüzcanî bu konuda şöyle demiştir: “İstikâmet ara, kerâmet arama. Çünkü nefsin kerâmet aramak için hareket etmekle, Rabbin ise senden istikâmet istemektedir.”²⁵³ f. Velâyet için kerâmet şart değildir. Velî kemâle erdikçe kerâmeti azalır. g. Kerâmet Allah'ın onu verdiği kulu için kişisel bir hadisedir. h. Kerâmet, ahiretteki nasibini eksiltmeyeceği gibi amelinden bir şeyin de karşılığı değildir.²⁵⁴

İslâm mutasavvıfları kulda kerâmetin ortaya çıktığı hâlin üstünlüğü konusunda iki farklı görüşü benimsemişlerdir. Bunlardan ilk Beyazid-i Bistâmî, Zunnûn-i Mısırî, Muhammed b. Haffî (v. 371/982), Hallâc-ı Mansûr (v. 309/922) ve Yahya b. Muaz er-Razî (v. 258/872) gibi sûfilere göre kerâmetin meydana gelmesi, sadece velinin haline mağlup olup her hangi bir iddiada bulunamadığı sekr hâlinde olur. Kerâmet, kurb hâli olan keşf hâlinde ortaya çıkar. Geçici olan bu hâlde iken velinin kalbine göre taş ve altın bir ve eşit olur. Cüneyd-i Bağdâdî, Ebu Abbas Seyyârî (v. 342/953), Ebu Bekir Vasîtî (v. 320/932) ve Hakîm Tirmizî (v. 320/932)

²⁵² Ögke (ve diğerleri), a.g.e. , ss. 442-443.

²⁵³ Sühreverdî, a.g.e. , s. 45.

²⁵⁴ İbn Arabî, a.g.e. , s. 309.

gibi sūfîler ise kerâmetin sahv ve temkin hâlinde meydana geleceği kanaatindedirler. Onlara göre sekr ve telvin, tasavvuf yoluna yeni girenlerin gördüğü hâllerdir. Tasavvufun ileri merhalelerinde telvin temkin ile yer değiştirir. İşte o zaman sâlik hakiki manada velî, kerâmetler de sıhhatli olur.²⁵⁵ Kerâmet tüm tasavvuf ehli tarafından kabul edilmesine rağmen, görüldüğü gibi onunla ilgili ufak noktalarda görüş farklılıkları yaşanmıştır.

İslâm'ı ihlas ile yaşama çabası içinde olan gerçek tasavvuf erbâbı, mümkün oldukça kerâmet ve olağanüstü hallerle meşgul olmaktan kaçınmışlar, fakat isteklerinin dışında meydana gelen kerâmetlere karşı da onları gizlemeye çalışarak itibar etmemişlerdir. Çünkü onların esas aldıkları şey kerâmet göstermek yerine İslâm'ı ihlaslı bir biçimde yaşamak ve istikamet üzere olmaktır.

C) Şifâ-i Kulûb'de Kerâmet İle İlgili Meseleler

Tasavvufî eserlerde ve İslâmî kaynaklarda, genel olarak nitelik ve nicelik bakımından benzer olan fakat sahiplerinin konum ve özelliklerine göre farklı isimlendirilen hârikulade olaylarla sahibinin dinî konumu arasında doğru bir ilişki kurulmuştur. Seyyidî de eserinde bu çeşitli harikulade olaylar ve kerâmetle ilgili konular üzerinde durarak, bazı açıklamalar yapmaktadır. Bu açıklamaları yaparken bazen bunların tanımlarını ortaya koymuş bazen de eleştirilerini dile getirmiştir. Şimdi eserinde yapmış olduğu tanım ve yorumları ayrıntılı bir şekilde ele alarak onları açıklamaya, daha sonra da bu eleştirilerinin değerlendirmesini yapmaya çalışacağız. Çünkü salih müminlerden zuhur ettiği kabul edilen bazı olağanüstü olayların, onların velayet mevkiinde olduklarını göstermesi ve bu özelliklere sahip olan kimselere saygı duyup, hürmet gösterilmesi ve sözlerine itimat edilmesi gerektiği için bu olayların İslâmî çerçevede değerlendirilmesi önemlidir.

Seyyidî ilk olarak eserinde, çeşitli garip-acayip hallerin açıklanması şeklinde ayrı bir başlık açmıştır ve bu bölümde normalde âdetten olan şeylere karşı, muhalif olan sekiz durumun varlığından bahsetmiştir. Bunların da dördünün ahabbda, dördünün düşmanda olduğunu belirtir. Bunlardan ilki “sihir”dir ve uzunca bu durumu açıklar. İkincisinin ise, “istidrâc” olduğunu söyler ve onu açıklar: o emr-i

²⁵⁵ Ali b. Osman el-Cüllâbî el-Hucvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, haz. Süleyman Uludağ, 1. baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1982, ss. 243-246.

harikadır ki onu iddia edenin isteği ve garazı üzere gerçekleştiğini, fakat bu olayın gerçekleşmesinde imâna ve salih amele gerek olmadığını belirtir. Eserinde açıkladığı üçüncü olağanüstü hâl, ”ihânet”tir ve onuda şu şekilde açıklar: o emr-i harikadır ki iman ve salih amelle birlikte olduğunu fakat bunların dava edenin muradı üzere olmadığını belirtir.²⁵⁶

Olağanüstü hâlleri açıklarken; yalancı ve gaibden haber vericilerin, çeşitli falcıların ve büyücülerin pîrlerinin Ahmed bin A’sam olduğunu bildirir. Eserinde Rasûlü Ekrem (a.s.)’e on bir düğümle, kuyunun içindeki taşın altına koyarak yapmış oldukları büyüden bahseder. Bu durumun da Hz. Ali (r.a.)’ye iki melek tarafından rüyasında bildirildiğini ve bu olay üzerine muavvizeteyn surelerinin nuzûl olduğunu, böylece bu olayın da def edildiğini anlatır. Böyle bir durumdan korkanların da muavvizeteyn surelerine başvurmalarını tavsiye eder. Bunların kâfirlerin, münafıkların ve zâlimlerin isteklerine göre zuhûr ettiğini bu sebep ile onların ma’rûr olup kendilerinin iyilikte olduklarını zannetmelerine sebep olduğunu, bu yüzden de selefın neden Rabbü’l-Âleminden çok fazla kerâmet istemediklerini açıklar. Asrımızda diye bahserecek döneminde kerâmet davasında bulunanların hallerinin yakında zikir olunacağını ve bunların ne olduğunu açıklayacağını söyler ve Hz. Mehdî’nin onlardan şer-i şerifin intikamını alacağını söyler.²⁵⁷

Seyyidî birçok fasık ile fâcirin, kerâmet ve benzeri çeşitli harikulade olaylara büründüklerini bildirir. Bizim kerâmeti inkar ettiğimiz gafillerin hatırına gelmesin ki bu bizim ezberlediğimiz beyitlerdendir der ve kerâmeti inkar etmediğini açıklamaya çalışır. Fakat bâtil-ı fâsık ve fasidden meydana gelen kerâmeti inkar etmeyenler için münkir olursun der ve “kişi sevdiğiyle beraberdir”²⁵⁸ hadisini zikrederek de bunun nedenini açıklamaya çalışır. Sonra da Hz. Şiblî (v. 334/946)’den bahseder.²⁵⁹

Seyyidî eserinde daha sonra, ashabda bulunan dört harikulade olaydan bahseder. Bunların ilki de “irhasât”tır. Bunu da peygamberlere nübüvvet nuru gelmeden önce meydana gelen harikulade olaylar, şeklinde açıklar. İkinci olarak

²⁵⁶ Seyyidî, a.g.e. , vr. 55a.

²⁵⁷ Seyyidî, a.g.e. , vr. 55b.

²⁵⁸ Buhârî, Edeb, 96; Müslim, Birr, 165.

²⁵⁹ Seyyidî, a.g.e. , vr. 56a.

“nübüvvet mucizelerini” açıklar. Bu ikincisinin de meydana gelmesinin enbiya-i izâmın rihletlerinden sonra muhâl olduğunu belirtir.²⁶⁰

Seyyidî eserinde, “Evliyâdan kerâmet enbiyaya mu’cizdir.” demenin zâhiri manasından başka mananın verildiğini belirtir. Ahbabdan gerçekleşen üçüncü olağanüstü hâl olarak da “Kerâmet”i açıklar ve âlimden da’vasız ve nezî’siz ortaya çıkan harikulade bir olay olduğunu belirtir. “Îânât”ı izah ederken, kerâmet ehli âlimden farzları, vacipleri ve müstehab sünnetleri sakınarak öğrenen mü’minlerin avamlarından sadır olan hareketler olduğunu ve buna itibar edilmediğini belirtir. Kerâmet ehlinde bulunmaması gereken özellikleri sayarken de bunlar arasında kibleye karşı tükürmek ve mekân-ı eşrafeye sol ile ehasseye sağ ile girmek gibi örnekler verir. Sonra ittifâkla kabul edilen büyük günahlardan işleyen ve devamlı olarak küçük günahlardan sakınmayan ve bunu yaptığı bilinen kişilerin evliyây-ı şeytan olmalarında şüphe yoktur der.²⁶¹

Seyyidî bu yukarıda anlattığı sekiz harikulade olayı aynı şekilde beyit halinde de dile getirerek tek tek açıklar. Bu beyitlerde ayrıca, namaz kılmayı, hatta tahareti bilmeyen velilerin olduğunu ve bunların kerâmet iddiasında olduklarını bildirir. Bu güzel, harikulade olayların gerçek ilim sahibi kişilerden kalkarak, cahillere kalmasından şikayet eder. Bu hâllerin de kıyamet alâmetlerinden olduğunu söyler. Seyyidî eserinde bu sekiz hâlin açıklamasının tamam olduğunu bildirir. Bunlara karşı alınacak önlemler arasında, cehaletten ve ahmaklıktan geri durularak insanın Rabbine karşı itaat etmesi gerektiğini, bunlardan sakınılarak, tefekkürle doğrunun bulabileceğini ve bu duruma karşı ısrar etmeyerek, tövbenin şart olduğunu belirtir.²⁶²

Böylece Seyyidî’nin eserinde kerâmetle ilgili üzerinde durduğu noktaları incelemiş olduk. Şimdi ise çalışmamızda onun yapmış olduğu eleştirilerin değerlendirmesini yapmaya çalışacağız.

D) *Şifâ-i Kulûb*’de Kerâmet İle İlgili Meselelerin Değerlendirilmesi

Seyyidî eserinde yaptığı açıklamalarla kerâmet, mucize, irhas, maunet, sihir, ihanet ve istidrac gibi olağanüstü hallerin varlığını kabul etmektedir. Bu olağanüstü

²⁶⁰ Seyyidî, a.g.e. , vr. 57b.

²⁶¹ Seyyidî, a.g.e. , vr. 57b.

²⁶² Seyyidî, a.g.e. , vr. 58a-58b.

hâllerin kimisinin kâfirlerde, kimisinin peygamberlerde be kimisinin de ihlas sahibi müminlerde meydana geldiğini ve bu olayların hangi şart ve durumlarda ortaya çıktığını eserinde manzum ve mensur şekilde açıklamıştır. Seyyidî eserinde fasık ve facirlerin kendilerinde meydana gelen hallerin onları davalarında doğru oldukları konusunda ikne etmek ve iyice dibe çekmek için gerçekleştiğini bildirirken; müslümanlarda iman ve salih amel olmaksızın günah işleyen müminlerde bu hallerin zuhur etmeyeceğini söyler. Salih amel ve iman bulunmayan müminlerde bu haller zuhur etse dahi bunlara itibar etmeyerek şeytanın birer kandırmacası olduğunu ve kendisini yoldan çıkarmaya çalıştığının farkında olması gerektiğinin altını çizmiştir.

Seyyidî de dinin kurallarına muhalefet etmeyen ve ihlasla İslâm'ı en güzel şekilde yaşamaya çalışan müminler için kerâmeti, Allah'ın onlar için bir ihsanı olarak kabul etmiştir. Ama eserinde asrımız sûfilere diye belirterek dönemindeki sûfilere meydana gelen kerâmetleri ve bunları halka ayan edenleri eleştirerek onların cezasının verileceğini söylemiştir. Seyyidî'nin ve onunla aynı düşüncede olan diğer zâhir ulemanın bu eleştirilerinin sebebini açıklarsak, 6-7/12-13. yüzyıllardan sonra kerâmet velâyetle özdeşleştirilmiştir. Bu durum kerâmet konusunda aşırılıklara ve hatalara sebep oluşturarak, Seyyidî gibi âlimler tarafından kerâmet ve tasavvuf ehlinin eleştirilmesine ortam hazırlamıştır. Bu eleştirilerin sûfilere yönlendirilmesi noktasında onların da bazı hataları vardır. İlk olarak bu hataları açıklayarak Seyyidî ve diğer âlimlerin eleştirdikleri noktanın aslında kerâmetin kendisinden ziyade onun müridler ve avam tabaka tarafından meşrulaştırılması olduğunu anlatmaya çalışalım.

Sûfilerin bir kısmı müridlerinin terbiye ve eğitimlerinde velâyetin şartlarından olmadığı halde kerametlere itibar etmişlerdir. Bunun sonrasında kerâmetler menkıbeleşerek sûfilerin tenkit süzgecinden uzak bir şekilde halk arasında yayılmıştır. Bunları istismar edenler genellikle cahil müridler olmuşlardır. Zira müridler şeyhleri için en tabi olayları bile kerâmet olarak nitelendirme eğilimindedirler. Velilerin kerametlerle özdeşleştirildiği rivayetlerin yayılması özellikle tarikatlarına müntesip kazandırmaya çalışan müridler tarafından yapılmaktadır. Bilgi seviyesi düşük insanlar da işin bu yönüne ağırlık vermişlerdir. Bu durum belli bir değer ölçüsü içinde tenkit mekanizmasının çalıştırılmasını güçleştirmekte, hatta imkansız hale getirmektedir. Böylece birçok şeyh efendi,

müntesipleri tarafından olağanüstü güçlerle donanmış, gayb âlemiyle sürekli ilişki içinde, hususi bilgilere sahip, tenkit edilemez kimseler olarak görülmektedir.²⁶³ Bu durum kerâmeti asıl amacından uzaklaştırarak onu eleştirilere açık bir hale getirmiştir. Kerâmetin böyle bir döngü içine sokulması ve kalıplaştırılması Seyyidî'nin de eserinde bahsettiği gibi hoş karşılanmamış ve kerâmetin doğallığını bozarak, ulemâ tarafından yanlış anlaşılmasına ve yanlış değerlendirilmesine sebep olmuştur.

Seyyidî'nin de eserinde dönemindeki sûfilerin kendilerine inanan halkı kerametlerle kandırdıklarını, onları etkilemek, mürid sayılarını arttırmak için bunları birer alet olarak kullandıklarını söylediğinden bahsettik. Seyyidî'nin bu yaklaşımının aynısını İbnü'l-Cevzî'nin de şu sözlerinde görebiliriz. O, kerâmet olarak gösterilen bazı şeylerin, şeytanın oyunu olduğunu, bunların bir kısmının saf kişilerin olağan hadiseleri bile olağanüstü olarak düşünmelerinden kaynaklandığını, bazen de tesadüfen vukua gelen olayların kerâmet şeklinde anlaşıldığını, bazı kurnaz kişilerin bir takım sahtekârlıklarla bu tür olayları kerâmet olarak takdim edip halkı sömürdüklerini söylemiştir.²⁶⁴

Seyyidî'nin eserinde kerâmete karşı çıkarak ağır eleştirilerde bulunmasının sebeplerinden birisi de insanların özellikle de bazı tasavvuf ehlinin zamanla dine bakış açılarının değişmesi olmuştur. Çünkü tasavvuf ehlinin ilk zamanlardaki maksadı takvâ sahibi dürüst bir müslüman olmaktı. Sûfiler bu amaç için zaman harcıyorlardı ve onların bu çabalarının sonucunda da bazı kerametler meydana geliyordu. Fakat tasavvuf ehli bu olaylara önem vermez hatta bu durumdan endişe duyarak meydana gelen olağanüstü olayları gizli tutarlardı. Daha sonra sûfilerden bazıları bu anlayışlarını değiştirerek, keşif ve kerâmet mertebesine erişmek için riyâzet ve mücâhedeyi bir vasıta hâline dönüştürmüşlerdir.²⁶⁵ Bu durum da kerâmetlerin sûfiler ve avam halk arasında büyük ilgi görmesine zamanla da giderek yaygınlaşmasına neden olmuştur.

²⁶³ Bardakçı, a.g.e. , s. 250.

²⁶⁴ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbn Cevzî, *Şeytan'ın Hileleri (Telbis-i İblis)*, trc. Mehmet Ali Kayabağlar, Kahraman Yayınları, 2002, İstanbul, ss. 366-372.

²⁶⁵ Ebu Zeyd Abdurrahman bin Muhammed bin Haldun el Hadramî, *Mukaddime*, haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul, 2016, s. 403.

Seyyidî'nin eserinde ele aldığı ve açıkladığı şa'beze (gözbağcılık), sihir, nîrencât, mehârîk, falcılık, kâhinlik, mûneccimlik gibi şeylerin zaman zaman kerâmetle karıştırılması tabiat kanunlarına güveni sarsmış, bu durum birçok bâtil inancın, hurafenin, hayal ürünü hususların yayılmasına ve toplumu olumsuz yönde etkilemesine sebep olmuştur.²⁶⁶ Baştan beri kerâmet konusuna ulemanın ihtiyatlı ve eleştirel yaklaşmasının sebeplerinden birisi de bu olmuştur.

Seyyidî dönemimiz sûfîleri diyerek dönemindeki evliyâ ve tasavvuf ehlinen zuhur eden olağanüstü hâlleri eleştirmiş ve artık döneminde bunun gerçekliğinin kalmadığını söyleyerek, bunları kabul etmek istememiştir. Seyyidî gibi kerâmet tarzı olağanüstü hallerin meydana gelmesine karşı çıkılarak, olumsuz bakmalarının sebeplerinden biri de bununla, peygamberlerin mucizelerine bir noksanlık irâs etmekten (sebepten) korkmalarıdır. Fakat bu düşüncelerinde yanılmaktadırlar. Çünkü kendisinde kerâmet meydana gelen veliler ile peygamberler arasında farklılıklar vardır. Mucizeler peygamberlerin nübüvvetlerini kanıtlamak için onların iddiaları üzerine gerçekleşirken, kerâmetler ise velinin bir iddiası olmaksızın riyazet ve mükâşefe sonrası Rabb'inin kuluna bir ihsanıdır. Peygamberlerin, ümmetlerine mucize göstermeleri vacip iken, velilerden böyle hâllerin zuhur etmesinin bir zorunluluğu yoktur. Veliden kerâmetin meydana gelmesi sadece caizdir. Ayrıca peygamberler mucizelerini halka göstermekte zorunludur, fakat veliler, kendilerinden zuhur eden bu hâlleri genellikle gizlerler.

Seyyidî'nin ve diğer zahir ulemânın kerâmet konusundaki eleştirilerinin sebeplerinden birisi de salih zatlardan meydana gelen olağanüstü hâllerin meydana gelmesinin artık çok meşhur olmasıdır. Rasulullah (s.a.v.)'ın ashabından bu kadar mucize haller zuhur etmezken, sonradan bu hallerin bu denli meşhur olmasını sûfîlerin kendilerini yüceltmek ve tarikatlarına mürid toplamak için uydurduklarını düşüncelerine sebep olmuştur. Fakat bu tarz düşünce ve sorular dört büyük mezhep imamlarına da sorulmuştur. İmam Şafî bu yönde kendisine sorulan soruya şu cevabı vermiştir: “İmam-ı Ahmed b. Hanbel'e de bu türlü soru soruldu. Cevap olarak şöyle dedi: Allah onlardan razı olsun; ashabın imanı kuvvetli idi. Dışarıdan zaid bir şeyle

²⁶⁶ Uludağ, “Kerâmet”, c. 25, s. 267.

imanlarını güçlendirmeye ihtiyaçları yoktu. Ama başkalarının imanı onlar gibi değildir, zayıftır. Sahabe dışındakilerin imanı, hiçbir şekilde onların imanı derecesine çıkmamıştır. Bunun içinde, imanlarını kerâmet ızhârı yolu ile takviye yoluna gittiler.²⁶⁷ Sahabe-i kiram, Rasulullâh (s.a.v.)'in sohbetine nail oldukları gibi vahyin nüzuluna da şahit olmuşlar hatta meleklerin bulundukları ortama gelip gittiklerini dahi anlıyorlardı. Bu yüzden onların içleri nurlanmıştı. Dünyadan sakınarak, nefislerini temize çıkarmışlardı. Zaten hal böyle olunca onların da kerâmete ihtiyacı kalmıyordu. Fakat zamanla değişen şartlar ve insanların özünün kirlenerek İslâm'ın saflığından uzaklaşmaları onları doğru yola iletmek için bir teşviki gerekli kılmıştır. Kerâmetle durumun doğruluğundan emin olan zat, nefsiyle vermiş olduğu mücadelede de hırslanarak daha çok Rabbine yaklaşmak istemiştir.

Seyyidî'nin eserinde eleştirdiği kerâmet ve benzeri olayların giderek artmasını ayrıca şu şekilde de açıklayabiliriz. Kerâmet ve ihlaslı salih müminlerden zuhur eden diğer benzeri olaylar, bir nurdur. Bu nur ve ışık ise ancak karanlıkta belli olur, ortaya çıkar. Ashab-ı kiramın hemen hepsi ayrı ayrı nur ve güzellikti. Onlarda çirkinlikten bir eser yoktu. Nübüvvetin ışığı onların üzerine vurmuştu. Fakat zaman geçtikçe bu güzellik nuru, ışığı kayboldu. İnsanlarda ve toplumda çirkinlikle bereber kötülüklerde artmaya başladı. İşte bu ortamda doğru yolu bulmak için ancak kerâmetin ışığına ihtiyaç duyuldu.

Seyyidî ve diğer zâhir ilim âlimlerinin kerametlere karşı çıkıp, eserlerinde bunları ve kerâmet gösteren tasavvuf ehlini eleştirmelerinin bir sebebi de, velâyetnâme ve menâkıb kitaplarının genellikle ana konusunu ve malzemesini kerâmet ve keşif hâllerinin oluşturması, böylece akla ve ilme olan güveni sarsmakla kalmayarak, dinî hükümler için de tehlike oluşturmasıdır. Çünkü insanların genelde kerâmet olarak kabul ettikleri kevnî kerâmetlerin hepsi birer tuzak olabilirler. Fakat onları kerâmet olarak kabul ettiğimizde bu olayların bir istikamet neticesi olmaları gerekir. Aksi halde kerâmet olmazlar. Allah kerâmeti istikamet neticesiyle onu amelin payı ve istikamet karşılığı yapmıştır. Manevi kerâmetlerde ise onlarda korkulan tuzak yoktur. Çünkü bilgi onlara eşlik eder. Bilginin gücü ve değeri

²⁶⁷ Molla Câmi, a.g.e. , ss. 106-107.

kerâmeti tuzaklardan korur. Ebu Yezid’e yeryüzünün dürülmesi sorulunca, şöyle demiştir: “Bu da ne ki? İblis bile bir anda doğudan batıya gidebilir. Hâlbuki onun Allah nezdinde hiçbir değeri yoktur.” Havanın yarılması sorulunca da şöyle demiştir: “Kuşlar havayı yarıp geçer. Mümin kul Allah’ın nezdinde kuşlardan üstündür. Öyleyse kuşların ortak olduğu bir iş nasıl kerâmet sayılır?” Bütün zikredilen şeylere bu tarz nedenler saydıktan sonra şöyle demiştir: “İlahi bir topluluk seni talep etmektedir. Taleplerini zikrettiklerinde, sen onları meşgul ettin ve kendilerini söylediklerine ehil yaptın. Allah’ım! Beni bir şeye ehil yaptığında, sana ait şeylerden birisine ehil yap!” Ebu Yezid burada, kerâmet olarak bilgiyi dilemiştir.²⁶⁸ Böylece esas olarak insanın itibar etmesi gereken kerâmetin de kevnî kerametden ziyade hakikî kerâmet olduğunu da anlatmak istemiştir.

19. yüzyıldan itibaren akıllı, bilimi, deney ve gözlemi öne çıkaran akılcı, maddeci ve pozitivist felsefelerin etkisi altında kalan son dönem İslâm âlimleri kerâmet olayını Seyyidî’den daha ağır bir şekilde ele alarak, hurâfe olarak görmüş ve eleştirmişlerdir. Çağdaş İslâm dünyasındaki yenilikçi akımlar da genel olarak çok sınırlı bir kerâmet anlayışını teoride kabul etmekle beraber rivayet edilen kerâmet olaylarının temelsizliğini vurgulamışlar, hurafe saydıkları pek çok kerâmet olayını İslâm düşüncesi için tehdit olarak görmüşlerdir. Diğer taraftan spiritizm, astroloji ve parapsikoloji gibi akımlara ilgi duyanlara kerâmet ve benzeri olaylar oldukça çekici gelmektedir. Kerâmet olaylarına ilgi duyulmasında bu tür akımların etkisi vardır.²⁶⁹ Kerâmet inancı, bugün hala tarikat ehli ve halk arasında da geniş ölçüde varlığını korumaktadır ve itibar edilmektedir.

Seyyidî eserinde kerâmete karşı takındığı olumsuz tavrın sebeplerini açıklarken onlardan birinin de, “Evliyâdan kerâmet, enbiyaya mucizdir.” sözünün tevîl edilmesinden dolayı olduğunu belirtmiştir. Bu sadece Seyyidî’nin değil aslında tüm ulemanın kerâmete karşı bir tavır takınırken öne sürdükleri sebepleri bu olmuştur. Çünkü onlar; kerâmeti caiz ve mümkün görseler de nebilikle velilik, peygamberlerle evliya eşit düzeyde görüleceğinden, aralarında fark kalmayacağından, peygamberi veliden ayırmak imkânsız hale geleceğinden

²⁶⁸ İbn Arabî, a.g.e. , c. 8, s. 308.

²⁶⁹ Uludağ, “Kerâmet”, c. 25, s. 267.

korkarak, mucizenin peygambere özgü oluşu anlamını yitireceğini, netice itibarıyla bir karışıklık meydana geleceğini söylerler. Seyyidî'nin ve ulemânın kerâmete karşı en önemli itirazı ve en kuvvetli delili budur. Dikkat edilirse görülür ki bu delil ne aklî ve mantıkî, ne de naklî niteliktedir. Bu iddianın, ulemaya özgü teolojik bir mülâhaza ve kaygı olmanın ötesinde delil denilecek bir tarafı yoktur.²⁷⁰ Ayrıca ümmetinden birisinde meydana gelen kerâmet o peygamberin mucizesi sayılır. Çünkü bu peygamber iddiasında sadık ve samimi olmasaydı, kendisine tabii olanlardan kerâmet zuhur etmezdi. Şu kesindir ki evliyanın derecesi asla enbiyanın derecesine ulaşamaz. Bu konuda ehl-i sünnet âlimleri arasında icmâ ve ittifak mevcuttur. Bu konuyu da Bayezid Bistâmî'nin şu sözünde bu durumu açıklamaktadır: “Peygamberler için hasıl olan (mucize ve fuyûzâtın/feyizlerin) misali, içi bal dolu olan ve balı dışarı sızdıran tuluktur. Bu tuluktan sızan şeyler bütün velilerin sahip oldukaları kerâmet ve fuyûzât tarzı şeylerdir. Tuluğun içinde bulunan ise Peygamberimiz (s.a.v.)'e ait olan şey gibidir.”²⁷¹

Kerâmet konusunda Seyyidî'nin eserinde eleştiri yaparken değindiği konulardan bir diğeri de birçok fasık ve kâfirin kerâmet iddiasında bulunmasıdır. Ki bu durumda da kendisi velilerden meydana gelen kerâmetler ile kâfirlerden meydana gelen istidrac gibi olağanüstü hâllerin karıştırılmasından korkmaktadır. Fakat şu açık bir gerçektir ki, velî kendisinden kerâmet meydana gelmesinden memnun ve hoşnut olmaz. İradesi dışında gerçekleşen hâlleri ise gizlemeye çalışır. Fakat olağanüstü hâl iddiasında olan kâfir ve fasıklar ise bunu iddialarını kanıtlamada bir araç olarak kullanmak için bunları halka duyurmaktan ve göstermekten sakınmazlar. İstidrac ehli, bu halleri hakettiğini düşünerek, kibirlenir, başkalarını hakir görür ve sonunda da bu olay kendi felâketini getirir. Bu davranış bir velinin asla yapmayacağı bir hal ve durumdur. Bu yüzden de iki durumun karışması mümkün değildir. Fakat büyük veliler de, “kişinin Hak'tan kopma ihtimalinin en fazla olduğu makam kerâmet makamıdır” demişler, kerâmeti afet-i tarik olarak görmüşlerdir. Büyük veliler ilahi felaketlerden korktukları kadar kerametten de korkarlar.²⁷² Seyyidî'nin eleştirdiği adetullâh dışında olan hallerin gerçekleşmesinde tasavvuf ehli ne kadar isteksiz

²⁷⁰ Süleyman Uludağ, “Kerâmet 2”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 15, 6(2005), s. 22.

²⁷¹ Kuşeyrî, a.g.e. , s. 442.

²⁷² Uludağ, “Kerâmet”, s. 13.

davranarak, bu durumlardan korktuysa da; kendisinden istidrac ortaya çıkan kişilerde bir o kadar istekli olmuşlardır.

Temelde Seyyidî'nin eserinden hareketle diğer ulemanın da kerâmete karşı yapmış oldukları eleştirileri ve bunların sebeplerini de inceledik. Olağanüstü çeşitli hâl ve durumları ayrıntılı bir biçimde ele aldık. Bunlarla birlikte kerâmetin de dinde istikamet üzere olan bir kul için Allah'ın bir ihsanı olduğunu ve bunun peygamberlerin mucizeleriyle karışmasının imkansız olduğunun sebeplerini ortaya koyarak, böylece bunların değerlendirmelerini de yaptık.

IV. TEGANNÎ

A) Tegannî Hakkında Kavramsal Çerçeve

Tegannî sözlükte, zenginlik ve şarkı söylemek anlamlarına gelmektedir.²⁷³

Klasik fıkıh literatüründe musikiyi tam olarak karşılayacak Arapça bir kelime bulunmamakla birlikte güzel sesle yapılan hemen bütün icralar sözlükte “sesi yükseltmek; bir sözü mırıldanmak; şarkı, türkü, gazel, kaside ve benzerini heyecan verici bir tarzda söylemek, okumak” anlamına gelen gınâ ve bu icraların dinlenilmesi semâ ile ifade edilir; gınâ ve tegannî kelimelerinin çalgı aletlerini kapsayacak biçimde kullanımına da rastlanır. İhvân-ı Safâ’nın musiki ve gınâ kelimelerini birbirinin yerine kullanması ve Gazalî’nin gınanın en genel vasfının “hoş ses” olduğunu söylemesi de gınânın bugün müzik adı verilen icraları büyük ölçüde ilgilendirdiğini göstermektedir.²⁷⁴

Tegannîyi oluşturan çalgı aletlerinin isimleri de gınâ kelimesiyle irtibatlı kavramlar olmakla birlikte, genellikle bu aletlerin tamamı “melâhi” kelimesiyle de ifade edilmektedirler. Fakat genel olarak, telli çalgılar “veter”, vurmali çalgılar “kûb”, üflemeli çalgılar “mizmâr” diye bölümlere ayrılarak isimlendirilirler.

B) Tegannî Hakkında Meydana Gelen Tartışmalar

İslâm’ın başlangıcından itibaren ısrarla tartışılan konulardan birisi de tegannî olmuştur. İslâm’da zikir ritüelinin semâ, raks, deverân, lahn ve tegannî denilen tarzlarda icrâ edilmesi ve bu durumun giderek yaygınlık kazanması, Osmanlı’da da özellikle 16. yüzyıldan itibaren âlim ve sûfiler arasında tartışmalara neden olmuş ve taraflar bu konu hakkında birçok risâle kaleme almışlardır.

XVI. ve XVII. yüzyıllarda tegannî konusu, bilhassa Kadızâdeliler tarafından, özellikle ezan ve salânın makamla okunması, Kur’ân okunurken tegannî yapılıp yapılmayacağı hakkındaki düşünceleri dile getirilmiş ve tartışmalar hızlanmıştır. Sesi yükseltmek, şarkı, türkü, gazel ve kasideleri heyecan verecek şekilde okumak anlamına gelen tegannî hakkında, zâhirî düşünceye sahip âlimler farklı görüşler

²⁷³ Şemseddin Sami, “Tegannî”, *Kâmûs-ı Türkî*, haz. Nihal Metin, 3. baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 1236.

²⁷⁴ H. Yunus Apaydın, “Mûsiki”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, 2006, c. 31, s. 261.

ortaya koymuşlardır. Böylece, musikinin tek başına dinlenmesine dair tartışmaların yanına bir de, Kur'ân okunurken tegannî yapılıp yapılmayacağı, bunun mübah ya da haram olduğuna dair tartışmalar eklenerek konu daha ciddi boyutlara ulaşmıştır.

İslâm âlimleri tarafından etraflıca tartışılan tegannî ve çalgı aletlerinin hükmü konusunda müstakil çalışmalar yapılmıştır. Seyyidî'nin de düşünce olarak içinde yer aldığı Kadızâdeliler hareketinin önde gelenlerinden Kadızâde Mehmed Efendi'ye göre tegannî dört mezhebe göre de haramdır.²⁷⁵ Vanî Mehmed Efendi ise sûfîlerin zikir ve tegannî ile söylenen ilahiler esnasında tevhid, vecd ve muhabbet ile bağrımlarının ve elbiselerine zarar vermelerinin engellenmesi gerektiğini söyler. Ona göre vecd denilen bu haller, Kur'ân dinlerken bile haramdır.²⁷⁶ Seyyidî'nin de *Şifâ-i Kulub* eserinde tegannî hakkındaki yaptığı eleştirilerde düşünce yapısı olarak içinde bulunduğu toplumun etkilerini açık şekilde görmemiz mümkündür.

Birgivî ve Kadızâdeliler de sadece tekke ve dergâhlardaki tegannînin ve semânın değil, musikinin tamamen yasaklanması gerektiğini ileri sürmüş ve bu iddialarını da Kur'ân-ı Kerim'deki “İnsanlardan kimileri de var ki, Allah yolundan bilgisizce saptırmak ve onu alaya almak için sözün eğlencelik olanını satın alırlar. Onlar var ya, onlar için aşağılayıcı bir azap vardır.”²⁷⁷ ayetine dayandırmıştır. *Kitâb-ı Üstüvânî*'de “Ezanı tegannî ile okumak ve elfâz-ı latifesini bozmak haramdır” kaydı yer almaktadır.²⁷⁸

Kadızâdelilerin tegannî hakkındaki bu düşünceleri ne mutasavvıflar tarafından ne de diğer âlimler tarafından tam anlamıyla onaylanmamış ve farklı görüşler benimsenmiştir. Bunun sebeplerinin başında da ekollerden ve aynı ekole mensup âlimlerden farklı görüşlerin ve çelişkili rivayetlerin aktarılmış olması, lehte ve aleyhteki görüşlerin âyet ve hadislerle ve Selef uygulamasıyla desteklenmesi, ayrıca tegannînin çalgı eşliğinde olup olmamasına ve kullanılan çalgının türüne göre

²⁷⁵ Baz, a.g.e. , s. 149.

²⁷⁶ Baz, a.g.e. , s. 149.

²⁷⁷ Lokman, 31/6.

²⁷⁸ Bilkan, a.g.e. , s. 148.

farklı değerlendirmelerin yapılması²⁷⁹ bu konuda kesin bir sonuca ulaşmayı imkansız hale getirmektedir.

İlk zâhitlerden de tegannînin haram olduğunu kabul edenler ve onu yasaklayanlar mevcuttur. Bunlardan Fudayl b. İyâz (v. 187/803) musiki hakkında şöyle demiştir: “Mûsiki zinanın oynasıdır.”²⁸⁰ Aynı şekilde Hâris el- Muhâsibî (v. 243/857) de demiştir ki: “Söylenmesi ve bakılması helal olmayan şeyleri dinlemek de helal değildir. Zira dinlemenin hükmü söze ve nazara tabidir. Semâ, gınâ, Müslümanlara eza ve eğlence, murdar hayvanın eti ve kanı gibi haramdır.”²⁸¹ Fakat tegannî ile Kur’ân okumak hakkındaki bu olumsuz düşüncelerin yanı sıra Niyâzî Mısırî mutasavvıfların genel olarak kabul ettikleri görüşlerini şu şekilde açıklamıştır: “Tatarhâniyye’de:²⁸² Kur’ân’ı tegannî ve elhan ile okumak, eğer kelimeyi değiştirmiyor, sadece sesi güzelleştiriyor ve Kur’ân’ı süslüyorsa bize göre bu, namazda da namazın dışında da câizdir. Şayet kelimeyi değiştiriyorsa, namazın fesadını gerektirir. Bundan menedilmiştir.”²⁸³

İlk mutasavvıflardan sonra zühhd anlayışı zamanla tasavvuf hayatına dönüşürken, devamlı ve ısrarlı olarak karşı koyulmaya çalışılmasına rağmen semâ ve gına tasavvuf hayatında iyice yaygın hâle geldi. Tasavvufun gelişmesiyle birlikte semâ, tarikatların ve tarikat ayinlerinin ayrılmaz bir parçasını oluşturmaya başladı. İlk başta zühdiyat denilen ilahilerin ve tasavvufî şiirlerin makamlı bir şekilde okunması tasavvufta görülmüş, daha sonra ney, def ve kudüm gibi musiki aletleri de bu ezgilere ve ilahilere eklenmişlerdir. Fakat zamanla gelişen bu olaylara karşı gelerek, zühhd ve amel yoluna sımsıkı bağlı kalan Horasan zahitlerinden Melâmetiyye ve Nakşîbendilik tarikatlarına mensup olan sûfiler, musikinin insanın nefsini harekete geçirerek, Allah’a yaklaştıracı özelliğini hiçbir zaman inkar etmemiş olmakla birlikte, tarikatlarında ve ritüellerinde semâa yer vermemişlerdir.

²⁷⁹ Sühreverdî, a.g.e. , ss. 26-39.

²⁸⁰ Gazalî, a.g.e. , c. 2, s. 283.

²⁸¹ Uludağ, *İslâm ve Musiki*, s. 199.

²⁸² Tatarhâniyye: Hindistanlı Hanefî fakihlerinden Âlim b. Alâ (v. 786/1384)’nın fıkha dair arapça eseridir.

²⁸³ Bilkan, a.g.e. , s. 149.

XVII. Yüzyılın Mevlevî şeyhlerinden olan İsmâîl Ankaravî (1041/1631)'nin de tegannî hakkındaki görüşleri, o dönemde bu tartışmaların başını çeken Kadızâdelilerin düşüncelerine terstir. Ankaravî, kulağa hoş gelen sesleri insan sesi, bülbül ve kumru cinsinden hayvan sesleri, ney, def ve kudüm gibi câmid aletlerin sesleri, olmak üzere üçe ayırarak bunların dinlenmesinde fesada sebebiyet vermemek şartı ile bir sakınca görmemekte ve bu konuda, “aslolan ibâhadır, haram kılınma keyfiyeti ârızîdir” demektedir. Bununla birlikte, telli sazlar ile icrâ edilen musikiye tamamen karşı olduğunu dilegetirmekte ve düdüklerle icrâ edilen musikiye de *Huccetü's-Semâ* isimli eserinde karşı çıktığını belirtmektedir.²⁸⁴

Sivâsîlerin önde gelen âlimlerinden biri olan Abdülehad Nûrî Efendi de tegannî konusunda “Oyun ve eğlence ile tegannî yapmak haramdır.” sözünün doğru olduğunu kabul eder. Ona göre bu tür tegannînin haram olmasının nedeni, abes ve hikmetten hâlî olmasıdır. Ancak ona göre tegannînin haram olmayan şekli de vardır. O, tegannînin ilahi beyitlerin okunması ve böylece ruhlara ve bedenlere olumlu tesir yapması şeklinde caiz olduğu²⁸⁵ görüşünü savunmuştur.

Tegannî hakkında Kâtip Çelebi, musikiden etkilenmeyen kişileri tedaviye muhtaç ve mizacı bozuk kimseler olarak²⁸⁶ betimleyerek bu konuda ara bulmaya çalışarak uzlaşmacı bir tavır takip eder. Kendisine insan hançeresinden çıkan sesler hakkında din büyüklerinin görüşleri sorulduğunda şöyle demiştir: “Eğer bu, içki, mahbup, fık u fücürü ortaya döken deyişler ve şiirlerle olursa dinlemesi mutlaka caiz değildir. Fakat eğer Allah'ı anma, Tanrı'nın öğme ve yarınki cezalardan korkup çekinme veya Tanrı yoluna heveslendirme ile ilgili şiirlerle olursa çoğunun katında dinlenmesi caizdir. Lakin bunların sonu gereksiz ve soğuk dindarlığa çıkar.”²⁸⁷ Katip Çelebi bu sözyle ilk baştan beri tartışma konusu olan tegannî hakkında orta yolu bulmaya çalışarak, uzlaşmacı bir yol izlemiştir.

Tegannînin haramlığı hakkında sahih bir hadisin bulunmadığını söyleyen İbn Hazm (v. 456/1064) da bu konudaki görüşlerini de şu şekilde açıklar: Ameller

²⁸⁴ Bilkan, a.g.e. s. 150.

²⁸⁵ Baz, a.g.e. , s. 150.

²⁸⁶ Çelebi, a.g.e. , s. 29.

²⁸⁷ Çelebi, a.g.e. , s. 31.

niyetlere göredir. Kim müziği günah işleme amacıyla dinlerse günahkar olur; Allah’a kulluk davranışlarını güçlendirmek ve kendini hayır işlerine yönlendirmek maksadıyla dinlerse itaat ve ihsan üzeredir. Bu fiilde dinin tasvip ettiği işlerdendir. İsyân veya taat niyeti taşımadan yaptığında ise bunun olumlu veya olumsuz bir hükmü yoktur; kişinin bahçesinde gezinti yapması, elbisesini istediği renge boyaması gibi işlenmesi serbest fiillerdendir²⁸⁸ diyerek düşüncelerini açıklar.

Tegannî hakkında orta yolu bulmaya çalışan İslâm’ın diğer büyük âlimlerinden olan Gazalî de tegannînin kalbi harekete geçirdiğini, kalpte hâkim olan sıfatı tahrik ettiğini belirtir. Gazalî bu konudaki görüşlerini açıklarken Allah’ın vezinli nağmelere uygun düşen, ruhlar için ilahi bir sırrı olduğunu, bu yüzden de vezinli nağmelerin ruhta çok acayip ve şaşırtıcı izler bıraktıklarını belirtir. Tegannînin tesirinin kalpte hissedildiği için, tegannî dinlemekle harekete geçmeyen bir kimsenin eksik, mutedil olmaktan, ruhaniyetten uzak ve fazlasıyla kaba bir kimse olduğunu, hatta develerden, kuşlardan bile daha da kaba olduğunu söyler. Çünkü bu hayvanlar bile vezinli nağmelerle coşup, taşarlar. Bu yüzden Davud (a.s.)’ın sesini dinlemek için başına toplanırlardı.²⁸⁹ Gazalî de buradan hareketle mademki kalbe tesir ettiği tetkik edilir, o halde mutlak mübah, ya da mutlak haram olduğuna hükmetmenin caiz olmadığını söyler. Gazalî tegannîlerin değişik durumlara göre çeşitlerinin olduğunu, bu yüzden de tegannînin haramlığına hüküm vermek için kalpte bıraktığı tesire bakılması gerektiğini belirtmiştir.²⁹⁰

Tegannî hakkında ele aldığımız tüm bu düşünceleri değerlendirdiğimizde şu sonuca ulaşmaktayız: İslâm, güzellikler dinidir. Yani güzelliğe karşı değil her zaman güzellikten yanadır. Mûsiki de güzel sanatlardan birisidir. Yeterki bu güzellik insan elinde çirkinleşmesin veya çirkin işler için kullanılmış olmasın. Bu yüzden mûsikiyi kayıtsız şartsız bir şekilde mutlak olarak reddetmek gerçekçi olmaz. Çünkü mûsiki ve ahenk, yaşadığımız evrende de her an var olduğu gibi insanın kendi yapısında da mevcuttur. Ayrıca musikinin, insan ruhunu etkileyen, insanın kalbine nüfuz eden, orada his ve heyecan uyandıran, bazende insanı teskin edip yatıştıran bir etkiye sahip

²⁸⁸ Apaydın, “Mûsiki”, c. 31, s. 262.

²⁸⁹ Sâd, 38/17-19.

²⁹⁰ Gazalî, a.g.e. , c. 2, s.714.

olduğu bilinen bir gerçektir. Mûsiki hasta bir insanın tedavisinde, ağlayan bir bebeğin sakinleştirilmesinde, savaş meydanlarında askerlerin ruhuna dokunarak onları coşturmada bile kullanılmaktadır.

İslâm'ın mûsikîye genel olarak bakış açısı onun, insan için zaten bir amaç değil, araç olarak insanlığın hizmetinde ve yararına kullanılması gerektiğidir.²⁹¹ Bu doğrultuda ele aldığımız zaman eğer mûsiki insan için bir araç ise, onun hakkında hüküm verilirken, onun iyi ya da kötü yolda kullanılmasına göre bir hükme varılır böylece meşru veya gayr-i meşru olur

Mûsiki ve Kur'ân ile ilgili tartışma konularına değinecek olursak bunlardan en önemlisi, musikinin Kur'ân kıraatine katılıp katılmayacağı ya da katılacaksa da ne oranda katılacağıdır. Kur'ân-ı Kerim'in usulüne uygun olarak, en güzel şekilde okunması esastır. Kur'ân da kendisi bunu açıklarken ayette “tertîl”²⁹² kelimesini kullanarak ifade etmiştir.²⁹³ Bu durum da tecvîd ilmiyle şekillendirilerek uygulanmıştır. Fakat Ebu Talib Mekki de bu konuda makam ve melodiyle (telhin) Kur'ân okumayı bid'ât sayar ve bunun mekruh olduğundan bahseder. Kur'ân okumakla ilgili aynı şeyi ezan için de söylemektedir.²⁹⁴

Tegannî hakkında uzlaştırmacı bir tavır sergileyen Kâtip Çelebi de, makamla Kur'ân okumayı tegannî hakkında söylediklerinin dışında tutar ve Kur'ân'da tegannîyi, harflerin mahreçlerine riâyet, sözlerini yerli yerinde, güzel ve uygun bir düzenle okumak ve böylece tecvidin bozulmaması şartına bağlar.²⁹⁵

Mutasavvıflar bu konudaki görüşlerine delil olarak gösterdikleri, “Kur'ân'ı seslerinizle süsleyiniz.”²⁹⁶ ve “Cenâb-ı Hak; güzel sesiyle cehren ve tegannî ile Kur'ân okuyan bir peygambere kulak verdiği gibi hiçbir şeye kulak vermemiştir.”²⁹⁷

²⁹¹ Abdurrahman Çetin, “Kur'ân Kıraatında Mûsikînin Yeri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 7(1998), s. 117.

²⁹² Tertîl: Sözü yerli yerinde, uygun ve en güzel şekilde söylemek demektir.

²⁹³ Müzzemmil, 73/4. (Kur'ân'ı okumayı/ibadeti tertîl üzere ağır ağır oku/yap.)

²⁹⁴ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kütü'l-Kulûb*, trc. Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, 9. baskı, İstanbul, 2019, c. 1, s. 80.

²⁹⁵ Bilkan, a.g.e. , s. 151.

²⁹⁶ Ebû Dâvûd, Salât 335; Nesâî, Salât 83; İbn Mâce, İkâmet 176.

²⁹⁷ Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân 19; Müslim, Müsâfirîn 232; Ebû Dâvud, Vitr 20; Tirmizi, Fezâilü'l-Kur'ân 17; Nesâî, İftitâh 83.

hadis-i şerîfî tüm islâm âlimleri tarafından kabul edilen *Kütüb-i Sitte*'de de yer almaktadır. Bundan dolayı bir kimsenin kendi tabii sesiyle Kur'ân'ı terennüm ederek okuması, umumiyetle fıkıhta caiz görülmüştür. Fakat makamla Kur'ân okumayı hiçbir mezhep caiz görmemiştir. Bunun içindir ki, az önce bahsettiğimiz hadisin bazı fıkıh kitaplarında “sesinizi Kur'an'la güzelleştiriniz.” şeklinde rivayet edildiği ve bu hadisten Kur'ân'ın makamla okunmasının cevazına istidlal edilmesinden sakınılmak istendiği gözlemlenmektedir.²⁹⁸ Buradan Kur'ân okurken insanın kendi tabii sesiyle onu güzelleştirmesinde bir sakıncanın olmadığını anlarken, Kur'ân'a makamın dahil edilemeyeceğini de anlamak durumundayız.

Tegannî hakkında tarafların görüşlerini genel olarak özetlememiz gerekirse, Seyyidî'nin de düşünce yapısı olarak içinde yer aldığı Kadızâdeliler tegannîyi mutlak manada haram olarak görmüşlerdir. Sûfiler ve ehl-i sünnet âlimleri ise onun insan üzerindeki olumlu tesirlerini esas alarak, icra edildikleri şart ve koşulların uygunluğunun sağlanması sonucunda caiz görmüşlerdir. Tegannîyi haram olarak kabul edip onu Seyyidî gibi risalelerinde eleştirenlerin ve onun caiz olduğunu söyleyerek aslının haram olmasını gerektiren her hangi bir durumun bulunmadığını söyleyen tüm âlimlerin kendilerince esas alarak bu hükümlerini dayandırdıkları delilleri vardır. Bizde çalışmamızın bu kısmında taraftarların bu delillerinden örnekler vererek görüşlerini neye dayandırarak bu hükümleri verdiklerini açıklamak istiyoruz.

1. Tegannînin Haram Olduğunu Kabul Edenlerin Delilleri

Seyyidî gibi tegannîyi kabul etmeyerek, onun haramlığı konusunda ısrarcı bir şekilde eleştiri de bulunan ulemanın, musikinin aleyhinde hüküm çıkardıklarını iddia ettikleri ayetler ve hadislerden verdiğimiz örnekler şunlardır:

1. “İnsanlardan kimileri de vardır ki, Allah yolundan bilgisizce saptırmak ve onu alaya almak için sözün eğlencelik olanını satın alırlar. Onlar var ya, onlar için aşağılayıcı bir azap vardır.”²⁹⁹

²⁹⁸ Uludağ, *İslâm ve Musiki*, s. 179.

²⁹⁹ Lokman, 31/6.

2. “Şimdi siz bu sözden hayrete mi düşüyorsunuz? Gülüyorsunuz da ağlamıyorsunuz! Sizler kafa tutuyorsunuz.”³⁰⁰

3. “Onlar saçma ve yanlış şeyleri işittikleri zaman ondan yüz çevirirler ve bizim amellerimiz bize, sizin amelleriniz size; sizlere selam olsun, biz cahilleri istemeyiz’ derler.”³⁰¹

4. “Onlar ki, yalana şahitlik etmezler. Saçma ve yanlış şeylere rastladıklarında da, güzellikle geçip giderler.”³⁰²

5. Rivayet edilen bir hadiste şöyle buyrulmaktadır: “Şüphesiz ki mûsiki kalpte nifak meydana getirir.”³⁰³

6. Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Zil şeytanın düdüğüdür. Zil ve köpek bulunan bir yere melekler girmezler.”³⁰⁴

7. Resûlullah (s.a.v.)’ın şöyle dediği nakledilmiştir: “Ben (Allâh tarafından) çalgı aletlerini kırmak için (peygamber olarak) gönderildim.”³⁰⁵

8. Resûlullah (s.a.v.) tarafından yine rivayet edilen bir hadis-i şerifte şöyle buyurmuştur: “Ümmetimden bir grup insan içki içecek, fakat içtikleri içkiye başka ad takacaklardır. Başlarının ucunda def, darbuka çalınacaktır. Hakk Teâlâ bunları yerin dibine geçirecek ve bunlardan bir kısmını maymun, diğer kısmını domuz şekline sokacaktır.”³⁰⁶

2. Tegannînin Mübah Olduğunu Kabul Edenlerin Delilleri

Tegannînin mübah olduğunu kabul ederek, onun haramlığının aslından değil arızî sebeplerden kaynaklandığını iddia eden âlimlerin de hüküm verirken esas aldıkları ayetlerden ve hadis-i şeriflerden delillerinin bazıları şunlardır:

³⁰⁰ Necm, 53/59-61.

³⁰¹ Kasas, 28/55.

³⁰² Furkân, 25/72.

³⁰³ Buharî, Fethu’l-Bari, 51.

³⁰⁴ Müslim, Kitabû’z-Zînet, s.1672.

³⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, c. 5, s. 268.

³⁰⁶ İbn Mâce, Ticarat, 11.

1. “İman eden ve sâlih ameller işleyenlere gelince: İşte onlar bir bahçede eğlendirilirler.”³⁰⁷

2. “Sözü dinleyip de, onun en güzeline tâbi olanlara gelince: Onlar varya, onlar Allah’ın kendilerini hidayete erdirdiği kimselerdir. Onlar varya, onlar gönül sahibidirler.”³⁰⁸

3. “Seslerin en çirkini elbette ‘o eşeğin’ sesidir.”³⁰⁹

4. “De ki: Allah’ın, kulları için çıkardığı süslerini ve temiz rızıkları kim haram etmiş!”³¹⁰

5. Bu zamana kadar nakledilen bir rivayette, Hz. Âişe Ensâr’dan akrabası olan bir genç kızı evlendirmişti. Resûlullah ona sordu: “Kızı kocasına götürdünüz mü? Kızı kocasına teslim edecek ve zifafa atacak kadınlar gönderdiniz mi?” Hz. Âişe, “Evet” diye cevap verdi. Resûlullah: “Keşke bir muganniyye gönderseydiniz de ‘Eteynâküm, eteynâküm. Fehayyûnâ, nühayyîküm.’ (Size geldik, size geldik. Bizi selamlayınız ki, sizi selamlayalım.) türküsünü söyleseydi. Çünkü Ensâr güzel gazel sever.” buyurdu.³¹¹

6. “Helal nikâh ile haram (cinsî münasebet) arasındaki fark, def çalmaktan ibarettir.”³¹²

7. “Nikâhı def çalarak ilan ediniz.”³¹³

8. Yine bir rivayette Hz. Âişe şöyle demiştir: “Bir defasında Resûlullah (s.a.v.) yanıma gelmişti. Bu arada yanımda Büas hadisesiyle³¹⁴ ilgili olarak hamasi şiirlerini def çalıp, terennüm eden iki cariye bulunuyordu. Resûlullah (s.a.v.) yatağına yatıp yüzünü öbür tarafa çevirdi. Biraz sonra Hz. Ebû Bekir içeri girdi ve ‘bu ne hâl, Resûlullah (s.a.v.)’ın huzurunda şeytanın mizmarı ne gezer?’ diye beni

³⁰⁷ Rum, 30/15.

³⁰⁸ Zümer, 39/18.

³⁰⁹ Lokman, 31/19.

³¹⁰ A’râf, 7/32.

³¹¹ Ahmed b. Hanbel, c. 1, s. 391; c. 6, s. 360.

³¹² Ahmed b. Hanbel, c. 4, s. 259.

³¹³ İbn Mâce, Kitâbü’n-nikâh, s. 611.

³¹⁴ Büas: İslâmiyetten evvel Evs ve Hazrec kabileleri arasında çıkan kanlı bir hadisenin yaşandığı günün adıdır.

azarladı. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) ona dönüp: ‘Bırak, onları, (her milletin bir bayramı vardır, bu da bizim bayramımızdır.) buyurdu. Babam başka şeyle meşgul olmaya başlayınca cariyelere işaret ettim, dışarı çıktılar.’³¹⁵

Aslında musikin leh ve aleyhinde zikrettiğimiz bu ayetlerde ve Kur’ân’da müziğin haram veya mübah kılındığını belirten açık bir karine yoktur. Kur’ân’da övülüp, teşvik edilen musiki değil, güzel sözdür. Bizim tegannîyi kabul edenlerin ve etmeyenlerin delil olarak kabul ederek öne sürdüğünü söylediğimiz bu ibare ve ayetler ya bir takım genel kavramlar veya bazı zahiri lafızlardır. İki tarafta bu lafızları kendi görüşlerine göre şekillendirerek öne sürmektedirler. Fakat musikiyi haram kılacak harici unsurlar bulunmadıkça mübahlığı daha açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Musiki ve raksla ilgili hadislerden getirilen delilleri genel olarak açıklamamız gerekirse; ilk zamanlardan itibaren zamanımıza kadar leyhte ve aleyhte pek çok hadis rivayet edilmiştir. Ancak bu hadislerin çoğu uydurmadır. Musiki lehinde de hadis uydurulduğu kabul edilen bir gerçek olmasına rağmen daha çok musiki muhalifleri hadis uydurmak zorunda kalmışlardır. İslâm’da musikin caiz olduğunu gösteren birçok sahih rivayet vardır. Musikiyle ilgili bahsettiğimiz hadis örneklerinden de ezgi eşliğinde okunan şiir, türkü ve şarkıyı dinlemenin mübah olduğunu açıkça görmekteyiz. Bu konuyla ilgili İbn Hazm da şu sözleri söylemiş: “Müzik ve semâi haram kıldığı ileri sürülen rivayetlerden hiçbirisi sahih değildir. Bunların hepsi uydurmadır. Musikiyi menettiği ileri sürülen rivayetlerin tümü çürüktür. Bu hususta asla sahih bir hadis mevcut değildir.”³¹⁶ İbn Hazm’ın bu sözleriyle, musiki aleyhinde ileri sürülen hadislerin sahihliği konusunda ki görüşlerimizi desteklemektedir.

C) Şifâ-i Kulûb’de Tegannî İle İlgili Meseleler

Seyyidî eserinde tegannî ile ilgili birçok noktaya değinerek tegannînin haramlığına vurgu yapmış bundan sakınılması gerektiğini belirtmiştir. Bu bölümde eserde tegannî ile ilgili yer alan eleştirileri ayrıntılı bir biçimde inceleyerek Seyyidî’nin tegannîye karşı olan tavrını anlamaya çalışacağız. Fakat şunu da belirtelim ki Seyyidî’nin eserinde tegannî ile ilgili yaptığı yorumların bir kısmını

³¹⁵ Buhârî, Kitâbü’l-İydeyn, 3.

³¹⁶ Uludağ, *İslâm ve Musiki*, s. 151.

semâ, raks ve devran ile birlikte kullanmıştır. Buradaki tegannî bahisleri semâ konusuna atfedildiği için biz de o bölümleri çalışmamızın semâ kısmında ele alarak açıklamaya çalıştık.

Seyyidî tegannî hakkında ilk olarak, kulağın afatlarını açıkladığı bölümde bu konuyu, dinlemekle olan ve dinlememekle olan afet diye iki kısma ayırmıştır. Dinlemekle olan afatları sayarken bunlardan ilkinin, melâhi yani çalgı ve çegane her ne olursa onu dinlemek olduğunu ikinci olarak da, herhengi bir zorunluluk ya da mecburiyet olmadan tegannî dinlemek olduğunu söylemiştir.³¹⁷

Seyyidî'nin eserinde ikinci olarak tegannî hakkında bahsettiği konu da mideyle ilgili afatların açıklandığı bölümdür. Burada da konuyu yemekle ve yememekle olan afatlar diye iki ana bölüme ayırmıştır. Daha sonra da yemekle meydana gelen otuz afatı sayarken bunlardan on sekizincisinin, tegannî; on dokuzuncusunun da def ile düdük gibi benzer aletlerin çalındığı yerlerde taam yemek olduğunu belirtmiştir.³¹⁸

Seyyidî'nin daha sonra eserinde tegannî hakkında bahsettiği üçüncü nokta, selam alıp vermenin mekruh olduğu kişi ve zamanı açıkladığı bâbdır. Seyyidî bu bâbda, yedinci sırada tegannîsiz ezan okunurken³¹⁹ ve yirmi altıncı sırada da tegannî erbabına selam vermenin mekruh olduğunu belirtmiştir.³²⁰

Seyyidî eserinde cennet ve cehennem ehlinin alametlerini saydığı bölümde ise cennet ehlinin alametleri arasında altıncı sırada, lahn ve tegannî olmaksızın Cenâb-ı Bârî'yi çok zikretmek olarak bildirmiş ve yedinci sırada da on beş esmanın beyanının ve tegannînin tarifinin yapılmasının uygun düştüğünü bildirmiştir. Tegannînin tarifini yaparken de, eğer tegannî kasr ile gına olunursa devlet ve istiğna olduğunu; med ile gına olursa da musiki ilminden alınan tarîk üzre, mevzun (vezinli, ölçülü) ve mehrun (ay yüzlü, sara hastalığı olan kişi) sesi boğazına koymak ve çıkarmakla sesin kaldırılıp inceltilmesi olarak açıklamaya çalışmıştır.³²¹ Daha sonra on beş esmâyı da

³¹⁷ Seyyidî, a.g.e. , vr. 31a.

³¹⁸ Seyyidî, a.g.e. , vr. 36b.

³¹⁹ Seyyidî, a.g.e. , vr. 88a.

³²⁰ Seyyidî, a.g.e. , vr. 88b.

³²¹ Seyyidî, a.g.e. , vr. 95b-96a.

açıklarken bunların arasında sümûdu, Himyeri lüğatında İbn Abbas “tegannîdir” der şeklinde açıklar.³²² Bizce burada anlatmak istediği şey başvurduğumuz kaynağa³²³ göre, İbn Abbas tarafından nakledilen rivayette “semed” kelimesinin Himyerî lehçesinde şarkı, tegannî manasında kullanıldığıdır.

D) Şifâ-i Kulûb’de Tegannî Hakkındaki Meselelerin Değerlendirilmesi

Seyyidî eserinde tegannîye karşı oldukça olumsuz bir tavır takınmış, bu tavrını açıklarken de devamlı olarak tegannînin insanı afete götüren sebeplerden olduğunu belirtmiştir. Seyyidî’nin tegannîye karşı bu kadar olumsuz düşünmesinin sebepleri arasında, tasavvuf ehlinin semâ esnasında tegannîyi kullanmalarını, bu sebeple semânın insanları daha çok etkisi altına alarak her geçen gün yaygınlığının artmasının olduğunu düşünüyoruz. Çünkü kendisi semâ eden hatta semâyı kabul edenin bile kâfir olduğunu, akıbetlerinin cehennem olduğunu söylemiştir. Tegannîyi semâ ile eşleştirmesi onun olumsuz tavır takınmasının sebeplerinden biri olmasına rağmen onun bu eleştirilerinde, düşünce yapısı olarak etkisi altında kaldığı Kadızâdelilerin de rolü büyüktür.

Seyyidî’nin tegannînin haram olduğunu idda ederken kullandığı deliller arasında “Şimdi siz bu sözden hayrete mi düşüyorsunuz? Gülüyorsunuz da, ağlamıyorsunuz! Sizler kafa tutuyorsunuz!”³²⁴ meâlindeki ayette geçen “sâmidûn” kelimesinin Himyerice’deki kök harflerinin anlamının “gınâ” olduğu İbn Abbas’tan nakledilmiştir. Böylece ayette geçen gınanın kötülendiği, tegannîye karşı olan tüm âlimler tarafından kabul edilmiş ve böylece tegannînin hükmünün haram olduğunu bu ayete dayanarak iddia etmiştir. Fakat Gazalî bu bilgiden hareketle gınanın yasaklandığı sonucunun çıkarılamayacağını, aksi takdir de ayette geçen ve kınanan gülme eyleminin de yasaklanması gerektiğini; normal şartlar altında gülme haram olmadığı halde Kur’ân’ı hafife alarak gülmek nasıl haramsa, yine aynı şekilde Kur’ân’ı hafife alarak, ondan uzaklaştıran gınâ ve şiirinde haram olduğunu söyler.³²⁵

³²² Seyyidî, a.g.e. , vr. 96b.

³²³ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân (Kurtubî Tefsiri)*, trc. M. Beşir Eryarsoy, Buruc Yayınları, İstanbul, 2006, c. 17, s. 123.

³²⁴ Necm, 53/59-61.

³²⁵ Gazalî, a.g.e. , c. 2, s. 741.

Böylece Seyyidî'nin tegannîye karşı eleştirilerinin sebebini açıklarken esas almış olduğu delilin geçersizliğini açıklamış olduk.

Seyyidî eserinde ısrarla tegannînin her durum ve şartta haram olduğunu söylemiş, insanları bundan uzak tutmaya çalışmıştır. Fakat sûfiler, Seyyidî ve zâhir ulemasının iddia ettiği gibi musikinin haram olmadığını hatta helal olduğunu göstermek için nasstan ve kıyastan, akla ve mantığa uyan deliller sunarak bu iddianın doğru olmadığını ispat etmeye çalışmışlardır. Bizde Seyyidî'nin eserinde yapmış olduğu eleştirilere cevap vermek için bu delillerden örnekler vermek istiyoruz. Öncelikle şunu belirtmeliyiz ki semâ, “ölçülü, hoş, manası anlaşılan ve kalbi hislendirerek harekete geçiren bir sesi dinlemek” şeklinde tarif edilmiştir. Bu tanıma göre de müziği de en genel vasfıyla, kulağa hoş gelen ses, olarak tanımlayabiliriz. Bundan sonra da hoş sesler ölçülü ve ölçüsüz olmak üzere iki kısma ayrılır. Ölçülü olanlar da; manası anlaşılan: şiir, kaside ve benzeri şeylerin ahenk ve makamla okunması; manası anlaşılmayan, bülbül sesi şeklinde tekrar iki kısma ayrılmaktadır. Hoş sesin sadece hoş olduğu için dinlenmesinin haram sayılması doğru değildir. Çünkü nassta ve kıyasta bunu haram kabul edecek bir delil yoktur. Aksine güzel sesler ve onu dinlemek övülmüşken, eşek sesi ve benzer seslerin çirkin olduğu³²⁶ vurgulanmıştır. Ayrıca güzel ses ve hoş nağmede bulunan incelikte tabiât ve nefis ortaktır. Aynı şekilde şiirlerde de bir takım ince manalar, rikkat, fesâhat, letâfet ve işaretler vardır. Güzel ses ve tatlı nağmeler, bu şiir ve kasidelere bağlanınca her türlü benzerlik ve uyumuyla birbirine karışır.³²⁷ İnsan nefsinde bu kadar etkili olabilen hoş sesin de yasaklanmasını gerektirecek bir durum belirtilmemiştir.

Ayet ve hadislerde tegannîyi kesin olarak yasaklayan bir delil olmadığı gibi, güzel sesin de övülmesi Seyyidî'nin eleştirilerinin yine boşa çıkarmaktadır. Çünkü ayet ve hadislerde sadece Kur'ân okuma veya okunan Kur'ân'ı dinleme şartıyla güzel sese cevaz verilmemiştir. Bunu kabul etsek bile o zaman bülbül sesi dinlemenin de haram olduğunu kabul etmemiz gerekirdi. Manası olmayan bülbül ve alet seslerini dinlemek caiz olunca, içinde hikmet ve hakikati barındıran diğer sesleri dinlemek neden caiz olmasın?

³²⁶ Lokman, 31/19.

³²⁷ Serrâc, a.g.e. , s. 328.

Seyyidî'nin eserinde tegannî hakkındaki eleştirilerinden birisi de kulağın afatlarını sayarken, bunların arasında melâhi yani çalgı-çengi aletlerinin dinlenmesinin olduğunu söylemiştir. Bu durumu ayrıca şu şekilde de açıklayabiliriz. Ölçülü ve hoş sesler çıktıkları yer itibariyle üç çeşittir: düdük, saz ve davul gibi aletlerin sesleri. Hayvan hançeresinden çıkan sesler de hayvan-ı nâtik olan insan olur veya bülbül, kumru ve muhtelif sesler çıkaran diğer hayvan ve kuşlar olur. Bu nevi sesler hoş ve ölçülü olmasının yanında, seslerin başıyla sonu arasında da bir tenasüp bulunur. Bunun içinde bu neviden sesler dinlemekten zevk alınır. Seslerde esas olan hayvanların hançeresidir. Musiki aletleri, bu sesler esas alınarak icat edilmiştir. Bu ise sunî olanın, tabii olana kıyasdan başka bir şey değildir. Hatta icat edilen her sanatta bu durum vardır. O halde hoş ve ölçülü olduğu için bu sesleri dinlemenin haram kılınması da imkansızdır.³²⁸

Gerek sahabe ve tâbiîn gerekse müctehid imamların şarkı ve çalgı aletleri konusunda Seyyidî gibi olumsuz bir tutum benimsemişlerdir. İslâm âlimlerinin önde gelenleri tegannîye karşı bu olumsuz tavırlarına rağmen, nikah, düğün, hacca uğurlama gibi sevinç zamnalarında veya yol sıkıntısını azaltmak için musikiye izin de vermişlerdir. İbn Hazm ve İbnü'l-Arabî (v. 638/1240)'nin ve diğer bazı hadisçilerin çalgı aletleri aleyhine rivayet edilen hadisleri, hadis rivayeti teknikleri açısından zayıf ve hatta bir kısmını uydurma olarak nitelendirmişlerdir.³²⁹ Böylece şeriatın musikiyi yasakladığına dair de kesin bir delilin olmadığı da açıktır.

Şeriatın yasaklamış olduğu çalgı aletleri de vardır. Fakat bu aletler, bunlardan zevk alındığı için haram kılınmamıştır. Öyle olsaydı insanın zevk aldığı her şeyin haram kılınması gerekirdi. Fakat içki haram kılınca, yasaklama işi tesirli olsun diye içki âlemlerinde kullanılan çalgı aletleri de haram kılınmıştır. Fakat bu durum sadece musiki aletleri için geçerli değildir. İlk zamanlarda içine içki konan kapların bile kırılması emredilmiştir. İnsanların içki mecralarında kullandıkları aletler hariç, diğer musiki aletleri de bülbül sesi gibi mübahtır.³³⁰ Bu düşünceyle de Seyyidî'nin de

³²⁸ Uludağ, *İslâm ve Musiki*, s. 253.

³²⁹ Apaydın, "Mûsiki", c. 31, s. 263.

³³⁰ Uludağ, *İslâm ve Musiki*, s. 253.

eserinde yapmış olduğu çalgı ve engiler ile yapılan tegannînin haramlığına dair iddiaların mûsikinin aslî yapısına göre geçersizliği de böylece anlaşılmaktadır.

Seyyidî'nin eserindeki tegannî hakkındaki eleştirilerin sebebini, musikinin aslının oluşturmadığını ona karşı bu eleştirilere sebep olan şeyin aslında arızî sebeplerden kaynaklandığını, nakledilen şu rivayet vasıtasıyla da anlatabiliriz: Âlimlerimizden birine, duyduğuma göre sen semâi/kaside türü şeyleri dinlemeyi kabul etmiyormuşsun. Hâlbuki Cüneyd, Serî-i Sakatî (v. 251/865) ve Zünnûn-i Mısırî bu tür şeyleri dinliyorlardı; denildiğinde, bu zat şöyle demiştir: Onu Abdullah b. Cafer-i Tayyâr dinlediği halde ben nasıl inkar ederim. Ben ancak bu tür şeylerdeki oyun ve eğlenceyi kabul etmiyorum, demiştir.³³¹

Seyyidî'nin eserinde tegannîyle ilgili yaptığı eleştirilerinden bir diğeri ise; midenin afatlarını sayarken def-düdük gibi çalgı aletlerinin alındığı yerlerde yemek yenmesi olduğunu söylemiştir. Yemek esnasında susmak bir Hristiyan âdeti olduğu için İslâm, yemek esnasında güzel şeylerden konuşmayı, muhabbet etmeyi tavsiye etmiştir. Fakat yemek esnasında çalgılı müzik dinlemek İslâm'a uygun bir hareket değildir. İslâm âlimleri yemek esnasında çalgılı müzik aletleriyle müzik yapılan yerin terkedilmesini tavsiye etmişlerdir. Gazalî davete icabet konusunu açıklarken bu durumu şu şekilde açıklamıştır: “Kişi eve girerken dine muhalif bir münkeri gördüğünde, eğer kudreti varsa kaldırmalıdır. Aksi takdirde, diliyle o işin dine muhalif olduğunu söyleyip geri dönmelidir. Dinen münker ve yasak olan şeyler arasında da oyun aletlerini ve çalgıların dinletilmesinin olduğunu söyler.”³³²

Musikinin arızî sebeplerden dolayı haram kılındığı yerlerde vardır. Eğer Seyyidî eserindeki eleştirilerinde bu sebepleri kastederek haram olduğunu iddia ediyorsa ona, ancak bu şartlar dâhilinde hak verebiliriz. Mûsikinin haram kılındığı sebepleri açıklamamız konunun daha iyi anlaşılmasına da yardım edecektir. Biz bu sebepleri beş maddede ele alarak açıklayacağız. 1. Mûsiki kendisini söyleyene göre haram kabul edilebilir. Bu da eğer, musiki söyleyen kadın veya gencin sesi, şehvet ve nefsi tahrik edici olup bir fitneye sebebiyet vermesi durumunda söylenmesiyle de

³³¹ Ebû Tâlib el-Mekkî, a.g.e. , c.3, s. 225.

³³² Gazalî, a.g.e. , c. 2, s. 46.

dinlenmesiyle de haram olur. 2. Mûsiki kendini dinleyen kişiye göre de haram kabul edilebilir. Bu kimseler, kendisinde nefsanî ve şehvanî duyguların galip gelmesinden korkulan kişilerdir. 3. Mûsikinin içeriğine göre haram kabul edilebilir. İçinde, insanı Allah ve Resûlü'ne isyana teşvik eden veya yalan isnat eden, fuhuşa, ahlaksızlığa sebebiyet verecek manadaki sözleri ister besteli, ister bestesiz olsun söylenmesi de dinlenmesi de haramdır. 4. Mûsiki, kendisiyle icra edilen aletlere göre de haram olabilir. Bu aletler, içki ve fuhuş meclislerine ait olup kendisini dinleyen insanlarda bu duyguları uyandıranlardır. 5. Mûsikiyi dinleyen kimseye göre. Mûsiki aslen insanlar için caiz olmakla birlikte; bir kimse, bunu daimi bir alışkanlık ve meşguliyet haline getirir ve bütün zamanını buna harcarsa o zaman kendisine haram olur. Ayrıca İmam Şafî, musikiyi âdet ve sanat haline getirmiş kimselerin şahitliğinin de kabul edilmeyeceğini³³³ söylemiştir. Bu durumu, tegannînin, bâtıla benzer mekruh olan oyun cinsinden olduğunu bu yüzden de onu kim âdet edinirse, o kimsenin sefahat ve mürüvvetsizliğe nispet edileceğini söyleyerek izah etmiştir.

Seyyidî'nin eleştirirlerinin değerlendirilmesi açısından, mûsikinin helalliği ve haramlığı konusunda yapmış olduğumuz açıklamaları her konuda orta yolu bulmaya çalışan Kâtip Çelebi'nin şu sözleriyle de izah etmemizde fayda olacaktır: “Tegannî konusunda zararlı yarar bir araya toplandı. Haslar hassına yararlı, lakin kamuya manevi zararı üstün olduğundan, yüce şeriat usulüne göre, bir konuda tehlike ile ibâha bir araya gelse, tehlike tarafının üstün tutulması temel kaidedir. Bu temele dayanarak yüksek tabakanın yararlanmasına bakmayıp kamuyu zarardan korumak için yasak kılındı. Kamuya gerek olan yüce şeriata uymaktır. Ama bazı ulu şeyhler, hükemâyı müteallihîn yoluna gidip onların şartına göre gönüllerini arıtma yolunda ruhu, nefsinin yenmiş olan sulûk taliblerine şevklendirmeye müesserdiler diye kimi ney, kimi dümbelek ve kudüm kullandı. Ve çoğu semâ adıyla usul ve kaidesine uygun olarak nağmeleri dinledi. Zira çoğu tasavvuf ehli hikmet-i işraka üzerine dayanmaktadır ve ıstılahıda ondan alınmalıdır. Lakin her zamanda, şeriatçı geçinenler onlara laf atıp işlerine burunlarını sokmaktan ve kendilerine sataşmaktan geri durmadı.”³³⁴

³³³ Gazalî, a.g.e. , s. 738.

³³⁴ Çelebi, a.g.e. , s. 31.

Seyyidî'nin eserinde tegannîye karşı yapmış olduğu olumsuz eleştiriler ekseninde, musiki ve taganniye karşı yapılan eleştirileri genel olarak delilleriyle açıklamaya çalıştık. Bu konuyu kısaca özetlememiz gerekirse; İslâm dini insanın yaratılışının gereği olan maddi-manevi ihtiyaç, istek ve arzularının meşru çerçeveler içerisinde karşılanmasını mubah, hatta bazı durumlarda vacip görmüştür. Verdiğimiz ve açıkladığımız örneklerden de anlaşılacağı üzere İslâm diğer birçok konuda olduğu gibi musiki konusunda da ayrıntılı hükümler koymak yerine genel ilke ve amaçları belirlemiştir. Bu durum çerçevesinde İslâm alimleri tarafından musikinin hükmü konusunda dinin temel inanç, amel ve ahlak ilkelerine aykırı olmaması şart koşulmuş, zamana ve somut olayın özelliklerine göre genelde mübah kabul edilmenin yanı sıra fıkıh ekolleri tarafından farklı hükümler de verilmiştir.

V. ZİKİR VE ÇEŞİTLERİ

A) Zikir Hakkında Kavramsal Çerçeve

Zikir unutmamanın zıddı olup, sözlükte bir şeyi anmak, hatırlamak, bir şeyi ezberleyerek korumak, hatırlamak, şeref, öğüt, dua, namaz anlamlarına gelmektedir. Zikir dinî literatürde, Allah'ı anmak ve unutmamak suretiyle gafletten ve nisyandan kurtuluş anlamında kullanılır.³³⁵ Tasavvufta ise zikir, sevgi alâmeti ve eseri olmakla birlikte birkaç farklı anlamda kullanılmaktadır. Bunlardan ilki, Allah'ı anmak ve hatırlamak; onu unutmamak ve gaflet halinde olmamak; ikincisi, “Allah” kelimesini veya “lâilâhe illâllah” cümlesini söylemek ve tekrarlamak; üçüncüsü, tarikat ehlinin belli kelime ve ibareleri belli zamanlarda, belli sayıda, belli bir edep dahilinde her gün düzenli olarak söylemeleri, vird, hizb. Münferiden zikir ise zikrullahdır. Zikir kelimesinin tasavvuftaki dördüncü manası, tarikat ehlinin ve sûfî cemaatlerinin bir yerde toplanıp şeyh veya halifesinin gözetiminde belli ibareleri belli bir hareket düzeni içinde söylemeleri. Bu çeşit toplu zikirlerle tarikat ayini, semâ, hadra ve deverân gibi isimler de verilmiştir. Ayrıca zikir, insanın kendinden geçerek, Hakk'ı buluş halidir.³³⁶

Zikir kelimesi Kur'ân'da müştaklarıyla beraber 256 yerde geçmektedir.³³⁷ Kur'ân'da genellikle lügat anlamlarına uygun şekilde Allah'ı anmak, O'nu daima hatırlayıp hiç unutmamak, nimetlerini övmek, tefekkür etmek, manalarında kullanıldığı gibi, kulluğun gereklerini akıl, beden ve mal ile yerine getirmek, namaz, dua ve Kur'ân gibi anlamlarda da kullanılmıştır. “O halde beni zikredin/anın ki, ben de sizi anayım”³³⁸ ayetinde zikir, Allah'ın kulunu anması şeklinde de kullanılmıştır. Ayrıca, Kur'ân'da O'nun zikrinin her şeyden üstün olduğu vurgulanmış³³⁹, Allah'ın içten yalvararak ve korkarak alçak sesle sabah, akşam çokça zikir ve tesbih edilmesi emredilmiştir.³⁴⁰ Yine bir yandan kalplerin ve gönüllerin ancak zikr-i ilâhî ile itminana erebileceği³⁴¹ vurgulanırken, başka bir ayette de müminler için “Onlar ki,

³³⁵ Reşat Öngören, “Zikir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, c. 44, s. 409.

³³⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 393.

³³⁷ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 162.

³³⁸ Bakara, 2/152.

³³⁹ Ankebût, 29/45.

³⁴⁰ Ahzâb, 33/41-42.

³⁴¹ Ra'd, 13/28.

ayaktayken, otururken ve yanları üzerine uzanmışken Allah'ı zikrederler ve göklerin ve yeryüzünün yaratılışı hakkında tefekkür ederler.”³⁴² şeklinde buyrulmaktadır.

Hadislerde de zikrin öneminden bahsedilmiş ve zikir ehlinin faziletleri övülmüştür. Bu hadislerde, zikir halkaları cennet bahçelerine benzetilmiş³⁴³, en hayırlı amelin Allah'ı zikretmek olduğu ve zikrin altın ve gümüş infak etmekle, düşmanla savaşmaktan bile üstün sayıldığı³⁴⁴ vurgulanmış ve yeryüzünde “Allah Allah” diyen bir kimse kalmadıkça kıyametin kopmayacağı³⁴⁵ bildirilmiştir. Hz. Peygamber bir hadisinde de Rabbini zikredenle, zikretmeyeni diri ile ölüye benzetmiştir.³⁴⁶

İlk zikir telkini yapan Hz. Peygamber (s.a.v.)’dir. Bugünkü anlaşılan manasıyla olmasa bile gönüllerin Allah’a açılması, kalblerin zikir ile itminan bulmasını sağlamak için zikri ilk kez o telkin etmiştir. Hicret sırasında sevr mağarasında bulundukları esnada, Hz. Ebu Bekir’in müşrikler tarafından farkedilerek, yakalanmaktan endişe ettiğini anladığında ona “Üzülme! Çünkü Allah bizimle bereber!”³⁴⁷ buyurarak zikri ilk kez telkin etmiştir.³⁴⁸

Tasavvuf ehli de ayet ve hadislerin ışığında zikri tarikatlarının temel esası olarak kabul etmişlerdir. Zikrin tasavvuf yolunun temel esaslarından biri olmasının sebepleri arasında, belli bir vaktinin olmayışı, abdestli ya da abdestsiz, yatarak, oturarak veya ayakta yapılabileceği için herhangi bir şarta bağlanmaması gelmektedir. Kur’ân da zikir için herhangi bir sınırlama yapılmaksızın bütün vakitlerde kulun Allah'ı zikretmesi emredilmektedir.³⁴⁹ Böylece zikrin devamlılığına ve sınırsızlığına dikkat çekilmektedir.

B) Zikrin Çeşitleri

Zikir İslâm dininde başlıca emredilen ibadetlerden birisidir. Çünkü Allâh Teâla kulunun kendisini her daim anmasını ve zikretmesini istemiş bunun için de

³⁴² Âl-i İmrân, 3/191.

³⁴³ Tirmizî, Da'avât, 83.

³⁴⁴ İbn Mâce, Edeb, 53.

³⁴⁵ Müslim, İmân, 234.

³⁴⁶ Buhârî, Deâvât, 67.

³⁴⁷ Tevbe, 9/40.

³⁴⁸ Ögke (ve diğerleri), a.g.e. , s. 419.

³⁴⁹ Âl-i İmrân, 3/191.

özel bir şart koşmamıştır. Ayet ve hadislerde zikir konusunun üstünde çokça durulmasından dolayı zikir müminler için vazgeçilemez bir yere sahip olmuştur. Müslümanlar tarafından kabul edilip benimsenmiştir. Fakat bu delillerin farklı şekillerde anlaşılmasından dolayı zikrin de icra edilmesinde bir takım farklı görüş ve usuller ortaya atılmıştır. Bunlardan birisi de tasavvuf ehli ve âlimler arasında zikrin gizli veya aşikâr yapılışı hususunda farklı görüş ve uygulamaların olmasıdır. Çünkü zikri emreden ayetler ve örnek olarak verilen hadisler genelde iki türlüdür. Bu da baştan itibaren bir tartışma konusunu meydana getirmiştir. Mesela Kur’ân’da “Rabbini, sabah ve akşam, tazarru ile sessizce ve yüksek olmayan bir sesle içinden zikret ve gafillerden olma.”³⁵⁰ Şeklinde emredilmiştir. Resulullâh (s.a.v.)’da yüksek sesle tekbir getiren bir cemaati gördüğünde onları, “Siz ne sağıra sesleniyorsunuz ne de gâibe.”³⁵¹ sözleriyle uyarmıştır. Fakat diğer bir yandan da yine Resulullâh (s.a.v.)’dan rivayet edilen kutsî bir hadiste, “Kulum beni bir toplulukta anarsa ben de onu daha hayırlı bir toplulukta anarım”³⁵² dediği nakledilmiştir. Yine bir gün Resulullâh (s.a.v.)’ın ashaptan bir gruba, “Ellerinizi kaldırın ve hep birlikte ‘lâ ilâhe illallah’ deyin”³⁵³ şeklinde buyurarak onlara zikir yaptırdığı da nakledilmiştir.

Zikrin, “kalbî ve lisanî” ya da “mukayyed ve mutlak” olmak üzere iki şekli vardır. Kur’ân mutlak olarak zikri emreder. Zikir için herhangi bir şart belirtmeyen ayetler aslında kalbî zikri anlatmaktadır. Allah’ın adının anılmasını emreden ayetlerle tevhid ve lafza-i celâl zikrini ifade eden hadisler ise dil ile yapılan cehrî zikir ifade etmektedir. Bu ikisi arasında en önemli ilişki, birinin diğerine yardımcı ve destek olmasıdır.³⁵⁴ Asıl amaç kalbî zikirdir. İsimle yapılan cehrî zikir, kalbin yoğunlaşarak Allah ile meşgul olmasını sağlayan en önemli etken ve araçtır. Çünkü mutlak manada zikri emreden ayetler sanki Allah’ı hiç unutmamayı ve daima hatırd tutmayı emretmektedir. Fakat açıktan/dil ile yapılan zikirleri emreden ayetlerde ise bir bakıma zihnî ve kalbî olarak bu duruma hazır olmayan kimselerin, dil ile Allah’ın adını anarak, Kur’ân okuyarak, tesbih ve evrad gibi zikrin yardımcı unsurlarıyla uğraşarak nefsi ve kalbi bunlarla meşgul etmeleri emredilmiştir. Zikirde kalb ile dil

³⁵⁰ A’râf, 7/205.

³⁵¹ Buhârî, Da’âvat, 50; Müslim, Zikir, 44.

³⁵² Buhârî, Tevhîd, 15; Müslim, Zikir, 18.

³⁵³ Ahmed b. Hanbel, c. 4, s. 124.

³⁵⁴ Ögke (ve diğerleri), a.g.e. , s. 418.

ortak hareket etmelidir. Dil zikrederken kalp mâsivâ ile meşgul olmamalıdır. Şair Nâbî bu durumu şöyle dile getirir:

“Dil zikirde gönül meyl-i cihanda.

Arada kaldı sübha-i mercân mütereddid.”³⁵⁵

Zikir, bir diğer sınıflandırmaya göre ise hafî ve cehrî olarak iki kısma ayrılmıştır. Hafî zikir, zikreden sadece kendisinin işitebileceği alçak bir sesle yaptığı zikirdir. Cehrî zikir ise yüksek sesle veya çevrede bulunanların işitebileceği bir şekilde sesli olarak yapılan zikirdir. Zikrin hafî olarak mı yoksa cehrî olarak mı icra edilmesinin daha doğru olduğu konusunda zaman zaman tartışmalar olmuştur. Her ne kadar Seyyidî gibi cehrî zikre hoş bakmayan âlimler olsa da genellikle birinin diğerinden efdâl oluşundan ziyade, içinde bulunulan hâle göre tesirinin farklı olacağı fikri kabul edilmiştir.

Tarîkatlarda hafî zikir genellikle Hz. Ebu Bekir kanalıyla gelen Sıddıkî meşreplerin, cehrî zikir de Hz. Ali kanalıyla gelen Haydarî meşreplerin kabul ettiği yöntemleri olmuştur.³⁵⁶

Zikir, yapılış şekline göre de “ferdî” ve “toplucu” olmak üzere iki kısımdır. Fakat her ikisinin de önem ve mahiyeti farklıdır. Ferdî zikir, genelde günlük ve haftalık olarak şeyhler tarafından müridlerinden yapılmasını istediği vazifelerdir. Bu zikirlerin, zamanı, icra şekli, sayısı ve süresi mürşit tarafından belirlenmektedir. Bu günlük zikirler genellikle “vird” adıyla anılır. Eğer günlük vazife, bir dua ise ona da “hizb” denilmektedir. Hizb ve dualar, Kur’ân’ı Kerim’den, hadislerden veya velilerin dualarından belirlenir. Toplu zikir, “icrâ-yı zikrullâh” da denilen “ayin-i ehlullâh” dır. Her tarikatta ayrı ayrı adlarla anılmakta ve değişik şekillerde yapılmaktadır. Bundan amaç kalbin tasfiyesidir.³⁵⁷

Zamanla tarikatlarda, ferdî ve toplu zikre önem vererek bunun icra şekilleri konusunda değişik usuller geliştirmişlerdir. Çünkü tarikatların temeli olan zikrin, gelişi güzel yerine getirilen bir hareket olmayıp, çeşitli safhaları ve riayet edilmesi

³⁵⁵ Bardakçı, a.g.e. , s. 140.

³⁵⁶ Yılmaz, a.g.e. , s. 164.

³⁵⁷ Ögke (ve diğerleri), a.g.e. , s. 419.

gereken şartları vardır. Toplu zikre genellikle semâ, ayin, hadr gibi isimler verilmiştir. Ferdî olarak yapılan zikirlerle de lisanın, kalbin, hafinin, ahfânın, sırrın zikri gibi isimler de verilmiştir. Yapılış şekillerine göre her tarîkat ayinine farklı isimler verilmiştir.³⁵⁸

Toplu zikirler de belirli zamanlarda yapılmak şartıyla sınırlanmış ve mecburi ayinler niteliğinde olmayarak müritlerin gönüllerinin hazır olduğu zaman ve mekanlarda tabîî olarak icrâ edilmesi esas olmuştur. Konunun daha iyi anlaşılması için burada tarikatların yapmış oldukları zikirlerin tanımlarını ve açıklamalarını yapma gereği duymaktayız.

Tarîkatların topluca yaptıkları ayinlerden bahsederken bunlar arasında ilk akla gelen genellikle semâ olmaktadır. İlk zamanlardan itibaren devamlı tartışmalara konu olan semâ, çalışmamızda daha önce ayrıntılı bir şekilde ele aldığımız için burada kısa bir bilgi vererek geçmek istiyoruz. İlk asırlarda dinî musiki anlamına gelen semâ, Mevlevîlik tarikatının zikir ayinlerine verilen isimdir. Ayakta ve dönerek, musiki eşliğinde icra edilir. Semâ ayini esnasında müridler hareketleriyle çeşitli dinî ve tasavvufî temaları sembolize ederler. Semân bir adıda mukabeledir. Bugünkü şekliyle semâ Hz. Mevlâna'dan sonraki zamanlarda oluşmuştur. Mevlâna zamanında bir nizama bağlı olmaksızın dinî ve tasavvufî bir coşkuyla icra edilen semâ, daha sonraki devirlerde Sultan Veled (v. 712/1312)'den, Pir Âdil Çelebi (v. 751/1350)'ye kadar geçen zaman içinde bir nizama bağlanmış ve icrası öğrenilerek öğretilir olmuştur.³⁵⁹

Hatm-i Hâcegân ise, Nakşîbendiyye tarikatında şeyhin huzurunda oturarak icra edilen zikirdir. Hafî olarak yapılır. Herkes okuyacağı ayet, dua ve salavâtı, şeyhin işaretleriyle okur. Bu ayin on kişiden fazla ise büyük hatme, on kişiden az ise küçük hatme yapılır. Râbîta ile başlayan hatme, silsile şeyhlerini ihtiva eden bir dua ile sona erer. Hatme esnasında müridlerin gözleri kapalıdır. Mürid olmayan kimseler bu zikre iştirak edemez.³⁶⁰

³⁵⁸ Ögke (ve diğerleri), a.g.e. , s. 224.

³⁵⁹ Ögke (ve diğerleri), a.g.e. , s. 224.

³⁶⁰ Ögke (ve diğerleri), a.g.e. , s. 225.

Bir diğerk zikir çeşidi olan darb-ı esmâ ise, Halvetîlerin toplu şekilde icra ettikleri zikir çeşididir. Halka halinde oturarak, hafifçe sallanarak yapılmaktadır. Vücudun hafif hareket etmesi masivadan sıyrılmak için bir vesile olarak kabul edilir. Halvetîyye tekkelerinde haftanın belli günlerinde cehrî olarak toplu bir şekilde icra edilir. Bu zikre aynı zaman da Deverân ve hadra da denilmektedir. Bu zikirde baş önce sağa eğilir ve “lailahe” denilir, daha sonra ise baş sola kalbe doğru eğilir ve bir başvuruşu ile “illallah” denilerek yapılır.³⁶¹

Zikr-i kıyam, ayakta ve sesli olarak yapılan bu zikir Rifâî ve Sa’dîlerin zikrine verilen isimdir. Rifâî tarikatında zikir esnasında şeyhin makamının önünde beline kılıç kayışı bağlamış (kemberbend) iki mürid hazır bekler. Aşırı yüksek sesle, kan revan içinde kalarak ve taşkınlıklar gerçekleştirerek, gösteri ve şov hüviyetine bürünür.³⁶² Bu şekilde de folklorik bir yapı içerisinde olduğu için zikir meclisinin kurulması doğru kabul edilmemiş ve zikir meclislerine karşı oluşan tepkiyi arttırmıştır.

Deverân, Kâdirî zikri olup ayakta, oturarak ve dönerek yapılmaktadır. Cehrî olarak yapılan bir zikirdir. Bu zikir, müridlerin yanyana dizilerek karşılıklı saflar oluşturmasıyla ve dizler üzerinde yaylanarak veya beden ile baş sağa ve sola döndürölerek sağlanan belli bir ahenk içindeki hareketlerle icra edilir. “Dalga tevhidi” ve “Demdeme” gibi çeşitleri de vardır. Kâdirî zikir ayini de hilal şeklinde zikir halkası oluşturulduktan sonra, şeyhin okumasıyla başlar. Sonra topluca bestesiyle birlikte evrâd-ı şerîfe ardından da belli sayıda tevhid ve İsm-i Celâl okunur. Bu sırada zâkirler, zikrin gelişine uygun ilahiler veya serbest kasideler söylerler. “Perde kaldırmak” denen zikir sesinin tizleştirilmesiyle birlikte zikir hızı arttırılır. İlahilerle, kasidelerden sonra ayağa kalkılarak saf oluşturulur ve kıyam zikrine başlanır. Yine belli sayıda esmâ okunduktan sonra, kalbî zikir ile birlikte kudüm, bendir, halile ve nevbe gibi vurmali sazlar da kullanılır. Böylece devrâna geçilir ve ayin dua ile sona erdirilir.³⁶³

³⁶¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 99.

³⁶² Ögke (ve diğerleri), a.g.e. , s. 226.

³⁶³ Ögke (ve diğerleri), a.g.e. , s. 227.

Bedevî topu, Bedevîlikte esas olan kalbî zikir olmakla beraber, zamanla cehrî zikir de önem kazanmıştır. Bu zikir türü oturarak veya ayakta yapılmaktadır. Bedevî ayini sırasında dervişlerin heyecanı arttığı zaman birbirlerine sarılarak zikre devam etmelerinden dolayı bu zikre “bedevî topu” denilmiştir.³⁶⁴

Zikr-i erre, Yesevîlik de cehrî zikir usulünü benimseyen tarikatlardan birisidir. Zikir esnasında ses, boğazdan hızar veya bıçkı sesi gibi çıktığından dolayı bu zikre, zikr-i erre, zikr-i minşârî ve bıçkı zikri gibi isimler de verilmiştir. Bu zikrin yapılış şekli ise, zikr-i errenin yolu, iki elini, iki uyluğunun üzerine koyarak, nefesini göbeğine doğru vererek “hû” deyip nefesi de göbek altından uzatarak, baş, bel, sırt aynı hizaya getirilmek suretiyle şiddetli bir biçimde “Hayy” diyerek zikre bu şekilde devam edilerek icra edilmektedir.³⁶⁵

Tarikatlarda yer alan ve farklı şekillerde icra edilen zikir çeşitlerinin hepsinin aslında temel amacı, bir riyazet metodu olarak kulun nefsinin terbiye etmesi ve Rabbine yaklaşmasını sağlamaktır. Ebû Ali ed-Dekkâk zikir hakkında şu sözleri söylemiştir: “Zikir veliliğin menşurudur. Bir kimse zikre muvaffak olursa ona velilik menşuru verilir. Zikirten mahrum bırakılan kimse velilikten azledilir.”³⁶⁶ Bu sözleriyle de zikrin tarikatların esaslarından olduğunu ve veliliği elde etmede en önemli araç olduğuna işaret etmiştir. Bizce bu kadar önemli bir yere sahip olan zikir, nasıl icra edilmesi gerektiği abartıya kaçılmayarak, folkler gösterisi havası yaratmadan kişilerin kendi tercihiine göre istedikleri yer ve mekanlarda icra edebilecekleri bir ibadettir.

C) *Şifâ-i Kulûb*'de Zikir Ve Çeşitleriyle İlgili Meseleler

Seyyidî eserinde zikir ve çeşitlerinden bahsederken, bu konuyu semâ, deverân, raks ve tegannî ekseninde birçok defa değinmiş ve eleştiriler yaparak, sûfî taifesine karşı ağır bir tavır takınmıştır. Biz çalışmamızın önceki bölümlerinde semâ, deverân, raks ve tegannî ile ilgili konuları ele alarak ayrıntılı bir şekilde incelediğimiz için burada sadece Seyyidî'nin zikir çeşitleri hakkındaki görüşünü ele alarak açıklamaya çalışacağız.

³⁶⁴ Ögke (ve diğerleri), a.g.e. , s. 228.

³⁶⁵ Ögke (ve diğerleri), a.g.e. , s. 228.

³⁶⁶ Kuşeyrî, a.g.e. , s. 301.

Seyyidî eserinde zikir-i ruhun zikir-i kalbden; zikir-i kalbin zikir-i lisandan, zikir-i hafinin de zikir-i cehriden efdal ve evlâ olduğunu, tüm bu zikirler içinde insan vücudunda özel konumların mevcut olduğunu söylemiştir. Bunu anlayan kimselerin hayırlı, makbul kimseler olduğunu ve anlamayan kimselerin de kendine güvenerek boş şeylere aldanmış, seilmeyen kimseler olduğunu söylemiştir. Bu görüşünü desteklemek için de A'râf suresindeki "Rabbini, sabah ve akşam, tazarru ile sessizce ve yüksek olmayan bir sesle içinden zikret ve gafillerden olma."³⁶⁷, "Rabbimize tazarrû ile ve gizlice/sessizce duâ edin. Çünkü O, haddi aşanları sevmez."³⁶⁸ ve "O hevâ-yı nefsanîden konuşmaz. O sadece vahyedilen bir vahiydir."³⁶⁹ ayetlerini örnek olarak vermiştir.³⁷⁰

Seyyidî daha sonra eserinde zikir ile ilgili açıklamalarını manzum biçimde, Şu şekilde ifade etmiştir:

Zikir bahsin suâl iden kişiye gel cevab eyle,
Mahallî ruhu, kalbû, dil mufassal lutf idüb söyle,
Zikir-i vacib olan elfâz ki yetmiş beşdir anla,
Şehâdet, telbiye, tekbîr, hutbe, sumt idib dinle,
Ezân tekbiri ikâmet ol namaz ki ola cemâat,
Cemâat nefl-i fehm için ki dindi cehrine sünnet,
Bunlardan mâ ade zikir idin ki ihfâ didi Allah,
Cehirden fazla yetmiş iki kat didi Resûlullâh,
Bu tafsile eğer razı olamam ben deyen sûfî,
De Seyyid ona, sen harseni deyimem ben sana sofî,
Bu miktara akîle kâfidür mü'min-i hâlisa vafîdir,³⁷¹

Seyyidî bu beyitleriyle zikir konusunda ki hafî zikrin, cehrî zikre göre daha efdal olduğuna dair görüşlerini açıklamaya çalışmıştır.

³⁶⁷ A'râf, 7/205.

³⁶⁸ A'râf, 7/55.

³⁶⁹ Necm, 53/3-4.

³⁷⁰ Seyyidî, a.g.e. , vr. 84b-85a.

³⁷¹ Seyyidî, a.g.e. , vr. 85b-86a.

D) Şifâ-i Kulûb’de Zikir İle İlgili Meselelerin Değerlendirilmesi

Seyyidî’nin eserinde eleştirerek, sert tepkiler verdiği konulardan birisi de cehr-i zikirdir. Seyyidî zikir konusunda esas olanın kalbî zikir olduğunu ve bundan başka cehr-i zikri kabul edip uygulayan kimselere de sûfî diyemeyeceğini söyleyerek onların ehl-i bidattan olduklarını söylemektedir.

İlk zamanlardan itibaren Seyyidî gibi diğer âlimlerin de cehrî zikri kabul etmeyerek sert eleştirilerde bulunmalarına rağmen sûfî taifesi, Allah Teâlâ’ya karşı olan hasret ve muhabbetlerini bildirmek için onun isim ve sıfatlarını zikretmeyi O’na ulaşmada temel esasları haline getirmişlerdir. Bunu da insanların fitrat ve meşreplerine en uygun şekilde geliştirerek sistemleştirmişlerdir. İmam-ı Âzam da olmak üzere Kadızâdeliler zikrin hafî yapılması hakkında Kur’ân’dan gösterdikleri delillerle cehrî zikre karşı çıkmışlardır. Diğer mezhep imamları ise cehr-i zikri caiz görmekle birlikte ayağa kalkarak vücudu çeşitli ritimler ile sallayarak hareket ettirmeyi uygun görmediklerini söylemişlerdir. Seyyidî de bu görüşlerden ve olaya karşı zâhiri yaklaşımından dolayı cehrî zikri ve zikir esnasındaki hareketleri kesinlikle kabul etmemiş, bu tarz davranışlarda bulunan kimselerin ehl-i küfür olduğunu söyleyerek sert eleştirilerde bulunmuştur.

Seyyidî gibi Kadızâdelilerin önde gelen âlimlerinden olan Vanî Mehmed Efendi de cehrî zikrin İmam Âzam’a göre caiz olmadığını ve bu nedenle sûfî şeyhlerin görüşlerinin bir hükmünün bulunmadığını ifade eder. Kendisinin mezhep imamına uyduğunu, şeyhlerin de kendi görüşlerinden dolayı Allah’a havale edilmesi gerektiğini ve onların bu düşüncelerinde hangi mezhepten olduklarını veya kime uyduklarını bilmediğini söyler.³⁷² Fakat Seyyidî ve Vanî Mehmet Efendi de dahil olmak üzere Kadızâdelilerin, sûfî taifesine karşı genel yaklaşımları, onları mezhep dışından görerek ehl-i bidat olduklarını kabul ettirmektir. Cehri zikri bidat olarak görmelerinin bir sebebi de bunun riyâyâ yol açması ve riyâdan kaynaklı olarak hafî zikrin yapılmadığıdır.

Cehrî zikir ve semâ ilk zamanlardan itibaren ulema arasında tartışma konusu olmuştur. XVII. yüzyıla doğru Hâlidî meşayihinin bir kısmı dışında, semâ ve cehrî

³⁷² Baz, a.g.e. , s. 147.

zikir konusuna tasavvuf çevrelerince de genellikle hoş karşılanmamıştır. Seyyidî ve Kadızâdeliler de genellikle cehrî zikri en çok tatbik eden Halvetîleri hedef almış ve bu cehrî zikrin bidat olduğunu ve bunu yapan kimselerin de küfür ehlinde olduklarını söylemişlerdir. Osmanlılar zamanında padişahlar zikir, semâ ve ayin meclislerine katılmışlar ve şeyhler de raksa varmayan semâ ve ayine ruhsat vermişlerdir. Örneğin Osmanlı'nın büyük şeyhülislamlarından olan Zenbilli Ali Efendi de Şafî mezhebini referans alarak sesli zikrin caiz olduğuna dair fetvalar vermiştir. Bu durum Osmanlı toplumunda zamanla cehrî zikre karşı bir meşruiyyet alanı oluşturmuştur.³⁷³ Bu sebepten dolayı camilerin dışında tekkelerin inşa edilmesinin sebeplerinden birisi de camiye girmesi hoş karşılanmayan musiki ve semâ aletleriyle semâ ve zikir meclislerinin tekke ortamında daha rahat bir şekilde icra edilebilmesini sağlamaktır.³⁷⁴

Seyyidî'nin eserinde eleştirdiği cehrî zikir yapan tasavvuf erbabı ise, Şafî mezhebinin cehrî zikri meşru görmesini ve bazı âlimlerin de bu hususta farklı mezheplerin içtihatlarının kabul edilmesini benimsemişlerdir.³⁷⁵ Bu görüşleri esas alarak Gazalî gibi fıkıh ve tasavvufda otoriter âlimler, cehrî zikri caiz görmüşlerdir.

Cehrî zikrin haramlığını kabul etmeyerek, caiz olduğu hükmünü veren âlimlerin esas aldıkları nakillerden birisi Resulullâh (s.a.v.)'dan rivayet edilen şu meşhur hadistir, “Cennet bahçelerini gördüğünüz zaman orada yayılınız (yeyiniz, içiniz, istifade ediniz.)” buyurmuştur. Cennet bahçeleri nedir? sorusuna, “zikir meclisleri.” diye cevap vermiştir.³⁷⁶

Cehrî zikir konusunda Seyyidî ve ona karşı çıkan diğer ulemaya karşılık olarak Sivâsîler adına Abdülehad Nûrî Efendi, *Riyâzu'l-Ezkâr ve Hıyâzu'l-Esrâr* adındaki eserinde bu konuyla ilgili görüşlerini belirtmiştir. Onlara göre cehrî zikre dair Kadızâdeliler'in ortaya koydukları “Rabbini, sabah ve akşam, tazarru ile sessizce ve yüksek olmayan bir sesle içinden zikret ve gafillerden olma.”³⁷⁷ ayetini yanlış değerlendirmişler ve yanlış anlamışlardır. Mekkî ayetlerden olan bu ayet ona

³⁷³ Bilkan, a.g.e. , s. 138.

³⁷⁴ Yılmaz, a.g.e. , s. 187.

³⁷⁵ Bilkan, a.g.e. , s. 137.

³⁷⁶ Tirmizî, Daâvat, s. 82; Ahmed b. Hanbel, c. 3, s. 150.

³⁷⁷ A'raf, 7/205.

göre, her türlü vesveseden uzak olan Hz. Peygambere özel bir emirdir. Ayrıca Nurî Efendi, zikir konusunda cehrî zikri caiz görmeyen İmam Â'zam'ın değil, onu caiz gören İmam Şafiî'nin görüşünü benimsediğini belirtir.³⁷⁸

Sûfiler baştan itibaren Seyyidî gibi cehrî zikri eleştiren ulemaya karşı bu konuya yalnızca şekilsel olarak zahirî manada bakılmaması gerektiğini, önemli olanın insan üzerindeki zikrin tesirinin göz önünde bulundurulması olduğunu söyleyerek kendilerini ifade etmeye çalışmışlardır. Hafî zikrin insan için olan faydalarını kabul etmekle birlikte riyâdan uzak ve ihlas ile yapılan zikrin hem yapana hem dinleyene faydası bulunduğunu hatta riyâ ile yapılan zikrin de yapana değil yalnız dinleyen için faydalı olacağını dile getirmişlerdir.

Mürşidler, müridin kalbini havatırdan kurtararak, nefsini terbiye ederek, Rabbine yaklaşması için faydalı olduğunu düşündüklerinden dolayı müridlerine içinde bulundukları hâl ve makama uygun olarak zikirler yapmalarını emretmişlerdir.

Tasavvuf erbabının büyüklerinden olan Niyâzî Mısrî, zikir konusundaki mutasavvıfların görüşlerini şu şekilde açıklamıştır: “Gizli zikir, riyâdan uzak olduğu için efdaldır. Lâkin riyâdan ve bahsedilen diğer yollardan, sakıncalardan uzak olursa; başkalarını da zikre teşvik eder, yardımlaşmaya sebep olursa cehrî zikir efdaldır. Dört mezhep kitaplarının bazılarında cehrî zikrin haram yahut mekruh oluşuna dair kayıtlar, dışarıda bir harama veya mekruha sebep olmasına göredir. Yoksa sırf cehrî zikrin kendisi haram veya mekruh değildir.”³⁷⁹

Seyyidî'nin cehrî zikir konusundaki eleştirilerine tasavvuf ile fıkıhı birleştirerek orta yolu bulmaya çalışan Gazalî'nin bu konudaki görüşünü de *İhyâ*'da yer alan şu örnekle açıklayabiliriz: “Allah Teâlâ'nın bir grup meleği vardır. Bunlar insanların yaptıklarını yazıp kaydeden meleklerden başka bir grup olup yeryüzünde gezerler. Bir araya gelip Allah (c.c.)'ı zikreden bir cemaat gördüklerinde birbirlerini şöyle çağırırlar: ‘Aradığınıza geliniz!’. Bu davet üzerine meleklerin hepsi oraya toplanır ve sonra da zikredenleri çepeçevre kuşatarak halkalarını göğe varıncaya kadar genişletip yükseltirler. Bunun üzerine Allah Teâlâ onlara şöyle der:

³⁷⁸ Baz, a.g.e. , s. 148.

³⁷⁹ Bilkan, a.g.e. , s. 139.

‘Kendilerini bıraktığınızda kullarım ne yapıyordu?’ Melekler: ‘Sana hamd ü senâ ediyorlardı.’ Allah Teâlâ: ‘Acaba o kullarım beni görmüşlermidir ki, bana bu şekilde hamdetmektedirler.’ Melekler: ‘Hayır.’ Allah Teâlâ: ‘Peki beni görmüş olsalardı ne yaparlardı?’ Melekler: ‘Daha fazla tesbihte ve hamd ü senâda bulunurlardı.’ Allah Teâlâ: ‘O kullarım hangi şeyden bana sığınıyorlar?’ Melekler: ‘Ateşten.’ Allah Teâlâ: ‘Acaba onlar ateşi görmüşler midir ki, ondan bana sığınıyorlar?’ Melekler: ‘Hayır.’ Allah Teâlâ: ‘Peki onlar ateşi görmüş olsalar ne yaparlardı?’ Melekler: ‘Ondan daha fazla kaçır ve ürkerlerdi.’ Allah Teâlâ: ‘Onlar ne istiyorlar?’ Melekler: ‘Cennet.’ Allah Teâlâ: ‘Acaba onlar cenneti görmüşler midir ki onu istiyorlar?’ Melekler: ‘Hayır.’ Allah Teâlâ: ‘Peki bir de görmüş olsalardı nasıl olurdu?’ Melekler: ‘Onu daha fazla isterlerdi.’ Allah Teâlâ: ‘Ey meleklerim! Sizi şahid kılıyorum ki, ben o kullarımı affettim.’ Melekler: ‘Ya Rabbi! Onların içinde filan adam vardır ki bu meclise seni zikretmek veya onlarla beraber olmak için değil onların herhangi birisinden ihtiyacını istemek için katılmıştır. Onu da mı affettin?’ diye sorduklarında Allah Teâlâ: ‘Onlar öyle bir kavimdir ki, kendileriyle beraber oturan bir kimse asla kötü olamaz.’ şeklinde cevap vermiştir.³⁸⁰

Seyyidî’nin de eserinde belirttiği gibi Hafî zikrin, cehrî zikre göre daha efdal ve makbul olduğuna zaten tasavvuf erbabı da katılmaktadır. Fakat bununla birlikte cehrî zikrin de caiz olmadığına dair öne sürülen iddialara karşılık olarak, riyâyâ yer vermeyerek, müridin kalbini ısıdırmak için kullanılmasında ve örnek oluşturarak insanları coşkulanırmada bir problem olmadığını da söylemişlerdir. Çünkü zikrin temel esası Hakk’a icabettir. Ve zikrin iki şekilde de olmasında problem yoktur. Bu konuda kendisine zikrin ne olduğu sorulan İbn Salim (v. 297/909) şu cevabı vermiştir: “Zikir üç türdür: Birincisi, dille zikirdir ve bunun on sevabı vardır. İkincisi, kalble zikirdir ve bunun da yedi yüz sevabı vardır. Üçüncüsü ise sevabı ölçülüp tartılamayan bir zikir türüdür ki o da, Hakk’a yakınlık sebebiyle muhabbet veya hayâ ile olmaktır.”³⁸¹

Kuşeyrî de bu konuyu açıklarken, zikrin iki çeşit olduğunu ve bunların da dilin zikri ile kalbin zikri olduğunu söyler. Fakat tesirli olanın kalbin zikri olduğunu

³⁸⁰ Gazalî, a.g.e. , c. 1, s. 906.

³⁸¹ Serrâc, a.g.e. , s. 253.

söylemekle beraber, kalbin daimi zikir mertebesine de ancak kulun dilin zikriyle ulaşabileceğini de söyler. Ve kul hem dil ile hem de kalb ile zikir halinde olursa seyr-i sulûkünü tamamlamış ve kemale ulaşmış olacağını belirtir.³⁸² Böylece Kuşeyrî de Seyyidî'nin eserinde belirttiği riyâ olmaksızın, cehrî zikrin yapılmasıyla kalbî zikre ulaşılacağını ve böylece seyr-i sulûkünü tamamlayarak kemale ulaşmasında bir araç olduğunu belirtmektedir.

Genel olarak Seyyidî ve Kadızâdeliler, ayetlerin zahirî manalarından hüküm çıkardıkları ve sadece bu görüşlerini destekleyen bazı mezhep imamlarının görüşlerini esas aldıkları için, cehrî zikri caiz görmedikleri gibi buna caizdir diyenlerin de ehl-i bidat olduklarını söylemişlerdir. Tasavvuf erbabı ise Allah rızası için yapılan tüm söz ve davranışları ve farklı fitratlara sahip olan insanların meşreplerine ve hâllerine göre riyâyâ ve taşkınlığa varmayacak şekilde her türlü zikir yapabilecekleri esasını benimsemişlerdir.

³⁸² Kuşeyrî, a.g.e. , s. 301.

VI. RİYÂ

A) Riyâ Hakkında Kavramsal Çerçeve ve Riyânın Hükümü

Riyâ sözlükte, gösteriş için iş yapma, ikiyüzlülük, sahtekârlık anlamlarına³⁸³ gelirken literatürde, Allah için yapılması gereken amel ve ibadeti kullara gösteriş olsun diye yapma anlamındaki ahlak terimi³⁸⁴ olup tasavvufta da Hak rızası için yapılmayan ihlassız işler ve samimiyetsiz ibadetler³⁸⁵ anlamalarına gelmektedir.

Riyânın temeli, halka hayırlı hasletleri göstererek onların kalplerinde taht kurmak istemeye dayanmaktadır. İnsanların kalplerinde taht kurmak ise çoğunlukla ibadetle yapılmaya çalışılırken bazende ibadet olmayan şeylerle yapılmaya çalışılır. Riyâ ise zamanla, ibadetler ve onları belirtmekle insanların kalplerinde taht kurulmasına mahsus bir anlam kazanmıştır. Bu anlamda riyâ anlam olarak “Allah (c.c.)’a ibadet ederek kulları kandırmak”³⁸⁶ şeklinde kullanılır.

Riyânın zıddı olan ve Kur’ân ve hadislerde tavsiye edilen şey ise ihlas ve samimiyettir. İhlas, samimiyet, içtenlik anlamlarına gelmekle beraber literatürde ise Her türlü fiil ve ibadeti sadece Allah rızası için yapmaktır. Samimiyetle riyâsız şekilde mahlûkatı aradan çıkararak Allah’a kul olabilmektir. İhlasın en yüksek hâli, bütün işlerinde Allah’tan başkasını görmemektir. İhlas aynı zamanda, Allah dışındakilerden uzaklaşmak, özgürleşmek olarak da tarif edilmektedir.³⁸⁷ Allah kulun riyâ ile yaptığı hiç bir şeyi hoş karşılamamakla beraber kulunun tüm hâllerinde ihlas üzere olmasını istemiştir. Cüneyd-i Bağdadî’ye göre de ihlâs, kul ile Allah arasında bir sır olduğundan melek onu yazamaz, şeytan da ona musallat olup ifsât edemez. Hevâ ve heves de onu fark edip içine çekemez.³⁸⁸

Kur’ân-ı Kerim’de riyâ kavramı üç ayette isim,³⁸⁹ iki ayette de fiil olarak³⁹⁰ geçmektedir. Bu ayetlerin ikisinde ibadet niyeti taşımadan ve Allah rızası

³⁸³ Mutçalı, “Riyâ”, s. 340.

³⁸⁴ Mustafa Çağrı, “Riyâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2008, c. 35, s. 137.

³⁸⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 297.

³⁸⁶ Gazalî, a.g.e. , c. 3, s. 695.

³⁸⁷ Akot, (İhlas), a.g.e. , s. 164.

³⁸⁸ Kuşeyrî, a.g.e. , s. 291.

³⁸⁹ Bakara, 2/264; Nisâ, 4/38; Enfâl, 8/47.

³⁹⁰ Nisâ, 4/142; Mâûn, 107/6.

gözetmeden, sadece gösteriş olsun diye sadaka verenlerden bahsedilmiştir. Bir ayette de sırf gösteriş ve şöhret için savaşa katılanlar kınanırken, diğer iki ayette de gösteriş için namaz kılanlar zemmedilmiştir.³⁹¹ Kur’ân’da riyânın hükmünün haram olduğu da açıktır ve riyâkâr olan kimse Allah katında sevilmeyen kimsedir. Bunu şu ayetten de çok iyi anlayabiliriz: “Yazıklar olsun o ‘namaz kılanlara!’ Onlar ki, onlar ‘namazlarında’ gâfildirler. Onlar ki, onlar riyâ yaparlar.”³⁹² Riyâ kelime olarak Kur’ân-ı Kerim’de çok geçmese de “Her kim, Rabbinin huzuruna çıkmayı umuyorsa, işte o salih amel işlesin ve Rabbine ibadetinde hiçbir şeyi de şirk koşmasın.”³⁹³ ayetinde gördüğümüz şekliyle sıklıkla riyânın zıddı olan ihlas ve samimiyete vurgu yapılmıştır.

Hadislerde de hem riyâ hem de türevleri çokça geçmektedir. Bu hadislerde de riyâ net bir şekilde yerilmiş ve uzak durularak samimi bir şekilde ihlas ile Allah’a yönelmek emredilmiştir. Riyânın geçtiği hadislerden örnekler vererek onunla ilgili hükümlere de ulaşabiliriz. Nakledilen bir rivayette Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “İçinde zerre kadar riyâ bulunan bir ameli Allah Teâlâ kabul etmez.”³⁹⁴ Hz Peygamber “Ümmetim için gizli şirk ve şehvetten kaygı duyuyorum” demiştir. Ashabından gelen “Sizden sonra da hala şirk olacak mı?” sorusuna, “Evet, fakat güneşe, aya, taş a ve puta tapmak şeklinde olmayacak. İnsanlar ibadetlerini riyâ için yapacaklar.” cevabını vermiştir.³⁹⁵ Hz. Ömer (r.a.) Muaz b, Cebel’in ağladığını görünce “Seni ağlatan nedir?” diye sordu. Muaz “Bu kabrin sahibinden (Hz. Peygamber’den) dinlediğim şu hadis beni ağlattı: Muhakkak ki riyânın en azı dahi şirktir.”³⁹⁶ Bir kutsî hadiste de Allah Teâlâ, “İşlediği bir amelde benden başkasını bana ortak koşan kişiyi de onun şirkini de reddederim.”³⁹⁷ buyurmuştur. Bu hadislerden de anlayabileceğimiz gibi Hz. Peygamber riyâyı, küçük şirk olarak nitelendirmiştir. Bir hadiste de yine ibadet ve hayırlarıyla şöhret peşinde olanların

³⁹¹ Çağrı, “Riyâ”, c. 35, s. 137.

³⁹² Mâûn, 107/4-5-6.

³⁹³ Kehf, 18/110.

³⁹⁴ Gazalî, a.g.e. , c. 3, s. 689.

³⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, c.4, s. 124.

³⁹⁶ Gazalî, a.g.e. , c. 3, s. 695.

³⁹⁷ Müslim, Zühd, 46; İbn Mâce, Zühd, 21.

gizli kötülüklerinin Allah tarafından teşhir edileceği, riyâ ile amel edenlerin riyâkârlığının açığa vurulacağı ifade edilmiştir.³⁹⁸

Ayet ve hadislerden de verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere riyânın haram olduğu ve kesinlikle yasaklandığı hakkındaki hüküm çok açık bir şekilde görülmektedir. Ayrıca ayet ve hadislerde riyânın sebep olabileceği manevî tehlikeler dolayısıyla tasavvuf ve ahlak kaynaklarında özel bir önem verilmiş ve üstünde durularak ihlas çerçevesinde hayatlarını idâme ettirmeye çalışmışlardır.

B) Şifâ-i Kulûb’de Riyâ İle İlgili Meseleler

Seyyidî eserinde riyâ başlığı altında konuyu ele alırken burada birçok defa sûfilere ele alarak onlardan örnekler vermiş ve konuyu bu şekilde açıklamaya çalışmıştır. Bizde çalışmamızın bu bölümünde Seyyidî’nin eserindeki riyâ başlığı altında sûfilere karşı yapmış olduğu eleştirileri değerlendirerek açıklamaya çalışacağız.

Seyyidî eserinde riyâ için ayrı bir başlık oluşturmuş ve riyânın hükmünü açıklarken de sık sık sûfî taifesine değinerek onlara karşı eleştirilerini dile getirmiştir. İlk olarak riyânın iki tane hükmünün olduğunu söylemiştir. Bunlardan ilkinin ameli iptal eden doğrudan riyâ olduğunu, ikincisinin de başka şeylerle dolaylı olarak riyâyâ yol açıldığını söyler. Daha sonra bu riyânın ne ile olacağını sorar ve bunu beş başlık halinde açıklar. Burada açıkladığı sebeplerin hepsi de tasavvufla ilgili olup bizi ilgilendiren kısımdır. Bunlardan ilkinin ehl-i din denen kimselerin kendileri için az yer desinler diye dudağını debretmesi olduğunu, az konuşur desinler diye sesini alçak güçsüz, şekilde çıkardığını ve dünyada sahip olduğu şeyleri insanlara göstermesi olduğunu söylemiştir. Riyâyâ sebep olan ikinci şeyin ise sûf ve kalın, yamalı, yırtık şeyler ile taylasan giymekle yapıldığını, bundan maksadın da insanların kendilerine teveccüh etmesini sağlamak olduğunu söyler.³⁹⁹

Seyyidî riyâyâ sebep olan üçüncü şeyin, söz ile riyâ olduğunu söylemiştir. Ahbar, asar ve hikmetli sözlerle ilminin çokluğunu göstermek için nutuklarında emr-i bi’l-ma’rûf ve nehy-i anil-münker yapmak olduğunu belirtir. Bu tür riyânın ehl-i

³⁹⁸ Buhârî, Rikâk, 36; Müslim, Zühd, 47.

³⁹⁹ Seyyidî, a.g.e. , vr. 10b-11a.

dinin riyâsı olduğunu, ehl-i dünyanın riyâsının ise şiirlerde izhar ettikleri belağat ve fezahatla olduğunu belirtir.⁴⁰⁰

Seyyidî riyânın gerçekleştiği dördüncü şeyin de amel olduğunu söyler. Kendisinin ehl-i dinden olduğunu söyleyen bir âdemin namaz kılarken kıyâmda, rükûda ve sücûdda ta'dîl-i erkânı uzatarak, başını öne eğerek sağa ve sola bakmaksızın insanlarla ilişkisini kesmiş gibi yapması olduğunu söylemiştir. Bununla birlikte halkın kendisini gördüğü yerlerde ağır başlı bir şekilde yürüdüğünü, kılık kıyafetiyle de bunu tamamladığını daha sonra ise halkın kendisini görmediği tenhada bunların tersini işleyerek riyada bulunduğunu belirtmiştir.⁴⁰¹

Seyyidî riyânın kaynaklandığı beşinci şeyin ise tasavvuf ehlinde kimselerin kendilerine bağlı olan çok sayıdaki müridleri ve ziyaretçileriyle yapmış oldukları riyâ olduğunu söyler. Mürşidlerin kendilerine bağlı olan çok sayıdaki müridleriyle cumaya ve davete giderek, halkın kendileri için yalnızca ne çok etbâ' sahibi mürşiddir ve insan-ı kâmilidir demelerini sağlamak amacıyla bunun da ehl-i dinin riyâsı olduğunu belirtir. Ehl-i dinin böyle yapmasının sebebinin de dünya da ne çok kudret ve kuvvete sahip dedirtmek için yaptıklarını söylerken akîl olan insanın da bu durumdan tevbe ederek ahirete rahat gitmesi gerektiğini tavsiye eder. Ehl-i dinin yaptığı bu riyânın da alametinin beş tane olduğunu söyler. Bunlardan ilkinin insanların, mürşitlerin yapmış oldukları ibadetlerine, bilgilerine ve kendilerine tabi olanlara karşı medh etmeleri ve kendilerine karşı itaatkâr bir muhabbet besleyerek Rabbü'l-Âlemin'in yaratışının güzelliğini çirkin bir şekilde örtterek, mürşidlere karşı güzel şeyleri mülâhazasız şekilde izhâr etmek olduğunu söylemiştir. Bunun dışında insanların kendisine karşı hürmet ve senâ ile sanki bir yerin vasi'si oymuş gibi yer göstermelerinden de mutlu olmasının riyânın belirtileri arasında yer aldığını söylemiştir.⁴⁰²

Seyyidî riyâyâya sebep olan şeyleri sayarken bunların arasında da vâiz efendilere, ulemâ efendilere ve şeyh efendilere mahsus olan riyâdan bahsetmiştir.

⁴⁰⁰ Seyyidî, a.g.e. , vr. 11b.

⁴⁰¹ Seyyidî, a.g.e. , vr. 11b.

⁴⁰² Seyyidî, a.g.e. , vr. 12a-12b.

Bunlardan her birinin çeşitli vaazlarda, ilimde, öğretmede ve ilm-i ahlakda daha fazla etkilemek için bunların gayesinden fazla şekilde süslenerek sunulduğudur.⁴⁰³

Seyyidî daha sonra eserinde riyâ bahsine devam ederken yukarıda anlattığı şeyleri beyitler ile dilegetirmiş ve bu hallere düşen kimselerin tövbe etmesi gerektiğini söylemiştir.⁴⁰⁴ Daha sonra da riyânın ne için yapıldığını ve buna sebep olan şeylerin dört tane olduğunu söylemiştir. Bunları da ibadetle, zühdle ve mürşit çokluğu ile meşhur olmak istenmesinin başta geldiğini belirtir. İkinci olarak da riyâ yapan kimsenin ibadetlerini, takvasını ve verasını göstererek kendisinin emânet ve diyânet ile bilinmesini sağladıktan sonra ya kadı olmak istediğini ya da bir vakfın başına geçmeyi amaçladığını söylemiştir. Bunun için de hayatını hatta kıyafetini bile buna uygun olarak gösterdiğini belirtir. Daha sonra riyânın yapılma sebepleri arasında ibadetleri çok göstererek, tadil-i erkânı uzatarak, fazlaca Kur'ân okuyarak insanları mahiyeti altında toplamaya çalıştıklarını fakat bunları halk önünde yaptığını diğer zamanlarda bunun hilafına hareket ettiğini belirtir.⁴⁰⁵

Seyyidî eserinde riyâ konusunu bitirirken anlattıklarını birde beyitlerde toplamış ve özetle bahsettiği şeylere tekrar değinmiştir. İlm-i bâtıdan haberdar olmak isteyen ve böylece insanlara serdâr olacağını düşünen sûfilere tac, hırka ve vird ü tesbîhin fayda vermeyeceğini bilmesini, bunların kalpte necâset ve habaset olduklarını ve çıkarılarak atılması gerektiğini söylemiştir.⁴⁰⁶

C) *Şifâ-i Kulûb*'de Riyâ İle İlgili Meselelerin Değerlendirilmesi

Seyyidî'nin eserinde yapmış olduğu açıklamalar ve eleştirilerde arasında bizimde doğru bulduğumuz ve bir noktada kendisine katıldığımız yerler mevcuttur. Fakat buna rağmen eserindeki her eleştirisini doğrudan sûfilere ve ehl-i dini hedef alarak yapmasına, riyâyı sanki sadece tasavvuf ehline mâlederek ithamlarda bulunmasına ise katılmamaktayız. Kendisinin içinde yer aldığı düşünce yapısının karakteri onun bu riyâ konusunu doğrudan sûfilere maletmesinin sebebini de bizlere açıklamaktadır. Çünkü Seyyidî ve bazı zâhir ulema düşüncelerinde onlara katılmayan

⁴⁰³ Seyyidî, a.g.e. , vr. 12b-13a.

⁴⁰⁴ Seyyidî, a.g.e. , vr. 13a.

⁴⁰⁵ Seyyidî, a.g.e. , vr. 13a-13b.

⁴⁰⁶ Seyyidî, a.g.e. , vr. 14b.

ve zâhir manaların dışında bâtil manaları da anlayarak bunlara göre de ihtiyaç duyulan yerde hüküm vermeye çalışan sûfî taifesini her konuda eleştirmekten ve tüm kötülükleri onlara ithâf etmekten geri durmamışlardır. Bizde çalışmamızın bu bölümünde riyâ konusunun daha iyi anlaşılabilmesi için Seyyidî'nin eserinde yapmış olduğu eleştirilerinde, haklı olduğu yerlerle birlikte değindiği yanlış noktaları da ele alarak izah etmeye çalışacağız.

Seyyidî eserindeki açıklamalarına ilk olarak riyânın kendisi ile yapıldığı şeyleri açıklayarak başlamış ve bunlardan beş madde halinde bahsetmişti. Kendisiyle riyâkârlık yapılan şeylerin sayısı çok fazla olmasına rağmen bu beş madde genel olarak tüm ulema tarafından riyânın kendisiyle yapıldığı kabul edilen beş maddedir. Bu beş madde de insanı, halk gözünde süsleyerek olduğundan fazla göstermeye yarayan şeylerin genel olarak sınıflandırılmasıdır. Riyânın kendisiyle yapıldığı beş madde ise: beden, kisve/kiyafet, söz, amel ve diğer harici şeylerdir. Tarihte bu beş özellik de kendini sûfî ya da ehl-i din olarak adlandıran yalancılar tarafından kullanılmış olsa da aynı şekilde ehl-i dünya da bu beş şey ile riyâkârlık yapmıştır. Şu da açıklamamız gereken bir gerçektir ki, ibadet olmayan amellerle mertebe istemek ve riyâkârlık yapmak, ibadetle talep edilen riyâdan ceza açısından daha hafiftir.⁴⁰⁷

Seyyidî'nin eserinde hem riyânın kendisiyle yapıldığı şeyleri açıklarken hem de ayrı ayrı sûfîlere karşı ithamlarda bulunarak yaptığı iddiaları açıklarken ilk olarak beden ile yapılan riyâkârlıkları açıklamaya çalışalım. İnsanlar, az yiyerek, az uyuyarak, yorgun ve üzgün gözükersen, korku duyuyor desinler diye, beden zayıflığını göstererek bedenlen muhatablarına mürâîlik yaparlar. Bunlardan maksat ise insanlara din hususunda çok üzüldüğünü, ahiretten çok korktuğunu hissettirerek devamlı dinle meşgul olduğunu hissettirmeye, kendisiyle ilgili şeyleri yapmak için vakit bulamadığına onları inandırmaya çalışmaktır. Bu kendine sûfî diyen sahtekâr insanların kullandığı kadar, zahîr ulemanın ve ehl-i dünyanın da devletin her hangi önemli bir mevkisine gelmek için kullandığı bir aldatmacadır.

Hiz. Peygamber'imiz olmayan bir durumda bedeni zayıflatarak insanların hisseleriyle oynanarak riyâkârlık yapılmasının günahlığından ziyade ashabının

⁴⁰⁷ Gazalî, a.g.e. , c. 3, s. 696.

gerçekten ibadetlerden dolayı zayıf düştüklerinde bile görünüşlerini düzeltmelerini emretmiştir. Çünkü muhataplarının ibadetlerinden dolayı onların zayıf düştüklerini anladıklarında içlerine riyâ şüphesinin düşmesinden korkarak tavsiyelerde bulunmuştur. Hz. Ebu Hureyre'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Sizden biriniz oruç tuttuğu zaman başını boyasın, saçlarını kuvvetlendirsın ve gözlerini sürmelesin. Ancak yüzlerinin oruçlu olduklarına delâlet eden görüntüsü sebebiyle insanların riyâkâr olmalarından korkulur.”⁴⁰⁸

Ehl-i dünyanın beden ile riyâsı hakkında da Muhâsibî (v. 243/857) şöyle demiştir: “Onlar semizlikleriyle, renklerinin saflığı ve parlaklığıyla ve soylarının sürekliliğiyle riyâkârlık yapar dururlar. Ama yine de bu, dinî riyâdan daha hafif bir riyâ şeklidir.”⁴⁰⁹ Bu deliller eşliğinde biz de Seyyidî'nin ehl-i dinin insanları aldatma için fazlaca ibadet, ilim ve düşüncelerle meşgul olduğu izlenimi yaratarak beden zayıflığını kullanmasına ve Allah'a yapılan ibadette kulları kandırarak riyâkârlıkta bulunmasının büyük günah olduğunu hakkındaki görüşlerine bazı noktalarda katılıyoruz.

Seyyidî'nin eserinde üstünde durduğu ve sûfleri hedef alarak bahsettiği görünüş ve kisve ile riyâkârlık ise saçın pejmürdeliği, kaba, sert ve yünlü elbiseler giyilmesi, baldırların yanına kadar elbisenin kısaltılması, bıyıkların tamamen traşlanması şeklinde yapılmaktadır. Riyâkâr bunları yaparak sünnete tabi olduğunu ve bu hususta Allah (c.c.)'ın salih kullarına uyduğunu belirtmeye çalışır.⁴¹⁰ Ayrıca giyisilerini de temizlemeyi bırakarak ibadette tevazu göstererek sözde kendi değerini insanların gözünde küçültmeye çalışır.⁴¹¹ Böyle yaparak kendisi için önemli olan şeyin ibadet olduğunu, tüm zamanını ibadetle geçirdiğini ve diğer şeylere karşı ayıracak vaktinin olmadığını göstermeye çalışarak kulların gözünde din hususunda yer kazanmaya çalışırlar.

Seyyidî eserinde ayrıca mürşidlerin ve müridlerin taç, hırka ve tesbih ile de riyâda bulunduklarını söyler. Fakat bu konuyu eserinde sadece ehl-i dünya açısından

⁴⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, Zühd, c. 3, s. 57.

⁴⁰⁹ Hâris el-Muhâsibî, *er-Riâye*, trc: Şahin Filiz ve Hülya Küçük, 5. baskı, İnsan Yayınları, İstanbul, 2014, s. 308.

⁴¹⁰ Gazalî, a.g.e. , c. 3, s. 697.

⁴¹¹ Muhâsibî, a.g.e. , s. 308.

ele alır ve yorum yapar. Haklı olduğu noktalar olsa bile olaya tarafsız yaklaşmamış ve tamamen tasavvuf ehlini kötülemeye çalışarak ağır ithamlarda bulunmuştur. Çünkü Hz. Peygamber'in de yün elbise ve yamalı ayakkabı giydiği, Hz. Ömer'in halifelîği sırasında kıyafetindeki yamaların fazlalığından dolayı onun halife olduğunun dışarıdan gelen yabancılar tarafından anlaşılmadığı bilinmektedir.

Seyyidî her ne kadar dervişlerin, müridlerin giyim kuşamlarını riya amaçlı görüp bu doğrultuda değerlendirse de bu iddialar doğru değildir. Çünkü bir mürşidin, müridin ya da dervişin giyim konusundaki edebi içinde bulunduğu hâl ve vakte bağlıdır. Sûfîler kıyafet olarak yün, keçe, yırtık, yamalı ve eski ne bulsalar giyerler. Bunların dışında fazla gösterişli ve pahalı olmayan başka şeyleri de giyerler. Onlar için eski kıyafet giymek yenileri giymekten daha hoştur. Samimi mürid veya derviş ne giyerse giysin onun bakımlı ve temiz olmasına özen gösterir. Çünkü giydikleri her şeyin üzerinde bir mehâbet ve celâl sıfatı bulurlar.⁴¹² Kıyafet konusunda Seyyidî'nin iddia ettiği gibi yapmacıklığa kaçmaz ve zorluğa da girmezler. Elinde olan fazla giyisini başkalarıyla paylaşır, ihtiyacından fazlasını biriktirmezler. Tasavvuf ehli için kıyafette vazgeçemedikleri temel husus temizlik ve taharettir.

Sûfîlerin kıyafet konusundaki esas kabullerini açıklamak açısından şu örneği vermemiz yerinde olacaktır. Sûfîlerden birine “Elbisen yırtık!” dediler o da: “Fakat helaldir” dedi. Ona “Elbisen kirlidir!” dediler, o da: “Fakat tahirdir (necis değildir!)” dedi.⁴¹³

Tasavvuf ehlinden sadık kimseler için kıyafet konusunda en önemli esas onun helalden olmasıdır. Çünkü Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “Kim on dirheme bir elbise alır da içinde bir dirhem haram olursa, Allah onun ne farzını ne de nafilisini kabul eder.”⁴¹⁴

Sûfî için kıyafetin helalden olmasından sonra onun, temiz olması gelir çünkü bu namazın sıhhati için şarttır. Bu ikisinden sonra esas olan kıyafetin kulu sıcak ve

⁴¹² Serrâc, a.g.e. , s. 214.

⁴¹³ Sühreverdî, a.g.e. , s. 442.

⁴¹⁴ Ahmed b. Hanbel, c. 5, s. 732.

soğuktan korumasıdır çünkü bu da nefis için şarttır. Bunlar dışında aranan diğer şartlar ise fuzulidir ve nefsin, halkın sözüne aldanmasına sebep olur.

Seyyidî eserinde sûfîlerin ayrıca taç, hırka ve tesbih ile de riyâ yaptıklarını söylemektedir. Fakat bu doğru değildir. Çünkü zaman içinde zühd döneminin bitmesiyle ve tarikatların yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamalarıyla her tarikat kendine mahsus bazı kıyafetler geliştirmişlerdir. Bu kıyafetlerden dervişlerin hangi tarikata mensup oldukları anlaşılabilir. Mevlevîyye ve Bektâşîyye gibi bazı tarikatlarda kıyafete önem verilirken, Nakşibendiyye de kıyafete çok önem verilmemiş, Melâmîler ise kıyafete asla önem vermemişler sade ve temiz giyinmekle yetinmişlerdir.⁴¹⁵ Taç, hırka ve tesbih dışında tarikatlar tarafından geliştirilen kıyafetlerden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz: haydarî, habbe, tennure, kemer, gül, deste-gül, seccâde ve post, keşkül, teber ve nîze. Bunların tek tek açıklamalarına girmek konumuzun dağılmasına sebep olacağından dolayı, konunun anlaşılması ve anlam bütünlüğü için sadece isimlerinin zikredilmesini uygun bulmaktayız.

Düşüncelerinde ve yaptıklarında samimi olmadıkları halde kendilerinin ehl-i dinden olduklarını iddia ederek kıyafet konusunda riyâ yapanların var olduğunu kabul etmekteyiz. Fakat bu şekilde insanların gözünü boyamaya çalışan insanların dışında, dininde ve yaptıklarında samimi olan kullar ve müridler içinde öyleleri de vardır ki bunlardan kim yünden ve abadan bir elbise giyse ve ona “Ne güzel giyiniyorsun” dense, insanların kendisi hakkında yoldan saptığını ve riyâyâ daldığını düşüneceklerinden korkarak bu söz onlara ölümden beter gelir.⁴¹⁶

Kıyafetle yapılan riyâ Seyyidî’nin eleştirilerindeki şekilde ehl-i dinde ihlas sahibi olmayanlar tarafından çıkarları doğrultusunda kullanıldığı gibi ehl-i dünya tarafından da devlet büyüklerinin gözüne girebilmek ve makam mevki sahibi olabilmek için onların gözlerini boyamada bir araç olarak kullanılmaktadır. Ama tabiki dinin alet edilerek yapılan riyâdan ehl-i dünyanın yaptığı riyânın cezasının daha az olacağı bizcede kabul edilen bir gerçektir. İşte tüm bu davranışların sebebi, toplumun her kesimi nazarında dini konumu ve statüyü kurma düşüncesidir.

⁴¹⁵ Ögke (ve diğerleri), a.g.e. , s. 233.

⁴¹⁶ Muhâsibî, a.g.e. , s. 309.

Seyyidî'nin eserinde riyâ ile ilgili yaptığı eleştirilerden bir diğeri de söz ile yapılan riyâdır. Vaiz, ulema ve şeyhlerin günlük hayattaki konuşmalarını, derslerini ve vaazlarını ahbar, asar ve hikmetli sözlerle süsleyerek riyâ yaptıklarını belirtir. Bu uygulamalar ile şeyhlerin ve ulemaların kendilerini halkın gözünde, oldukları mevkiden daha iyi göstermeye çalışarak riyâ yaptıklarını iddia eder.

Din ehlinin söz ile yaptığı riyâ, insanlara devamlı vaazda bulunmak, hatırlatmak, hikmetle konuşmak, hadisleri ve eserleri ezberlemek, Allah'ı dille zikrettiğini vurgulamak, iyiyi emredip kötünden sakındırmak ve Allah'tan korkuyor desinler diye diyalok esnasında sesin kısılmasıyla yapılmaktadır. Tüm bunları halka din konusunda üstün olduklarını göstermek için yapmaktadırlar. Ehl-i dünyanın söz ile riyâsı ise, tartışma esnasında akıcı bir şekilde konuşmak ve güçlü deliller getirerek sözlerini destekleyerek mürâilik yapmaktır.⁴¹⁷

Seyyidî'nin de eserinde eleştirdiği şekilde sûfî ve âlimlerin sözleriyle insanları tesirleri altına alarak riyâda bulunmaları bizce de yanlıştır. Çünkü bu insanlar riyâ ile olduklarından fazlasını insanlara göstermek için her türlü hileye başvurmaktan geri durmazlar. Bu tür insanlar âlim ya sûfî olduklarını iddia etseler de her zaman uzak durulmalıdır. Cüneydî Bağdadî bu konuda şöyle demiştir: “Bana göre, güzel huylu günahkâr bir adamla arkadaşlık, kötü huylu bir âlimle arkadaşlıktan daha iyidir.”⁴¹⁸ İnsanlar muhabbet halinde oldukları kimselerin hâl ve tavırlarını değerlendirmeli eğer kişi samimi bir şekilde yaklaşıyor, kendisini Allah'ın emirleri ve Hz. Peygamber'in sünnetleri konusunda gayretlendirerek, dünyalık menfaatlere sırt çevirmesine, kibirden uzaklaşmasına yardımcı oluyorsa o zaman sohbet meclislerine devam etmelidir. Sehl b. Abdullah (v. 283/896) da bu konuyu şu şekilde değerlendirmiştir: “Üç grup insanla arkadaş olmaktan sakın! Gafil ve kibirli kişiler, yağcı âlimler ve cahil sûfîler.”⁴¹⁹

Mürşîdler, muhatap oldukları insanlar ve müridlerine karşı sözlerinde riyâdan uzak durarak doğruluk üzere olmalı, kendisine tabii olanları kaybetme kaygısıyla doğruluktan ayrılmamalıdır. Müridlerinden birinde hoşlanmadığı bir durum

⁴¹⁷ Muhâsibî, a.g.e. , s. 310.

⁴¹⁸ Serrâc, a.g.e. , s. 200.

⁴¹⁹ Serrâc, a.g.e. , s. 202.

gördüğünde, durumunda bir eğrilik hissettiğinde veya kendisini beğendiğine dair şeyler gördüğünde bunu onu rencide edip kırmadan dile getirmeli ve doğruya iletmeye çekinmemelidir.⁴²⁰

Seyyidî'nin söz ile riyâ hakkında yaptığı eleştirilerinde, kendini ehl-i din olarak göstererek halkın ve siyasilerin gözünde farklı bir yer edinmek için sözlerinde deliller öne sunarak insanların düşüncelerini yetersiz ve savunmasız bırakarak gözlerine boyamaya çalışanların varlığının mevcutluğunu bildiğimiz için katıldığımız bazı noktalar vardır. Fakat tasavvuf ehli için başlangıçtan itibaren önemli olan zühd hayatını benimseyerek, nefislerini zayıflatmak ile benlik davasından vazgeçmeye çalışmışlar ve her zaman kendilerinin yerine başkasını tercih etmişlerdir. Seyyidî'nin dediği gibi riyâ ile makam mevki sahibi olmak istemelerinden ziyade İbrahim b. Edhem (v. 161/778) gibi sultanlığını bırakarak zühd hayatını tercih edenlerin sayısı çoğunluktadır. Böyle tasavvuf ehli ve evliyaullâhın sözlerinde ise riyâ yerine her zaman hikmetullâh vardır.

Seyyidî'nin ağır eleştirilerle sûfilerin üstüne geldiği bir diğer riyâ türü de amel ile yapılan riyâdır. Ehl-i dinin riyâ amaçlı başkasının yanındayken rükû, secde ve kıyamda uzun uzun durarak namazı uzattığını fakat yalnız kaldığı zamanlar da ise bunun hilafına hareket ederek tadil-i erkâna bile riayet etmediğini, secdede “Allâhu ekber” denecek kadar bile durmadığını söyler. Bu kimselerin cezasının belli olduğunu ve tevbe etmeleri gerektiğini belirtir.

Amel ile riyâ Seyyidî'nin de belirttiği gibi namaz esnasında secde ve kıyamda uzunca duran kimsenin namazı uzatmasıyla, sağa sola bakmayı terketmesiyle, sukuneti belirtmesiyle, oruç, hac, gaza ve yemek yedirme konularında vâkarlı ve huşulu gözükmek ile yapılmaktadır. Bu durumu daha ileri götüren bir grup daha vardır ki onlar da halvetteki yürüyüşünün halkın yanındaki yürüyüşüne benzememesinden korkarak utanır ve nefsinin halvette de güzel yürümeye zorlarken bu kendisinin bir hâli olsun ve halk arasında bunu düzeltmesine gerek kalmasın. Bu kişi böyle yaparak ayrıca riyâdan da kurtulduğunu düşünür. Oysa Gazâlî'nin de tabiriyle

⁴²⁰ Sühreverdi, a.g.e. , s. 543.

bu kimselerin riyâsı katmerlenmiştir.⁴²¹ Çünkü halk arasındaki ibadetlerinde olduğu gibi halvethanesindeki ibadetlerinde de riyâkâr olmuştur.

Amel ile riyâ, riyâların en büyüğü ve cezaya en çok layık olanıdır. Çünkü ibadet yalnız Allah (c.c.) için yapılmalıdır. Riyâ ile yapılan ibadette Allah (c.c.) dışında başka şeylerde ortak koşularak gizlice şirk iddiasında bulunulmuş olunmaktadır. Bu şekilde yapılan riyâ ameli iptal eder. Zira ibadetler ve ameller ancak niyetlere ve kasıtlara bağlıdır. Riyâkâr ise bunları ibadet maksadıyla yapmamıştır. İbadetlerinde riyâyâ yer veren kimselerin sadece ibadetleri bozulmakla kalmaz ayrıca Hz. Peygamber'in de dediği gibi gizli şirkte de bulunmuş olacağından dolayı günahkâr da olmuş olur.

Riyânında içinde dereceleri vardır ve Seyyidî'nin de belirttiği şekilde amelle yapılan riyâ en ağır riyâdır. Muhâsibî eserinde riyânın sadece irade olduğunu ve iki türlü riyâ olduğunu söyler. Bunlardan birisi en ağır riyâ, diğeri de hafif riyâdır fakat ikisinin de riyâ olduğunu belirtir. Riyânın en ağırlı, insanın Allah'a ibadet ederken esas olarak Allah'ın rızasını değilde kulları gözetmesidir. Çünkü Hz. Peygamber de bu durumda şu şekilde bildiriyor: “Dikkatli ol! Allah'a itaat ederek amelde bulunduğun halde insanlara yaranmak istiyorsun.” İşte bu en ağır riyâdır. Hafif olan riyâ türünün ise kulun, Allah'a itaat ettiğı ve O'ndan sevap beklediğı halde bu itaatiyle birlikte kullara da yaranma isteğıyle olduğunu söyler.⁴²² İnsanların ibadetlerinde esas olan ihlası unutmamaları ve Allah (c.c.)'tan başkasını ibadetlerine ortak koşmamayı anlamaları gerekmektedir.

Seyyidî'nin riyâ konusunda ehl-i dini itham ederek üzerinde durduğu son riyâ çeşidi de, tarikatların ve şeyhlerin kendilerine tabii olan müridlerin çokluğu ile yaptıklarını iddia ettiğı riyâdır. Bu riyâ çeşidi farklı şekillerde yapılmaktadır. İlk olarak, “filan adam filanı ziyaret etti” desinler diye, ulemadan birinin kendisini ziyaretmesini sağlamak ya da “din ehli kendisini ziyaret ediyor” denilsin diye bir âbidin ya da bir sultanın validelerinden birinin “dini rütbesinin büyüklüğünden dolayı bunlar kendisi ilden feyz alır, bereketlenirler” denilsin diye kendilerini ziyaret

⁴²¹ Gazalî, a.g.e. , c. 3, s. 698.

⁴²² Muhâsibî, a.g.e. , s. 296.

etmelerini sağlamak ile yapılır.⁴²³ Bu çeşit riyâ şeyhlerle görüştüğü ve istifade ettiğini göstermek için fazlasıyla büyük şeyhleri anan ve dilinden düşürmeyen kimsenin riyâsı gibidir.

Ayrıca bu riyâ çeşidinin bir diğer grubu da, Seyyidî'nin de eserinde bahsettiği şekilde sadece halkın gönlünde mevki sahibi olmakla yetinmezler ayrıca halkın kendine karşı devamlı övgü halinde bulunmalarını, bir yere girdiklerinde kendisine yer göstererek başköşeye almalarını da istemekle olmaktadır. Fakat müridin ve şeyhlerin ya da ehl-i dinin riyâyâya sebebiyyet verecek bu tutumlara karşı benimsemesi gereken edep yollarından biri halkın kendilerine gösterdikleri saygı gösterilerine ve hürmetlerine karşı bir iltifatının olmamasıdır. Halkın ona tâzim için ayağa kalkması veya ehemmiyet vermeyip kalkmaması; üstünlüğünü kabul etmeler veya etmemeleri ve daha başka zahirî hallerin hiç biri, gönlünde bir iltifat yeri bulmamalıdır. Bu konuda Ebu Abdullah Kazzaz (v. 412/1021) şöyle demiştir: “Kalplerden hiç birine marifet nuru girmez. Taa, o kalbin sahibi, her şeyden önce Hakk Teâlâ'yı tercih edinceye kadar.”⁴²⁴ Kulun bu tür riyâ türüne karşı izleyeceği tek yol Allah Teâlâ'nın emrini gözetmek olmalıdır.

Seyyidî eserinde ayrıca cumaya gittiğinde, bir davete gittiğinde ya da halkın içine karıştığı anda şeyhlerin arkalarında kendilerine tabi olan toplulukla gitmelerini de eleştirmiş ve bunun riyâ ile yapılan bir güç gösterisi olduğunu söylemiştir. Bu konuda da Şeyh Ali Havas şöyle demiştir: “Bir müridin gönül arzındaki kuraklığın alametleri arasında o vardır ki: Şeyhinin sohbeti ile hal, keşif gibi hallerin sahibi olmayı gözetler. Eğer o kimse, gönül arzında bir şeylerin yetişip boy salmasını istiyorsa önce orayı, ayrık otu, diken gibi şeylerden hatta Allah Teâlâ'ya yabancı her şeyden temizlemesi icab eder. İşte beklenen hasılatın tohumu ancak bundan sonra ekilebilir. Müridin gönül arzının temizliğinin alâmeti ise odur ki, kibirli değil, nefis ciheti ile engin gönüllü ola, başını eğik tuta, hatta nefsini ezik düşüren her şey kendisini sevindirmeli.”⁴²⁵ Bu sözlerle kulların kalbinde ortaya çıkan riyâ halinin

⁴²³ Gazalî, a.g.e. , c. 3, s. 698.

⁴²⁴ Muhammed bin Abdullah Hânî, *Âdâb*, trc. Abdulkâdir Akçiçek, Fatih Çençlik Vakfı Matbaa İşletmesi, İstanbul, 1976, s. 168.

⁴²⁵ Abdullah Hânî, a.g.e. , s. 169.

atılıp Allah Teâlâ'ya ulaşmanın tek yolunun bu olduğunu belirtmektedir. Kişi ancak riyâ emarelerinden kurtuldukça samimiyeti elde edebilir.

Seyyidî'nin eserinde riyâ hakkında yaptığı eleştirileri değerlendirerek ona katıldığımız ve katılmadığımız noktaları açıklamış bulunmaktayız. Fakat tüm bu ithamlar ve eleştiriler, düşüncelerinde de amellerinde de samimi olan ve kendi nefsiyle verdiği savaşta onu ortadan kaldırarak yalnızca Rabbinin rızasını uman tasavvuf ehli için asla söz konusu olamazlar. Bu bahsettiğimiz şeylerden dolayı şeyhlere hürmetin terk edilmesi gerektiği anlaşılmamalıdır. Çünkü şeyhler kendi dönemlerinde Hz. Peygamber'in vekilleridir ve şeriatı korumakla yükümlüdürler. Şeyhler müritlerinin ve halkın her türlü ihtiyacını, kalplerindeki vesveseleri, hastalıklarını bilirler ve ona göre tedavide bulunarak yol gösterirler. Onlar insanlardaki eksik ve yanlışları giderek nefislerin terbiye ettikleri için Hakk karşısında gelinini süsleyen hizmetçilere benzetilmişlerdir.⁴²⁶ Bu yüzden müridlerin şeyhlerine karşı devamlı hürmet halinde bulunmaları gerekmektedir ve bunda yanlış olan da bir şey yoktur.

Seyyidî'nin eserinde belirttiği şekilde halkın ve müridlerinin hürmetini, sevgisini kullanarak riyâda bulunan kimseler zaten şeyhlikten ya da sûfilikten yana nasiplerini tam olarak alamamış, kalplerinden nefis ve ona ait herşeyi çıkaramamış kimselerdir. Bu kimselerin tek amacı ise ibadetleriyle, sözleriyle, kıyafetleriyle insanların gözlerini boyayarak kullar içindeki mertebelerinin artmasını sağlamaktır. Riyâ, amelleri yok edici ve Allah'ın nefretini ve cezasını kazanmaya sebep olan bir tehliktir. Kul riyâyı kalbinden çıkarıp atmak için ancak nefis ile yapılan ciddi bir mücâhede ve savaştan sonra başarabilir. Bu mücâhede başlangıçta her insana zor gelir fakat mücâhedeye devam edildikçe zaman içinde hafifler. Riyâ ile yapılan bu mücâhedenin tedavisi iki yolla mümkündür. Bunlardan birincisi, riyânın damarlarını ve kol salan dallarını kesmektir. İkincisi ise, riyâdan hâl-i hâzırda gelen vesveseleri sillip atarak bertaraf etmektir.⁴²⁷ Riyâda bulunan kimselerin Seyyidî'nin belirttiği gibi bir an önce tövbe etmeleri ve bu riyâdan kurtulma yollarıyla ondan kurtulmaları gerekmektedir. Çünkü riyânın her türlü haramdır.

⁴²⁶ Arabî, a.g.e. , c. 8, s. 297.

⁴²⁷ Gazalî, a.g.e. , c. 3, s. 722.

VII. ŞEYH VE SÛFÎLERİN YANLIŞ DAVRANIŞLARI

A) *Şifâ-i Kulûb*'de Şeyh ve Sûfî Geçinenler ve Bunların Yanlış Tutumlarının Bahsedildiği Meseleler

Seyyidî eserini kaleme alırken farklı bölümlerde ve farklı şekillerde sûfilere karşı ağır iddialarda bulunmuştur. Tasavvuf ehlinin her düşüncesine ve hareketine karşı ön yargılı yaklaşmış ve onları yeri geldiğinde küfürle bile suçlamıştır. Bu iddiaları arasında doğru noktalarda ve doğru şekilde yaptığı eleştirilerine bizde hak verdik ve bunları belirttik fakat genellikle sûfî taifesine karşı onları anlamaya çalışmayarak, bir inkar mekanizması geliştirmiştir. Çalışmamızda Seyyidî'nin sûfilere karşı yaptığı eleştirilerini son olarak bu bölümde inceleyerek açıklamaya çalışacağız.

Seyyidî eserinde kalbin afatlarını sayarken bunlardan yedincisinin de hîle olduğunu söylemiştir. Bununla ilişkili olarak da bir kimse eğer biz artık saîd (saadetli, Allah (c.c.) kendisini sevmiş ve O'nun rızasına ermiş olan kimse) olduk bu yüzden amellere gerek yoktur ve bizim amellerimizi terk etmemiz bize zarar vermez derse ya da biz şakîlerden (her çeşit günahı işleyebilen, haydut, yol kesen) olduk amel bundan sonra bize fayda vermez derse bu kimselerin İmam A'zam'ın pınarından su içmediğini ve bu iddialarının asla doğru olamayacağını söyler. Bu sözlerine delil olarak da Kur'ân'dan örnekler vererek açıklamaya çalışmıştır. Verdiği bu örnekler arasında “Muhakkak ki Allah, istediğini yapar.”⁴²⁸ ve “Muhakkak ki Allah istediği hükmü verir.”⁴²⁹ ayetleri yer almaktadır. Amelden hiçbir zaman zarar gelmediğini ve Allah Teâlâ'nın va'dinde sadık olduğunu ve nasıl ki evlenmeyene, evlat; ekmeyene, mahsul yoksa aynı şekilde sonuçların, sebeplere bağlı olduğunu söyler. Ayrıca ibadet ile gitmenin, isyan ile girmekten daha hayırlı olduğunu ahmakların bile bileceğini belirtir. Yine bu konudaki sözlerine örnek olarak da “İşte cennetiniz... İşlemekte olduğunuz amellere mukâbil ona vâris kıldınız.”⁴³⁰, “Biz hiç Müslümanları mücrimler gibi yapar mıyız? Size ne oluyor? Nasıl hüküm veriyorsunuz?”⁴³¹ ayetlerini dile getirmiştir.⁴³²

⁴²⁸ Hac, 22/14.

⁴²⁹ Mâide, 5/1.

⁴³⁰ A'râf, 7/43.

⁴³¹ Nûn, 68/35-36.

Seyyidî'nin değindiği bir diğer konu da tüm beden ile işlenen afatları sayarken bunlardan kırk birincisinin nâ-mahrem ile hâl-i mekanda cem' olmak olduğunu söyler. Büyük fıkıh âlimlerinin kabirden çıkan çürümüş avrat kemiğine bile bakmanın caiz olmadığını söylediklerini bildirerek, sonradan ortaya çıkan şeyh suretindeki insanların taze hatunlardan bi'at alarak çeşitli hileler ile onlara musallat olduklarını ve onların bu işlediklerinden dolayı zaten akıbetlerinin belli olduğunu fakat hala bu sahtekârların duasına iltimas edenlerin halini nice olduğuna dikkat çekmiştir. İmam Gazalî'nin *Nasihatû'l-Mülûk* isimli eserinde nisâ taifesi hakkında dokuz tane mezmum ve biri makbul olmak üzere on sıfat olduğunu söyler. Kendisinin de bu konuyu *Manzûme-i Akâid* isimli eserinde açıkladığını bildirir. Seyyidî fesadı aradan kaldırabilmek için kadınlara bu on sıfatı öğrenmelerini, anlamalarını ve duymayanlara duyurmalarını söylemiştir. Kendilerine bi'at vermelerinden sonra nâ-mahrem bize artık mahrem olur diyenlerin tövbe etmezlerse dinlerini şeytana sattıklarını ve akıbetlerinin iyi olmayacağını söyler. İçinde bulunduğu dönemde insanların ulema ve erdemli kimselere danışmadan iş yaptıklarını ve meydanın da cahillere kaldığını söyleyerek yerinir.⁴³³

Seyyidî eserinde sûfileri eleştirirken bir de ulemadan ve sûfilerden bir kimsenin namaz esnasın da rûkû ya da secde de “sübhanallâh” diyecek kadar durmayı terk etmelerinin onlara katlanarak günah yazılmasına sebep olacağını bildirir. Çünkü onlardan görüpde uygulayanlarından günahlarından hiçbir şey eksilmeden onlara da yazılacağını hatta ölseler dahi bunun günah defterinin kapanmayarak kıyamete kadar devam edeceğini söyler. Bu söylediğinin delilinin ise, hadis kitaplarından Müslim, Nesâî, İbn Mâce ve Tirmizî'nin merfuân naklettikleri hadis-i şerîf olduğunu söyler. “Mezsenne fî'l-İslâmi sünneten seyyieten kane aleyhi vizruhu ve vizrumen âmile bi-ha min gayri en yüngasa min ezvârihim şey'un” ve Rasullullah (s.a.v.)'ın “Fe-yemütü ve yebkâ vizru ilâ âhiri ed-dehri” buyurdıklarını söyler.⁴³⁴

⁴³² Seyyidî, a.g.e. vr. 10a-10b.

⁴³³ Seyyidî, a.g.e. , vr. 44a-44b.

⁴³⁴ Seyyidî, a.g.e. , vr. 49a-49b.

Seyyidî'nin eserinde ele aldığı konulardan birinde de imansız gitmenin sebeplerini yirmi bir başlıkta toplamıştır. Bunlardan on beşincisinin de yalan yere evliyalık satmak olduğunu söylemiştir.⁴³⁵

B) *Şifâ-i Kulûb*'de Şeyh ve Sûfî Geçinenler ve Bunların Yanlış Tutumlarının Bahsedildiği Meselelerin Değerlendirilmesi

Tarih boyunca sûfilere karşı düşmanlık besleyen ve onları eleştirerek haklarında şikayetlerde bulunarak onları devamlı suçlu göstermeye çalışarak, kadı ve sultanların huzuruna çıkartmaya çalışan insanlar hep olmuştur. Tasavvuf erbabının manevî hal ve durumlarından dolayı devamlı yanlış anlaşılması ve bu yanlış anlaşılmaların hem kendileri açısından hem de başkaları açısından kötü sonuçlar doğurmasından dolayı onların da daha dikkatli davranmasını gerektirmiştir. *Luma*'da Ebû Ali Ruzbârî'nin bu konu hakkında şunları söylediği nakledilmiştir: “Bu (tasavvuf) işinde biz bıçak sırtı noktasına geldik. Şöyle desek de cehennemdeyiz, böyle desek de. Yani, içinde bulunduğumuz bu mevzuda yanlış yaparsak ehl-i nârdan oluruz. Çünkü her şeyde yapılabilecek yanlışlardan daha ehvendir. Zira tasavvuf makamât, ahvâl, irâdât, işârât ve merâtib demektir. Tasavvufî konularda bid'at türü şeylere yönelen kişi Allah'a karşı gelmiş olur. Dolayısıyla da Allah onun hasmı olur. Allah dilerse onu bağışlar, dilerse de istediği şekilde cezalandırır.”⁴³⁶ Tasavvuf erbabı yaptıkları yanlışların veya din konusundaki hatalı bir davranışlarının mühim sonuçlar doğuracağını farkında oldukları için her zaman daha özenli ve ihtiyatlı davranmayı benimsemişlerdir.

Din konusunda her ne kadar özenli davranmaya çalışsalar da tasavvuf erbabı eleştirilerin odak noktası olmaktan kurtulamamıştır. Sûfilere karşı bu şekilde yaklaşan ve onların fikirlerinin bâtıl olduklarını iddia ederek düşmanlık besleyen kimseleri iki kısma ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki Seyyidî gibi sûfilere ilimlerdeki incelik ve hallerindeki yücelik sebebiyle, onların sözlerinde işaret ettikleri manaları kavrayamayan kimselerdir. Kavrayamadıkları bu manaları araştırmaya sevkedecek aklî bir etken ve samimi bir dinî örgüt de bulunmadığı için bunlar, işin aslını ehlinden sormaya da yönelmezler. Halk arasında sûfiler hakkında

⁴³⁵ Seyyidî, a.g.e. , vr. 109b.

⁴³⁶ Serrâc, a.g.e. , s. 492.

yaygın şekilde yanlış bilinen bilgilerden dolayı kendilerini helak edecek bir daralma hissederler.⁴³⁷ İçlerinde tövbe ederek bu halden dönerek gerçeğe yönelenler olduğu gibi, bu hal ile ölüp Allah'ın azab ya da rahmetiyle karşılaşacak olanlar da vardır.

Sûfilere karşı devamlı şekilde eleştirilerde ve suçlamalarda bulunan ikinci kısım ise, sûfilerin sözlerindeki maksad ve manaları bilen, onlarla bir süre beraber bulunduktan sonra onların hallerine dayanamayıp nefislerinin ve şeytanın çağrısına uyarak başkanlık, liderlik sevdasına düşen, dünyalık olan her şeyden uzaklaşmak yerine dünya malı toplamaya çalışarak sûfilere karşı düşmanlık besleyenlerdir. Bu kimseler, bu sıfatlarıyla sûfilere karşı dil uzatmaya ve haddi aşmaya kalkışır. Bunu dünyalık toplama ve halkın gönüllerini kazanmada bir vesile olarak görürler. Hevâ ve heveslerinin kendilerini esir, şeytana da köle yapmasına aldırmadan işi haram yemeye, günaha girmeye, yalancı şahitliğe hatta Allah'ın Rasûlü'ne iftiraya kadar vardırırlar. Allah'ın veli kullarına sövüp saymaya yeltenir; onları küfür, zındıklık, bid'at ve delâlete nisbete kalkışır. İnsanların cahillerini onlara karşı kan dökmeye varacak şekilde tahrik ederler.⁴³⁸ Bu kimselere aldanan insanlar ise nice velîleri katletmiş ve Allah'a itaat ve kullukla meşgul olan nice grupları dağıtmışlardır.

Sûfilere karşı yapılan eleştirilerde ve suçlamalardaki etkenlerden biri de şeyh ve sûfî geçinenlerin din adı altında yapmış oldukları yanlışlardır. Bu davranışlar Seyyidî de dahil olmak üzere tüm zahîr ulemanın, şeyh ve sûfilere karşı sert tavır takınmalarında etkili olmuş ve eleştirilerine karşı dayanak oluşturarak ellerini güçlendirmiştir. Fakat nasıl ki ulema geçinen ve halkı yanlış sevkeden sahtekarlar varsa aynı şekilde ehl-i din adı altında kendini şeyh ya da sûfî göstererek mevki sahibi olmak veya dünyalık biriktirmek amacıyla insanların dinî ve insanî duygularından da faydalanmaya çalışanlar da olmuştur. Sûfî kisvesine bürünen veya kendisinin tasavvufla ilgilendiğini ve tasavvuf adabını benimsediğini belirten fakat dinin esaslarını ve tasavvufun şu üç şartını yerine getirmeyen herkes, yanlış bir yoldadır. Bu kimseler isterse kuş gibi havada uçsun, isterse de suyun üstünde yürüyüp hikmet konuşsun. Tasavvuf erbabının esas olarak benimsediği üç şart şunlardır: Büyük, küçük bütün haramlardan sakınmak. Kolay ve zor bütün farzları

⁴³⁷ Serrâc, a.g.e. , s. 476.

⁴³⁸ Serrâc, a.g.e. , s. 493.

yerine getirmek. Hayatı devam ettirebilmek için zarurî ihtiyaçlar müstesna olarak, dünyayı ve dünya ile ilgili her şeyi ehl-i dünyaya bırakmak.⁴³⁹ Hayatı idâme ettire bilmek için zarurî olan ihtiyaçlar içinse ölçüyü Hz. Peygamber şu şekilde belirlemiştir: “Dört şey vardır ki onlar dünyalık sayılmaz: Açlığı giderecek lokma, avret mahallini örtecek giysi, başını sokacak bir yuva, huzur verecek sâliha bir eş.”⁴⁴⁰

Tasavvuf erbabına âid bir hâl iddiasında bulunan, sûfî menzillerinden de herhangi birine mensup olduğunu düşünen fakat yukarıda bahsettiğimiz üç tasavvufî esası benimsemeyerek, hayatını buna göre idame ettirmeyen kimseler, iddia ettikleri konularda hataya, isabetten daha yakın bir noktadadırlar. Bu kimselerin Seyyidî’nin de eserindeki eleştirilerinde ele aldığı bazı büyük yanlışları mevcuttur. Bunlardan ilki şeriât esaslarını gerekli sağlamlıkta yapmaktan; sıdk, ihlas ve marifet azlığından kaynaklanan usul yanlışlarıdır. Bu konuyu da şu söz çok güzel açıklamaktadır: “Usûlsüzlük vusûlsüzlüktür.” Bu özelliklere sahip insanlar Seyyidî’nin eleştirdiği şekilde şeriat esaslarına uymayan hal ve davranışlar sergileyebilirler. Namazlar da tadîl-i erkâna uymamak eleştirilerde de çok fazla üstünde durulan ve günahından dolayı cezasıda fazla olan bir yanlıştır. Seyyidî’nin de eserinde belirttiği şekilde tasavvuf ehlinden olduğunu iddia eden kimseler için namazda topluma yanlış örnek olacak ve yanlış sevk edecek bir hareketten dolayı kendilerine diğer insanlardan daha fazla günah yazılmasının yanı sıra ayrıca kıyamet gününe kadar kapanmayacak olan amel defterlerine, örnek oldukları kimselerin günahları da yazılmaya devam edecektir.

Seyyidî’nin namaz konusunda topluma yanlış örnek oluşturan kimseler için yapmış olduğu eleştiriler doğrudur. Fakat gerçek bir tasavvuf erbabı asla namazda tadil-i erkânı terk etmez ve namazını aceleye getirmez. Çünkü namaz sûfî kimseler için dinin direği, âriflerin gözünün nurudur ve en önemlisi kulun Rabbi ile buluşması için bir vuslat vaktidir. Tasavvuf yoluyla Allah’a yönelen ve ehlullâh adıyla anılan kimseler namazda adabı riayetden geri kalmazlar, namazın ahkâmına titizlikle yaklaşarak ihtimamlı davranmaktan da yorulmazlar. Çünkü onlar için bundan daha önemli ve değerli bir şey yoktur. Sûfiler namaz konusunda vakit gelmeden önce

⁴³⁹ Serrâc, a.g.e. , s. 493.

⁴⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, c. 5, s. 81.

namaza hazırlanırlar ve böylece namazın makbul olan ilk vaktini bile kaçırmamaya çalışırlar. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Kişi namaz vaktini gözetip bekledikçe namazda gibidir.”⁴⁴¹ Onlar ayrıca namazdan önce kalblerini havatırlardan ve avâızlardan temizliyerek nefislerini namaza hazır hale getirirler. Namaz dışında da aynı hallerini korurlar.

Seyyidî'nin eleştirilerinde namazda “sübhanallâh” diyecek kadar secdede durmayanlar hakkında bahsederken sûfilere hedef almıştır. Fakat tasavvuf ehli bu eleştirilerin aksine bahsettiğimiz şekilde namazı Rabbleri ile vuslat vakti olarak kabul ettikleri için genelde secde, rûkû ve kıyımları uzatmayı tercih etmişlerdir. Fakat bir grup s3ufî de vardır ki “Allâhu Ekber” diye niyet ederek başladıkları namazı vesveseye düşmeden tamamlayabilmek için tadîl-i erkâna uymak şartıyla namazlarını hafif tutarlar ve uzatmayı hoş karşılamazlar.⁴⁴²

Seyyidî'nin namaz konusundaki eleştirilerine cevap vermek açısından gerçek tasavvuf ehlinin namaz adabını şu şekilde özetleyebiliriz: Sûfiler öncelikle seccâde üzerinde huzur-i kalb ile bulunmayı benimserler. Daha sonra Allah Teâlâ'nın huzurunda aklın bilinç halini korumayı önemserler. Çünkü insan akli sağlam ve bilinci açık olduğunda ancak Rabbine karşı sorumluluğu bulunmaktadır. Daha sonra şüphe ve vesveseye yer vermeden namazda huşûyu yakalamaya çalışırlar ve hiçbir beklenti içine girmeden namazın tüm rûkûnlerini hakkını vererek huzur ile yapmaya çalışırlar.

Tasavvuf erbabı olduğunu iddia edenlere karşı Seyyidî'nin yaptığı bir eleştiri de Şeyh kisvesine bürünen kimselerin kendisine biat veren na-mahrem ile yalnız başına cem olması ve bid'atten sonra bize artık na-mahrem yoktur, o artık bizim için mahremdir demeleridir. Ayrıca bu kimselerin cezasının belli olduğu fakat bu kimselerin duasından hala medet uman kimselerin durumunun ise belli olmadığını söyler. Böyle yaparak insanların ulema ve erdemli insanları bırakarak cahil ve sahtekâr insanlara tabi olduğunu belirtir. Bu kendisini tasavvuf erbabı olmakla nitelendiren birisinin yapması mümkün olmayan şeriatın usullerine aykırı olan

⁴⁴¹ Buhârî, Ezân, 36.

⁴⁴² Serrâc, a.g.e. , s. 174.

büyük bir hatadır. Tabiki şeyhlere bi'at veren ve onların sohbetlerine katılarak kendilerinden istifade eden kadın müridlerin varlığı da çok tabii mümkündür. Fakat bu durum asla Seyyidî'nin eleştirilerindeki şekliyle şeriat sınırlarının dışına çıkamaz. Mutlaka her şey edeb dahilinde şeriat kuralları gereğince fitneye sebebiyet oluşturmayacak şekilde olmalıdır.

Şeyhin kendisine na-mahrem olan birisi ile olan edebine örnek olması açısından şu örneği verebiliriz. Hz. Mevlâna zamanında Konya'da veli ve kâmil bir kadın varmış. Ona genellikle Fahrü'n-nisâ derlermiş. Zamanının Rabia'sı imiş. O daima Hz. Mevlâna'nın sohbetlerine katılmış. Hz. Mevlâna'da çok defa kendisini görmeye gitmiş. Fahrü'n-nisâ'nın muhipleri "Muhakkak hacca gitmek lazımdır" diyerek kendisini teşvik etmişler ve içinde de bu konuda şiddetli bir arzu ortaya çıkmış. Fahrü'n-nisâ Hz. Mevlâna'ya bir danışayım, çünkü onun icazet ve işareti olmadan benim hareket etmeme imkan yoktur, demiştir. Hz. Mevlâna'nın ziyaretine gitmiş ve daha kendisi bahsetmeden Hz. Mevlâna "Çok iyi bir niyettir ve mübarek bir yolculuktur. Belki biz de sizinle oluruz." demiş. Fahrü'n-nisâ o gece Hz. Mevlâna'nın evinde kaldı ve sohbet ettiler. Fakat yanlarında bulunan dostlar onların aralarındaki duruma şaşırıp kaldılar. Gece yarısından sonra Hüdâvendiğâr hazretleri medresenin damına çıkıp teheccüd namazı kıldı. Namazdan sonra heyecanla damın penceresinden Fahrü'n-nisâ'nın yukarı gelmesini emretti. Hz. Mevlâna "Yukarıya bak, maksudun hasıl olmuştur" deyince Fahrü'n-nisâ Kabe-i muazzamanın Mevlâna'nın üzerinde döndüğüne bizzat görerek şahid olmuştur.⁴⁴³ Bu şekilde müşidine karşı sıkı sıkıya bağlı olan kadın müridler ile şeyhler arasında geçen her şey göz önünde şeriât kuralları dahilinde gerçekleşmektedir. Müşid ve mürid ilişkisinde asla Seyyidî'nin iddia ettiği gibi şeriata aykırı olacak bir durumda gerçekleşmemiştir.

Tarikat ehli arasında olan her şeyin şeriat kanunlarına uyan edep kanunları dahilinde olması gerekmektedir. Bu konu hakkında Celâcîlî Basrî şöyle demiştir: "Tevhit bir mûcibdir, imanı icap ettirir, o halde imanı olmayanın tevhidî yoktur. İman da bir mûcibtir ve şeriâtı icab ettirir. Şeriâtı olmayanın imanı yoktur. Şeriatta

⁴⁴³ Eflâkî, a.g.e. , ss. 278-279.

bir mûcibtir ve edebi icab ettirir. O halde edebi bulunmayanın ne şeriatı, ne imanı, ne de tevhidî vardır.”⁴⁴⁴ Abdullah b. Mübarek’de: “Ârif için edep, müpdetî için tevbe gibi lüzumludur.” demiştir.⁴⁴⁵ Çünkü usûl konusunda hata edip, edebe riayet etmeyenler delâlete düşmekten kurtulamazlar.

Seyyidî ve bazı zahir ulema tarafından yapılan eleştirilere maruz kalan tasavvuf erbabı olduğuna dair herhangi bir iddiada bulunan sûfilerin yaptığı bir diğer yanlış da adâb, ahlak, makâmat ve ahvâl gibi konularda yaptıkları yanlışlardır. Bu tür yanlışlar usûl bilmemekten, tabiat ve nefsin hazlarına tabi olmaktan kaynaklanır. Çünkü böyleleri kendilerini eğitmek ve gayeye iletmek için acı ilaçlar içirerek bir yol üzere tutmaya çalışan müşidlere yaklaşmazlar. Çünkü onlar birbirlerine benzeyen, birbirlerinin aynı ve zıddı olan şeyleri birbirinden ayırabilecek, yaptıkları yanlışlardan dolayı onları uyarabilecek ve doğruyu gösterme yetisine sahip basiret ehli bir üstada tabi olmamışlardır. Bu yüzden sıklıkla şeriat açısından yanlış şeyler yaparlar.⁴⁴⁶

Seyyidî’nin eserinde sûfileri eleştirirken ele aldığı noktalardan birisi de kendini tasavvufa nisbet eden bir kimsenin kendi nefsinde aldığı yol hakkında emin bir biçimde “biz artık saîd kimselerden olduk bu yüzden bizim amel işlememize gerek yoktur” diyerek kendini kurtulanlardan ilan etmesi ya da Rabbinden ümidini keserek “biz artık sâki kimselerden olduk bu yüzden ameller bize fayda vermez” diyerek kendi kendine cezasını kesmesidir. Hiçbir şeyh ya da mürid bu sözleri söyleyemez. Çünkü insan ne kadar iman ile yaşasa, tüm ömrünü ibadetle geçirse de son nefeste imandan hiç kimse asla emin olamaz. Bu yüzden bizim amel işlememize de gerek yoktur diyemezler. Yine aynı şekilde kul Rabbinin affından ümit keserek ve gazabından emin olarak bizim amellerimiz bize artık fayda da vermez diyemez. Kur’ân’da şöyle buyrulmaktadır: “Muhakkak ki Allah, kendine şirk koşulmasını mağfiret etmez. Bunun dışındaki şeyleri ise, dilediği kimseler için mağfiret eder.”⁴⁴⁷ Yani Allah Teâlâ kendisine şirk koşulması dışında işlenen günahlardan dilediğini affedebileceğini açıkça bildirmekte ve kullarını kendisinin rahmetinden ümit

⁴⁴⁴ Kuşeyrî, a.g.e. , s. 372.

⁴⁴⁵ Kuşeyrî, a.g.e. , s. 375.

⁴⁴⁶ Serrâc, a.g.e. , s. 495.

⁴⁴⁷ Nisâ, 4/116.

kesmemeleri için uyarmaktadırlar. Allah'ın bu vaâdine aykırı olarak “artık ibadetler bize fayda vermez” demek de Allah'ın ilahlığına ve vaâdine aykırıdır kabul edilemez. O Rahman ve Rahim olandır. Dilediğini affeder dilediğini de cezalandırır. Kulun her zaman havf ve reca arasında olması gerekmektedir.

Seyyidî eserinde ahirete imansız gitmenin sebeplerini sayarken bunlardan birinin de yalan yere evliyalık satmak olduğunu söylemiştir. Riyâ konusunda kulun kendini olmadığı vasıflarla insanlara tanıtarak onların kalplerinde ve düşüncelerinde yer edinmeye ve böylece makam mevki sahibi olmaya çalışanlar hakkındaki görüşümüzü açıklamıştık. Burada tekrar aynı şeyleri zikretmeyi gerekli görmüyoruz.

SONUÇ

İslâm, insanı hem dünyada hem de ahirette saadete ulaştırmayı hedefleyen bir dindir. Tasavvuf da İslâm'ın bu hedefi doğrultusunda Kur'ân'da vurgulanan ve Rasulullâh'ın hayat tarzı olan ahlakî erdemleri insanın kendi hayatına uygulayarak yaşayabilmesi ve böylece ebedi mutluluğu elde etmeyi amaç edinen bir bilimdir. Bu erdemlere ulaşma yolunda insanın nefsinin bazı usul ve yöntemlerle kontrol altına alması ve terbiye etmesi gerekmektedir. Tasavvuf erbabı bu amaçları doğrultusunda İslâmî kaynaklardan elde edilen delil ve hükümlerin zâhîrî manalarının yanısıra bâtınî manalarına da ulaşmaya ve anlamaya çalışmaktadırlar.

Kur'ân ve hadislerden elde edilen bâtınî manalar ve bunlar neticesinde ortaya çıkan eylemler, ulemayı ve mutasavvıfları sıklıkla karşı karşıya getirmiştir. Tasavvuf erbabının benimsemiş olduğu ve yapmakta bir beis görmediği bu uygulamaların bazıları fakihler tarafından hoş karşılanmamış ve mutasavvıflara karşı ağır eleştirilerde bulunulmasına ve zaman zaman sert tepkilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Zâhir ulemanın mutasavvıflara karşı çıktığı konulardan bazıları Seyyidî'nin de *Şifâ-i Kulûb*'de ele aldığı ve tasavvuf erbabına karşı tekfîre varan ağır eleştirilerde bulunduğu ilm-i bâtın, semâ, raks, deverân, tegannî, keramet, cehrî zikir, riyâ, şeyh ve sufilerin yanlış anlaşılan bazı söz ile davranışları gibi konulardır. Bu meseleler Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan ve günümüzde hala tartışılmakta olan konulardan bazılarıdır.

Seyyidî, *Şifâ-i Kulûb*'de ilm-i bâtın konusunda sufiler için bu ilmin varlığına dahi inanıp, peşine düşenlerin dinden çıkacağını söylemiştir. Ancak mutasavvıflar Seyyidî gibi diğer ulema tarafından da dile getirilen bu eleştirilere bağlı kalmamışlardır. İslâm'ı daha derin manasıyla anlayıp yaşayabilmek için zâhir ilminin yetersiz kaldığı noktalarda bâtın ilmini elde etmek için ellerinden gelen tüm gayreti göstermişlerdir. Seyyidî ayrıca ayetlerin zahîrî manalarından hareketle cehrî zikrin de caiz olmadığını ve buna caiz diyenlerin ehl-i bid'at olduklarını söylemiştir. Fakat tasavvuf erbabı Allah rızası için yapılan tüm söz ve davranışların, riyâ ile taşkınlığa varmadığı sürece her türlü şekilde yapılabileceği görüşünü benimsemişlerdir.

Sûfiler tarafından zamanla farklı şekillerde icra edilen semâ da Seyyidî'nin eserinde mutasavvıflara karşı ağır eleştirilerde bulunmasına sebep olan konulardan birisidir. Fakat semâ tasavvuf erbabı için ancak derin bir vecdin ifadesi ve bazı tarikatlarda da bir zikir çeşididir. Bu yüzden semâ müçtehid imamlar tarafından da kabul edilmiş ve İslâm'a aykırı bir özellik taşımadığı sürece haram olmadığına dair deliller ortaya konulmuştur.

Seyyidî eserinde kerâmet hakkında da birçok olumsuz eleştirilerde bulunmuştur. Fakat bunun sebebi kerâmeti inkar etmesi değil, kerâmet benzeri olayların fasık ve kâfirlerden de meydana geliyor olmasıdır. Bundan dolayı halkın velilerden zuhur eden kerâmet ile kâfirlerden zuhur eden istidracı karıştırmamasından ve yanlışın peşine takılıp gitmesinden korkmaktadır.

Seyyidî tegannînin haramlığı hakkında ısrarcı bir uslubla ilgili ayet ve hadislerden deliller göstererek bunu kanıtlamaya çalışmıştır. Ancak biz çalışmamız doğrultusunda yaptığımız araştırmalar sonucunda tegannî ve musikinin özünde haram olmadığının ancak kendisiyle birlikte meydana gelen arızî sebeplerden dolayı haram olabileceği kanaatindeyiz.

Seyyidî ve düşünce yapısı olarak içinde yer aldığı Kadızâdelilerin sûfilere karşı takındıkları bu eleştirel ve tepkisel tavırlarının sebeplerinin başında sûfilerin içlerinde yaşamış oldukları derin duyguların o hâli yaşamayanlar için anlaşılmasının zor olması gelmektedir. Ayrıca şu da acı bir gerçektir ki tasavvufu benimseyememiş fakat kendisinin mutasavvıf olduğunu iddia eden insanların yanlış söz ve davranışları da tasavvuf erbabının tüm dönemlerde yanlış örnekler üzerinden değerlendirilmesine ve bu yüzden tepki almalarına sebep olmuştur.

Şifâ-i Kulub'u ve onda yer alan bu tartışmaları araştırmayı bizim için önemli kılan sebep, İslâm'ı daha derin yaşama isteğinde olan mutasavvıfların Seyyidî ve Kadızâdeliler tarafından neden bu kadar ağır eleştirilere muhatap tutulduğunu anlamayı istememizdir. Çalışmamız neticesinde de edindiğimiz sonuç, içinde yaşanan toplumda meydana gelen sosyal, siyasal, ilmi olay ve hareketlerin âlimler üzerinde güçlü bir etkiye sahip olarak onların düşünce yapısının şekillenmesine sebep olduğudur. Seyyidî de döneminde iyice alevlenen Kadızâdeliler ve Sivâsîler

tartışmasında Kadızâdeliler'in düşüncelerini benimsemiş ve düşüncelerini de eserinde açık bir şekilde yansıtmıştır.

Seyyidî'nin eserlerinden çalışmamızın birinci bölümünde bildirdiğimiz *Manzûme-i Akâid* ve *Şifâ-i Kulûb* dışındaki eserleri çalışılmamıştır. *Esrâr-ı İsrâk* ve *Risale-i Seyyidî* isimli eserlerine ulaşılması ve içeriklerinin incelenmesi Tasavvuf ve Osmanlı tarihi hakkında araştırma yapan ilgili kişiler açısından dönemin sosyal ve siyasal olaylarının anlaşılması ve bu olayların tasavvuf erbabı ile birlikte topluma yansıyan etkilerinin görülmesi açısından önem arz etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

- AKOT**, Bülent, *Tasavvuf'un 100'ü*, Otto Yayıncılık, Ankara, 2017.
- APAYDIN**, H. Yunus, "Mûsiki", *DİA*, TDV Yayınevi, Ankara, 2006, c. 31, ss. 261-265.
- ARABÎ**, Muhyiddin, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, trc. Ekrem Demirli, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- ATTAR**, Ferideddin, *Tezkiretü'l-Evliya*, haz. Süleyman Uludağ, 2. baskı, Erdem Yayınları, İstanbul, 1994.
- BARDAKÇI**, Mehmet Necmeddin, *Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2015.
- BAZ**, İbrahim, *Kadızeliler ve Sivâsiler Tartışması*, Otto Yayıncılık, Ankara, 2019.
- BİLKAN**, Ali Fuat, *Fakihler ve Sofuların Kavgası*, 3. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.
- BULUT**, Halil İbrahim, "Harikulâde Olması Açısından Kerâmet ve Mûcize ile İlişkisi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl: 3/2001, ss. 329-350.
- CÂMÎ**, Abdurrahman, *Nefahâtü'l-Üns Min Hadarâti'l-Kuds (Evliya Menkıbeleri)*, trc. Mahmud Lâmiî Çelebi, haz. Yusuf Sağlam, Huzur Yayınları, İstanbul, 2016.
- CEYHAN**, Semih, "Semâ", *DİA*, TDV Yayınevi, İstanbul, 2009, c. 36, ss. 455-457.
- CÜBRÂN**, Mes'ûd, *er-Râid*, Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, Beyrut, 1967.
- ÇAĞRICI**, Mustafa, "Riyâ", *DİA*, TDV Yayınevi, İstanbul, 2008, c. 35, ss. 137-138.
- ÇAVUŞOĞLU**, Semiramis, "Kadızeliler", *DİA*, TDV Yayınevi, İstanbul, 2001, c. 24, ss. 100-102.
- ÇELEBÎ**, Kâtip, *Mizanü'l-Hakk Fi İhtiyari'l-Ahakk*, haz. Orhan Şaik Gökyay, Kervan Kitapevi, İstanbul, 1980.

ÇETİN, Abdurrahman, “Kur’ân Kırâatinde Mûsikinin Yeri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 7(1998), ss. 117-128.

DURMUŞ, İsmail, “İstidrâc”, *DİA*, TDV Yayınevi, İstanbul, 2001, c. 23, ss. 328-329.

EFLÂKÎ, Ahmed, *Âriflerin Menkıbeleri*, trc. Tahsin Yazıcı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1964.

GAZÂLÎ, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâ-u Ulûm'id-dîn*, trc. Ali Arslan, Merve Yayınları, İstanbul, 2016.

GEYLANÎ, Abdülkadir, *El Fethu'r Rabbani*, trc. Kazım Ağcakaya, Medine Yayıncılık, İstanbul, 2007.

GÖLCÜK, Şerafettin-Toprak Süleyman, *Kelam*, 8. baskı, Tekin Kitabevi, Konya, 2014.

GÜNDOĞDU, Cengiz, *Bir Türk Mutasavvıfı Abdülmecid-i Sivasî Hayatı*, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

—————, Cengiz, “Abdülmecid Sivasî”, *DİA*, İstanbul, 2009, c. 37, s.287.

GÜRER, Dilaver, “Osmanlı’da Semâ, Deverân, Raks Tartışmaları ve İki Şeyhülislâm Risâlesi” , *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 26(2010/2), ss. 1-23.

—————, Dilaver, Hayrettin Hayrullah Sofuoğlu, *Kur’ân-i Kerîm ve Türkçe Tercümesi*, H Yayınları, İstanbul, 2017.

HÂNÎ, Abdullah, *Âdâb*, trc. Abdülkâdir Akçiçek, Fatih Gençlik Vakfı Matbaa İşletmesi, İstanbul, 1976.

HÜCVÎRÎ, Ebu Ali el-Cüllâbî, *Keşfu'l-Mahcûb*, haz. Süleyman Uludağ, 4. baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2018.

İBN HALDUN EL-HADRAMÎ, Ebu Zeyd Abdurrahman bin Muhammed, *Mukaddime*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, isim, *Telbis'ü İblis*, trc. Mehmet Ali Kayabağlar, Kahraman Yayınları, İstanbul, 2002.

İDİZ, Ferzende, “Kâtip Çelebî'nin Mîzânü'l Hak Adlı Eseri Bağlamında Kadızâdeliler-Sivâsîler Mücadelesi” , *Uluslar Arası Araştırma Dergisi*, sy. 39, c. 8, yıl: 2015.

İMÂM A'ZAM, Ebu Hanîfe Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh, *İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*, trc. Mustafa Öz, 11. baskı, İstanbul, 2015.

İNANIR, Ahmet, “Osmanlı'da Semâ, Raks ve Deverân Tartışmaları Bağlamında Şeyhülislâm Zenbilli Ali Cemâli Efendi'ye İsnat Edilen ‘Risâle Fî Hakkı’ d-Deverân ve'r-Raks'ın Aidiyet Sorunu”, *Usûl*, yıl: 2010/2, sy, 14, ss. 155-178.

İPEKTEN, Haluk (ve diğerleri), *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1988.

İSFAHÂNÎ, Râgıb, *el-Müfredât Fî Garîbi'l-Kur'ân*, trc. Yusuf Türker, Pınar Yayınları, İstanbul, 1986.

KAÇAR, Mücahit, “Kadızâdelilerin Din ve Ahlak Anlayışını Yansıtan Bir Eser: Seyyidî'nin Şifâ-i Kulûb'u” , *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, yıl: 2018, sy. 3, c. 2, ss. 77-96.

KURTUBÎ, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmiu li-Ahkami'l-Kur'ân*, trc. Beşir Eryarsoy, Buruc Yayınları, İstanbul, 2006.

KUŞEYRÎ, Abdülkerim, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, Haz. Süleyman Uludağ, 8. baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016.

KÜÇÜK, Hülya, *Tasavvufa Giriş*, 2. baskı, Dem Yayınları, İstanbul, 2015.

KOCA, Ferhat, “Osmanlı Fakihlerinin Semâ, Raks ve Deverân Hakkındaki Tartışmaları”, *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 5(2004), sy. 14, ss. 24-74.

KODAMAN, Bayram, “Osmanlı Devleti’nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış” , *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, yıl: 2007, sy. 15, ss. 2-14.

MEKKÎ, Ebu Talib, *Kûtu’l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*, trc. Dilaver Selvi-Ali Kaya, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2019.

MUHÂSİBÎ, Haris, *er-RÎAYE*, trc. Filiz Şahin-Hülya Küçük, 5. baskı, İnsan Yayınları, İstanbul, 2014.

MUTÇALI, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 2012.

ÖGKE, Ahmet (ve diğerleri), *Tasavvuf El Kitabı*, ed. Kadir Özköse, 4. baskı, Grafiker Yayınları, Ankara, 2016.

ÖNGÖREN, Reşat, “Zikir”, *DİA*, TDV Yayınevi, İstanbul, 2013, c. 44, ss. 409-412.

ÖZCAN, Gülsüm, *Manzûme-i Akâid ve Seyyidî*, Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 2013.

ÖZERVARLI, M. Sait, “Harikulâde”, *DİA*, TDV Yayınevi, İstanbul, 1997, c. 16, ss. 181-183.

SAMÎ, Şemseddin, *Kâmûs-i Türkî*, haz. Nihal Metin, 3. baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2016.

SEYYİDÎ, *Şifâ-i Kulûb*, Konya İl Halk Kütüphanesi, No: 4396.

SCHIMMEL, Annemarie, *Tasavvufun Boyutları*, trc. Ender Gürol, Adam Yayınevi, İstanbul, 1982.

SÜHREVERDÎ, Şihâbeddîn Ebû Hafs Ömer, *Avârifü’l Meârif*, trc. Abdülvehhab Öztürk, Saadet Yayınevi, İstanbul, 2010.

TONGA, Aydın, *Osmanlı’nın Paralel Devleti Kadızâdeliler*, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2017.

TUSÎ, Ebû Nasr es-Serrâc, *el-Lüma' İslam Tasavvufu*, trc. H. Kâmil Yılmaz, Erkam Yayınları, İstanbul, 2016.

ULUDAĞ, Süleyman, *İslam ve Musiki*, 2. baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2017.

———, Süleyman, *İslam Açısından Müzik ve Semâ*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2014.

———, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 2. baskı, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2012

———, Süleyman, “Kerâmet 2” , *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 6(2005), sy. 15, ss. 7-35.

———, Süleyman, “Kerâmet”, *DİA*, TDV Yayınevi, Ankara, 2002, c. 25, ss. 265-268.

———, Süleyman, “Bâtın İlmi” , *DİA*, TDV Yayınevi, İstanbul, 1992, c. 5, ss. 188-189.

———, Süleyman, “Devran” , *DİA*, TDV Yayınevi, İstanbul, 1992, c. 9, ss. 248-249.

YILMAZ, Hasan Kâmil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 23. baskı, Ensar Yayınevi, İstanbul, 2017.